

e-ISSN: 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi

International Journal
of
Economics, Business and Politics

Yıl / Year
2022

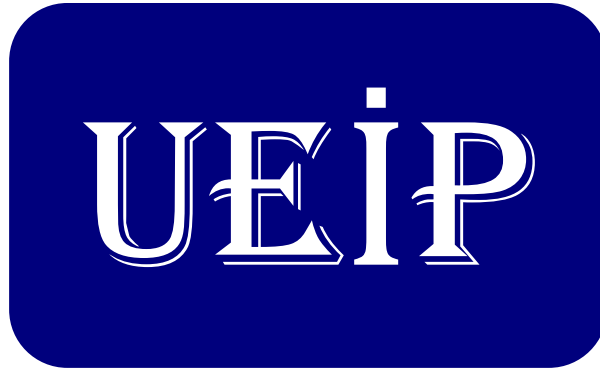
Sonbahar / Fall

Cilt / Volume
6

Sayı / Issue
2

e-ISSN : 2587-2559

**ULUSLARARASI
EKONOMİ, İŞLETME VE POLİTİKA
DERGİSİ**

**INTERNATIONAL JOURNAL
OF
ECONOMICS, BUSINESS AND POLITICS**

e-ISSN : 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi
International Journal of Economics, Business and Politics
2022 6 (2)

ULUSLARARASI EKONOMİ, İŞLETME VE POLİTİKA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMICS, BUSINESS AND POLITICS

Uluslararası Hakemli E-Dergi

(<http://dergipark.org.tr/ueip>)

YIL / YEAR
2022
Sonbahar / Fall

CİLT / VOLUME
6

SAYI / ISSUE
2

Sahibi / Owner

Prof.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör / Editor

Prof.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör Yardımcısı / Editorial Assistants

Doç.Dr. Seven ERDOĞAN

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Prof.Dr. Bilal KIRIMLI

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç.Dr. Nihada DELİBEGOVİC DZANİC

Alan Editörleri

Prof.Dr. Cemalettin KALAYCI	(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Doç.Dr. Musa GÜN	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Doç.Dr. Seven ERDOĞAN	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Dr.Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Dr.Öğr. Üyesi Kemal ÇELİK	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Dr.Öğr. Üyesi Kübra MERT	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Dr.Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR	(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Prof.Dr. Bilal KIRIMLI	(Trabzon Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. Cemalettin KALAYCI	(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon)
Prof.Dr. İsmail Hakkı İŞCAN	(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik)
Doç.Dr. Cevdet KIZIL	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul)
Doç.Dr. Cihan SELEK ÖZ	(Sakarya Üniversitesi, Sakarya)
Doç.Dr. İlkyay NOYAN YALMAN	(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas)
Doç.Dr. Nihada DELİBEGOVİC DZANİC	(University of Tuzla, Bosna-Hersek)
Doç.Dr. Nor Azura ADZHARUDDIN	(Universiti Putra Malaysia, Malezya)
Doç.Dr. Seven ERDOĞAN	(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize)
Dr.Öğr. Üyesi Gökhan ÇAPAR	(Kafkas Üniversitesi, Kars)
Dr.Öğr. Üyesi Melih KUTLU	(Samsun Üniversitesi, Samsun)
Dr.Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	(Kırgızistan-Türkiye Manas Üniv., Kırgızistan)

Sekretarya / Secretariat

Arş.Gör. Vildan AYGÜN ALICI

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
No: 409 53100
Rize / TÜRKİYE

İletişim / Contact

Tel : +90 464 223 52 31 / 5062
Fax: +90 464 223 58 65
E-Posta: ueipdergisi @ gmail.com
http://dergipark.org.tr/ueip

İndeksleme / Indexing

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisine aşağıdaki indeks ve platformlar tarafından erişilebilmektedir.

- TR Dizin
 - DOAJ
 - Index Copernicus
 - SOBIAD
 - İdealOnline
 - GoogleScholar
 - OpenAire
 - DergiParkAkademik
 - BASEBielefeld Academic Search Engine
 - CrossRef
 - WorldCat
 - SciLit
 - WorldWideScience
-

YAYIN İLKELERİ

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi (UEİP) uluslararası, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Aşağıda sıralanan yayın ilkeleri doğrultusunda yayım yapar.

- UEİP Dergisi, bilimsel çalışmaların yayımlanabileceği bir platform oluşturarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilimin gelişimine katkı sağlamayı amaçlar.
 - UEİP Dergisi ekonomi, işletme, bankacılık, finans, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler alanlarında hazırlanmış özgün bilimsel araştırmalar ile bu alanlarda yayımlanmış kitaplara ait kitap incelemelerini yayımlar.
 - UEİP Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış bilimsel çalışmaları yayımlar.
 - UEİP Dergisi, İlkbahar (Nisan ayı) ve Sonbahar (Ekim ayı) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez elektronik olarak yayımlanır. Gerekli görüldüğü takdirde özel sayı da yayımlar.
 - UEİP Dergisi herhangi bir sayı için makale kabul etmez. Dergiye her zaman makale gönderilebilir.
 - UEİP Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark sistemini kullanarak yayım yapar. Makale ile ilgili tüm işlemler DergiPark sistemi üzerinden yürütülür.
 - UEİP Dergisi <http://dergipark.org.tr/ueip> adresinden yayım yapar.
 - UEİP Dergisi'ne yayımlanması için değerlendirilmek üzere gönderilen makalenin daha önce yurtiçinde ve/veya yurtdışında, Türkçe veya başka bir dilde hiçbir yerde yayımlanmadığı, yayıma kabul edilmediği ve yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmediğini yazar/yazarlar beyan ve taahhüt ederler.
 - Yazar/yazarlar eserin telif hakkını elinde tutar ve ilk yayımlama hakkını UEİP Dergisine verir.
 - UEİP Dergisinde yayımlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal ve bilimsel sorumluluk yazar/yazarlara aittir.
 - UEİP Dergisi yazılar için telif ücreti ödemez.
 - UEİP Dergisi yazarlardan hiçbir ücret (başvuru ücreti, değerlendirme ücreti, yayın ücreti, masraf, vb.) veya başka bir menfaat talep etmez.
 - UEİP Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
 - UEİP Dergisi, dergide yer alan yazıların okuyucular tarafından okunmasına, indirilmesine, kopyalanmasına, dağıtılmasına, yazdırılmasına ve herhangi bir yasal amaçla kullanılmasına izin verir.
 - UEİP Dergisi yayın ve araştırma etiğine aykırı yayın yapmamayı taahhüt etmekte ve dergiye sunulan makalelerin tamamı editör tarafınca intihal/benzerlik denetimine tabi tutar.
 - UEİP Dergisine gönderilen makalenin dergi kapsamına girip girmediği; sisteme doğru/eksiksiz yüklenip yüklenmediği ve makale dergi yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı editörce kontrol edilir.
 - UEİP Dergisinde çift kör hakem değerlendirme sistemi kullanılır. Makalenin yayına kabulü için en az iki hakemin "olumlu" görüşü aranır. Hakemlerden biri "olumlu", diğeri ise "olumsuz" görüş bildirmesi durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Editör iki "olumlu" hakem görüşünü Editörler Kurulu'na göndererek hakem değerlendirme sürecini tamamlar.
 - İki "olumlu" hakem görüşüne sahip tüm makalelerin yayımlanabilmesi için nihai kararı Editörler Kurulu verir.
 - Yayına kabul edilen makaleler için yazarın talep etmesi halinde editörce imzalanmış bir "Yayına Kabul Belgesi" gönderilir.
 - Dergi internet sitesi üzerinden paylaşılan isim, unvan ve e-posta adresleri gibi bilgileri sadece bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanır; farklı herhangi bir amaç için kullanmaz veya diğer kişilerin kullanımına açılmaz.
 - UEİP Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nde açıklanmış Açık Erişim İlkelerini kabul eder. Dergi Budapeşte Açık Erişim Girişimi'ni imzalamıştır.
 - UEİP Dergisi, yayın etiğini en yüksek standartlarda uygulamayı ve Yayıncılık Etiği Kurulu (COPE: Committee on Publication Ethics) tarafından hazırlanan uygulama rehberini izlemeyi taahhüt eder.
 - UEİP Dergisindeki eserler LOCKSS (Lots Of Copies Keep Stuff Safe) sistemi ile arşivlenir.
 - UEİP Dergisi Creative Commons (CC) Atıf 4.0 Uluslararası Lisans ile lisanslanmıştır.
 - UEİP Dergisinde yayımlanan her makaleye düzenli olarak ücretsiz DOI (Digital Object Identifier System) numarası verilir.
 - Sorular, öneriler ve yorumlarınız için ueipdergisi@gmail.com adresi kullanılabilir.
-

PUBLICATION PRINCIPLES

International Journal of Economics, Business and Politics (UEIP) is an international, refereed and scientific journal. It makes publication according to the publication principles listed below:

- UEIP Journal, as a platform for publishing scientific works, aims to make contribution to the improvement of science at national and international levels.
 - UEIP Journal publishes original and scientific articles and book reviews related to the fields of economics, business, banking, finance, public finance, labour economics, econometrics, public administration and international relations.
 - UEIP Journal publishes scientific works written in the languages of Turkish and English.
 - UEIP Journal publishes two issues, as Spring (April) and Fall (October) issues, in a year electronically. Special issues can also be published, if it is deemed necessary.
 - UEIP Journal does not accept an article for a specific issue. It is always possible to make submissions.
 - UEIP Journal is published by using the TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark system. All the processes related to the article are carried out via Dergipark system.
 - UEIP Journal is published from the web address of <http://dergipark.org.tr/ueip>
 - The authors of the submissions made to the UEIP Journal guarantees that they do not publish their articles in Turkish or any other language in Turkey or abroad before and they do not submit their articles any other journal to be published or their article is not accepted for publication in another journal.
 - Authors holds the copyright of their works and they give the first publication right to the UEIP Journal.
 - All the legal and scientific responsibility related to the content of the published articles belongs to the author.
 - UEIP Journal does not pay any royalty to the authors.
 - UEIP Journal does not charge any fee (application fee, evaluation fee, publication fee, cost, etc.) and another benefit from the authors.
 - The articles published in the UEIP Journal can be used by making references.
 - UEIP Journal allows the use of the articles for the purposes of reading, downloading, copying, sharing and printing, as well as for any other legal purposes.
 - UEIP Journal is committed to make publication according to the publication ethics and all the articles submitted to the journal are exposed to plagiarism check.
 - Editor controls the properness of an article in terms of the Journal's scope; the uploading of the article to the system in a correct way and in line with the article submission rules.
 - UEIP Journal uses double blind referee review system. The positive opinions of two referees are sought for the acceptance of an article to be published. If one of the referees gives a positive opinion, while the other one indicates a negative opinion; the article is sent to a third referee for review. Editor completes the publication process by sending the positive opinions of two referees to the Publication Board of the Journal.
 - The final decision of publication related to the articles with two positive referee opinions is given by the Publication Board of the Journal.
 - Editor can send "Acceptance to Publication Document" to the authors of the accepted articles, if it is requested.
 - The information such as name, title, e-mail can only be used for the indicated purposes of the Journal; this information cannot be used for any other purposes and cannot be shared with any other persons.
 - UEIP Journal accepts the open access principles published by the Budapest Open Access Initiative. The Journal was signed the Budapest Open Access Initiative.
 - UEIP Journal is committed to apply the highest publication ethics standards and follows the implementation manual prepared by the COPE: Committee on Publication Ethics.
 - The works published in the UEIP Journal is archived with LOCKSS (Lots Of Copies Keep Stuff Safe) system.
 - UEIP Journal is licensed with Creative Commons (CC) Attribution 4.0 International License.
 - A DOI (Digital Object Identifier System) is assigned for all the articles published in the UEIP Journal.
 - Questions, recommendations and comments can be conveyed via ueipdergisi@gmail.com.
-

Editörden

2017 yılında yayın hayatına başlayan Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi (UEİP) yılda iki kez (Nisan/Ekim) yayımlanan, uluslararası, hakemli bilimsel bir dergidir. Elektronik ortamda, düzenli ve ücretsiz olarak yayın hayatına devam etmektedir. Ekonomi, işletme, bankacılık, finans, maliye, çalışma ekonomisi, ekonometri, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında Türkçe ve İngilizce dillerinde hazırlanmış özgün ve nitelikli çalışmaları literatüre kazandırmayı hedeflemektedir.

Dergimize katkı sağlayan başta yazarlarımız ve hakemlerimiz olmak üzere herkese teşekkürlerimizi sunuyoruz. Uluslararası standartlarda yayın yapma hedefimize doğru adım adım ilerlediğimizin farkındayız. Bu doğrultuda her yeni sayımızın bir önceki sayıdan nitelik ve nicelik yönünden daha yukarılara çıkarma gayreti içerisindeyiz. Yazar ve okurlarımızdan aldığımız olumlu eleştiriler bizleri mutlu etmekte; çalışma şevkimizi arttırmaktadır.

Ekim 2022 itibarıyla dergimizin 12. sayısı yayınlanmış bulunmaktadır. Bu sayımızda 3'ü İngilizce olarak hazırlanmış toplam 12 adet özgün makale yer almaktadır. Ayrıca çok sayıda makale de ön kontrol aşamasında ve hakem değerlendirme süreci sonucu yayına kabul edilmeyip, reddedilmiştir. Yayınlanmış bütün makaleler öncelikle alan editörünün ön kontrolünden geçtikten sonra alanında uzman en az iki hakemin incelemesine tabi tutulmuş ve hakem raporları doğrultusunda yayın kurulunca yayına kabul edilmişlerdir. Bu bağlamda dergimizin çıkmasında emeği geçen yayın kurulu üyelerimize, danışma kurulu üyelerimize, hakemlerimize ve yazarlarımıza tekrar teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Dergimizin "tanınabilirliği" ve dergimize "erişebilirlik" hususunda çalışmalarımız devam etmektedir. DergiPark istatistiklerine göre makalelerimizin toplam indirilme sayısı 190 bini geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca makalelerimizin aldığı atıflar sayısı da her geçen gün artmaktadır.

12. sayımızın bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyor, okurlarımızın değerli görüş ve önerilerini bekliyoruz...

Paylaşmak Güzeldir...

Prof.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editör

**Editorial
Note**

The International Journal of Economics, Business and Politics (UEIP), which started its publication life in 2017, is an international peer-reviewed scientific journal makes two issues in a year (April/October). It continues its publication life in the electronic format, regularly and free of charge. It aims to contribute to the literature in the fields of Economy, Business, Banking, Finance, Public Finance, Labor Economics, Econometrics, Public Administration and International Relations with original and qualified studies prepared in Turkish and English.

We would like to thank everyone who contributed to our journal, especially our authors and referees. We are aware that we are progressing incrementally towards the goal of publishing at international standards. Accordingly, we strive to raise each new issue to higher than the previous issue in terms of quality and quantity. The positive feedbacks of our writers and readers make us happy and it increases our work enthusiasm.

As of October 2022, the 12th issue of our journal has been published. In this issue, there are 12 original articles, 3 of which were prepared in English. In addition, many articles were not accepted for publication at the editorial control stage and as a result of the referee evaluation process, and were rejected. All published articles were first exposed to the preliminary control of the field editor. Afterwards, they were reviewed by at least two referees who are experts in the field, and accepted for publication by the editorial board in line with the referee reports. In this vein, we would like to thank our editorial board members, advisory board members, referees and authors who contributed to the publication of this issue.

We continue to work on the "recognition" and "accessibility" of our journal. According to DergiPark statistics, the total number of downloads of the articles in the journal has exceeded 190 thousand. Besides, the number of citations to the articles in the journal is increasing day by day.

We wish the 12th issue of the journal to be beneficial to the world of science, and we welcome valuable opinions and suggestions from our readers...

Sharing is good...

Prof.Dr. Ali Rıza SANDALCILAR

Editor

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Demokrasi Ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı: Türkiye Örneği

Democracy and Foreign Direct Investment: Turkey Case

Aslı AHLAT

197-215

Impact of Social Capital On Economic Growth: A Meta-Analysis

Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Bir Meta-Analiz

Abdualmuttalip PİLATİN

216-235

Bölgesel Kalkınma Kapsamında Veri Zarflama Analizi İle TRA1 Bölgesi İllerinin Etkinliğinin Ölçülmesi

Measuring The Efficiency of the Provinces of The TRA1 Region with Data Envelope Analysis Within the Scope of Regional Development

Ş. Mustafa ERSUNGUR Fatma KILIÇ

236-257

Panoptikon Uygulamalarının Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisi

The Effect of Panopticon Applications On Cyberloafing Behavior

Metin IŞIK & Kübra Nur BİLEN

258-277

Farklı Gelir Grubuna Sahip Ülkelerde Yaşam Seviyesini Etkileyen Faktörlerin Karşılaştırılması

Comparison of Factors Affecting the Level of Living in Countries with Different Income Groups

Şehadet BULUT & Saltuk AĞIRALIOĞLU

278-297

Denetim Kalitesi Üzerinde Borçlanma Maliyetleri, Kaldıraç Oranları ve İşletme Büyüklüğünün Etkisi

The Effect of Borrowing Costs, Leverage Ratios and Business Size On Audit Quality

Yusuf KURT

298-316

Türkiye'de Kentleşme Ve Ekonomik Bileşenlerinin Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkileri: 2014-2018 Panel Veri Analizi

The Impacts of Urbanization and Economic Components On Public Health in Turkey: 2014-2018 Panel Data Analysis

Mustafa ŞİT & Korkmaz YILDIRIM & Haydar KARADAĞ

317-337

Socioeconomic Aspect Of Regional Differences In Declining Fertility Behavior In Turkey

Türkiye'de Doğurganlık Davranışının Azalmasında Bölgesel Farklılıkların Sosyoekonomik Boyutu

Özlem DÜNDAR

338-351

Örgütsel Sosyalleşme, Bilgi Paylaşma Davranışı Ve Bilgi Paylaşmaya Yönelik Duygular Arasındaki İlişkiler

The Relationships Among Organizational Socialization, Knowledge Sharing Behaviour and Emotions About Sharing Knowledge

Canan Nur KARABEY & Fatma DUMAN ÖZTÜRK

352-370

Laissez-Faire Liderlik: Alanın Bir Haritası ve Bibliyometrik Bir Analiz

Laissez-Faire Leadership: A Map of the Field and A Bibliometric Analysis

Esra ULUKÖK Ethem MERDAN

317-396

The Approach of Finland to Russian Occupation of Ukraine: Securitisation of The Putin Regime

Rusya'nın Ukrayna'yı İşgaline Finlandiya'nın Yaklaşımı: Putin Rejiminin Güvenikleştirilmesi

Melih DİNÇER

397-424

Evcil Hayvan Sahipliği Ve Sürdürülebilir Tüketim Davranışı

Pet Ownership and Sustainable Consumption Behavior

Aybike Tuba ÖZDEN

425-449

e-ISSN : 2587-2559

Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi
International Journal of Economics, Business and Politics
2022 6 (2)

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
&
RESEARCH ARTICLES

**DEMOKRASİ VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ****Aslı AHLAT¹****Öz**

Bu çalışmada, 1984-2018 dönemi için Türkiye’de demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırım ilişkisi ARDL sınır testi yaklaşımı yardımıyla araştırılmıştır. Çalışmanın amacı Türkiye’nin demokrasi gelişiminin, ülkenin kalkınmasında önemli dış finansman kaynaklarından olan, doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde kısa ve uzun dönemli etkilerini analiz etmektir. Ayrıca, Türkiye için yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu belirlendiğinden, bu çalışmanın literatürdeki boşluğa katkı sunması hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda elde edilen sınır testi sonuçları, demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında hem uzun dönemli bir eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını hem de kısa dönemli bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’nin demokrasi gelişim düzeyindeki artışların ülkeye daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmede yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Doğrudan Yabancı Yatırım, ARDL Yöntemi, Türkiye

**DEMOCRACY AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT: TURKEY
CASE****Abstract**

This study investigated the relationship between Democracy and Foreign Direct Investment (FDI) in Turkey for the period between 1984-2018 with the ARDL bounds test approach. The aim of this study is to analyze the short-term and long-term effects of Turkey’s improvement of democracy on foreign direct investment, which is an important source of foreign financing in the development of the country. In addition, it has been determined that studies conducted in Turkey are limited in numbers, this study is aimed to contributing to the gap in literature. The results obtained from the boundary test shows that there exist both a long-term cointegration relationship and a short-term relationship between Democracy and foreign direct investment. This study concluded that increase in Turkey’s level of democracy development contributed to attracting more foreign direct investment to the country.

Keywords: Democracy, Foreign Direct Investment, ARDL Method, Turkey

¹ Doktora Öğr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, a.ahlat.94@gmail.com, orcid.org/0000-0001-9274-547X

Extended Abstract

Aim: Since the 1980s and 1990s, it has been seen that cross-border investments by multinational companies (TNC's) and firms have increased gradually, thanks to the removal of barriers to foreign capital mobility and globalization. For many countries, especially developing countries, attracting foreign direct investment has become an essential factor in their economic development strategies. It is insisted that foreign direct investments contribute to the economic growth and development of the host and source countries. Foreign direct investment has a number of contributions to countries such as transfer of the technological infrastructure, expansion of production capacity, improvement of business and management skills, facilitation of the extraction of raw materials, development of transportation and communication network, and productivity improvements.

Improving a country's democratic institutions creates a more reliable and stable investment environment. It is stated that the improvement of the level democracy will contribute to the assurance of property rights and the reduction of economic and political risks. Because; Factors such as political stability, absence of civil wars and tensions, not restricting individual freedom rights, equality before the law, and respect for law and order increase the confidence of foreign direct investment investors.

It has been observed in the literature that studies are basically about on the economic determinants of foreign direct investment. However, it has been observed that there is a limited number of studies examining the effect of institutional factors on foreign direct investment. The mentioned studies have discussed the positive or negative effects of democratic institutions on foreign direct investment inflows. Some argue that the improvement of democratic institutions will increase FDI flows, while others argue that it will hinder FDI inflows. The aim of this study is to investigate the effect of level of democracy develops on foreign direct investment inflows in Turkey. Besides, taking into consideration a limited number of studies have been conducted, it is aimed to make a contribution to the literature.

Methods: In the study, the effect of democracy on foreign direct investment inflows was tested for the period through 1984-2018. In the study, DEMO represents the independent variable as the democratic development of the country and FDI represents the dependent variable. Polity5 index was used as an indicator of democracy. ADF, DF-GLS and PP tests were used to determine whether the variables have unit roots. In addition, Zivot-Andrews structural break unit root test which takes into account a single break was used. Besides, Bai-Perron multiple refraction test was used to determine multiple fractures. After testing the stationarity of the variables, ARDL bounds test was used to determine the existence of a long-run relationship between the variables.

Findings: According to the unit root test results, it has been determined that the FDI variable is stationary at the first difference. The DEMO variable, on the other hand, was found to be stationary at first difference for the DF-GLS and PP unit root tests, while it was found to be stationary at the level for the ADF test.

Thanks to the Zivot-Andrews structural break unit root test, it was decided that the DEMO variable was stationary at the level. As a result of the Bai-Perron multiple breakage test, it was determined that there were breaks for the democracy variable in 1989, 1997, 2004 and 2009. In this context, it has been determined that there is a cointegration relationship between the variables as a result of the ARDL bounds test. In other words, FDI and DEMO variables move together in the long-run. The DEMO variable coefficient was found to be positive and statistically significant. In the long-run, it has been determined that a 1% increase in Turkey's democracy index value increases foreign direct investments by as much as 1%. According to the test results of the error correction model, which made it possible to obtain the short-run coefficients, it was determined that as the ETC (-1) coefficient was negative.

Conclusion: The results reveal that there is a positive cointegration relationship between democracy and foreign direct investment in Turkey. Meaning that increases in level of democracy increases foreign direct investment. In this regard, it has been determined that the improvement on level of democracy is an important factor to attract foreign direct investment inflows to Turkey. However, it has been observed that while Turkey's democracy ranking has endured a decline since 2016, foreign direct investments have been declining as well. So, in order to increase foreign direct investment inflows which, have an essential part in Turkey's profitable growth, democratic governance needs to be bettered.

1.Giriş

Günümüz küreselleşme çabasının en önemli unsurlarından biri, çok uluslu şirketler (TNC's) ve firmalar tarafından sınır ötesi yatırımların bilinçli bir şekilde teşvik edilmesidir. Birçok ülke özellikle gelişmekte olan ülkeler için, ekonomik kalkınma stratejilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı (DYY) çekmek önemli bir faktördür (Adelegan, 2018:3). DYY, bir ülkede bir firmanın satın alınması ya da yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesinin tedarik edilmesi veya mevcut bir firmanın sermayesi artırılarak o ülkede yer alan firmaların başka bir ülkede yer alan firmalara yaptıkları yatırımlardır (Koyuncu, 2010:56). DYY, ülkelerin dış ticaretinin ve ekonomik büyümesinin itici gücünü oluşturur. Büyüme ve ticaret teorilerinde de DYY girişlerinin hem kaynak ülke hem de ev sahibi ülke açısından uzun vadeli bir büyüme etkisi yaratma potansiyeline sahip olduğu ifade edilmektedir (Demir vd., 2018:1079).

DYY, ülkelere sadece yatırım için çok ihtiyaç duyulan sermaye akışını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yeni üretim teknikleri getirerek ve teknolojik alt yapıyı transfer ederek üretim kapasitesini artırmaktadır. Kurulan yeni üretim tesisleriyle birlikte DYY, bu ülkelerin iş yaratma ve yönetim becerilerini de geliştirmektedir (Adelegan ve Olabisi, 2018:5). Çok uluslu şirketler tarafından uygulanan teknolojik gelişmeler

ekonominin geri kalanına da sıçramakta ve böylelikle pozitif dışsallıklara yol açıp, yerel özel faaliyeti teşvik etmektedir. DYY ev sahibi ülke üzerinde, ulaşım ve iletişim ağını geliştirerek ev sahibi ülkede üretilen hammaddelerin çıkarılmasını ve dağıtımını da kolaylaştırmaktadır (Bengoa ve Robbes, 2003:531). DYY'nin ayrıca verimlilik iyileştirmeleri, uluslararası ticaret entegrasyon sürecine katkıda bulunma, rekabetçi bir iş ortamı oluşturma ve insan sermayesinin kalitesini artırmaya yardımcı olma gibi yararları vardır (Arslan ve Ökten, 2010:115). Bunların tümünün ev sahibi ülkelerin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına katkısı vardır. Dolayısıyla bu yararlı katkılardan ötürü DYY çekme olgusu, birçok ülkenin kalkınma stratejilerinin ayrılmaz parçalarından biri haline gelmiştir.

DYY çekmek için ülkelerin üretim kapasitesini etkileyen faktörler belirlenmektedir. Bu belirleyiciler genel olarak ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğü, ekonomik politikaları, makroekonomik istikrar, vergiler, dışa açıklık, ticaret politikalarının serbestleştirilmesi, siyasi iklim, ekonomik özgürlüğün derecesi ve piyasa düzenlemelerinin olup olmamasıdır (Bengoa ve Robbes, 2003:532). DYY belirleyicilerinin sadece ekonomik olmadığı, aynı zamanda ev sahibi ülkelerdeki yönetimle ilgili faktörleri, yani yolsuzluğun kontrolü, politika ve demokratik düzenlerin geliştirilmesi unsurları da dikkat çekmektedir. Literatürde çoğunlukla ekonomik faktörler ile DYY ilişkisi araştırılmış olmakla birlikte, DYY'nin kurumsal belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaların sayısının arttığı da gözlemlenmiştir. Devletin istikrarı, iç çatışma ve gerilimlerin olmaması, demokratik hakların garantisi, hukuka ve düzene saygının varlığı gibi unsurlar DYY yatırımcılarının ev sahibi ülkeye olan güvenini artırmaktadır (Derbali, 2015:5-8). Demokrasi, toplum ile devletin gücü arasında bir denge kurmaktadır ve seçmenler üzerinde kontrol sağlamaktadır. Bu bağlamda keyfi hükümet müdahaleleri azaltılıp, politika riski düşürülerek mülkiyet haklarının korunmasına ve güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (Asiedu ve Lien, 2010:99).

Literatürde demokratik kurumların doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde olumlu veya olumsuz etkilerinin olduğu tartışılmaktadır. Demokratik kurumların yabancı yatırımcılar için riskleri ve işlem maliyetlerini azaltarak, daha güvenilir bir yatırım ortamı ile mülkiyet haklarının korunmasını sağlayarak DYY girişlerinin teşvik edilmesi olumlu etkisidir. Buna karşın demokratik kurumların çok uluslu işletmelerin oligopolistik veya tekelci davranışlarını sınırlayarak, yurtiçi işletmelerin yabancı sermayeden korunma arayışlarını kolaylaştırarak ve ev sahibi hükümetlerin yabancı yatırımcılara mali teşvikler sunma girişimlerini kısıtlayarak DYY girişlerinin engellenmesi ise olumsuz etkisini oluşturmaktadır (Li ve Resnick, 2003:175).

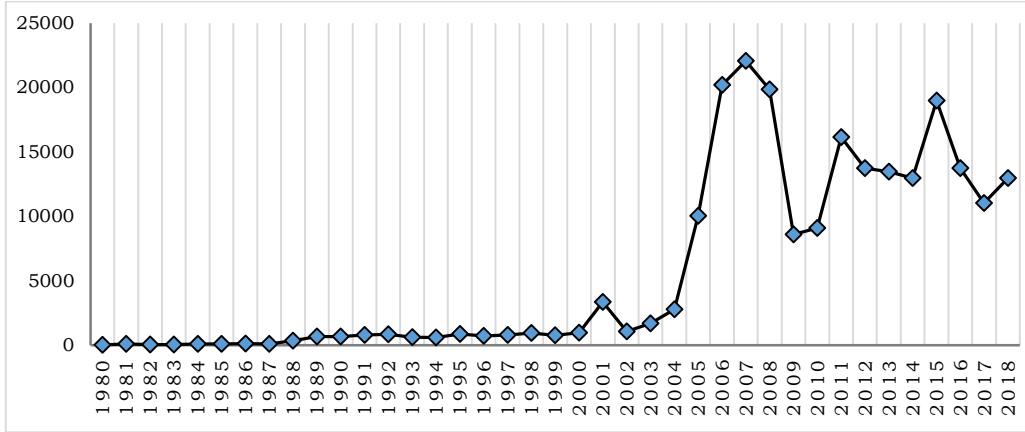
Çalışmanın amacı, Türkiye'de demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi araştırmak ve sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı bu alanda gelişen literatüre katkı yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk kısmında konuyla ilgili genel bilgilere yer verilmekte, Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve demokrasi gelişimi ele alınmaktadır. İkinci kısmında demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerine teorik ve ampirik literatür incelenecektir. Üçüncü kısmında analizde kullanılan veri seti tanıtılmaktadır. Dördüncü kısmında ampirik yöntem açıklanmış olup analiz sonucunda elde edilen bulgular

sunulmaktadır. Son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılacaktır.

2. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ve Demokrasi

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte korumacı dış ticaret politikasından, liberal dış ticaret politikasına geçiş yapmıştır. Bu geçiş ülkede DYY girişlerinin artmasını sağlamıştır. 1990’larda küreselleşme politikaları ve entegrasyon girişimlerinin de önem kazanması DYY için önemli bir gelişmedir. DYY bakımından önemli diğer bir gelişme ise 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar kanunu” 17 Haziran 2003’te yürürlüğe girmesidir. Bu kanun, 1954’te uygulamaya konan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun yetersizliklerini ortadan kaldırmak, DYY’nın kapsamını genişletmek, DYY teşviklerini artırmak ve yatırımcıların haklarının korunmasını amaçlamaktadır (Terzi ve Pata, 2017).

Grafik 1: Türkiye’ye DYY Girişleri (Milyar ABD Doları, 1980-2018)

Kaynak: UNCTAD, (2021)

Bu bağlamda 2003 yılı itibariyle DYY girişlerinde hızlı bir artış olduğu Grafik 1’den görülmektedir. En yüksek DYY girişleri 22 milyar düzeyinde 2007 yılında gerçekleşmiştir. 2008 küresel krizin etkisi 2009 yılında görülmüş olup DYY girişlerinin yaklaşık olarak 15 milyar ABD Doları kadar gerilemesine yol açmıştır. Ancak 2010’da DYY girişleri tekrardan artmıştır. Bu yıldan sonra DYY girişlerinin dalgalı bir seyir izlediği grafik üzerinde görülmektedir.

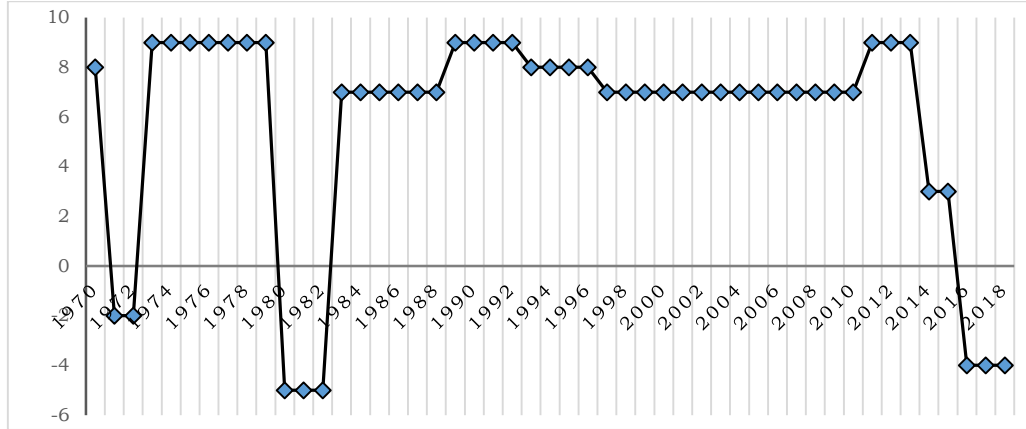
Demokrasi endeksi, 167 ülkede demokrasinin durumunu ölçmeyi amaçlayan, “The Economist” dergisinin “The Intelligence” birimi tarafından derlenen bir göstergedir. Demokrasi endeksi altında ülkelere çeşitli notlar verilmektedir ve notlara göre ülkeler demokrasideki yerlerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu ölçütlerin esas aldığı değerlendirmeler ise seçim süreci ve çoğulculuk, sivil özgürlükler, devlet fonksiyonları, politik katılım ve politik kültürdür. Bununla birlikte nüfusun temsili bir bölümünün görüşünü göstermeleri nedeniyle önemli bir özellik olan anket sonuçları da kullanılabilir (Demokrasi Endeksi, 2021; Demokrasi Sınıflandırmasında, 2021). Demokrasinin ölçülmesinde yararlanılan bazı endekslerin geliştirilmesine yönelik önemli çalışmalar yapılmaktadır (Şahin, 2017:46).

Tablo 1: Polity Demokrasi Endeksi

Polity Endeksi (-10'dan +10'a)	
Güçlü Otokrasi	-10
Karma Rejim	-5'ten +5'e
Güçlü Demokrasi	10

Polity Demokrasi Endeksi, demokrasi skorunun ölçülmesinde geliştirilen endekslerden birini oluşturmaktadır. Bu endeks ile demokratik yönetim kalitesi, yöneticilerin denetlenebilirliği, siyasal rekabet ve katılım düzeyleri dikkate alınarak ülkelerin demokrasi skoru ölçülmektedir (Balta, 2018). Demokrasi skoru 0 ile 10 arasında değerler almakta olup, 0 demokratik unsurların yokluğunu, 10 ise tam gelişmiş demokrasileri temsil etmektedir. Benzer şekilde otokrasi skoru da 0 ile 10 arasında değerler almaktadır. 0 otokratik unsurların yokluğunu, 10 ise tam gelişmiş otokrasileri göstermektedir. Bununla birlikte polity endeksi, demokrasi ve otokrasi arasındaki farkı ifade etmektedir. Endekste -10 (güçlü otokrasi) ve +10 (güçlü demokrasi) arasında değerler yer almaktadır. Endeks değerinin -5 ve +5 arasında hesaplanması ise karma rejimleri ifade etmektedir (Şahin, 2017:47).

Grafik 2: Türkiye'nin Demokrasi Gelişimi

Kaynak: INSCR, (2018)

Türkiye 1945 yılında çok partili hayata geçiş ile birlikte tam demokrasi sürecine dahil olmuştur. Ancak; 1970-2018 dönemi için Türkiye'de temelde dört kırılma eğilimi yaşandığı ifade edilmektedir. İlk olarak 12 Mart 1971 darbesi meydana gelmiş ve kısa sürede eski demokrasi düzeyi yakalanmıştır. İkincisi olarak en büyük kırılma 12 Eylül 1980'de yaşanan askeri darbedir. Polity endeksi verilerine göre bu durum Türkiye'nin demokrasi skorunu 9'dan -5'e düşürmüştü ve demokratik bir ülke olmaktan uzaklaşarak karma rejime geçilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin demokrasisi ve ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir. 1983'te Türkiye askeri hükümet tarafından yönetilmiş olup, demokratik seçimlere dönülmesiyle beraber demokrasi skoru toparlanmaya başlamış ve böylece Türkiye karma rejimden demokratik bir ülke seviyesine yükselmiştir. 1984 yılı itibarı ile demokrasi skorunun -5 düzeylerinden 7'ye çıktığı Grafik 2'de görülmektedir. Türkiye'nin demokrasi skoru, 1990'larda terör nedeniyle bazı illerde Olağanüstü

Hal Yönetimine (OHAL) geçilmiş olmasından olumsuz etkilenmiş olsa da kısa sürede bu olumsuz etki ortadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte, 2013'te demokrasi skorunun 3'e inmesi üçüncü kırılmayı, 2016'da demokrasi skorunun -4'e düşmesi de dördüncü kırılmayı yansıtmaktadır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi nedeniyle OHAL ilan edilmiş olup, demokrasi skoru 2017 ve 2018 yıllarında da -4'te devam etmiştir. Bu bağlamda 2016, 2017 ve 2018 yılları için Türkiye'nin demokrasi düzeyinin gerileme sürecine girdiği gözlemlenmiştir (Balta, 2018).

3. Literatür Özeti

Literatürde demokrasi ile DYY ilişkisi için ekonomik yöntemlerin ilerlemesi ve demokrasi ölçümünde kullanılan endeks sayısının artması ile birlikte farklı örneklem, zaman dilimleri, ekonometrik yöntemler ve demokrasi endeksleri kullanılarak araştırmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmanın bu kısmında demokrasinin DYY üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalara yer verilmiştir.

Resnick (2001) Asya, Latin Amerika ve Karayipler'de 1971-1993 dönemi için demokrasi ile DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile araştırmıştır. Araştırma sonuçlarında demokrasinin DYY düzeyini negatif etkilediği saptanmıştır.

Bengoa ve Robbes (2003) Latin Amerika'daki 18 ülke için 1970-1999 döneminde ekonomik özgürlük ve DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında ekonomik özgürlüklerinin DYY'leri pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Busse (2003) gelişmekte olan 69 ülke için 1972-1999 yıllarını kapsayan dönemde demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi panel veri ve yatay kesit yöntemi ile tahmin etmişlerdir. Tahmin sonuçlarında demokrasinin DYY üzerinde pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Daha gelişmiş demokrasiye sahip ülkelerin daha yüksek oranda DYY çekme eğiliminde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Li ve Resnick (2003) gelişmekte olan 53 ülke için 1982-1995 yıllarını kapsayan dönem için demokrasi ile DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi yardımıyla tahmin etmişlerdir. Tahmin sonuçlarında daha yüksek demokrasinin mülkiyet haklarının korunmasına ve böylece DYY girişlerini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Jensen (2003) 114 ülke için 1970-1997 döneminde demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi yatay kesit ve panel veri analizi ile tahmin etmiştir. Tahmin sonuçlarında demokrasinin DYY üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca demokrasinin daha düşük ülke riskini sağlayarak DYY girişlerini artırdığı ifade edilmiştir.

Busse ve Hefeker (2005) 83 ülke için 1984-2003 yıllarını kapsayan dönemde demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile tahmin etmişlerdir. Tahmin sonuçlarında pozitif ilişki saptanmıştır.

Pierpont (2007) gelişmekte olan geçiş ekonomisindeki 54 ülkede 1986-1997 dönemi için demokrasi ve mülkiyet haklarının DYY üzerindeki etkisini panel veri

yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında her ikisinin de DYY'leri pozitif olarak etkilediği saptanmıştır.

Yang (2007) gelişmekte olan 134 ülkede 1983-2002 döneminde siyasi rejimler ile DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonuçlarında, demokrasi ve DYY girişleri arasında bir ilişkiye rastlanılmadığı, bir başka ifadeyle; ülkelerde demokrasi varlığının daha yüksek oranda DYY girişlerine neden olmadığı saptanmıştır.

Arslan ve Ökten (2010) Türkiye'de 1970-2010 yıllarını kapsayan dönem için Demokrasi ile DYY arasındaki ilişkiyi Johansen eş bütünleşme yaklaşımı ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş olup, demokrasiden DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik saptanmıştır.

Asiedu ve Lien (2010) 121 ülke için 1982-2012 döneminde demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi doğrusal dinamik panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarında 99 ülke için demokrasideki artışın DYY girişlerini artırdığı, geriye kalan 22 ülke için ise azalttığı saptanmıştır. Ayrıca DYY'lerin doğal kaynakların büyüklüğüne bağlı olduğu ifade edilmiştir.

Mathur ve Singh (2013) gelişmekte olan 29 ülke için 1980-2000 yıllarını kapsayan dönemde ekonomik özgürlükler ve mülkiyet haklarının DYY üzerine etkilerini panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarında, ekonomik özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının korunmasının DYY girişlerini artırdığı tespit edilmiştir.

Kucera ve Principi (2014) imalat ve imalat dışı olmak üzere toplam 15 sektörde 54 ülke için 1994-2010 döneminde demokrasinin, ABD DYY çıkışları üzerindeki etkisini doğrusal dinamik panel veri yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında daha güçlü demokrasilerin daha fazla DYY alma eğiliminde olduğu saptanmıştır.

Sun (2014) gelişmekte olan 124 ülkenin 1975-2005 yıllarını kapsayan dönemi için demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonuçlarında, gelişmiş demokrasiye sahip ülkeler arasındaki DYY girişlerinin demokrasi düzeyini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Derbali vd., (2015) geçiş dönemindeki 77 ülkenin 1981-2010 yıllarını kapsayan dönemde demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi yardımıyla araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarında demokrasinin DYY üzerinde pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ay vd., (2016) gelişmekte olan 10 ülke için 1995-2013 döneminde demokrasi ve yolsuzluk değişkenlerinin DYY üzerindeki etkilerini panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında yolsuzluğun azaldığı ve demokrasinin arttığı durumda DYY'lerin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uzgören ve Akalin (2016) Türkiye'de 1991-2013 yıllarını kapsayan dönem için demokrasinin DYY üzerindeki etkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarında demokrasi ve DYY arasında negatif bir ilişki saptanmıştır.

Demir vd., (2018) 54 ülkenin 2010-2016 dönemi için demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi stokastik sınır yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında demokrasinin DYY üzerinde bir etkisi olmadığı saptanmıştır.

Alam vd., (2018) Pakistan’da 1978-2015 yıllarını kapsayan dönemde demokrasinin DYY üzerindeki etkisini eşbütünleşme, regresyon ve nedensellik testleri ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında kullanılan yöntemlerde sırası ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki, demokrasinin DYY’leri pozitif olarak etkilediği ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Adelegan ve Olabisi (2018) Nijerya’nın 1985-2011 döneminde demokrasinin DYY üzerindeki etkisini zaman serilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında demokrasinin DYY’leri pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Sofuoğlu vd., (2019) en çok DYY çeken 10 ülke için 1995-2015 döneminde ekonomik özgürlükler ve DYY arasındaki ilişkiyi panel FMOLS ve panel DOLS yöntemlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında uzun dönemli bir ilişki saptanmış ve her iki panel yöntemine göre de ekonomik özgürlüklerdeki artışların DYY’leri artırdığı tespit edilmiştir.

Tandogan ve Genç (2020) Türkiye’de 1974-2018 yıllarını kapsayan dönem için demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında değişkenler arasında pozitif eş-bütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Öztürk ve Pehlivan (2020) Türkiye’nin 1974-2018 yıllarını kapsayan dönemde demokrasi ve DYY arasındaki nedensellik ilişkisini Toda-Yamamoto yaklaşımı yardımıyla analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında iki yönlü pozitif nedensellik saptanmıştır.

Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırım ile Demokrasi İlişisini İnceleyen Çalışmalar

Yazarlar	Örneklem/Dönem	Yöntem	Gösterge	Sonuç
Resnick (2001)	Asya-Latin Amerika-Karayipler/1971-1993	Yatay Kesit-Panel Veri	Demokrasi	Negatif etki
Bengoa ve Robbes (2003)	18 Latin Amerika ülkesi/1970-1999	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Busse (2003)	69 Gelişmekte Olan Ülke/ 1972-1999	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Li ve Resnick (2003)	53 Gelişmekte Olan Ülke/1982-1995	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Jensen (2003)	114 Ülke/ 1970-1997	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Busse ve Hefeker (2005)	83 Gelişmekte Olan Ülke/1984-2003	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Pierpont (2007)	54 Geçiş Ülkesi/1986-1997	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif etki
Yang (2007)	134 Gelişmekte Olan Ülke/1983-2002	Panel Veri	Demokrasi	İlişki yok
Arslan ve Ökten (2010)	Türkiye/1970-2010	Johansen eş-bütünleşme	Demokrasi	Pozitif etki

Tablo 2: (Devamı)

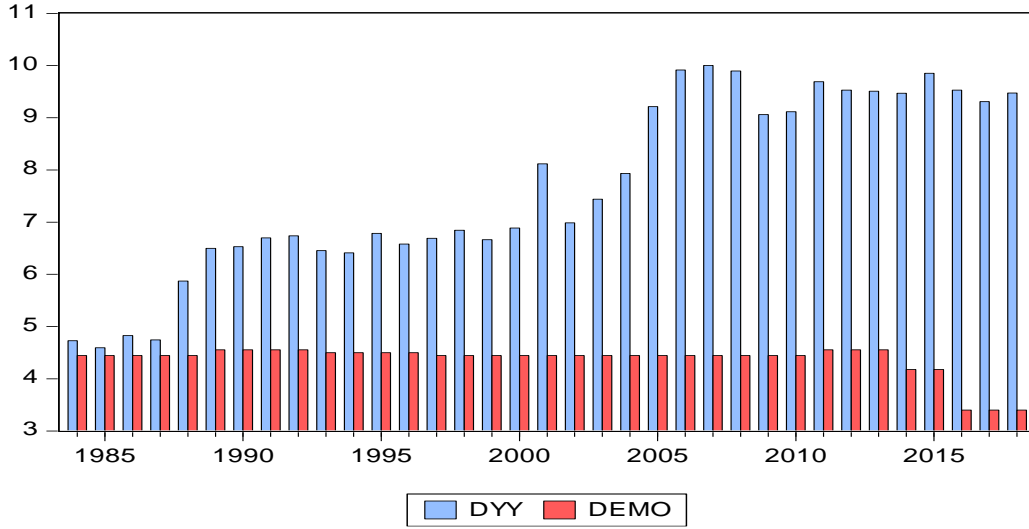
Yazarlar	Örneklem/Dönem	Yöntem	Gösterge	Sonuç
Asiedu ve Lien (2010)	121 Gelişmekte Olan Ülke/1982-2012	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif (99) ve negatif (22) etki
Mathur ve Singh (2013)	29 Ülke/1980-2000	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Kucera ve Principi (2014)	ABD ve 54 Ülke/1994-2010	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Sun (2014)	124 Gelişmekte Olan Ülke/1975-2005	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Derbali vd. (2015)	77 Geçiş Ülkesi/1981-2010	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Ay vd. (2016)	10 Gelişmekte Olan Ülke/1995-2013	Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Uzgören ve Akalin (2016)	Türkiye/1991-2013	ARDL Sınır Testi	Demokrasi	Negatif Etki
Demir vd. (2018)	54 Ülke/2010-2016	Stokastik Sınır Testi	Demokrasi	İlişki yok
Alam vd. (2018)	Pakistan/1978-2015	Johansen eş-büt. Granger Nedensellik	Demokrasi	Pozitif Etki
Adelegan ve Olabisi (2018)	Nijerya/1985-2011	Zaman Serisi	Demokrasi	Pozitif Etki
Sofuoglu vd. (2019)	10 Ülke/1995-2015	Pedroni Eş bütünleşme-Panel Veri	Demokrasi	Pozitif Etki
Öztürk ve Pehlivan (2020)	Türkiye/1974-2018	Toda Yamamoto Nedensellik	Demokrasi	Pozitif Etki
Tandogan ve Genç (2020)	Türkiye/1974-2018	ARDL Sınır Testi	Demokrasi	Pozitif Etki

Literatüre bakıldığında genel olarak demokrasi düzeyinin gelişmiş olduğu ülkelerin daha yüksek oranda DYY çektikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisi için demokrasinin DYY üzerindeki etkisinin araştırma konusu yapıldığı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada farklı örneklem ve polity endeksinin kullanılması ile birlikte demokrasi düzeyindeki iyileşmelerin DYY girişlerini hangi yönde etkileyebileceği ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda çalışma, 1984-2018 dönemini kapsayan güncel veri seti ile beraber incelenecek olması yönüyle literatürdeki boşluğa katkı sunması bakımından önem arz etmektedir.

4. Veri Seti Ve Tanımlayıcı İstatistikler

1984-2018 dönemini kapsayan 34 gözlem değeri ile yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada logaritmik formda analize katılan değişkenlerden DYY, doğrudan yabancı sermaye yatırım girişlerini; DEMO, demokrasiyi temsil etmektedir. DYY verisi UNTACD, demokrasi verisi ise Integrated Network for Societal Conflict Research (INSCR) veri tabanından Polity5 endeksinden elde edilmiştir. Demokrasi endeks değeri -10 ile +10 arasında değişmekte olup -10 güçlü otokrasiyi; +10 güçlü demokrasiyi ifade etmektedir. Bu çalışmada logaritmik dönüşüm için ve daha rahat yorum yapabilmek amacıyla demokrasi değerleri yüzölçüm sisteminde yeniden düzenlenmiştir.

Grafik 3: Seviyesinde Logaritmik Seriler

5. Ampirik Yöntem Ve Bulgular

5.1. Birim Kök Testleri

Tablo 3'te değişkenlerin durağan olup olmadığını test eden Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981), Elliott vd. (1996) tarafından geliştirilen DF-GLS ve Philips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Her üç yöntemde de hesaplanan t istatistik değeri, McKinnon tablo kritik değerlerinden büyük olduğu durumda serilerin birim kök içerdiğini (durağan olmadığını) ifade eden temel hipotez reddedilmektedir. Bu bağlamda lnDEMO ve lnDYY değişkenlerinin DF-GLS ve PP birim kök testleri için birinci farklarında durağan olduğu saptanırken, lnDEMO değişkeninin sadece ADF testi için seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: ADF, DF-GLS ve PP Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Testler	ADF		DF-GLS		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
lnDEMO	-3.592**	-4.362***	-0.976	-1.28	0.664	-0.319
lnDYY	-1.419	-2.182	-0.53	-2.314	-1.405	-2.306
Δ lnDEMO	-4.122***	-4.345***	-4.133***	-4.301***	-5.848***	-6.464***
Δ lnDYY	-5.723***	-5.774***	-5.603***	-5.802***	-5.769***	-5.983***

Not: ***, %1 ve **, %5 düzeyinde anlamlılığı; Δ : birinci farkını ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwarz Bilgi kriterinden (SIC) faydalanılmıştır.

Kırılmaları dikkate almayan ADF, DF-GLS ve PP birim kök testi sonuçlarına göre genel olarak serilerin birim kök içerdikleri saptanmıştır. ADF birim kök testi sonucuna göre lnDEMO serisinin seviyesinde durağan olduğu saptandığından serilere yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmalıdır. Bu bağlamda tek kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

	Model	Sabit	Trend	Sabit ve Trend
lnDYY	t-istatistiği	-3.854	-2.881	-4.493
	Kırılma Tarihleri	2001	2011	2004
	C	5.059***	4.534***	4.918***
	Trend	0.121***	0.185***	0.137***
	Kırılma sabiti	0.842**		1.525***
	Kırılma Trendi		-0.189***	-0.105***
	Kırılma Kuklası	0.122		-1.202***
ΔlnDYY	t-istatistiği	-6.701***	-6.071***	-6.559***
	Kırılma Tarihi	2005	2006	2005
	C	0.314	0.121	0.193
	Trend	-0.015	0.007	-0.003
	Kırılma sabiti	0.198		0.341
	Kırılma Trendi		-0.037	-0.045
	Kırılma Kuklası	1.128**		0.903*
lnDEMO	t-istatistiği	-5.506***	-6.867***	-4.929*
	Kırılma Tarihi	2015	2016	2009
	C	5.787***	4.538***	4.497***
	Trend	-0.004**	-0.006**	-0.002
	Kırılma sabiti	-0.831***		0.464***
	Kırılma Trendi		-0.404***	-0.143***
	Kırılma Kuklası	0.833***		-0.323***

Not: ***, %1; **, %5 ve *, %10 düzeyinde anlamlılığı; Δ: birinci farkını ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesinde (SIC) bilgi kriterinden faydalanılmış olup maksimum gecikme uzunluğu 8 alınmıştır.

Yapısal tek kırılmalı birim kök testi sonucuna göre; lnDEMO serisinin birim kök içermediği ve böylece ADF birim kök testini destekleyerek seyisinde durağan olduğu belirlenmiştir. lnDEMO değişkeninin seviyesinde durağan olduğu tespit edildiğinden birinci farkına bakılmamıştır. lnDYY değişkeninin ise birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir.

5.2. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Pesaran, Shin ve Smith (2001:290-291) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımı ya da gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi, eş-bütünleşme ilişkisinin test edilmesi amacıyla kullanılan modellerden birisidir. Modelde kullanılabilir olacak değişkenlerin seviyesinde durağan I(0) ve birinci farkında durağan I(1) olup olmamasına bakılmaksızın ARDL yöntemi uygulanabilmektedir. Değişkenlerin aynı mertebeden durağan olması koşulu aranmaz. Bu nedenle serilere herhangi bir birim kök testi uygulanmayabilir. Ancak ikinci farkında durağan olan seriler için uygun kritik tablo değerlerinin olmaması nedeniyle serilerin ikinci farkında durağan I(2) olma ihtimaline karşı birim kök testleri yapılmaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımı için uzun dönem katsayılarına herhangi bir kısıtlama getirilmemesi olarak ifade edilen kısıtsız hata düzeltme modeli (UECM) (1) numaralı denklemde verilmektedir.

$$\Delta \ln DYY_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Trend} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta \ln DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^p \delta_i \Delta \ln DEMO_{t-i} + \mu_1 \ln DYY_{t-1} + \sigma_1 \ln DEMO_{t-1} + \epsilon_t \quad (1)$$

Denklem 1’de Δ fark işlemcisini, β_0 sabit terimi ve $\beta_1, \beta_i, \delta_i, \mu_i, \sigma_i$ katsayıları ifade etmektedir. İki değişkene ait k ve p optimal gecikme uzunlukları AIC (Akaike information criterion), SIC (Schwarz information criterion) ve HQ (Hannan-Quinn information criterion) ile tespit edilebilmektedir. Burada uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC bilgi kriterinden yararlanılmış olup maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır.

Sınır testinde, kısıtsız sabitli trendli olarak ifade edilen durum 5 için $H_0 = \mu_1 = \sigma_1 = 0$ şeklinde değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi test edilmektedir. Sınır testi sonucunda seviyesindeki değişkenlere Wald testi uygulanmaktadır. Wald testi sonucunda hesaplanan F istatistiği değerleri, Narayan (2005)’de yer alan tablo kritik üst değerlerinden büyük olduğu durumda sıfır hipotezi reddedilmektedir. Değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir. (1) numaralı denklemden elde edilen sınır testi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5: Sınır Testi Sonuçları

	F-İstatistiği	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
k=1	9.691***	5.59	6.26
		6.56	7.3
		8.74	9.63

Not: ***, %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir

Tablo 5, Narayan (2005:1987) kritik üst sınır tablo değerlerinden %1 anlamlılık düzeyinde büyük olarak hesaplanan test istatistiğini göstermektedir. Buna göre değişkenler arasında bir eş-bütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Bu aşamadan sonra uzun dönem katsayılarının tahmini için 2 numaralı denklem tahmin edilmektedir.

$$\ln DYY_t = \beta_0 + \beta_1 \text{Trend} + \sum_{i=1}^u \alpha_1 \ln DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_2 \ln DEMO_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Denklemden β_0 , sabit terimi, α_1, α_2 katsayılarını ve u_t hata terimini ifade etmektedir. Bu uzun dönem katsayıları denklemden yararlanılarak ARDL(4,0) modeli kurulmuştur. Sonuçlar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: ARDL (4, 0) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Diagnostik Testler
lnDYY(-1)	0.421**	0.189	2.222	JB=0.261 [0.87]
lnDYY(-2)	-0.171	0.209	-0.818	BG-LM=0.556 [0.46]
lnDYY(-3)	-0.001	0.208	-0.007	BPG=1.524 [0.20]
lnDYY(-4)	-0.371*	0.193	-1.923	ARCH=1.890 [0.18]
C	0.325	1.417	0.23	Glejser= 1.423 [0.24]
lnDEMO	1.139*	0.373	3.053	R ² = 0.915
Kukla	-0.732***	0.256	-2.863	Adjusted R ² =0.935
Trend	0.193***	0.048	4.055	DW=1.794

Not: ***, %1; **, %5 ve *, %10'da anlamlılığı ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriterinden (AIC) faydalanılmıştır.

Tablo 6'da AIC bilgi kriterine göre 4 maksimum gecikme uzunluğu ile tahmini yapılan ARDL (4,0) modelinin diognastik test sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre kurulan modelde LM testiyle otokolerasyon, JB (Jargue-Bera) testiyle normallik, BPG (Breusch-Pegan Goldfrey) ve ARCH testleriyle değişen varyans sorunlarının olmadığı görülmektedir. Analize devam edebilmek için kurulan modelin uygun olduğu anlaşılmakta olup, ARDL (4,0) modeline ilişkin uzun dönem katsayıları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik Değeri
lnDEMO	1.015***	0.265	3.837
Trend	0.193***	0.048	4.055

Not: ***, %1'de anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7 ARDL (4, 0) modelinden elde edilen uzun dönem katsayılarını göstermektedir. Demokrasi (lnDEMO) katsayısının değerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Uzun dönemde demokrasi endeksi değerindeki %1'lik artış, DYY girişlerini yaklaşık %1 kadar artırmaktadır. Uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edildikten sonra kısa dönem dinamiklerini tahmin etmek için hata düzeltme modeli kurulabilmektedir. Bunun için uzun dönem katsayılarından elde edilen hata terimi (ECT), hata düzeltme modelinde kullanılarak kısa dönem katsayıları (3) numaralı denklem ile tahmin edilmektedir. Gecikme uzunlukları u ve n olarak alınabilmektedir.

$$\Delta \ln DYY_t = \alpha_0 + \beta_0 \text{Trend} + \sum_{i=1}^u \Delta \psi_i \ln DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^n \Delta \varphi_i \ln DEMO_{t-i} + ECT_{t-1} + e_t \quad (3)$$

Denklemden α_0 sabit terimi, $\beta_0, \psi_i, \varphi_i$ katsayıları, e_t hata düzeltme terimini ve ECT_{t-1} ise hata teriminin gecikmeli değerini belirtmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayısı 0 ile -1 arasında değişmekte olup negatif bir değere sahip olması beklenir. Çünkü katsayının değeri pozitif olduğunda uzun dönem denge

durumundan uzaklaşılırken, negatif olduğunda uzun dönem denge durumuna yaklaşılmaktadır.

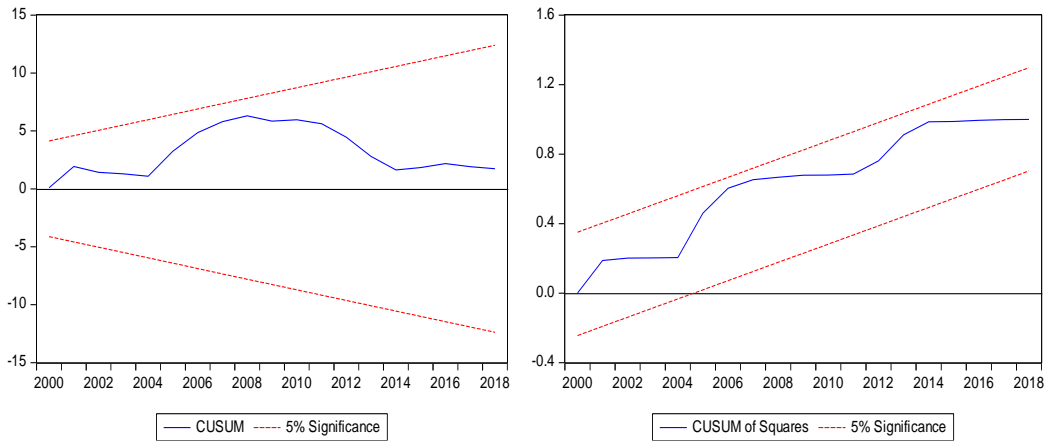
Tablo 8: Hata Düzeltme Modeli Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistiği
ETC(-1)	-1.122***	0.249	-4.497
Trend	0.193***	0.047	4.143
C	0.325	0.199	1.628

Not: *** ; %1'de anlamlılığı ifade etmektedir.

Hata düzeltme modeli test sonuçlarına göre, ECT (-1) katsayısının değeri beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak ta anlamlı olduğu Tablo 8'de görülmektedir. Buna göre hata düzeltme katsayısının değerinin -1,12191 olarak saptanması kısa dönemde oluşabilecek bir dengeden sapmanın uzun dönemde düzelebileceğini ortaya koymaktadır.

Grafik 4: Cusum ve CusumQ Testlerinin Sonuçları

Brown (1975) vd. tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ testleriyle model katsayılarının istikrarlı olup olmadığı ortaya konulmuştur. Test sonuçlarına göre, Grafik 4'te CUSUM ve CUSUMQ eğrilerinin güven aralıklarının içerisinde yer alması nedeniyle katsayı değerlerinin istikrarlı olduğu tespit edilmiştir.

6. Sonuç

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, krizlere ve beklenmedik durumlara karşı daha az duyarlı olduklarından birçok ülke için en çok arzu edilen sermaye girişidir. Demokratik kurumlar da doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Demokratik kurumlara sahip hükümetler daha düşük ülke riski ile ilişkilendirilmektedir. Yani, demokrasi hem borç verenler hem de yabancı yatırımcılar için ülke riskini düşürmektedir. Daha düşük ekonomik ve politik risk, ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlayacak daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmektedir.

Çalışmada 1984-2018 dönemi için Türkiye’de demokrasi ile DYY arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. Demokrasi göstergesi olarak polity5 endeksinden yararlanılmıştır. Bazı araştırmalar demokrasinin olumlu etkisini, bazıları olumsuz etkisini saptarken, diğerleri demokrasi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında bir ilişki tespit edememiştir. Diğer taraftan demokrasinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik çalışmaların çoğu, daha güçlü demokrasilerin daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı çektiklerini ortaya koymaktadır.

Türkiye için yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, demokrasi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında kısa ve uzun dönemli pozitif ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Uzun dönemde demokrasi seviyesindeki %1’lik bir artışın doğrudan yabancı sermaye girişlerini yaklaşık %1 kadar artırdığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, demokratik yönetimdeki iyileşmelerin, doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerinde Türkiye için önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir.

Genellikle çok uluslu şirketlerin otokrasilerden ziyade demokratik kurumların geliştiği ülkelere yatırım yapmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir. Çünkü demokratik kurumların gelişmesinin daha güvenilir ve istikrarlı bir yatırım ortamının oluşmasına katkısı vardır. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen sonuçlardan yola çıkarak, Türkiye’de siyasi risk kontrol edildiğinde, demokratik yönetimdeki iyileşmelere gidildiğinde, bireylerin mülkiyet haklarının güvence altına alınmasına yönelik düzenlemeler yapıldığında, daha düşük ekonomik ve politik riske bağlı olarak daha yüksek bir yatırım getirisi yoluyla daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çekilebileceği söylenebilir.

Türkiye’nin son dönemde, yani 2016, 2017 ve 2018 yıllarında demokratik gerileme sürecine girdiği gözlemlenmiştir. Buna paralel olarak doğrudan yabancı sermaye girişlerinde görülen düşüşler göz önüne alındığında, Türkiye’nin ekonomik büyüme ve kalkınma stratejilerinde önemli bir yer tutan, doğrudan yabancı sermaye girişlerini artırması için demokratik ortamın iyileştirilmesine yönelik düzenlemelere gereksinim vardır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacının Katkı Oranı Beyanı: Tek yazarlı bir çalışma olup yazarın katkı oranı %100’dür.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesin’de belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Adelegan, O. J. and Olabisi, N. (2018). Impact of Democracy on Foreign Direct Investment and Economic Growth in Nigeria. *Centre for the Study of African Economies*, Oxford University.
- Alam, N., Shamim, M. A. ve Siddiqui, A. H. (2018). Impact of Democracy on Foreign Direct Investment: An Empirical Study of Pakistan Economy. *Gmjacs*, 8(2), 118-127.
- Arslan, Ü., ve Ökten, N. Z. (2010). The Relations Between FDI and Democracy: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 56, 111-123.
- Asiedu, E., ve Lien, D. (2010). Democracy, Foreign Direct Investment and Naturel Resources. *Journal of International Economic*, 84(1), 112-119.
- Ay A. Kızılkaya O. ve Akar T. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Demokrasi'nin DYY Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Business Economics Research Journal*, 7(3), 73-88.
- Balta, Evren (2018). Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/8881/turkiye-nin-demokrasi-grafigi>.
- Bengoa, M. ve Robles, S., B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19, 529-545.
- Brown, R. L., Durbin, J. and Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 37(2), 149-192.
- Busse, M. (2003). Democracy and FDI. *Hamburg Institute of International Economics Discussion Paper*, 220, 1-27.
- Busse, M. and Hefeker, C. (2005). Political Risk, Institutions and Foreign Direct Investment. *Hamburg Institute of International Economics, Discussion Paper*, 315, 1-24.
- Demir, M. A., Bilik, M. ve Aydın, Ü. (2018). Effects of Political and Socio-Economic Indicators on Foreign Direct Investments: Stochastic Frontier Analysis. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1078-1096.
- Demokrasi Endeksi- Nedir, Tanımı ve Kavramı (2021). Erişim Adresi: <https://tr.economy-pedia.com/11034949-democracy-index#menu-1>.
- Demokrasi Sınıflandırmasındaki Yerimiz (2021, 3 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.mahfiegilmez.com/2021/02/demokrasi-snflandrmasndaki-yerimiz.html?m=1>
- Derbali, A., Trabelsi, L. ve Zitouna, M., H. (2015). Democratic Transition and Foreign Direct Investment: Transition Process Matters. *MPRA Paper*, 1-38.
- INSCR (2018). Integrated Network for Societal Conflict Research. Erişim Adresi: <https://www.Systemicpeace.Org/İnsrdata.Html>.

- Jensen, N., M. (2003). Democratic Governance and Multinational Corporations: Political Regimes and Inflows of Foreign Direct Investment. *International Organization*, 57, 587-616.
- Koyuncu, F. T. (2010). Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-62.
- Kucera Charles D. and Principi Marco (2014). Democracy and Foreign Direct Investment at the Industry Level: Evidence for US Multinationals. *Review of World Economics*, 150(3), 595-617.
- Li, Q. and Resnick, A. (2003). Reversal of Fortunes: Democracy, Property Rights and Foreign Direct Investment Inflows in Developing Countries. *International Organization*, 57(1), 175-211.
- Mathur, A. and Singh, K. (2013). Foreign Direct Investment, Corruption and Democracy. *Applied Economics*, 45(8), 991-1002.
- Narayan, P., K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: *Evidence from Cointegration Tests*. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Öztürk, S. ve Pehlivan, Ö., S. (2020). Türkiye’de Demokrasi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi (1974-2018). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 113-118.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Pierpont, B. (2007). Democracy, Property Rights and FDI in Developing Countries A Regional Analysis. Honors Project Advisor: Gary Krueger Macalester College. *RNAL of Developing Areas*, 48(1), 107-125.
- Resnick, A. L. (2001). Investors, Turbulence and Transition: Democratic Transition and Foreign Direct Investment in Nineteen Developing Countries. *International Interactions*, 27, 381-398.
- Şahin, D. (2017). Geçiş Ekonomilerinde Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-57.
- Sofuoğlu, E., Kizilkaya, O. ve Uysal, D. (2019). Ekonomik Özgürlükler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünlük Analizi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 341-355.
- Sun, F. (2014). The Dual Political Effects of Foreign Direct Investment in Developing Countries. *the Journal of Developing Areas*, 48(1), 107-125.
- Tandogan, D. ve Genç M., C. (2020). Türkiye’de Demokrasinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 635-646.

Terzi, H. ve Pata U.K. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Deneyimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 167-184.

UNCTAD (2021). Foreign Direct Investment (FDI) Statistics. Erişim Adresi: https://unctadstat.unctad.org/Wds/ReportFolders/ReportFolders.aspx?Scs_Chosenlang=En.L.

Uzgören, E. ve Akalin, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 63-77.

Yang, B. (2007). Autocracy, Democracy, and FDI Inflows to the Developing Countries. *International Economic Journal*, 1(3), 419-439.

**IMPACT OF SOCIAL CAPITAL ON ECONOMIC GROWTH:
A META-ANALYSIS****Abdulmuttalip PİLATIN¹****Abstract**

The aim of this study is to synthesize the studies on the effect of social capital on economic and financial growth with the method of meta-analysis. Social capital has an impact on economic development by influencing individuals, businesses, banks and the way they do business, and thus trade. In this study, the studies carried out in the years 2007-2021 are discussed. In order to be able to interpret the quantitative findings of the studies that have dealt with this subject together, studies made on academic databases were scanned, and the findings consisting of 36 studies meeting the determined criteria and having a total of 3458 observations were synthesized through the meta-analysis method. Research findings of 36 different studies including sample size, standard error, and effect values were analyzed with the help of CMA (Comprehensive Meta-Analysis) program. As a result of the meta-analysis, the effect size was found to be moderate (Fisher Z=0.380). According to the results of the meta-analysis, the H₁ was accepted and it was revealed that the social capital level of the countries affected the economic growth at a moderate level. Considering the lack of consensus in the studies in the literature and the difficulty of measuring social capital, it is thought that this general finding is very valuable in terms of the literature and will make an important contribution.

Key words: Social Capital, Business, Economic Growth, Finance, Meta-Analysis

**SOSYAL SERMAYENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: BİR META-ANALİZ****Öz**

Bu çalışmanın amacı, sosyal sermayenin ekonomik ve finansal büyümeye etkisi üzerine yapılan çalışmaları meta-analiz yöntemiyle sentezlemektir. Sosyal sermaye bireyleri, işletmeleri, bankaları ve bu sayılanların iş yapma biçimlerini dolayısıyla ticareti etkileyerek ekonomik gelişmeye etkide bulunmaktadır. Sosyal sermaye düzeyi bireylerin ticaret yapma, kredi kullanma, borcunu geri ödeme, kurallara uyma, sözünü tutma gibi birçok değişkeni etkilemektedir. Bu konuyu ele alan çalışmaların nicel bulgularını bir arada yorumlayabilmek için akademik veri tabanlarında 2007-2021 yılları arasında yapılan çalışmalar taranmıştır. Belirlenen kriterlere uygun olan toplam 3458 gözleme sahip 36 çalışmadan oluşan bulgular meta-analiz yöntemi ile sentezlenmiştir. Örneklem büyüklüğü, standart hata ve etki değerlerini içeren 36 farklı çalışmanın araştırma bulguları CMA (Comprehensive Meta-Analysis) programı yardımıyla analiz edilmiştir. Meta-analiz sonucunda etki büyüklüğü orta düzeyde bulunmuştur (Fisher Z=0.380). Meta-analiz sonuçlarına göre H₁ kabul edilmiş ve ülkelerin sosyal sermaye düzeylerinin ekonomik büyümeyi orta düzeyde etkilediği ortaya çıkmıştır. Sosyal sermayeyi ölçmek için bu genel bulgunun literatür açısından oldukça değerli olduğu ve önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, İşletme, Ekonomik Büyüme, Finans, Meta-Analiz

¹ Asst. Prof., Recep Tayyip Erdoğan University, Fındıklı School of Applied Sciences, Department of Finance and Banking, abdulmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2293-2808

1. Introduction

In the pre-industrial and industrial economy periods, when capital was mentioned, material assets such as land, labor and capital (money) specified by classical economists has come to mind (Smith, 1776; Mill, 1885). In the information economy period, the concept of capital has begun to include intangible factors as well as tangible assets. The concepts of intellectual capital, human capital and cultural capital began to be the subject of research with a different evaluation method in the information economy period (Lin, 2001). Social capital, which is shown among the informal institutional factors, is the last of the concepts used in the period of knowledge economy (Jin et al., 2019). Social capital has prepared the environment for a large number of studies on the subject, in order to clarify the last missing and unexplained areas and by making itself mentioned a lot (Putnam, 1993: 167).

The level of social capital of countries reflects level of cooperation, networks, norms and trust in those societies. It is expected that opportunistic behaviors will be lower in societies with a high level of social capital (Jha and Chen 2015; Hasan et al., 2017). In addition, it is expected that social capital, which reduces opportunistic actions, will prepare an environment for higher economic performance and functioning (Bjornskov, 2003; Hasan et al., 2017). There is evidence that market actors living in countries with high social capital can provide more flexible and cheaper financing from both public and private credit institutions (Jha and Chen, 2015). In addition, there are results that a high level of social capital reduces the risk level of the economy and improves financial stability by providing an environment that will lead to higher ethics, justice, trust, and less corruption (Statman, 2007). In addition, social capital, which reduces opportunistic behavior tendencies, can be expected to allow banks to have slower credit growth, and thus lower credit risk exposure (Jin et al., 2019). Considering all these, it can be expected that the social capital level of the countries will affect economic growth.

Studies on social capital continue to grow. There are various studies on the economic effects of social capital. These studies related to economic growth (Fukuyama, 1995; Knack & Keefer, 1997), higher education (Coleman, 1988), and higher financial development (Grootaert, 1999; Guiso, et al., 2004), credit growth and credit risk (Pilatin & Ayaydın, 2022), agriculture (Bayramoğlu & Bozdemir, 2020), innovation (Akçomak & Müller-Zick; 2013; Akar & Ay; 2018), lower crime and murder rates (Rosenfeld et al., 2001), lower suicide rates (Helliwell, 2007), better public health opportunities (Kawachi et al., 2004; Gönç Şavran, 2018) and higher value creation and productivity (Nahapiet and Ghoshal, 1997; Markowska-Przybyła, 2020). In addition, some scientists have also mentioned possible negative effects of social capital (Fukuyama, 1995; Portes, 1998). As it can be understood from here, the social capital literature is very wide. It covers a wide range of fields, from sociology to economics, organization, management, political science, planning and development, and health sciences.

In this study, studies containing quantitative research findings on the social capital levels and economic growth of countries were examined using meta-

analysis method. While explaining relationship between the social capital levels of countries and their economic growth, it was aimed to make a general assessment about effect of social capital. For this purpose, social capital and its measurement were mentioned, then studies dealing with the level of social capital and economic growth were evaluated theoretically, literature review was made, and finally meta-analysis and application results were given. In the study, an effect size was calculated by considering the studies on the effect of the social capital levels of the countries on their economic growth as a whole through the meta-analysis. In this way, it is aimed to make an important contribution to the literature.

2. Social Capital and Its Measurement

Putnam's (1993) work on Italy's regional reform has had a major impact on the social capital literature. In his work, he demonstrated the relationship between social capital in terms of citizen participation and trust in political institutions and the success of regional reforms, as well as the links between measures of social capital and the economic development of Italian regions. After Putnam, the relationships between various measures of social capital and economic growth and development were addressed in different studies. In these studies, different definitions of social capital were used.

Bourdieu (1986), Putnam (1993) and Coleman (1988), who are among the most important writers in the field of social capital, consider social capital as a resource for economic welfare, democracy at the nation-state level, and collective action resulting from the acquisition of human capital in the form of education (Winter, 2000: 6). Considering the definitions of social capital, Bourdieu (1986), Putnam (1993) and Coleman (1988) have an understanding that supports and includes their views. In order for social capital to emerge, more than one person must come together, communicate and interact with each other. Unless people and human groups come together, factors that increase the welfare and peace of the society in general, such as trust, social assistance, norms, crime rates, lying, obeying the rules, opportunistic behaviors, voting, being a member of associations and foundations, cannot emerge. Therefore, the social capital level of countries, regions and cities can be determined through these variables that reveal social capital.

While the most common definition of social capital, which has different definitions, is made with the concepts of norms, networks, trust and communication, the most common use on its effect on economic growth is made by using concepts such as trust, social norms and social networks. In the literature, trust is the most used indicator to represent social capital.

Different variables are often used for social capital or economic growth. For example, most researchers use the generalized trust question, "*Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you should be very careful when dealing with people?*" While using the percentage of respondents who answered yes or can be trusted to the question (Inglehart et al., 2014) as an indicator of social capital, some use an index calculated over different variables such as membership, cooperation, participation rate in elections, productivity, trust and social relations network with benefits, as a social capital variable (Hasan

et al., 2017; Jin et al., 2019). While some researchers argue that these variables best represent the level of social capital, others consider trust as a measure that emerges as a result of social capital, showing the level of social capital but not forming social capital itself. Therefore, while some researchers work with few indicators/measures, others use more variables (Sabatini, 2008). Many studies rely on a single dataset (WVS) rather than using complementary and alternative data from different variables or datasets.

In recent years, studies on social capital in the literature have increased exponentially. This rise in different research fields and practice proves that the concept of social capital has been accepted to a great extent and therefore the studies in this field have increased (Adam and Roncevic, 2003: 165). It is because the concept of social capital covers a wide range of areas and thus social capital contributes to different applications due to the possibility of being associated with social assets or phenomena in practice (Grootaert and Bastelaer, 2002: 4).

While the results of the studies on the effect of social capital on economic growth are similar to a point, the results in some other aspects may be different and even contradictory and inconsistent. This makes the hypothesis that social capital has a positive effect on economic growth questionable. This reason actually constitutes the main motivation for this study.

3. Literature

Studies on economic growth in the literature were mostly done by considering traditional factors of production. However, after a point, new variables had to be taken into account in order to explain the areas that could not be explained by these variables and needed to be clarified. At this stage, concepts such as human capital, physical capital, economic capital, intellectual capital and finally social capital began to be used a lot. All these new variables contributed to a clearer understanding of the factors affecting economic growth and to reach different results. Especially after the 1990s, the concept of social capital began to be used more and more in studies and the importance of the matter began to increase. Since those years, the number of studies, results and evaluations on the need to use the concept of social capital, among other variables, has increased (Westlund & Adam, 2010; 894).

According to the studies, there is evidence that high social capital, which is represented by social norms, social networks, social participation and political and social indicators besides trust, has a positive effect on economic growth (Putnam et al. 1993; Knack and Keefer, 1997; Kormendi and Meguire, 1985; Whiteley, 2000). In this context, countries and regions with higher levels of social capital are expected to have higher GDP per capita and faster economic growth.

Social capital, which is in the category of intangible assets, has a significant impact on the economic development of countries as well as investors and businesses. The relationship between social capital and especially economic growth has been a topic discussed in many studies in recent years. There is a growing consensus on the view of most researchers in the literature that social capital is an important component that affects economic performance (Akar & Ay;

2018). As mentioned above, there are many supporting studies in this direction. Economies with higher economic performance are generally seen in countries with denser social networks that contain more concentrated institutions and organizations. There is a growing belief that social capital contributes to the economic growth of communities. For this reason, there are studies and thoughts that a higher level of economic performance emerges in countries with higher social capital (Li et al., 2015: 135). For this reason, there are many studies in the literature to examine the direction and effect of the relationship between social capital and economic growth (Forte et al., 2015; Li et al., 2015; Kızılkaya, 2017).

In some studies, albeit in smaller numbers, no relationship was found or a negative relationship was found. Neira et al. (2009) concluded that social capital alone cannot accelerate economic growth and development, although they concluded that it was very important for growth in 14 developed OECD countries. In their studies, Roth (2009) and Neira et al. (2010) did not find a positive relationship between social capital and economic growth in 35 selected countries and in 15 EU countries, respectively. Similarly, Algan and Cahuc (2010), Kızılkaya (2017), Öksüzler (2006), and Bjornskov (2012) could not reach a conclusion that social capital has a significant effect on economic growth. In the study of Helliwell (1996) on Asian countries covering the years 1987-1994, in the studies of Casey and Christ (2005) and Raiser et al. (2002), and in the study of Hall and Ahmad (2013) on 69 developing countries, a positive relationship was not found between social capital and economic growth, but on the contrary, it was found that there was a negative relationship.

When all these studies are evaluated, it is seen that in some of the studies that deal with the effect of social capital on economic growth, the variables of trust and generalized trust are used as an indicator of social capital, and in some, an index obtained from the components representing the social capital variable is used. In most of the studies, it is understood that social capital has a positive effect on economic growth.

Table 1 shows selected studies that take trust as an indicator of social capital and show its effect on economic growth.

Table 1: Studies on the Effect of Social Capital (Trust) on Economic Growth

	Author	Country	Period	Type of Analysis	Effect
1	Akar and Ay (2018).	52	1990-2014	Pooled OLS	+
2	Akın (2013).	16	1995-2008	OLS	+
3	Algan and Cahuc (2010).	24	1935-2000	OLS	No
4	Baliamonue (2005).	39	1975-2000	Cross-Sectional	+
5	Berggren vd. (2008).	63	1970-2000	OLS	+
6	Beugelsdijk and T. Schaik (2005).	54	1950-1998	Pooled OLS	-
7	Bjornskov (2012).	73	1970-2000	Pooled OLS	+
8	Dearmon and Grier (2009).	51	1981-2004	Unbalanced OLS	+
9	Dinçer and Uslaner (2010).	43	1990-2000	OLS	+
10	Dinda (2008).	63	1980-1996	OLS	+
11	Feki and Chtouro (2014) .	45	1990-2004	GMM	+
12	Khalifa (2016).	47	2010-2014	OLS	+
13	Knack and Keefer (1997).	29	1990-1991	OLS	+
14	Koç and Ata (2012).	28	2006-2008	OLS	+
15	Neira vd. (2009).	14	1980-2000	Pooled OLS	-

16	Neira vd. (2010).	15	2002-2008	Pooled OLS	No
17	Öksüzler (2006).	25	1990-1999	Logit Model	No
18	Pelle at al. (2009).	61	1995-2005	OLS-2SLS	+
19	Roth (2009).	35	1980-2004	Cross-Sectional	No
20	Roth, (2006).	41	1990- 2004	Pooled OLS	+
21	Raiser, et al. (2002).	19	1989-1998	OLS	-
22	Yapraklı, (2005).	28	1990-2000	OLS	+
23	Zak and Kanck (2001).	39	1970-1992	OLS	+

Source: Created by the author

Table 2 shows selected studies that take the sc index with overall confidence as an indicator of social capital and show its effect on economic growth.

As can be seen in Table 1 and 2, 36 studies conducted between 1997 and 2021 in accordance with the criteria were included in the meta-analysis. In 25 of these studies, social capital positively affected economic growth. While 4 of them found a negative effect, the remaining 7 found no effect.

Table 2: Studies on the Effect of SC Index and Generalized Trust on Economic Growth

	Author	Country	Period	Type of Analysis	Effect
1	Ahmad and Hall (2017)	27	1984-2008	Pooled OLS	No
2	Akçomak and Weel (2009)	14	1990-2002	OLS	+
3	Balioune-Lutz (2011).	29	1970-1992	GMM	+
4	Forte vd. (2015).	85	1995-2008	SAR Model	+
5	Hall and Ahmad (2013)	69	1984- 2008	Pooled OLS	No
6	Helliwell (1996).	17	1987-1994	OLS	-
7	Karagül and Akçay (2002).	36	1980-1995	OLS	+
8	Kızılkaya (2017)	32	2006-2014	DOLS Estimation	No
9	Majeed (2019).	34	1988-2012	Pooled OLS	+
10	Muringani vd. (2021).	21	2002-2016	Pooled OLS	+
11	Perez vd. (2006)	23	1970-2001	GMM	+
12	Vergil and Bahtiyar (2017).	28	1980-2014	Pooled OLS	+
13	Whiteley (2000).	34	1970-1992	Pooled OLS	+

Source: Created by the author

4. Methods

4.1. Meta-Analysis

Numerous studies have been conducted on the effect of social capital, especially on economic growth. Putnam's (1993) regional study in Italy has had a significant impact on the social capital literature. In this study, Putnam also found links between social capital and measures of regional differentiation and the economic development of Italian regions. Following Putnam's work, numerous studies examined the links between various measures of social capital and various measures of economic growth and development. While the results of the studies were parallel to each other to some extent, different results were obtained in some important aspects, and contradictory and inconsistent results were obtained in some studies. Therefore, the need to question the hypothesis whether social capital has a positive effect on economic performance arises. For this, meta-analysis method will be used.

The meta-analysis method allows a new analysis by taking into account the effects and results of all these analyses by using the results of the studies in the literature dealing with the relevant subject. An effect size capable of reflecting the results of all independent studies included in the meta-analysis is calculated, and

this effect size indicates the overall effect level of the studies. In addition, meta-analysis aims to examine the results of the study from different perspectives, to reveal new relationships and effects, and to bring different perspectives to future studies (Deliktaş et al. 2016: 1906). In this context, meta-analysis was preferred as a method. For this reason, meta-analysis method was applied by using Comprehensive Meta-Analysis Version 3.0 program in the study.

Accordingly, the main hypotheses in the research model in terms of showing the effect of social capital on economic growth are as follows:

H₀: *Countries' social capital level does not affect economic growth*

H₁: *Countries' social capital level affects economic growth*

Some tests were carried out in order to show the validity of the effect level, which shows the validity of the hypotheses, and the impartiality of the study. First of all, homogeneity analysis was carried out in order to ensure the accuracy of the effect level of the research and to select the appropriate mode. Since fixed effects and random effects model results are different and random effects are used more in social sciences, the results are reported according to random effects (Duval and Tweedie, 2000: 459). Classical Safe N (Classic Fail-Safe N) test was used to determine whether the values indicating the effect size were biased (Rosenthal, 1979). Duval and Tweedie's (2000) method was used, which showed whether a new study should be added to eliminate publication bias. Finally, it was done with a "trim and fill" (Trim and Fill) test, in which the extension bias was determined by the constant term (B_0). In this way, the reliability of the research was ensured, and the existence of publication bias and the accuracy of the effect size values were confirmed. In this way, the reliability of the research was ensured, and the existence of publication bias and the accuracy of the effect size values were confirmed.

4.2. Framework of Data Set Creation and Meta-Analysis

Meta-analysis consists of the stages of determining the exact framework related to the research topic, revealing which publications will be included in the research, clearly specifying the time interval, selecting the appropriate articles from the obtained articles, classifying them and coding them. In addition to making analyzes and determining the degree of impact of the studies, it is also necessary to report whether the study is biased or unbiased.

Due to these features, the meta-synthesis, which is revealed by a long-term literature study, offers a unique contribution to the literature. Meta-analysis, which is a qualitative research method, is the product of a systematic synthesis study based on the results of the determined variables in order to interpret both quantitative and qualitative research results together. Synthesis made in a systematic and holistic manner (Au, 2007) allows for the emergence of new questions, methods and perspectives for further research and researchers, and allows it to be used as an important resource for practitioners and policy makers (Çalık and Sözbilir, 2014).

Selecting the studies that meet the criteria determined before the analysis and removing the studies that are not suitable and do not meet the conditions is a time-consuming and problematic process. For this reason, it is very important to draw the framework clearly at the stage of meta-analysis. Therefore, five different criteria were determined in this study. These criteria are shown in Table 3.

Table 3: Study Criteria Included in the Study

	Criteria Types	Criteria Limits
1	Scanned Concept	Social capital and economic growth
2	Time Range	1997-2021
3	Study Inclusion Criteria	Studies in which sample size, correlation, standard deviation, and direction of effect were specified
4	Types of Study	National and international published articles
5	Databases	Web of Science, Jstor, Emerald, ScienceDirect, Springer, Ulakbim, Google Scholar and EBSCO
6	Impact Level and Direction	Impact of social capital on economic growth

The 6 criteria determined for the analysis to be performed are as shown in Table 4. Related articles were searched in these databases in terms of relevant keywords and subject headings in Turkish and English. In this context, 113 selected studies were examined. Then, 36 studies that met the criteria shown in Table 3 and shown in Table 1 and 2 were included in the study.

5. Findings

In this section, the results of the studies were analyzed using the meta-analysis method. First of all, it is necessary to test whether the values obtained from the effect sizes of the studies selected for use in the meta-analysis include the effect size information of all studies (Card, 2012: 185). For this, homogeneity analysis should be done (Bakioğlu and Özcan, 2016: 161).

The calculated Q statistic shows whether the effect size of the studies is homogeneous (heterogeneity) by using the probability value for heterogeneity and the I² statistic. The homogeneity test results are shown in Table 4. Accordingly, when looking at the chi-square table, the value reached in the 0.05 confidence interval with 35 degrees of freedom (df=35, $\chi^2(0.05) = 43.77$) is greater than the Q value (Q=35) obtained as a result of the test. Therefore, the studies included in the analysis according to the Q statistics show a heterogeneous distribution. Therefore, the studies included in the analysis according to the Q statistics show a heterogeneous distribution.

Table 4: Homogeneity Test Results

Heterogeneity	Q value	df(Q)	P- value	I ²
	195.925	35	0.000	81.626

Note: *p-value <0.05 indicates that the studies are heterogeneous.

Another variable showing homogeneity results is the I² index. The I² index is expressed as a percentage. The fact that this index is close to 100 indicates that the studies are heterogeneous. An I² index greater than 75% is an indicator of high heterogeneity (Huedo-Medina et al., 2006). As seen in Table 4, the I² index is 81.626%. This value proves a high degree of heterogeneity. In addition, the probability value of 0.000 supports the previous two heterogeneity results.

The general findings and effect sizes of the studies included in the analysis are shown in Table 5. There are two models commonly used in meta-analysis. These are fixed effects model and random effects model (Deliktaş et al. 2016: 1916). While the fixed effects model basically assumes that the studies included in the meta-analysis research have exactly the same effect size value, the random effects model assumes that the effect sizes are different (Bakioğlu and Özcan, 2016: 165). Probability values indicate the significance of both models. However, since the effect sizes of the studies were different, the random effect results were taken as the basis.

Table 5: Overall Effect Size

Model	Studies	Point Est.	Std. Error	Variance	Lower-Upper Limit	Z-Value	Prob.
Fixed E.	36	0.306	0.027	0.001	0.254-0.358	7.767	0.000
Rassal E.	36	0.380	0.064	0.004	0.356-0.495	2.836	0.005

Note: * p-value <0.05 indicates that the models are significant

As seen in Table 5, the overall effect size was calculated as 0.380 within the limits of 0.356 - 0.495 in the random effects model (under the fixed-effect model, the overall effect size was calculated as 0.306 within the limits of 0.254 - 0.358). The effect size is weak in the range of < 0 +/- 0.1)/, low in the range of 0 +/- 0.3, moderate in the range of < 0 +/- 0.5, strong in the range of < 0 +/- 0.8, very strong in the range of ≥ +/- 0.8 (Cohen, Manion and Marrison, 2007: 521). According to this, it is understood that the effect size is moderate with 0.38 according to the random effects model. From this point of view, the H₁ hypothesis that social capital positively affects economic growth has been accepted.

Table 6: Overall Effect Sizes of Studies Included in the Meta-Analysis

	Studies	Fisher's Z	Std. Error
1	Ahmad and Hall (2017)	0.001	0.134
2	Akar and Ay (2018)	0.013	0.143
3	Akçomak and Weel (2009)	0.036	0.302
4	Akın (2013)	0.049	0.277
5	Algan and Cahuc (2010)	0.536	0.152
6	Baliamonue (2005)	0.436	0.167
7	Baliamoune-Lutz (2011)	0.770	0.110
8	Berggren vd. (2008)	0.062	0.129
9	Beugelsdijk, T. van Schaik (2005)	0.011	0.140
10	Bjornskov (2012)	0.831	0.120
11	Dearmon and Grier (2009)	0.200	0.144
12	Dinçer and Uslaner (2010)	0.054	0.158
13	Dinda (2008)	0.056	0.129
14	Feki and Chtouro (2014)	0.001	0.154
15	Forte et. Al. (2015)	0.021	0.110
16	Hall and Ahmad (2013)	0,001	0.134
17	Helliwell (1996)	-0.050	0.267
18	Karagül and Akçay (2002)	0.775	0.174
19	Khalifa (2016)	0.372	0.151
20	Kızalkaya (2017)	0.024	0.186
21	Knack and Keefer (1997)	0.076	0.196
22	Koç and Ata (2012).	0.002	0.200
23	Majeed (2019)	0.827	0.180
24	Muringani and Rodriguez-Pose (2021)	0.060	0.236
25	Neira, Portela and Vieira (2010)	0.001	0.289
26	Neira, Va'zquez and Portela (2009)	0.020	0.302
27	Öksüzler (2006)	0.154	0.213
28	Pelle at al. (2009)	0.807	0.131
29	Perez vd. (2006)	0.059	0.224
30	Roth (2006)	-0.782	0.136
31	Roth (2009)	0.050	0.177
32	Vergil, Bahtiyar (2017)	0.045	0.196
33	Raiser, at al, (2002)	-0.234	0.250
34	Whiteley (2000)	0.725	0.180
35	Yapraklı (2005)	0.225	0.200
36	Zak and Knack (2001)	0.062	0.167
	Fixed Effect	0.306*	0.027
	Random Effect	0.380*	0.064

Note: *, Indicates Fisher Z effect size

The overall effect size of each study used in the meta-analysis is different. The Fisher-Z transform is used to see the effect sizes of each study in studies dealing with the relationships between variables (Bond and Richardson 2004: 291). The overall effect sizes of the studies included in the analysis are shown in Table 6. According to the Fisher-Z transform, the highest individual effect with 0.831 belongs to the study by Bjornskov (2012), while the lowest effect size, which is 0.001, belongs to the studies conducted by Ahmad and Hall (2017), Feki and Chtouro (2014), Hall and Ahmad (2013), Neira, Portela and Vieira (2010).

As a result of the insufficient number of studies used in meta-analysis, the 95% confidence interval values of the studies can be very wide. This situation causes false findings to emerge (Kılıçkap, 2018: 629). The effect size and other meta-analysis forest plot of 36 studies selected for meta-analysis and meeting the criteria are shown in Table 7. In the table, the results obtained as a result of the

analysis are transferred to the image. The forest plot shows the lower and upper limits and confidence intervals of each analyzed study, as well as the lower upper limits and total confidence intervals of all studies included in the analysis (Lewis and Clarke, 2001).

Table 7: Lower Upper Limits and Forest Chart

Study name	Model	Statistics for each study					Fisher's Z and 95% CI				
		Variance	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00
Ahmad and Akar and ay		0,018	-0,261	0,263	0,007	0,994					
Akçomak		0,020	-0,267	0,293	0,092	0,926					
Akın (2013)		0,091	-0,555	0,627	0,119	0,905					
Algan and Balamoune		0,077	-0,495	0,593	0,177	0,860					
Balamoune-Berggren		0,023	0,237	0,835	3,515	0,000					
Beugelsdijk, Bjørnskov		0,028	0,109	0,762	2,614	0,009					
Dearmon ve Dinçer ve Dında		0,012	0,554	0,987	6,974	0,000					
Feki ve Forte,		0,017	-0,191	0,315	0,481	0,631					
Hall and Helliwell		0,020	-0,263	0,285	0,079	0,937					
Karagül and Khalifa		0,014	0,597	1,065	6,952	0,000					
Kızilkaya		0,021	-0,083	0,483	1,383	0,167					
Knack and Koç and Majeed		0,025	-0,256	0,364	0,342	0,732					
Muringani, Neira, Neira, Üksüzler		0,017	-0,197	0,309	0,434	0,664					
Pelle at al. Perez vd. Roth (2007)		0,024	-0,302	0,303	0,006	0,995					
Roth		0,012	-0,196	0,237	0,188	0,851					
Vergil, Wallace, at Whiteley		0,018	-0,261	0,263	0,007	0,994					
Yapraklı		0,071	-0,574	0,474	-0,187	0,851					
Zak and		0,030	0,434	1,116	4,454	0,000					
		0,023	0,077	0,668	2,469	0,014					
		0,034	-0,340	0,388	0,129	0,897					
		0,038	-0,308	0,461	0,388	0,698					
		0,040	-0,390	0,394	0,009	0,993					
		0,032	0,475	1,179	4,606	0,000					
		0,056	-0,402	0,522	0,255	0,799					
		0,083	-0,565	0,567	0,003	0,997					
		0,091	-0,571	0,611	0,066	0,947					
		0,045	-0,263	0,572	0,724	0,469					
		0,017	0,550	1,064	6,147	0,000					
		0,050	-0,379	0,497	0,263	0,793					
		0,019	-1,049	-0,516	-5,748	0,000					
		0,031	-0,296	0,397	0,283	0,777					
		0,038	-0,339	0,430	0,231	0,818					
		0,063	-0,724	0,256	-0,937	0,349					
		0,032	0,373	1,077	4,037	0,000					
		0,040	-0,167	0,617	1,124	0,261					
		0,028	-0,265	0,389	0,372	0,710					
	Fixed	0,001	0,256	0,358	7,767	0,000					
	Random	0,003	0,356	0,494	2,836	0,005					

Considering the confidence interval values, it is understood that they are mostly between -0.5 and +0.5. These confidence interval values obtained as a result of the analysis report that the result does not show a wide distribution that does not lead to false outputs. After determining the overall effect level of the study and the effect levels of each study separately, the bias of the study should be checked.

6. Publication Bias

In order for the effect size values revealed in the meta-analysis to be considered reliable, publication bias should be checked. He states that in the case of publication bias in the analysis, the studies included in the analysis do not have the ability to represent all the studies covering the relevant subject, so a stronger effect may occur when the studies that are not taken into account are considered (Card, 2012, 258). There are some tests done to see if there is a publication bias. The most widely used and reliable ones are "Classical Safe N

"Analysis" (Fail-Safe N), "Trim&fill Method", "Regression Intercept Test", respectively. The mentioned tests were used in this study.

The Classic Fail-Safe N test is used to determine whether the values showing the effect size are biased (Rosenthal, 1979). Classic Fail-Safe N values are shown in Table 8. Accordingly, the Classical Fail-Safe N value determined in this study is 424. This result states that in order for the probability value to be higher than 0.05, 424 non-significant studies should be found and added to the analysis (Rosenthal, 1979; Şen & Yıldırım, 2020, 270). It shows that the probability value will be higher than the alpha value with 424 non-significant studies to be included in this analysis. In addition, the value obtained according to the 5n+10 formula (Fragkos et al., 2014) (5n+10=190) is smaller than the classical safe value N. This result also supports the classical safe N test, which shows that there is no publication bias.

Table 8: Classic Fail-Safe N Analysis

Z-value	6.915
P- value	0.000
Alfa	0.050
Z-value for alpha	1.959
Number of Observed Studies	36
Number of missing studies that would bring p-value to > alpha	424

In Table 9, it is understood that the corrected work values did not change with the observed work in the "crop and fill" method suggested by Duval and Tweedie (2000). Even if there is an addition, this addition has no effect on the overall estimate but helps correction for variance (Duval and Tweedie, 2000). As can be seen from the table, there is no study added or removed due to publication bias.

Table 9: Duval and Tweedie's Crop and Fill Statistic Results

	Fixed Effects			Random Effects		
	Clipped Working	Point Size	Lower - Upper Limit	Point Size	Lower - Upper Limit	Q value
Observed	-	0.306	0.254-0.358	0.380	0.356-0.495	195.924
Adjusted	-	0.306	0.254-0.358	0.380	0.356-0.495	195.924

Another reliable test to control whether there is publication bias is the regression cutoff test applied by Egger et al., (1997). Here, i. A linear regression model $E(z_i)$ is proposed, showing the regression of the study standard deviation (z_i) versus the precision of the study ($prec_i$). This method is stronger than the correlation approach, and the publication bias of the method is shown by the constant term (B_0) (Sterne and Egger, 2005; Şen and Yıldırım, 2020, 273). The Egger Test of this study is shown in Table 10.

Table 10. Egger's Regression Cutoff Test

Intercept	-1.485
Standart Error	1.498
95% lower limit (2-tailed)	-4.527
95% upper limit (2- tailed)	1.556
t-value	0.991
df	35
P-value (1- tailed)	0.164
P-value (2- tailed)	0.328

According to the regression cutoff test, the values showing one-tailed or two-tailed probabilities are less than 0.05, indicating publication bias (Jin et al., 2014). As a result of the test, one-tailed probability value is 0.16 and two-tailed probability value is 0.33. Hence, Egger et al. (1997) suggested that there is no publication bias in the analysis, but it also confirms other publication bias tests.

7. Conclusion

Although the effect direction is seen as positive in most of the studies in the literature, the results can show significant changes in terms of the method and the countries covered. Therefore, it may not be correct to generalize based on individual empirical studies investigating the effect of social capital on economic growth. However, a judgment can be made by considering more studies. For this reason, the meta-analysis method was used. This method allows a new analysis that covers all these analyses independently of the results in the existing analyses, but by making use of the data sets of these analyses. The effect size obtained through the meta-analysis represents an overall effect, reflecting all of these studies.

This article is made by bringing together studies on social capital and economic growth, which deal with various countries. Social capital has an impact on economic development by influencing individuals, businesses, banks and the way they do business, and thus trade. The level of social capital affects many variables such as doing business, using credit, repaying debt, obeying rules, keeping promises. It summarizes 24 years of empirical research conducted in the period of 1997-2021. With this study, it is aimed to make a general inference about the effect of social capital level and economic growth at the country level. In the literature, there are many studies examining the effect of social capital on economic growth. Meta-analysis method has been used in order to summarize and organize all these studies and to reveal the total effect sizes and whether social capital has an effect on economic growth. For these purposes, all studies on this subject were searched in Web of Science, Jstor, Emerald, ScienceDirect, Springer, Ulakbim, Google Scholar and Ebsco databases, starting from 1997. 36 studies consisting of 3,458 observations, which are country-based out of 113 studies and data to be used in meta-analysis, were included in the analysis. Thesis studies were not included in the research because they did not go through the referee process in order to give more objective results. Analyses were performed by loading into the Comprehensive Meta Analysis (CMA) 2.0 program. It is because the meta-analysis method allows a new analysis that takes into account the effects and results of all these analyses by using the results of the studies in the literature, but independently of them. The effect size obtained through the meta-analysis

shows a general effect level that has the capacity to reflect all of the studies discussed. Therefore, meta-analysis is called "research of studies" (Sen & Yıldırım, 2020: 4).

As a result, 36 studies examining the effect of social capital on economic growth and meeting the criteria were examined. In this context, in line with the studies in the literature, it was aimed to test the hypotheses of "*H₀: Countries' social capital level does not affect economic growth*" and "*H₁: Countries' social capital level affects economic growth*". Accordingly, in the random effects model, the overall effect size was calculated as 0.380 within the limits of 0.356 - 0.495.

In summary, the H₁ hypothesis, which states that social capital affects the economic growth performance of countries, was accepted. It has been understood that this effect is positive. According to the random effects model, in the studies conducted on the basis of countries in the literature, it has been understood that social capital has a positive effect on economic growth and the effect size is moderate with 0.38.

There are difficulties associated with measuring the concept of social capital. An index value was used in studies other than the generalized confidence question. It should not be forgotten that the social capital index has a general validity problem due to the differences in the components of the social capital index used, as well as the political, cultural and religious structures of the countries. For this reason, when the sufficient number of studies using the same index value in future studies is reached, a different study can be done on this social capital index data.

The conflicting results of some studies on various country groups may also be due in part to inadequate measurements of the main components of social capital and to differences in culture, income, and understanding between countries. Creating a better index value representing social capital for different countries may be seen as an important problem for researchers in the future. Considering the lack of consensus in the studies in the literature, it can be said that this general finding is very valuable in terms of the literature and will make an important contribution. This moderate effect of social capital on the economic growth of countries is thought to be an important finding that should be evaluated in terms of policy makers, administrators, educators, and researchers. At this point, it is very important for countries to develop various policies and activities in order to increase their social capital levels.

Statement of Support and Appreciation: No external support has been received during the conduct of this study.

Researchers' Contribution Rate Statement: The research was conducted by a single author.

Conflict of Interest Statement: I don't have any conflict of interest declaration as the author of the study.

Research and Publication Ethics Statement: All the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were strictly considered at every stage of this research. None of the actions specified under the heading "Actions Against Scientific Research and Publication Ethics" of the directive has not been carried out. During the writing process of this study, the citations were made in accordance with the ethical rules and a bibliography was created. The study was subjected to plagiarism control.

References

- Adam, F., and Rončević, B. (2003). Social Capital: Recent Debates and Research Trends. *Social Science Information*, 42(2), 155-183.
- Ahmad, M., and Hall, S. G. (2017). Trust-Based Social Capital, Economic Growth and Property Rights: Explaining The Relationship. *International Journal of Social Economics*, 44(1), 21-52.
- Akar, T. and Ay, A. (2018). The Impact of Social Capital and Innovation On Economic Growth. *Journal of Economy Culture and Society*, 58, 105-126.
- Akçomak, I. S., and Müller-Zick, H. (2013). Trust and Innovation in Europe: Causal, Spatial and Non-Linear Forces. ODTÜ, TEKPOL. Access address: https://stps.metu.edu.tr/en/system/files/stps_wp_1304.pdf
- Akçomak, I. S., and Ter Weel, B. (2009). Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe. *European Economic Review*, 53(5), 544-567.
- Akın, C. S. (2013). Social Capital and Economic Growth: A Cross-Section Analysis On Different Income Groups. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 13-35.
- Algan, Y., and Cahuc, P. (2010). Inherited Trust and Growth. *American Economic Review*, 100(5), 2060-2092.
- Au, W. (2007). High-Stakes Testing and Curricular Control: A Qualitative Metasynthesis. *Educational Researcher*, 36(5), 258-267.
- Bakioğlu, A. and Özcan, Ş. (2016). *Meta-Analysis*. 1st Edition, Ankara: Nobel Academic Publis.
- Baliamoune-Lutz, M. (2005). Institutions, Social Capital and Economic Development in Africa: An Empirical Study. *ICER Working Papers*, 18, 1-31.
- Baliamoune-Lutz, M. (2011). Trust-Based Social Capital, Institutions, And Development. *The Journal of SocioEconomics*, 40(4), 335-346.
- Bayramoğlu, Z. and Bozdemir, M. (2020). The Effect of Social Capital Formation in Rural Areas on Sustainable Development. *Turkish Journal of Agricultural Engineering Research*, 1(1), 179-189.
- Berggren, N., Elinder, M., and Jordahl, H. (2008). Trust and Growth: A Shaky Relationship. *Empirical Economics*, 35(2), 251-274.
- Beugelsdijk, S., and Van Schaik, T. (2005). Social Capital and Growth in European Regions: An Empirical Test. *European Journal of Political Economy*, 21(2), 301-324.
- Beugelsdijk, S., De Groot, H. L., and Van Schaik, A. B. (2004). Trust and Economic Growth: A Robustness Analysis. *Oxford Economic Papers*, 56(1), 118-134.
- Bjornskov, C. (2003). The Happy Few: Cross-Country Evidence On Social Capital and Life Satisfaction. *Kyklos*, 56(1), 3-16.

-
- Bjornskov, C. (2012). How Does Social Trust Affect Economic Growth?. *Southern Economic Journal*, 78(4), 1346-1368.
- Bond, C. F., and Richardson, K. (2004). Seeing The Fisher Z-Transformation. *Psychometrika*, 69(2), 291-303.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In Richardson, J.G. (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. 241-258. New York: Greenwood Press.
- Çalık, M., and Sözbilir, M. (2014). Parameters of Content Analysis. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38.
- Card, N. A. (2012). *Applied Meta-Analysis for Social Science Research*. London: Guilford Publications.
- Casey, T., and Christ, K. (2005). Social Capital and Economic Performance in The American States. *Social Science Quarterly*, 86(4), 826-845.
- Cohen, L., Manion, L., and Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. The Handbook of Psychology-Vol 2 Methods 2 Specific methods (Sixth Edit). New York: Routledge.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in The Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Dearmon, J., and Grier, K. (2009). Trust and Development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71(2), 210-220.
- Deliktaş, A., Kabukcuoğlu, K., and Kış, A. (2016). Meta-Analysis Application Process in Nursing: A Guide Intended for Methodology Hemşirelikte Meta-Analiz Uygulama Süreci: Metodolojiye Yönelik Bir Rehber. *Journal of Human Sciences*, 13(1), 1906-1925.
- Diñçer, O. C., and Uslaner, E. M. (2010). Trust and Growth. *Public Choice*, 142(1), 59-67.
- Dinda, S. (2008). Social Capital in The Creation of Human Capital and Economic Growth: A Productive Consumption Approach. *The Journal of Socio-Economics*, 37(5), 2020-2033.
- Duval, S., and Tweedie, R. (2000). Trim and Fill: A Simple Funnel-Plot-Based Method of Testing and Adjusting for Publication Bias in Meta-Analysis. *Biometrics*, 56(2), 455-463.
- Egger, M., Smith, G. D., Schneider, M., and Minder, C. (1997). Bias in Meta-Analysis Detected by A Simple, Graphical Test. *Bmj*, 315(7109), 629-634.
- Feki, C., and Chtourou, N. (2014). Social Capital and Economic Growth: Empirical Analysis of Panel Data. *International Journal of Innovation and Scientific Research*, 2(1), 164-176.
- Forte, A., Peiró-Palomino, J., and Tortosa-Ausina, E. (2015). Does Social Capital Matter For European Regional Growth?. *European Economic Review*, 77, 47-64.
-

-
- Fragkos, K.C., Tsagris, M. and Frangos, C.C. (2014). Publication Bias in Meta-Analysis: Confidence Intervals for Rosenthal's Fail-Safe Number. *International Scholarly Research Notices*. Access address: <https://www.hindawi.com/journals/isrn/2014/825383/>
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Gönç Şavran, T. (2018). The Relationship Between Social Capital and Health: What Empirical Studies Show? *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 53-91.
- Grootaert, C. (1999). Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia. *World Bank Policy Research Working Paper*, 2148, 1- 79.
- Grootaert, C. and Van Bastelaer, T. (2002). *The Role of Social Capital in Development: An Empirical Assessment*. Cambridge University Press: New York.
- Guiso, L., Sapienza, P., and Zingales, L. (2004). The Role of Social Capital in Financial Development. *American Economic Review*, 94(3), 526-556.
- Hall, S. G., and Ahmad, M. (2013). Can Trust Explain Social Capital Effect On Property Rights And Growth?. *Procedia Economics and Finance*, 7, 55-64.
- Hasan, I., Hoi, C. K., Wu, Q., and Zhang, H. (2017). Social Capital and Debt Contracting: Evidence from Bank Loans and Public Bonds. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 52(3), 1017-1047.
- Helliwell, J. F. (1996). Economic Growth and Social Capital in Asia, Cambridge. MA: NBER Working Paper 5470, National Bureau of Economic Research.
- Helliwell, J. F. (2007). Well-Being And Social Capital: Does Suicide Pose A Puzzle?. *Social Indicators Research*, 81(3), 455-496.
- Huedo-Medina, T. B., Sánchez-Meca, J., Marín-Martínez, F., and Botella, J. (2006). Assessing Heterogeneity in Meta-Analysis: Q Statistic or I2 Index? *Psychological Methods*, 11, 193-206.
- Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin and B. Puranen et al. (eds.). (2014). World Values Survey: All Rounds - Country-Pooled Datafile Version: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWVL.jsp>. Madrid: JD Systems Institute.
- Jha, A., and Chen, Y. (2015). Audit Fees and Social Capital. *The Accounting Review*, 90(2), 611-639.
- Jin, J. Y., Kanagaretnam, K., Liu, Y., and Liu, N. (2019). Banks' Loan Growth, Loan Quality, And Social Capital. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 21, 83-102.
- Jin, Z. C., Wu, C., Zhou, X. H., and He, J. (2014). A Modified Regression Method to Test Publication Bias in Meta-Analyses with Binary Outcomes. *BMC Medical Research Methodology*, 14(1), 1-9.
-

- Karagül, M. and Akcay, S. (2002). Economic Growth and Social Capital: An Empirical Evidence. Economics. *Business and Finance*, 17(198), 82-90.
- Kawachi, I., Kim, D. J., Coutts, A., and Subramanian, S. V. (2004). Reconciling The Three Accounts of Social Capital (Commentary). *Int J Epidemiol*, 33(4), 682-690.
- Khalifa, S. (2016). Trust, Landscape, And Economic Development. *Journal of Economic Development*, 41(1), 19-32.
- Kılıçkap, M. (2018). How to Interpret Meta-Analyses: A Recipe for Interpretation of the Methodology Used in The Meta-Analyses Conducted On Cardiovascular Risk Factors in Turkey. *Türk Kardiyoloji Dernegi Arsivi: Turk Kardiyoloji Derneginin Yayin Organidir*, 46(7), 624-635.
- Kızılkaya, O. (2017). The Potential Effect of Social Capital On Economic Growth: Structural Fractured Cointegration Analysis for Turkey. *Sosyoekonomi*, 25(33), 175-194.
- Knack, S., and Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.
- Koç, A. and Ata, Y. (2012). The Relationship Between Social Capital and Economic Growth: An Empirical Study On EU Countries and Turkey. *Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Süleyman Demirel University*, 17(1), 199-218.
- Kormendi, R. C. and Meguire, F. G. (1985). Macroeconomic Determinants of Growth. *Journal of Monetary Economics*, 16(1), 141-63.
- Lewis, S., and Clarke, M. (2001). Forest Plots: Trying to See the Wood and The Trees. *Bmj*, 322(7300), 1479-1480.
- Li, Y., Wang, X., Westlund, H., and Liu, Y. (2015). Physical Capital, Human Capital, And Social Capital: The Changing Roles in C Hina's Economic Growth. *Growth and Change*, 46(1), 133-149.
- Lin, N. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majeed, M. T. (2019). Social Capital and Economic Performance of the Muslim World: Islamic Perspectives and Empirical Evidence. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(4), 601-622.
- Markowska-Przybyła, U. (2020). Does Social Capital Matter for Total Factor Productivity? Exploratory Evidence from Poland. *Sustainability*, 12(23), 1-15.
- Mill, J. S. (1885). *Principles of Political Economy. A Text-Book for Colleges*. New York: D. Appleton and Company.
- Nahapiet, J., and Ghoshal, S. (1997). Social Capital, Intellectual Capital and The Creation of Value in Firms. In *Academy of Management Proceedings* (Vol.
-

- 1997, No. 1, pp. 35-39). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Neira, I., Portela, M. and E. Vieira (2010). Social Capital and Growth in European Regions. *Regional and Sectoral Economic Studies*, 10(2), 19-28.
- Neira, I., Vázquez, E., and Portela, M. (2009). An Empirical Analysis of Social Capital and Economic Growth in Europe (1980–2000). *Social Indicators Research*, 92(1), 111-129.
- Öksüzler, O. (2006). Social Capital, Trust and Its Determinants: A Panel Analysis. *Journal of the Mediterranean Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12, 108–129.
- Pelle, A. Ola, O. and Yanagizawa-Drott, D. (2009). Social Capital vs Institutions in The Growth Process. *European Journal of Political Economy*, 25(1), 1-14.
- Perez, F., De Guevara, J. F., Serrano, L., and Montesinos, V. (2006). Measurement of Social Capital and Growth: An Economic Methodology. *MPRA Paper*, 16006, 1–47.
- Pilatin, A., and Ayaydın, H. (2022). The Relationship Between Banks' Credit Quality, Credit Growth and Social Capital: Evidence from Turkish Banking Sector. *Middle East Development Journal*, 14(1), 133-170.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1-24.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Raiser, M., Haerpfer, C., Nowotny, T., and Wallace, C. (2002). Social Capital in Transition: A First Look at The Evidence. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 38(6), 693-720.
- Rosenfeld, R., Messner, S. F. and Baumer, E.P. (2001). Social Capital and Homicide. *Social Forces*, 80(1), 283–310.
- Rosenthal, R. (1979). The File Drawer Problem and Tolerance for Null Results. *Psychological Bulletin*, 86(3), 638-641.
- Roth, F. (2006). Trust and Economic Growth: Conflicting Results Between Cross-Sectional and Panel Analysis. *Ratio Working Papers*, 102.
- Roth, F. (2009). Does Too Much Trust Hamper Economic Growth?. *Kyklos*, 62(1), 103-128.
- Sabatini, F. (2008). Social Capital and The Quality of Economic Development. *Kyklos*, 61(3), 466-499.
- Şen, S., and Yıldırım, İ. (2020). *Meta-Analysis Applications with CMA*. Ankara: Anı Press.
- Smith, A. (1776). (1723-1790). *An Inquiry into The Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
-

- Statman, M. (2007). Local Ethics in A Global World. *Financial Analysts Journal*, 63(3), 32-48.
- Sterne, J.A.C. and Egger, M. (2005). *Regression Methods to Detect Publication and Other Bias in Meta-Analysis*. H. R. Rothstein, A. J. Sutton & M. Borenstein (Eds.), *Publication Bias in Meta-Analysis: Prevention, Assessment and Adjustments* içinde (s.99-110). West Sussex, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Westlund, H. and Adam, F. (2010). Social Capital and Economic Performance: A Meta-Analysis of 65 Studies. *European Planning Studies*, 18(6), 893-919.
- Whiteley, P. F. (2000). Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*, 48(3), 443-466.
- Winter, I. (2000). Family Life and Social Capital: Towards A Theorised Understanding. *Australian Institute of Family Studies Working Paper, Melbourne*. Access address: <http://aifs32/institute/pubs/winter4.html>
- WVS Database (2021, 23 April). Waves 4–6. Access Address <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
- Yapraklı, S. (2005). The Effect of Social Capital On Economic Growth: An Econometric Analysis. *Journal of Uludag University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 24(2), 83-99.
- Zak, P. J., and Knack, S. (2001). Trust and Growth. *The Economic Journal*, 111(470), 295-321.

BÖLGESEL KALKINMA KAPSAMINDA VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE TRA1 BÖLGESİ İLLERİNİN ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ**Ş. Mustafa ERSUNGUR¹****Fatma KILIÇ²****Öz**

Bölgelerin küresel alanda önem kazanmasıyla, kalkınma ajanslarına büyük görevler düşmektedir. Çalışmada Kuzeydoğu Kalkınma Ajansı'nun desteklerinden yola çıkarak bölgesel kalkınma ajanslarının kalkınmaya ve yerel ekonomiye etkileri TRA1 bölgesi özelinde incelenmiştir. Çalışmada, Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı; BKA'ları, özel sektörün girişimde çekimsiz olduğu alanlara yönlendirmek, yeni sanayi bölgelerinin oluşturulması için bölgesel dinamikleri harekete geçirmek ve VZA ile TRA1 bölgesinin etkinlik-verimlilik analizini il bazında değerlendirmektir. Çalışmada KUDAKA'nın bölge kalkınma perspektifine ne ölçüde katkı sağladığı nicel veriler yardımıyla değerlendirilmiştir. VZA sonucunda, Erzurum ve Erzincan'ın etkin sabit ölçek etkinliğine sahip olduğu; Bayburt'un ise artan ölçek etkinliği ile görece daha az etkin olduğu saptanmıştır. CCR sonuçları Bayburt, Erzurum ve Erzincan için sırasıyla 0.31, 1.00 ve 1.00 olarak bulunmuştur. Ayrıca çalışmada, BKA'ların hem ulusal hem de yerel kalkınmada faydalı kurumlar olduğu, Türkiye'de uzak geçmişe sahip olmayan bu yapıların bazı eksiklerinin olduğu ancak yapılacak çalışmalarla bu eksiklerin giderilerek bölgesel kalkınmanın daha ileri seviyeye ulaşacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: TRA1 Bölgesi, KUDAKA, Bölgesel Kalkınma, VZA

MEASURING THE EFFICIENCY OF THE PROVINCES OF THE TRA1 REGION WITH DATA ENVELOPE ANALYSIS WITHIN THE SCOPE OF REGIONAL DEVELOPMENT**Abstract**

As regions gain importance in the global area, development agencies have great responsibilities. In the study, the effects of regional development agencies on development and local economy were examined in the TRA1 region, based on the support of the Northeast Development Agency. Data Envelopment Analysis (DEA) was used in the study. The aim of this study; It is to direct RDAs to areas where the private sector is reluctant in the initiative, to mobilize regional dynamics for the creation of new industrial zones, and to evaluate the efficiency-productivity analysis of the DEA and TRA1 region on a provincial basis. In the study, the extent to which KUDAKA contributed to the regional development perspective was evaluated with the help of quantitative data. As a result of DEA, it was determined that Erzurum and Erzincan have effective-fixed scale efficiency, while Bayburt is relatively less efficient with increasing scale efficiency. CCR results were found as 0.31, 1.00 and 1.00 for Bayburt, Erzurum and Erzincan, respectively. In addition, in the study, it is predicted that RDAs are beneficial institutions in both national and local development, and that these structures, which do not have a distant past in Turkey, have some shortcomings, but with the studies to be done, these deficiencies will be eliminated and regional development will reach a more advanced level.

Keywords: TRA1 Region, KUDAKA, Regional Development, DEA

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ersungur@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0003-3661-7216

² Doktora Öğr., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, ftm.agckl@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7230-8547

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to evaluate the TRA1 region provinces with Data Envelopment Analysis, with the help of data obtained from KUDAKA, by considering the historical development of regional development agencies that do not date back to the distant past, their current situation and examples in the world and in Turkey, and their most important activities on behalf of local people. In addition, in this study, it is aimed to determine to what extent the development agencies, which gained importance in Turkey after the 1929 World Economic Depression, contributed to local development and how successful their activities were. The fact that scientific debates on this subject are still continuing makes this study important. The study will not only fill the gap in the literature and DEA, but will also be a guide for researchers who will work in this field in the future.

Methods: DEA model was used in the study. DEA basically consists of Charnes-Cooper-Rhodes(CCR) and Banker-Charnes-Cooper (BCC) models containing the initials of their developers. In the CCR model, both scale and technical efficiency are required to ensure the effectiveness of each decision-making unit. DEA can be calculated as input and output oriented. DEA minimizes the total input combination if it is to be used as input oriented, but if this method is to be used as output oriented, here too the total output combinations should be maximized.

The following steps should be followed in the application of the DEA method:

1. Determination of decision-making units
2. Selecting input and output variables
3. Analysis of relative efficiency
4. Segregation of reference groups
5. Determination of efficiency targets for ineffective decision-making units
6. Evaluation and interpretation of analysis results

As a result of the calculations made in DEA, an efficiency value between 0 and 1 is calculated for each DMU. Among the DMUs, those whose efficiency value is equal to 1 are expressed as effective and this value determines the efficiency limit. Among the DMUs, the decision units with an efficiency value less than 1 are relatively inefficient. This value, which is inactive, represents the distance to the efficiency boundary.

DEA is a tool that gives accurate results when used effectively. In DEA being an effective method; It handles multiple input and output models, does not require a functional method that makes sense of input and output, enables DMUs to be compared with themselves or with reference groups, and can be expressed in separate units of inputs and outputs.

The mathematical formula of the CCR model for the input used in the study is given below.

$$E_k = \text{Min} \alpha - \varepsilon \left(\sum_{i=1}^m S_i^- \right) - \varepsilon \left(\sum_{r=1}^p S_i^+ \right)$$

$$\left(\sum_{j=1}^n X_{ij} \lambda_j + S_i^- - \alpha X_{ik} \right) = 0$$

$$\left(\sum_{j=1}^n Y_{rj} \lambda_j + S_i^+ - \alpha Y_{rk} \right) = 0$$

$$\lambda_j \geq 0$$

$$S_i^+ \geq 0$$

$$j = 1 \dots n$$

$$r = 1 \dots p$$

$$i = 1 \dots m$$

In the above equation:

α : The relative efficiency of the inputs of the k decision units whose relative efficiency is measured; shrinkage, which determines how much can be reduced coefficient,

Y_{rk} : k. r produced by the decision unit. output,

X_{ik} : k. used by the decision unit i. entry,

Y_{rj} : j. r produced by the decision unit. output,

X_{ij} : j. used by the decision unit i. entry,

λ_j : j. density value taken by the decision unit,

S_i^- : k. decision unit i. the idle value of the value,

S_i^+ : k. decision unit r. the idle value of the value,

ε : Defined as a sufficiently small positive number (eg. 0.00001).

Findings: The differences between Turkey's regions is an important problem that continues from the pre-planned period to the present. Among the main reasons for these differences are the insufficient financial resources and the inability to adapt the regional plans to the local economy. With globalization in the 2000s, the concepts of regional and local economy gained importance. In these years, some institutions and organizations have become increasingly important with localization. In this process, regional development agencies emerged as a system structure adopted by Turkey in order to revive the local economy and eliminate the differences between regions.

Among the findings obtained within the scope of DEA, in the light of the data obtained from the sum of the years 2016, 2018 and 2021 for DMUs in the TRA1 region; It is among the findings that while Erzurum and Erzincan provinces have fixed scale efficiency, Bayburt has increasing scale efficiency. According to the theory; Provinces with constant returns to scale are relatively scale efficient provinces in theory, but it has been determined that Bayburt, which has increasing returns to scale, does not have scale efficiency. The reason for this is

that Bayburt can produce more output than a unit with a unit of input, but produces output below its capacity due to external factors.

Another important finding obtained in the study; Along with the super efficiency analysis obtained with the help of DEA, Erzurum was found to be the most effective in KUDAKA financing supports covering the years 2016, 2018 and 2021. Following Erzurum, Erzincan and finally Bayburt are in this order.

The regional development agencies, which were first established in the USA in 1933, became an institution that Turkey met at the Helsinki Summit, approximately 63 years later. Turkey has given importance to the establishment of regional development agencies in order to harmonize with the EU acquis and become a member. A total of 26 development agencies were established in Turkey, including the year 2022, and the agencies are still operating.

The fact that regional development agencies bring together many groups such as non-governmental organizations, public sector and private sector means that these structures have a greater say in the local economy. Regional development agencies are flexible, technical capacity strong and fast-acting organizations that act as local-regional potentials in the nature of "service decentralization organizations". Therefore, besides contributing to the local economy, their activities in financial and technical support for entrepreneurs have made these institutions more important.

Conclusion: When the socio-economic development order of the TRA1 region is considered in the context of 81 provinces, it has been determined that the desired ranking could not be achieved in the region since 1996. Within the scope of SEGE 2011 Surveys conducted in different years, it is striking that Erzurum ranks 59th, Erzincan 45th and Bayburt 64th. This has revealed that there has been no significant improvement in the rankings since 1996.

KUDAKA should work with entrepreneurs in the private sector in the TRA1 region with a pioneering, participatory, innovative, socially responsible and solution-oriented approach. In order to increase promotion and cooperation, to expand information and training activities at the point of competitiveness, to attract investments to the region, to develop innovative methods, to increase entrepreneurship and to ensure sustainability, KUDAKA should continue on its way to the development of the TRA1 region by using the latest and modern techniques.

As a result of the efficiency and productivity CCR analyzes made with DEA, it was determined that Bayburt was not efficient compared to Erzurum and Erzincan with a CCR value of 0.31 in 2016, 2018 and 2021. This result; It reveals the importance of Bayburt's need to create attraction centers that will attract production with more grant support within the region.

In the results of constant and increasing scale efficiency in DEA; While Bayburt has increasing scale efficiency, Erzurum and Erzincan have fixed scale efficiency. In order for Bayburt to reach the value of 1, that is, to be effective, it needs to produce more output with one unit of input. For this, KUDAKA should

prepare a separate provincial plan for Bayburt and take appropriate steps to ensure that the region has scale efficiency with different financial supports.

It has been concluded that KUDAKA has a significant impact on the development of the TRA1 Level-2 Region in terms of both project support and the people it employs for the studies carried out. In addition, it emerged from the quantitative activities that it developed by spreading the project culture in the TRA1 region with the support it provided.

Since KUDAKA, which operates in the TRA1 region, provides project support with careful consideration, writing qualified projects and questioning the applicability of these projects are in question. KUDAKA, which receives income from various institutions and organizations, tries to use almost all of these incomes for local economic development. From this point of view, it was concluded that KUDAKA is the general operational development agency for the region.

The fact that Erzurum, which is the largest province of the TRA1 region, has a significant student potential, requires KUDAKA to cooperate with the university and student societies on the project. For this purpose, incubation classes and technology offices should be established. In addition, KUDAKA can provide personnel and information support to the information houses in the TRA1 Region. KUDAKA can provide information support to producers and investors for raw materials in the TRA1 Region and operate in export-oriented cooperation with the East Anatolian Exporters' Association.

1. Giriş

Küreselleşme ile birlikte “*global dünya*” kavramı yerini “*glokal dünya*” kavramına bırakmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmelerin ileri boyutlara ulaşması ve haberleşme, iletişim, ulaşım olanaklarının giderek artması, bu kavramın öneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. 1980’li yıllardan sonra globalleşme ile birlikte ekonomide “*global düşün fakat yerel ekonomiye göre hareket et*” sloganı ile birlikte “*glokalleşme*” birçok disiplinde kendisine yaygın bir kullanım alanı bulmuştur (Charnes vd., 1978: 429-444).

Ülkeler arasındaki büyüme farklılıkları, geçmişten beri en çok tartışılan konulardan biridir. Dolayısıyla ülkelerin, değişik bölgeleri arasındaki mevcut seviye farklarının ortaya çıkması da kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu farklılıklar beraberinde önemli sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin Türkiye’de doğu- batı gibi, İtalya’da kuzey-güney gibi ülkelerin tasnif edilmesi bu ülkelerin bölgeleri arasında gelişme farklılıklarının var olduğunu göstermektedir.

Bölgelerarasındaki gelişmişlik farklılıkları tüm ülkelerin ortak sorunudur. Ülkelerin %50’sinden fazlası dengeli büyüme ve kalkınma seviyesine erişememiş bundan dolayı da sosyo-ekonomik sorunlar bütün ülkelerde ortaya çıkmaya başlamıştır. Geçmişten günümüze bölgesel kalkınma sorunlarının çözümünde farklı politikalar uygulanmıştır. Geçmiş yıllarda bölgesel kalkınmada merkezi yönetimden (tavandan-tabana) politikalar hâkimken, günümüzde bu durum

değişmiş ve bölgesel unsurlar kalkınma olgusuna dâhil edilmiştir. 1930'larda tabandan-tavana uygulamalar adına ilk kez bölgesel kalkınma ajanslarına rastlanmıştır (Tutar ve Demiral, 2007:65).

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları İkinci Dünya Savaşı sonrasında giderek önemi artan bir konu haline gelmiştir. Bu gelişmişlik farklarının hangi yöntemlerle çözümlenebileceğine ilişkin sorulara getirilen cevaplar iktisat literatüründe kendine geniş bir yer bulmuştur. Yerleşme ve alan ekonomisi gibi farklı kategoriler altında bölgelerin kalkınması ele alınmıştır. Rostko, Myrdal, Hirschman, Samir Amin, Perroux, Friedman vs. gibi bilim öncüleri bu alanlarda çalışmalar yapmışlar ve dengesiz büyüme ve gelişme, merkez-çevre, gibi konularda önemli kuramlar geliştirmişlerdir (Mengi ve Algan, 2003: 18-20).

Kalkınma terimi, toplumların gelişim aşamalarına bağlı olarak, zamanla farklı anlamlar taşımıştır. Bu terim, çoğu zaman kendiyle bağlantılı anlamlar taşıyan küreselleşme, endüstrileşme, modernleşme, büyüme ve yapısal değişme gibi terimlerle birlikte kullanılmış ve anlam kaymasına uğramıştır (Charnes vd., 1978: 429-444).

Kalkınma terimi literatürde birçok anlam taşımaya rağmen iktisat disiplini içinde genellikle *“bir devletin üretim alt yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçime evrilmesi ve üretilen ürünlerin devleti oluşturan bireyler arasında adaletli bir biçimde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi”* olarak tanımlanmıştır (Kaynak, 2011: 77). Tanımdan yola çıkarak kalkınmanın birçok boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar; kalkınmanın insani boyutu, istihdam boyutu, üretim boyutu, teknoloji boyutu ve bağımsızlık boyutu olarak sıralanabilir.

Türkiye’de 30 Eylül 1960 tarihinde ekonomik ve sosyal kalkınmayı ileri boyutlara taşımak için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT, kalkınma hedeflerini geliştirmek için hükümete danışmanlık yapma görevini üstlenmiştir. Fakat DPT’nin hedeflerini istenilen boyutlarda gerçekleştirememesi üzerine 2006 yılında 5449 sayılı kanun ile Bölgesel Kalkınma Ajansları kurulmuştur. DPT 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı’na dönüştürülerek Bölgesel Kalkınma Ajanslarına önemli görevler vermiş ve bölgesel hedefleri gerçekleştirmek için destekler sağlamıştır (DPT, 2004). BKA’lar 2018 yılından itibaren Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı koordinasyonunda faaliyetine devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, bölgesel kalkınma ajanslarının yerel ekonomi üzerine etkilerini araştırıp, Veri Zarflama Analizi (VZA) ile Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı’ndan (KUDAKA) finansman desteği alan illerin etkinliğini analiz etmektir. Çalışmada, Türkiye açısından çok uzak bir geçmişi olmayan bölgesel kalkınma ajanslarının dengesiz kalkınma sorununa ne ölçüde çare olacağı ve VZA ile bölge illerinin etkinliğini analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, bölgesel kalkınma ajanslarının Dünya’da ve Türkiye’de ortaya çıkış serüvenine, Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının kuruluş amacına, ekonomideki yeriyle yerel kalkınmaya etkisine dair analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmanın en son kısmında elde edilen ampirik bulgular değerlendirilerek sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür Özeti

Veri Zarflama Analizi (VZA) ve Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın ayrı ayrı incelendiği pek çok çalışma literatürde yer almaktadır. Fakat bu iki kavramın birlikte kullanıldığında yapılan çalışma sayısı Türkiye'deki BKA'lar açısından yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla bu iki kavramla alakalı yapılan çalışmalara göz attığımızda aşağıdaki çalışmalar en çok atıf almaları yönüyle bahse değer bulunmuşlardır.

Akpınar (2010), İzmir Kalkınma Ajansı'nın (İZKA) 2010-2013 yıllarını kapsayan bir bölge planı için planlama yaklaşımıyla çalışmasını ele almıştır. Planın hazırlanma sürecinde 3000 kişiyle görüşme yapılmasının bölge planının meşruiyetini ve yerel paydaşlar tarafından sahiplenme düzeyini artırdığı sonucuna varmıştır. Türkiye'de BKA'nın bölgesel planlaması sadece katılımcı demokrasi için değil aynı zamanda ekonomik kalkınma için de önemli olduğu elde edilen önemli bulgulardan bir diğeridir. Sonuç olarak bölge planlaması ve BKA'ların bölgenin gelişimine katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Kuyucu ve Tektaş (2010), çalışmalarında çok seviyeli bir yönetim yaklaşımını kullanarak Türk BKA'sını analiz etmişlerdir. Analiz, BKA'nın finansmanın etkin bir şekilde kullanıldığı alanlarda çok seviyeli bir yönetim modeli oluşturmada aktif bir rol oynadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Şimşek (2013), BKA'ların performansını karşılaştırmak ve analiz etmek için kullanmıştır VZA yöntemini uygulamıştır. Bu yöntem ek olarak çalışmada Balanced Scorecard20 (DSK) yöntemini kullanılarak bir model önerilmiştir. Şimşek, 18 BKA'nın 2010 faaliyet verilerini döküman analiz tekniği ile kıyaslayarak 7 tane BKA'nın aktif olduğuna karar vermiştir. Hesaplanan "Aktivite Puanı"na göre İzmir Kalkınma Ajansı üçüncü sırada yer almıştır.

Özgür (2014), Türkiye'de BKA'ların nasıl algılandığına ilişkin görüşleri, Paydaş Algı Analizi ile belirlemek istemiştir. Çalışmada elde edilen analiz sonuçlarına binaen, Avrupa ve bölgesel yönetimdeki BKA deneyiminin temelinde Türkiye'eki BKA'ların sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla yeniden yapılanması için bir model önerilmiştir.

Pınar (2014), ise Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın 2010 yılına ait Ekonomik Kalkınma Mali destek Programı'nın etki analizini yapmıştır. Anket, Mali Destek Programı tarafından desteklenen şirketlere uygulanmıştır. Anket ve yapılan çalışma sonucunda, şirketlerin üretim, istihdam ve ihracat kapasitelerinin arttığını ortaya çıkarmıştır.

Dirlik (2015), gözlem, döküman analizi ve görüşme tekniklerini kullanarak BKA'nın iş sistemini incelemiştir. Türkiye'de merkezi hükümet yapısının, iş sistemindeki kurumların oluşumunda en önemli aktör olduğu saptanmıştır. Çalışma sonucunda bu yapının belirsizlik yaratarak ve organik bağlar kurarak BKA'ları kendine yaklaştırdığı ortaya çıkmıştır.

3. Dünya’da Bölgesel Kalkınma Ajansları

Global ölçekte en bilinen ilk bölgesel kalkınma ajansı idaresi 1933 yılında ABD’de kurulan Tennessee Valley Bölgesel Kalkınma Ajansı’dır (BKA). Tennessee Valley, çok boyutlu olarak çevresel, ekonomik ve teknolojik alanlarla ilgili araştırmalar yapmak için kurulmuştur. Bu idare, kamusal erk ve yetkilerin yanında bir işletmenin hareket kısıtı olmaksızın, idari ve mali açıdan özerk olup, sonraki yıllarda kurulacak olan kalkınma ajansı deneyimleri için de örnek model olmayı temsil etmiştir (Sayıştay, 2018).

Kalkınma ajanslarının birçoğu, Avrupa Birliği ülkelerinde faaliyet göstermektedir. Avrupa Birliği tarafından yürütülen bölgesel politikaların sayesinde bu kuruluşlar daha da güçlenmektedir. Bölgesel kalkınma için oluşturulan fonların kullanımını, stratejiler ve önceliklerin tanımlandığı programlar üzerinden kalkınma ajanslarının faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (Özmen, 2008:331).

İlk olarak Avrupa olmak üzere dünyada, hukuki ve kurumsal yapıları, görev ve yetkileri, faaliyet alanları ve görevleri farklılık gösteren, “kalkınma ajansı” olarak nitelendirilen yirmi binden fazla kalkınma ajansı mevcuttur (Sayıştay, 2018). Sonuç olarak; kalkınma ajanslarının gerek hukuksal gerekse finansal yapısı ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermektedir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (The European Association of Development Agencies) EURADA kaynaklarına göre seçilmiş bazı ülkelerdeki ajans statülerine ait bilgiler aşağıda Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Kalkınma Ajanslarının Yasal Statüsü ve Yapısı

Ülkeler	Kalkınma Ajansının Yasal Statüsü ve Yapısı
Almanya	Yarı özerk kamu şirketleri
İtalya	Kamu limited şirketleri
Polonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İspanya	Özel hukuka tabi kamu kuruluşları
Slovakya	Kamu-özel sektör şirketleri
Portekiz	Kamu limited şirketleri
Fransa	Karma ekonomi şirketleri
Belçika	Belediyeler arası ajanslar
Romanya	Vakıflar
Danimarka	Vakıflar
İsveç	Limited şirket
Çek Cumhuriyeti	Kamu-özel sektör şirketleri
Hollanda	Kamu limited şirketleri
Estonya	Kamu-özel sektör şirketleri
İrlanda	Kamu limited şirketleri
İngiltere	Bakanlık dışı kamu kurumu/özerk örgüt
Litvanya	Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar
Yunanistan	Belediye girişimi

Kaynak: (Sayıştay, 2018)

Tablo 1’de seçilmiş bazı ülkelerin kalkınma ajanslarının yasal statü ve yapısı ele alınmıştır. Tablo 1’e göre kalkınma ajanslarının yarı özerk, kamu limited, kamu-özel sektör ve karma ekonomi şirketleri, vakıflar, belediye girişimi biçiminde yapılanmaları göze çarpmaktadır.

4. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kurulma Amacı ve Ülke Ekonomisindeki Yeri

Türkiye’de BKA’ların kuruluş serüveni, 8 Şubat 2006 Tarih ve 26074 Sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren, 5449 Sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” ile başlamıştır. Bu kapsamda, 81 ilin tamamını içerecek şekilde İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması temel alınarak, Kalkınma Bakanlığı’nın ulusal çapta kendi bünyesinde, 26 Düzey 2 Bölgesi’nde Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA’lar) kurulmuştur (KUDAKA, 2018). Tablo 2’ de kalkınma ajanslarının kurulduğu Düzey -2 Bölgeleri’ne yer verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Kurulduğu Düzey-2 Bölgeleri

Bölge	Kapsadığı İller	Bölge	Kapsadığı İller
TR10	İstanbul	TR71	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
TR21	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22	Balıkesir, Çanakkale	TR81	Bartın, Karabük, Zonguldak
TR31	İzmir	TR82	Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	TR83	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TR33	Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	TR90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TR41	Bilecik, Bursa, Eskişehir	TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum
TR42	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TR51	Ankara	TRB1	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TR52	Karaman, Konya	TRB2	Bitlis, Hakkari, Muş, Van
TR61	Antalya, Burdur, Isparta	TRC1	TRC1: Adıyaman, Gaziantep, Kilis
TR62	Adana, Mersin	TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt

Kaynak: KUDAKA, 2018

1999 yılında Türkiye’de AB’ye aday ülke sıfatını kazandığı Helsinki Zirvesi ile kalkınma ajansları önemli bir konu haline gelmiştir (Yılmaz, 2011: 30). Dünyada kalkınma ajanslarının, bir ülkenin belli bir coğrafi bölgesi içerisindeki hem özel ve kamusal tüm şirketlere hem de yerel otoritelere Sivil Toplum Kuruluşları vasıtasıyla iş birliği sağlaması ve o bölgenin ekonomik kalkınmasına ivme kazandırması, Türkiye’de bu kuruluşların giderek daha popüler bir konu haline gelmesini sağlamıştır.

Türkiye bölgesel kalkınma politikalarına, BKA’lara yeni bir vizyon getirmektedir. Geçmiş yıllardaki planlamalarda Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları, bölgelerarası kalkınmışlık farkının giderilmesi temeli üzerine inşa edilmiştir. AB’de bu politikalarla birlikte bölgesel kalkınmışlık farklarının giderilmesi önceliği değil daha çok “bölgesel rekabet önceliği” kavramı üzerine durulmuştur. Dolayısıyla 8 Şubat 2006 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan 5449 sayılı kanun ile Türkiye’de de artık bölgesel rekabet önceliği kabul edilmiştir. Bölgesel kalkınma adına atılan bu adımlar beraberinde iki önemli sonucu gündeme getirmiştir (5449 Sayılı Kanun, 2006). Bunlardan ilki, Bölge planlama ve gelişme yetersizliğine bağlı problemlerin özel sektöre devredilmesi ve ikinci olarak da bölgelerin ekonomik olarak kalkınması için bölgeye yabancı

sermayenin çekilmesi, finansman desteğinin sağlanması ve yatırım bağlamında bölgeye daha fazla serbestlik tanınmasıdır (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 99-100).

Tablo 3: 2022 Yılı İtibariyle Türkiye’de Faaliyet Gösteren Kalkınma Ajansları

Kalkınma Ajansı Adı	Faaliyet Gösterdiği İl/İller
İstanbul Kalkınma Ajansı	İstanbul
Trakya Kalkınma Ajansı	Edirne-Kırklareli-Tekirdağ
Güney Marmara Kalkınma Ajansı	Balıkesir-Çanakkale
İzmir Kalkınma Ajansı	İzmir
Güney Ege Kalkınma Ajansı	Aydın-Denizli-Muğla
Zafer Kalkınma Ajansı	Afyon-Kütahya-Manisa-Uşak
Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı	Bursa-Eskişehir-Bilecik
Doğu Marmara Kalkınma Ajansı	Bolu-Düzce-Kocaeli-Sakarya-Yalova
Ankara Kalkınma Ajansı	Ankara
Mevlana Kalkınma Ajansı	Karaman-Konya
Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı	Antalya-Burdur-Isparta
Çukurova Kalkınma Ajansı	Adana-Mersin
Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı	Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye
Ahiler Kalkınma Ajansı	Aksaray-Kırıkkale-Kırşehir-Niğde-Nevşehir
Orta Anadolu Kalkınma Ajansı	Kayseri-Sivas-Yozgat
Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı	Bartın-Karabük-Zonguldak
Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı	Çankırı-Kastamonu-Sinop
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Amasya-Çorum-Samsun-Tokat
Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı	Artvin-Giresun-Gümüşhane-Ordu-Rize-Trabzon
Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Bayburt-Erzincan-Erzurum
Serhat Kalkınma Ajansı	Ağrı-Ardahan-Iğdır-Kars
Fırat Kalkınma Ajansı	Bingöl-Elazığ-Malatya-Tunceli
Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı	Bitlis-Hakkâri-Muş-Van
İpek Yolu Kalkınma Ajansı	Adıyaman-Gaziantep-Kilis
Karacadağ Kalkınma Ajansı	Diyarbakır-Şanlıurfa
Dicle Kalkınma Ajansı	Batman-Mardin-Şırnak-Siirt

Kaynak: Kalkınma Ajansları, 2022

Tablo 3’te Türkiye’de 2022 yılı itibariyle faaliyet gösteren kalkınma ajanslarına yer verilmiştir. Türkiye’de bölgelere göre ayrılmış 26 kalkınma ajansı bulunmaktadır. Türkiye’de BKA’lar Avrupa Birliği’ne uyum müktesabati kapsamında hem bölgesel gelişmeyi desteklemek hem de AB’nin üye devletlere sağladığı teşvik fonlarından faydalanma amacı ile kurulmuştur (Oskay ve Kubar, 2007: 212-213). Türkiye’de BKA kavramı adına yönelik ilk uygulamalar 1990’ lı yıllarda başlamıştır. Türkiye’de BKA odağının başlatılmasındaki temel amaç, yurt içinde hedeflenen yerelliklerin kendi içsel dinamikleriyle beraber, AB’ye uyum ve onanma sürecini hızlandırmaktır (Berber ve Celepçi, 2006: 152). Uygulama kısıtları ve kaynak yetersizliği ile birçoğu proje aşamasında kalan BKA modeli uygulamaların en bilinenleri GAP-GİDEM (Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri), Çukurova (Mersin) Kalkınma Ajansı ve DPT’nin bünyesinde olan Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ekonomik Kalkınma Ajansı önerisidir (Hekimoğlu ve Altındağ, 2006: 25-26)

5. TRA1 Bölgesinin Kalkınma Verileri Kapsamında Genel Bir Durum Değerlendirmesi

TRA1 Bölgesi, coğrafi konumu nedeniyle bugün olduğu gibi tarih boyunca da ticaretin geçiş noktası olmuştur. Türkiye’nin batısını ve doğusunu, kuzeyini ve güneyini birbirine bağlayan bölge, Sibiryaya-Kafkasya’dan Uzak Doğu, Çin ve İpek

Yolu gibi tarihi ticaret kervan yollarının Anadolu'ya açılan kapısı olmuştur. TRA1 Bölgesi 1000 km çapında bir daire içerisinde önemli coğrafyaya hitap edebilecek konumdadır. Bu çemberin etkileşim halinde olduğu İran, Rusya ve Ukrayna nüfus büyüklüğü açısından önemli ülkelerdir ancak Azerbaycan ve Gürcistan bölgeye etnik, kültürel ve sosyal açıdan çok önemli yakınlık ve benzerlik göstermektedir (KUDAKA, 2020).

Tablo 4: TRA1 Bölgesi Ve Ülke Düzeyinde Bazı Nüfus Göstergeleri (2016-2021)

	Yıllar	Erzurum	Erzincan	Bayburt	TRA1	TR
Toplam Kişi Sayısı	2016	762 021	226 032	90 154	1 078 207	79 814 871
	2017	760 476	231 511	80 417	1 072 404	80 810 525
	2018	767 848	236 034	82 274	1 086 156	82 003 882
	2019	762 062	234 747	84 843	1 081 652	83 154 997
	2020	758 279	234 431	81 910	1 074 620	83 614 362
	2021	756 893	237 351	85 042	1 079 286	84 680 273

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 4' te 2016-2021 yıllarını kapsayan TRA1 bölgesi ve Türkiye için bazı nüfus verilerine yer verilmiştir. Buna göre Erzurum nüfusunun dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2018 yılı hariç Erzurum nüfusunda sürekli bir azalma görülmektedir. Erzurum'un aksine Erzincan ve Bayburt illerinde 2021 yılında bir önceki yıla göre artış gözlemlenmektedir. Türkiye nüfusunda ise sürekli artış söz konusudur.

Tablo 5: TRA1 Bölgesi İllerinin 81 İl İçindeki Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamaları (SEGE-1996, 2003, 2011 ve 2017 Araştırmaları)

İller	1996 Araştırması Sıra	2003 Araştırması Sıra	2011 Araştırması Sıra	2017 Araştırması Sıra
Erzurum	56	60	59	61
Erzincan	47	58	45	47
Bayburt	64	66	64	65
TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	-	22	22	22

Kaynak: Kalkınma Ajansları, 2022

Tablo 5' te TRA1 Bölgesi İllerinin 81 İl İçindeki SEGE (Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları) sıralamalarına yer verilmiştir. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmalarının (SEGE) en güncel araştırması 2017 yılında gerçekleşmiştir. SEGE illerin sınıflandırılmasında ve yerel kalkınma açısından önemlidir. Tablo 4'e göre illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasına (SEGE) göre 2011 Araştırma sıralaması her üç il için de pozitif bir seyir izlemektedir fakat Erzurum ilinde istenilen sıralamaya ulaşamamıştır. Bayburt ilinde de sosyo-ekonomik gelişme adına sıralama Erzurum ilinden farksızdır. TRA1 bölgesi içerisinde pozitif yönde en çok etkiye sahip olan il Erzincan olarak gözlemlenmektedir. Her ne kadar az bir pozitif seyir de olsa Türkiye'nin doğu ile batı yönünde önemli farklar bulunmaktadır. TRA1 bölgesi 26 Düzey 2 bölgesi içerisinde 22. sıraya sahip olmaktadır. Bu sonuç bölgenin gelişme adına daha çok yol katetmesi gerektiğini göstermektedir. Son SEGE çalışmasını içeren 2017 yılında ise TRA1 bölgesindeki üç ilde de bir önceki araştırmaya göre sıralamalarda geriye kayma göze çarpmaktadır.

Tablo 6: TRA1 Bölgesinin Göç Durumu³

Yıllar	Bölgenin Aldığı Göç	Bölgenin Verdiği Göç	Bölgenin Net Göçü	Bölgenin Net Göç Hızı (%)
2008	31 606	59 139	-27 538	-25.62
2009	38 104	47 497	-9 393	-8.8
2010	39 223	50 603	-11 380	-10.59
2011	41 242	50 390	-9 148	-8.49
2012	36 528	46 089	-9 561	-8.88
2013	38 713	55 424	-16 711	-15.61
2014	50 336	62 413	-12 077	-11.25
2015	48 155	65 169	-17 014	-15.87
2016	53 905	53 042	863	0.8
2017	44 584	64 538	-19 954	-18.44
2018	58 594	57 630	964	0.89
2019	79 418	114 906	- 35 488	1.5
2020	61 428	89 753	- 28 325	-12,8
2021	80 460	113 041	- 32 581	-14.8

Kaynak: TÜİK, 2021

Tablo 6’da görüldüğü üzere, bölgenin 2008 yılında sahip olduğu yetersiz sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve bununla birlikte ortaya çıkan negatif net göç olgusu bölgenin 2021 yılı nüfus yapısını olumsuz etkilemiştir. TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2021 yılı verilerine göre TRA1 Bölgesinin (Erzurum-Erzincan- Bayburt) verdiği göç nüfusu 113 041 kişi olmuştur. Bölge 2020 ve 2021 yıllarında sırasıyla 89 753 ve 113 041 kişi göç vermiştir. TRA1 bölgesi, geçmişten günümüze kadar özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere yoğun miktarda göç vermiştir

Tablo 7: TRA1 Bölgesi İllerinin Yaşam Endeksi Sıralaması

İl	Sıra
Erzurum	52
Erzincan	34
Bayburt	47

Kaynak: (TÜİK, 2021)

Tablo 7’de TÜİK’in 22 Ocak 2016 tarihinde yayımladığı ve şuanda en güncel olan İllerde Yaşam Endeksi’nin temel alındığı barınma, iş hayatı, gelir ve mülk edinme, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti olarak 11 değişkenin olduğu sıralamaya yer verilmiştir. Tablo 6’ya göre Türkiye’de 81 il içerisinde Erzincan, Bayburt ve Erzurum sırasıyla 34., 47. ve 52. sıralarda yer almışlardır.

³ 2008-2021 dönemi Düzey 2 bölgelerinin (26 bölge) aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine (ADNKS) verileri yardımıyla hesaplanmıştır.

Tablo 8: TRA1 Bölgesi' nin Diğer Düzey-2 Bölgelerine Göre Girişim Karnesi (2021)

Düzey-2 Sınıflaması	Kalkınma Ajansı	100 bin kişi başına kurulan şirket sayısı	100 bin kişi başına kapanan şirket sayısı	Kapanan şirketlerin kurulan şirketlere oranı (%)	Kurulan şirket artış oranı (%)	Kapanan şirket artış oranı (%)
TR	Türkiye	132.06	20.42	15.46	8.10	7.74
TR10	İstanbul K.A	281.14	51.62	18.36	9.45	3.87
TR51	Ankara K.A	189.26	27.69	14.63	7.44	29.40
TR61	Batı Karadeniz K.A	162.49	17.26	10.62	9.80	3.27
TR31	İzmir K.A	152.42	23.54	15.44	6.08	6.68
TR62	Çukurova K.A	117.00	13.84	11.83	7.07	4.56
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik K.A	115.09	18.06	15.69	6.43	21.39
TRC1	İpekyolu K.A	112.74	11.75	10.43	10.92	-16.05
TR32	Güney Ege K.A	108.81	14.32	13.16	9.45	-6.75
TR52	Mevlana K.A	103.56	12.97	12.53	8.84	20.22
TR42	Doğu Marmara K.A	102.57	14.80	14.43	6.92	7.50
TRC2	Karacadağ K.A	81.37	6.33	7.78	17.99	32.62
TR72	Orta Anadolu K.A	80.80	16.80	20.79	1.93	17.13
TRC3	Dicle K.A	80.06	4.29	5.36	5.07	-15.13
TR21	Trakya K.A	79.20	12.56	15.86	5.63	69.06
TR63	Doğu Akdeniz K.A	68.91	9.66	14.02	15.15	3.81
TR22	Güney Marmara K.A	67.30	9.30	13.82	7.47	20.14
TR71	Ahiler K.A	67.28	11.33	16.84	2.16	3.98
TRB1	Fırat K.A	57.23	7.83	13.69	1.92	6.15
TR33	Zafer K.A	56.95	8.69	15.25	8.35	9.20
TR83	Orta Karadeniz K.A	53.97	7.64	14.15	0.79	0.93
TR90	Doğu Karadeniz K.A	45.95	6.74	14.67	0.49	-6.22
TRB2	Doğu Anadolu K.A	39.78	5.08	12.77	5.46	12.12
TRA1	Kuzey Doğu Anadolu K.A	39.37	7.24	18.40	-12.03	36.84
TR82	Kuzey Anadolu K.A	38.96	8.63	22.15	-7.81	17.24
TR81	Batı Karadeniz K.A	33.94	8.58	25.28	-0.85	39.06
TRA2	Serhat K.A	28.09	1.89	6.73	2.63	-12.50

Kaynak: TOBB, 2021

Tablo 8'de 2021 yılı verileri itibariyle, 100 bin kişi baz alınarak kurulan ve kapanan şirket sayıları, kurulan ve kapanan şirket artış hızları ile kapanan şirket sayısının kurulanlara oranı TRA1 bölgesinin diğer kalkınma ajansları bölgeleri sınıflamasına göre karşılaştırılmıştır. Tablo 8'e göre Türkiye' nin en büyük metropolü olan İstanbul, nüfusuna oranla kurulan şirket sayısında da kapanan şirket sayısında da başı çekmektedir. TR10 bölgesinde kapanan şirketlerin yeni kurulanlara oranı en yüksek beşinci bölge olmasına rağmen kurulan şirket artış hızı, kapanan artış hızından yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (Erzurum, Erzincan, Bayburt), Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (Çankırı, Kastamonu, Sinop), Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (Zonguldak, Karabük, Bartın) ve Serhat Kalkınma Ajansı (Kars, Ağrı, Ardahan, Iğdır)

bölgelerindeki kurulan ve kapanan şirket oranlarının düşük olduğu göze çarpmaktadır. Bu da bu bölgelerin 2021'de ciddi bir durgunlukla karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır (TOBB, 2021). Ayrıca KUDAKA'nın kurulan şirket artış oranında kalkınma ajansları içerisinde -12.03 ile en düşük yüzdeye sahip olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 9: TRA1 Bölgesi İllerinde Desteklenen Proje Sayısı ve Mali Destek Miktarları

İller	Proje Sayısı	Mali Destek Miktarı (TL)
Erzurum	7 Proje	3 094 162 51
Erzincan	3 Proje	1 252 231 32
Bayburt	2 Proje	757 110 75
Toplam	12 Proje	5 103 504 58

Kaynak: KUDAKA, 2020

Tablo 9'da KUDAKA'nın 2020 yılında desteklediği proje sayısı ve projelere verilen destek miktarlarına yer verilmiştir. Tabloya göre en fazla desteklenen proje sayısı ve finansmanı TRA1 bölgesinde Erzurum iline aittir. Erzurum ilini takiben Erzincan ve Bayburt illeri 3 ve 2 proje ile destek almıştır. TRA1 bölgesinde 5 milyonu TL'yi aşan destek miktarıyla toplamda 12 proje 2020 yılında destek görmüştür.

6. Yöntem ve Metodoloj

Çalışmada analiz yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. VZA, matematiksel programlama yöntemlerini kullanarak çok sayıda girdi ve çok sayıda çıktıyı analiz eden ve benzer karar birimlerinin etkinlik ölçümünü yapan bir yöntemdir. VZA ilk olarak Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından 1978 yılında, kamu kuruluşlarının teknik verimliliğini analiz etmek ve karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır. VZA'yı diğer yöntemlerden ayıran temel özellik, çok sayıda girdi ve çıktının olduğu durumlarda etkili değerlendirme yapılabilmesidir. Bu analizde temel etkinlik ölçütü, çıktıların ağırlıklı toplamalarının girdilerin ağırlıklı toplamalarına bölümüdür (Sezen:2009-3-4).

VZA, etkinlik veya performans değerlendirme yöntemi olarak, çıktıların ağırlıklı toplamının girdilerin ağırlıklı toplamına oranında mühendislik yaklaşımını kullanmaktadır (Charnes vd., 1978: 429-444).

$$\frac{\text{Çıktıların Ağırlıklı Toplamı}}{\text{Girdilerin Ağırlıklı Toplamı}} = x \text{ Biriminin Etkinliği}$$

VZA, CCR ve BCC olarak iki model olarak kullanılmaktadır. Eğer girdiler üzerinde kontrol azsa veya yoksa çıktı yönelimli bir model; eğer çıktılar üzerinde kontrol azsa veya da yoksa girdi yönelimli bir model kurulmalıdır. CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsamına dayalı olduğundan doğrusal bir fonksiyonu temsil eder fakat BCC modeli CCR modelinin aksine ölçeğe göre değişken getiriye sahip olduğundan dolayı iç bükey ve parçalı doğrusal bir fonksiyonu temsil etmektedir. Bu iki model arasında ölçeğe göre oluşan fark oluşturulacak modelin girdi veya da çıktı yönelimli olarak kurulmasında temel unsuru oluşturmaktadır.

Girdi temelli modellerde; mevcut çıktının üretilmesi için en az girdinin kullanılmasına, çıktı temelli modellerde ise mevcut girdi ile maksimum çıktının üretilmesine çalışılır. Şekil 1’de bu iki model detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan VZA’da girdi yönelimli CCR modeli kullanılmıştır. (Charnes vd., 1978: 429-444). Girdiye yönelik VZA kapsamında CCR modeli aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Bakırcı, 2006:130):

$$\text{MaxCCR}h_k = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rk}y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_{ik}x_{ik}}$$

Denklemdede;

h_k : k karar biriminin etkinliği

u_{rk} : k karar biriminin r çıktıların ağırlığı

v_{ik} : k karar biriminin i girdilerinin ağırlığı

y_{rk} : k karar biriminin r. çıktı değeri

x_{ik} : k karar biriminin i. girdi değeri

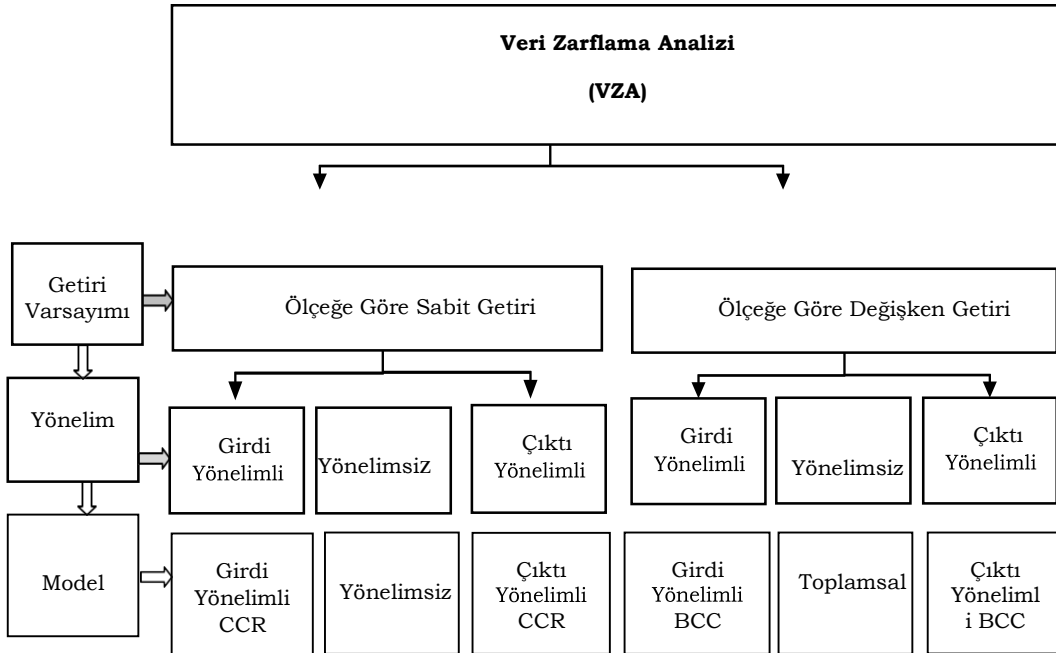
s; çıktı sayısını,

m; girdi sayısını

r; r inci çıktı sayısını,

i ise i inci girdi sayısını ifade etmektedir.

Şekil 1: VZA’da Kullanılan Modeller

Kaynak: Dinç ve Haynes, 2009: 470-474.

6.1. Veri Seti

Veri Zarflama Analizi'nde kullanılmak üzere verilere ulaşmak için KUDAKA'dan resmi izinle veri setleri temin edilmiştir. Uygulamanın kapsamını KUDAKA'dan finansman desteği alan firmaların iller bazındaki verileri oluşturmaktadır. Bu firmaların tamamı farklı sektörlerde ve tekniklerde üretim yapabilen, çoklu girdi kullanabilen ve bir veya daha fazla çıktıyı üretebilen kuruluşlardır.

Tablo 10: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Girdiler	Çıktılar
	- Alınan Hibe (Finansman) Destekleri - Toplam İstihdam Sayısı	- Toplam Satış Tutarı - Toplam Üretim Miktarı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Uygulamada Erzurum, Erzincan ve Bayburtta yer alan firmaların 2016, 2018 ve 2021 yıllarına ait finansman desteği alan firmaların ilgili yıllarda aldıkları hibe miktarları, istihdam sayıları, toplam satış tutarları ve toplam üretim miktarları analize dahil edilmiştir. Analizde 2016, 2018 ve 2021 yılına ait verilerin tümünün toplamı dikkate alınmıştır. Ele alınan yılların kesikli olmasının sebebi KUDAKA'ya finansman desteği için başvuruların 2016, 2018 ve 2021 yılında toplanması ve desteklerin her yıl sağlanamamasıdır. VZA'da TRA1 bölgesindeki illere verilen hibe miktarları ve istihdam sayıları girdileri oluştururken, toplam satış tutarları ve toplam üretim miktarı da çıktıları oluşturmaktadır.

6.2. Elde Edilen Bulgular

Etkinlik ve verimlilik analizinin yapıldığı çalışmada TRA1 bölgesi illerinin (Erzurum, Erzincan, Bayburt) 2016, 2018 ve 2021 yıllarını kapsayan analizde VZA için KVB'yi (karar verme birimlerini) ifade etmekte ve dolayısıyla her bir KVB'ler arasındaki kıyaslamalar illere göre etkinlik değerini ifade etmektedirler. VZA ile Erzurum, Erzincan ve Bayburt'un etkinlik düzeylerinin bulunması ve etkinlik düzeylerinin sıralanmasına yardımcı olması için süper etkinlik analizi Excel tabanlı DEA-Frontier Programı'nda analiz edilmiştir.

Çalışmada VZA hesaplamasında girdi odaklı model kullanılmıştır. Çünkü girdi miktarının azaltılıp çıktı miktarının sabit olması, genellikle karar veren birimler tarafından istenen ve ayrıca kontrolü daha kolay olan bir durumdur. Analizde ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ışığında elde edilen etkinlik değerleri (CCR) hesaplanmıştır. TRA1 bölgesi illerinin (Erzurum, Erzincan, Bayburt) girdi odaklı CCR modelleriyle hesaplanan etkinlik değerleri ve ölçeğe göre getiri sonuçları 2016, 2018 ve 2021 yılları toplam verileri için Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: CCR Etkinlik Analiz Sonucu (2016, 2018, 2021 Yılları)

TRA1 Bölgesi İlleri	CCR	Ölçek Etkinliği	Etkinlik Durumu
Bayburt	0.31	Artan	Etkin Değil
Erzurum	1.00	Sabit	Etkin
Erzincan	1.00	Sabit	Etkin

Tablo 11’de elde edilen sonuçlara göre 2016, 2018 ve 2021 yıllarında TRA1 bölgesi illeri arasında Erzurum ve Erzincan illerinin toplam etkin (CCR=1) olduğu tespit edilmiştir. Bayburt ili analize dahil edilen yıllarda diğer bölge illerine göre etkinlik olarak daha düşük düzeydedir. Bayburt, Erzurum ve Erzincan’ın CCR değerleri sırasıyla 0.31, son iki il için de 1’dir.

Tablo 11’de görüldüğü üzere; analize tabi tutulan 3 ilden Erzurum ve Erzincan sabit ölçek etkinliğine sahip iken, Bayburt artan ölçek etkinliğine sahiptir. Ölçeğe göre sabit getiriye sahip iller, teori gereği görece ölçek etkin illerdir. Diğer taraftan, ölçeğe göre artan getiriye sahip olan Bayburt’un, ölçek etkinliğinin olmamasının nedeni ise, bir birim girdi ile bir birimden daha fazla çıktı üretebilecekken dışsal faktörlerden dolayı kapasitelerinin altında çıktı üretmelerinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Bayburt, KUDAKA’dan aldığı finansman desteğini optimal bir şekilde kullanarak görece etkin hale gelebilir.

Tablo 12: 2016, 2018 ve 2021 Yılı Mali Destek Programlarının CRS Süper Etkinlik Analizi Sonuçları

TRA1 Bölgesi İlleri	CCR Süper Etkinlik Analizi Sonucu	Sıra
Bayburt	0.58	3
Erzurum	2.58	1
Erzincan	1.60	2

Tablo 12’de VZA’dan yola çıkarak tespit edilen süper etkinlik analizi sonucunda 2016, 2018 ve 2021 yıllarında KUDAKA’dan alınan finansman desteklerinin TRA1 bölgesi illeri arasında Erzurum en etkin konumdadır. 2. sırada Erzincan ve son sırada ise Bayburt yer almaktadır.

Tablo 13: TRA1 Bölgesi İllerinin Etkin Olabilmesi İçin Gerekli Girdi ve Çıktı Birimleri

TRA1 Bölgesi İlleri	Girdi Birimleri		Çıktı Birimleri	
	G1 (Hibe Miktarı)	G2 (İstihdam)	Ç1 (Satış Tutarı)	Ç2 (Üretim Miktarı)
Bayburt	102.61	0.00	0.00	16402.33
Erzurum	0.00	0.00	0.00	0.00
Erzincan	0.00	0.00	0.00	0.00

Tablo 13’ e göre TRA1 bölgesi illeri içerisinde sadece Bayburt’un girdi ve çıktı birimlerinde Erzurum ve Erzincan illeri gibi etkin olabilmesi için alınan hibe miktarı (finansman desteği) ve toplam üretim miktarına gereksinimi olduğu göze çarpmaktadır. Bayburt alınan hibe miktarı değişkeninde diğer illere göre 102.61 birim daha finansman desteği alırsa etkin olacaktır. Aynı zamanda Bayburt ilinin

toplam üretimi 16402.33 birim daha artarsa yine bu il etkinliğini diğer iki il gibi sağlamış olacaktır.

TRA1 bölgesinin kalkınması için yürütülecek olan proje ve faaliyetler sadece kendi bölge halkı yatırımcıları için değil aynı zamanda yabancı yatırımcılar için de dikkat çekecek biçimde olmalıdır. Ortaya koyulacak yeni projelerde bölgedeki Esnaf ve Sanatkar Odası, Ziraat Odası ve Ticaret Borsası gibi meslek odaları ve yerel halkın desteği alınmalıdır. Ayrıca bu meslek gruplarına ait temsilcilere ele alınan projelerde söz hakkı tanınmalıdır (Cankorkmaz: 2011: 130).

7. Sonuç ve Öneriler

Yeni kalkınma anlayışı dahilinde kurulan kalkınma ajansları, faaliyet gösterdikleri bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ve cazibe merkezlerinin ortaya çıkarılmasını ve mevcut potansiyellerden en etkin şekilde yararlanılmasını sağlayan önemli kuruluşlardır. Türkiye’de 2006 yılından beri temellerinin atıldığı kalkınma ajanslarının faaliyetleri, TRA1 bölgesi ve bu bölgede faaliyette bulunan KUDAKA’dan elde edilen veriler kapsamında VZA ile değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar şunlardır;

VZA ile yapılan etkinlik ve verimlilik değerlendirmeleri sonucunda 2016, 2018 ve 2021 yıllarında Bayburt’un 0.31 CCR değeri ile Erzurum ve Erzincan’a kıyasla etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bölge içerisinde Bayburt’un daha fazla hibe desteği ile üretimi kendine çekecek cazibe merkezleri oluşturması gerekmektedir.

VZA’da ölçek etkinliği bulgularında Bayburt artan ölçek etkinliğine sahipken Erzurum ve Erzincan sabit ölçek etkinliğine sahip olarak tespit edilmiştir. Bayburt teoriye göre sabit ölçek etkinliğine kavuşabilmesi için bir birim girdi ile bir birimden daha fazla çıktı üretebilmesi yani dışsal faktörlerden dolayı kapasitelerinin altında çıktı üretmemesi gerekmektedir. Bunun için KUDAKA Bayburt için ayrı bir eylem planı hazırlayıp ilin ölçek etkinliğine sahip olabilmesi için uygun adımlar atmalıdır.

Yapılan VZA sonucunda her ilin kendine has etkinlik değerleri olmakla birlikte Bayburt’un CCR değerinin düşük çıkması bölgesel hatta yerel kalkınma adına önemli bulgular ortaya çıkarmaktadır. TRA1 bölgesi içinde etkin olmayan her birim bölge etkinliğini düşürmektedir. TRA1 bölgesinin sosyo- ekonomik gelişme sırası 81 il bağlamında ele alındığında 1996 yılından bu yana pozitif gelişmeler görülmekle beraber illerin istenilen sıralamaya sahip olmadığı tespit edilmiştir. Farklı yıllarda yapılan SEGE 2011 Araştırmaları kapsamında Erzurum ilinin 59. sıra, Erzincan’ın 45. sıra ve Bayburt’un ise 64. sırada olduğu gözlemlenmiştir. Tarihi perspektifte yaşanan göçler, coğrafi faktörler, istihdam olanaklarının darlığı vb. nedenler bu sonucun ortaya çıkmasına neden teşkil etmektedir.

BKA’ların yerel ekonomi üzerinde önemli etkilerinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak Türkiye’de bölgenin iç dinamiklerine göre değil de Avrupa örnekli politikaların direkt olarak uygulanması beraberinde sıkıntılar meydana getirebilmektedir. Her bölgenin kendine has yapısı ve özellikleri bulunmaktadır.

Bu yüzden bölgenin mevcut sorunları, potansiyeli ve iç dinamikleriyle harmonize edilmiş projeler ortaya konmalıdır.

KUDAKA'nın TRA1 bölgesi üzerinde yatırım destek ofisi faaliyetlerinin artması büyük önem taşımaktadır. Bölge illerinin ve dolayısıyla bölgenin gelişmesi açısından bu faaliyetlerin sürekli artan bir seyirde olması gerekmektedir. Erzurum'un kış turizmi açısından konumu nedeniyle yatırımların buralara aktarılması, daha fazla turist çekilmesi, Erzurum'da oltu taşının tanıtılması yerel ekonomiye katkı sağlayacaktır. Ayrıca KUDAKA bünyesinde çözümlenen sorun sayısının artmasının, danışmanlık hizmeti, yerinde ziyaret edilen firma ve ilçelerde yapılan toplantıların artması gerekmektedir. Bu nedenle yatırım-destek ofisi faaliyetlerinin gözden geçirilerek artırılması bölge için yararlı olacaktır.

KUDAKA, gerek proje destekleri, gerek çalışmalar için istihdam ettiği kişiler açısından TRA1 Düzey-2 Bölgesi'nin kalkınmasında önemli bir etkiye sahiptir. Verdiği desteklerle proje kültürünü yaygınlaştırarak geliştirmeye çalışmıştır. Proje destekleri detaylı incelendiği için nitelikli projelerin yazılması ve bu projelerin uygulanabilirliğinin sorgulanması söz konusu olmaktadır. Çeşitli kurum ve kuruluşlardan gelir elde eden KUDAKA, söz konusu gelirlerin tamamına yakını yerel ekonomik kalkınmaya yönelik kullanmaya çalışmaktadır. Buradan hareketle KUDAKA'nın, bölge için genel operasyonel kalkınma ajansı olduğu söylenebilir.

TRA1 Bölgesinin daha fazla gelişmesi adına KUDAKA'nın yapmış olduğu olumlu faaliyetlerin yanı sıra aşağıdaki hususlar da önerilebilir:

Özellikle Erzurum'da önemli öğrenci potansiyeli mevcuttur. Bundan dolayı KUDAKA üniversite ve üniversite öğrencileri ile işbirliği içinde olmalıdır. Bölgenin şekillenmesinde üniversite öğrencilerinin fikirleri dikkate alınmalıdır. Ayrıca yeni girişimciler ve üniversite öğrencilerini projelere teşvik etmek için Atatürk Üniversitesi ve Erzurum Teknik Üniversitesi ilgili birimlerinde girişimcilik kuluçka sınıfları oluşturulabilir.

TRA1 Bölgesi'nde bulunan bilgi evlerine, KUDAKA tarafından personel ve bilgi desteği sağlanabilir. Ayrıca KUDAKA, TRA1 Bölgesi'nde bulunan hammaddelere yönelik üretici ve yatırımcılara bilgi desteği sağlayıp, Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği ile ihracata yönelik işbirliği içinde faaliyet gösterebilir. KUDAKA, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ile bölgede tarım ve hayvancılık sektörünün gelişmesi için Modern Ahır Sistemleri ve Modern Et Üretim Tesisleri kurabilir. 20. yüzyılın teknoloji çağı olması sebebiyle KUDAKA yatırımları bölgeye çekebilmek adına, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'ndan bütçe konusunda destek alabilir. Ayrıca bölgede üretim yelpazesinin genişletilebilmesi, vergi muafiyeti ve üretimi destekleyici projeler için Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan teşvikler oluşturulabilir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Beni bu alanda çalışmaya yönlendiren ve önerileriyle destek olan Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa Ersungur hocama teşekkürlerimi sunarım.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışma iki yazarlı olarak hazırlandığından araştırmanın hazırlanmasında yazarların katkı oranı %50'ye %50'dir.

Çıkar Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun. (2006, 8 Şubat Resmi Gazete (Sayı: 26074). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm>
- Akpınar, R. (2010). Türkiye'de Kalkınma Ajanslarıncı Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İZKA'nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (4), 7-18.
- Bakırcı, F., (2006). *Üretimde Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Berber, M. ve Celepçi E. (2006). Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. Erişim adresi: <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf>
- Cankorkmaz, Z. (2011). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİB Fakültesi Dergisi*, 26(1), 113-138.
- Charnes, A., Cooper, W.W., and Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Diñç M, and Haynes K, (1999). Sources of Regional Inefficiency: An Integrated Shift-Share, Data Envelopment Analysis and Input-Output Approach. *The Annals of Regional Science*, 33, 469-489.
- Dirlik, O. (2015). Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Kurumsal Bağlamının Biçimlendirme Mekanizmaları Üzerine Bir Çözümleme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- DPT (2004). *Bölgesel Kalkınma Ajansları Yasa Tasarısı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Hasanoğlu, M. ve Aliyev Z. (2006). Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Sayıştay Dergisi*, 60, 81-103.
- Hekimoğlu B. ve Altindeğer M., (2006). Organik Tarım ve Bitki Koruma Açısından Organik Tarımda Kullanılacak Yöntemler. T.C. Samsun Valiliği Gıda Tarım

- ve Hayvancılık İl Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://kutuphane.tarimorman.gov.tr/vufind/Record/15785>
- Kalkınma Ajansları (2022). Erişim adresi: <https://ka.gov.tr/>
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadi*. 4. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KUDAKA (2018). Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı. Erişim adresi: https://www.kudaka.org.tr/ekler/670b2018_Faaliyet_RAPORU_Web_.pdf
- KUDAKA (2020). Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı. Erişim adresi: <https://kudaka.org.tr/ekler/bayburtstrat.pdf/2020>
- KUDAKA (2022), Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı. Erişim adresi: <https://kudaka.ka.gov.tr/home>
- Kuyucu H., A. ve Tektaş, A. (2010). *Bölgesel Kalkınma Ajansları: Etkin Fon Kullanımı ve Çok Düzeyli Yönetişime Geçiş*. B. Akgül ve N. Uzay (Der.), Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri, Kalkınma Ajansları (s. 535-552) içinde. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Mengi, A. ve Algan, N (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oskay, C. S. ve Kubar, Y. (2007). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, 204-214.
- Özgür, A. E. (2014). *AB Uygulamaları Çerçevesinde Türkiye’de Kalkınma Ajansları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özmen, F., (2008). AB Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 327-340.
- Pınar, A. (2014). Karacadağ Kalkınma Ajansı Etki Analizi Raporu. Erişim adresi: https://www.karacadağ.gov.tr/Dokuman/Dosya/GL9J98IP_etki_analizi_raporu.pdf
- Sayıştay (2018). Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA). Erişim adresi: https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlari/kalkinma_ajanslari/2018_Kalkinma.pdf
- Sezen, B. (2009). Veri Zarflama Analizi. Erişim adresi: www.gyte.edu.tr/dersler/546/ISL686/VZA%20seminer.ppt
- Şimşek, A. (2013). *Kalkınma Ajanslarının Performans Ölçümü*. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- TOBB (2021). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Erişim adresi: https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirket_istatistikleri.php
- TÜİK (2021). Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ya%C5%9Fam%20endeksi&dil=1>
-

Tutar, F. ve Demiral, M. (2007). Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 65-83.

Yılmaz, B. (2011). Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15, 29-41.

**PANOPTİKON UYGULAMALARININ SANAL KAYTARMA
DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ****Metin IŞIK¹****Kübra Nur BİLEN²****Öz**

Bu çalışmanın amacı iş yerindeki panoptikon uygulamalarının çalışanların sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda nicel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın ana kütlesini Bitlis Eren Üniversitesi'nde görev yapan akademik ve idari personel oluşturmaktadır. Rassal örnekleme ile araştırmaya katılan 303 akademik ve idari personel örnekleme oluşturmaktadır. Anket yöntemi ile elde edilen veriler SPSS 25 ve Amos 23 programları ile ilk olarak güvenilirlik ve geçerlilik yönünden analiz edilmiştir. Daha sonra açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile değişkenlerin bileşen yapıları tespit edilmiştir. Literatür taraması sonucunda oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; izlenme bilgisi ve negatif panoptikonun önemli sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca negatif panoptikonun önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerinde de anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına göre; çalışanların panoptikona ilişkin bilgilere sahip olmasına ve gözetimden rahatsızlık duymasına rağmen sanal kaytarma davranışlarına devam ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Panoptikon, Sanal Kaytarma, Gözetim

**THE EFFECT OF PANOPTICON APPLICATIONS ON
CYBERLOAFING BEHAVIOR****Abstract**

The aim of this study is to examine the effect of panopticon practices in the workplace on the cyberloafing behavior of employees. For this purpose, a quantitative research was conducted. The main body of the research consists of academic and administrative staff working at Bitlis Eren University. A sample of 303 academic and administrative personnel participating in the research with random sampling constitutes. The data obtained by the survey method were first analyzed in terms of reliability and validity with SPSS 25 and Amos 23 programs. Then, component structures of the variables were determined by exploratory and confirmatory factor analyses. Regression analysis was performed to test the hypotheses created as a result of the literature review. According to the analysis results; It was seen that following information and negative panopticon had a significant effect on significant cyberloafing behavior. In addition, it was observed that negative panopticon had a significant effect on unimportant cyberloafing behavior. According to the research findings; It can be said that employees continue their cyberloafing behaviors even though they have information about the panopticon and are uncomfortable with surveillance.

Keywords: Panopticon, Cyberloafing, Surveillance

¹ Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, beu.metin@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4577-0095

² Yüksek Lisans Öğr., Bitlis Eren Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, bilen.kubranur.13@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6264-2832

Extended Abstract

Aim: The main purpose of the research is to examine the effect of panopticon (surveillance) practices in organizations on the cyberloafing behavior of employees; to reveal the surveillance-cyberloafing relationship in the organizational context. The effect of panopticon sub-dimensions on cyberloafing sub-dimensions was examined.

Methods: In the research, a research method based on quantitative data analysis was applied in the causal screening design. The population of the research consists of academic and administrative staff of Bitlis Eren University. The sample was taken because the whole population could not be reached. In this respect, simple random sampling method, one of the probability sampling methods, was adopted. While creating the questionnaire, a 28-item panopticon scale consisting of 4 dimensions and a 16-item cyberloafing scale consisting of 2 dimensions were used. A survey was conducted with the academic and administrative staff of Bitlis Eren University. The survey was conducted face-to-face and online between 15 May and 15 June. Of the 310 questionnaires obtained from the participants, 7 were considered invalid; 303 questionnaires were evaluated and analysed. Analyses were made with the data obtained from the participants in the SPSS program. Reliability analysis was used to measure the reliability of the scales, factor analysis to test the construct validity of the factors, correlation analysis to determine the interrelationship between the dimensions, and regression analysis to test the hypotheses.

Findings: As a result of the analysis, demographic and descriptive information of the participants were found. As a result of the reliability analysis, Cronbach Alpha values of the dimensions of the scales were obtained. By taking values above 0.60, the values have been accepted in the literature. Thus, it was determined that the scales were reliable.

Another analysis is factor analysis. First, factor analysis of the panopticon scale was performed. As a result of the analysis, the scale turned into a 5-dimensional structure. The Panopticon has a 4-dimensional structure in its original scale. The dimensions obtained are positive panopticon, negative panopticon, external responsibility, knowledge of being watched, and awareness of being watched. However, as a result of the analysis, the dimension of being watched consciousness was divided into two different dimensions. The newly formed dimensions are named as tracking information and being watched awareness. Since the factor loads of 4 items in the scale were low, they were removed from the scale. The factor loads of other expressions are at the desired level in the literature. The KMO value of the panopticon scale was found to be 0.81. This value is an indication that the factors of the scale are suitable for the analysis. The total explained variance of the scale is 67%. Secondly, factor analysis of cyberloafing scale was performed. As a result of the analysis, it was determined that the scale had a two-dimensional structure. These dimensions are significant cyberloafing and minor cyberloafing. Since factor loadings were low and evaluated under different dimensions, 6 statements were excluded from the scale. Factor loads of the cyberloafing scale were also found to have good values. The KMO value

of the scale was measured as 0.77. The total explained variance of the scale is 51%.

The VIF values of the dimensions of the scales are below 5. In other words, there is no multicollinearity problem in the scales. Another analysis is correlation analysis. The reason for performing the correlation analysis is to test whether the sub-dimensions of the scales have a reciprocal relationship. According to the correlation analysis, it was seen that the sub-dimensions of the panopticon generally have mutual relations among themselves. However, it has been determined that the dimensions of being watched and awareness of being watched do not have a reciprocal relationship with each other. Cyberloafing has also been found to have reciprocal relationships between significant cyberloafing and insignificant cyberloafing. Finally, regression analysis was performed with the data in order to test the hypotheses. According to the significant value of the dimensions, it was concluded that the negative panopticon and tracking information dimensions had an effect on significant cyberloafing. The H_1 hypothesis was partially accepted. Also, negative panopticon dimension was found to have an effect on negligible cyberloafing.

Conclusion: According to literature reviews and analysis results, negative panopticon and tracking information dimensions have been found to have an effect on significant cyberloafing. Negative panopticon means that employees are disturbed by surveillance tools in the workplace. According to the analysis, as employees become uncomfortable with surveillance practices, they continue to engage in significant cyberloafing behaviours. İbiş and Batman (2014: 10) state that employees feel stressed when they are disturbed by surveillance. Çivilidağ (2017: 368) emphasised dimensions in her study that job stress causes cyberloafing behavior. When we examine these two studies together, we can say that negative panopticon indirectly affects significant cyberloafing. In other words, we can say that the studies in the literature partially overlap with the results of the analysis. Negative panopticon has also been found to have an effect on trivial cyberloafing. Accordingly, the fact that employees are uncomfortable with surveillance in the workplace causes them to continue their insignificant cyberloafing behavior. Foucault, in his book *The Birth of Prison*, emphasised dimensions that people who exhibit negative behaviours should be punished in order for panopticon practices to eliminate negative behaviours. For this reason, it can be said that negative behaviours detected as a result of surveillance in workplaces are not sanctioned.

The highest average of the dimensions of the panopticon scale is the awareness of being watched. In this case, we can say that most of the employees are aware that they are being watched at work. The lowest dimension is the negative panopticon. Accordingly, we can say that most of the employees are not disturbed by the surveillance practices in the workplace. On the cyberloafing scale, on the other hand, significant cyberloafing has a low average rate. In other words, most of the employees do not engage in significant cyberloafing behavior. The mean of insignificant cyberloafing is also of great value. In this case, we can say that most of the employees exhibit insignificant cyberloafing behaviours.

As a result, when the literature was examined, no study was found in which panopticon practices and cyberloafing behaviours were discussed together. For

this reason, it is expected that this study will contribute to the literature. The study is variably limited. For this reason, it can be suggested that panopticon and cyberloafing behavior should be considered together with different variables in future research. Another limitation of the study is its sample. In future studies, the scales can be applied to different samples. In this way, it is expected to contribute to the literature.

It can be recommended to make different arrangements regarding workplace internet access in order to implement surveillance tools in workplaces without violating employee privacy and to reduce cyberloafing behaviours.

1. Giriş

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, her alanda olduğu gibi örgütsel alanda da bir takım değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Teknolojinin sunduğu fırsatlar ve yaygın internet kullanımı örgütsel açıdan önem arz etmektedir. Zorlu rekabet koşullarında sürdürülebilir bir başarı yakalamak ve faaliyetleri zaman tasarrufu ile yürütmek, çağa uygun teknik donanımlara sahip olmayı gerektirmektedir. Bilgi teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler iş yaşamında teknolojik araç ve internet kullanımını her geçen gün daha fazla artırmaktadır. Artan bu kullanımlara bağlı olarak sanal ortam, çalışanlara örgütsel faaliyetleri interaktif olarak gerçekleştirmek için geniş bir alan sunmaktadır. Bu alan örgütlere zaman tasarrufu sağlama, inovatif gelişmeleri takip etme ve rekabet edebilirliği artırma gibi olumlu sonuçlar doğururken diğer yandan çalışanları iş dışındaki faaliyetlere yönelterek; olumsuz tutum ve davranışlar sergilemelerine sebep olmaktadır (Sheriff ve Ravishankar, 2012: 281-282). Sanal kaytarma olarak ifade edilen bu davranışlar mesai saatleri içerisinde sanal ortamda gerçekleştirilen iş ve sorumluluk dışı faaliyetleri kapsamaktadır (Ünal ve Tekdemir, 2015; Örucü ve Yıldız, 2014; Liberman vd., 2011: 1292; Lim ve Teo, 2005: 1081).

Verimliliğe engel olan sanal kaytarma davranışları (Karaoğlan Yılmaz vd., 2015: 291; Keklik vd., 2015: 130) önemli ve önemsiz olarak sınıflandırılmaktadır. Blanchard ve Henle (2008: 1068-1069) tarafından yapılan bu sınıflandırmada; önemli sanal kaytarma davranışları, müzik, video, film gibi dosya indirmeleri ile kurumu ifşa etme ve yetişkinliklere yönelik sitelerde aktif olarak uygunsuz davranışlar sergileme gibi iş arkadaşları ve yöneticiler tarafından hoş karşılanmayan davranışları ifade ederken; önemsiz sanal kaytarma önemliye göre dikkati daha az dağıtan, diğerleri tarafından daha az yadırganan ve ciddi oranda bir verim düşüşüne sebep olmayan davranışları ifade etmektedir (Lim, 2002: 301).

İş yerinde performans ve verim kaybına neden olan bu tarz kaytarma davranışları için çözümler üretilmiştir. Bu çözümlerin başında bütünü gözetleme olarak ifade edilen panoptikon uygulamaları gelmektedir. Panoptikon, Jeremy Bentham tarafından planı çizilen bir hapisane üzerine kurgulanmış Foucoult'ya ait bir kavram olarak literatürdeki yerini almıştır (Foucoult, 1977; Özdel, 2012: 23; Alkan, 2018: 12). Foucoult tarafından ortaya koyulan panoptikon kavramı,

gözetim uygulamalarının hapisane ile sınırlı kalmasına engel olmuş, bu uygulamaları fabrikalarda işçi performansını takip etmek için kullanılan bir modele dönüştürmüştür. Bir gözetim modeli olarak panoptikon; çalışan davranışlarını izleme ve kontrol altına alma, üretkenliği artırma ve sanal kaytarma gibi davranışlara engel olma amacıyla örgütlerde sıklıkla tercih edilen bir iş stratejisi olarak kullanılmaktadır (Sheriff ve Ravishankar, 2012: 282).

İbiş ve Batman'ın (2014: 10) çalışmalarında ifade ettiği gibi panoptikon uygulamaları çalışanlar tarafından özel hayatın gizliliği ilkesine aykırı bir durum olarak algılandığında (negatif panoptikon) olumsuz davranışlara; adaleti sağlama ve güvende hissetme olarak algılandığında ise (pozitif panoptikon) olumlu davranışlara neden olmaktadır (Bıyıkbeyi, 2019: 147).

Panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma davranışlarına etkisinin incelendiği bu çalışmada; panoptikon uygulamaları, pozitif panoptikon, negatif panoptikon, dışsal sorumluluk, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci boyutları; sanal kaytarma davranışları ise önemli ve önemsiz sanal kaytarma boyutları ile ele alınmıştır. Panoptikon ve sanal kaytarmaya yönelik yapılan literatür araştırmasında, bu iki kavramın birlikte ele alındığı yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kavramları birlikte ele alarak örgütsel açıdan incelemenin daha sonra alanda yapılacak olan çalışmaları zenginleştirmesi beklenmektedir.

2. Panoptikon Uygulamaları

Panoptikon kavramı; mimar Jeremy Bentham tarafından, merkezi planı ve ortasında bütünü gözetleme noktası olan bir hapisaneye atıfta bulunmak için ortaya çıkmıştır (Steadman, 2007: 1; Özdel, 2012: 23). Kavrama esin kaynağı olan bu kurumsal yapının planı, daire şeklindeki bir hapisanenin orta noktasında bulunan gözlem kulesinin, hücreleri izleme mantığı ile çizilmiştir (Wood, 2016: 248). “Pan” bütün ve “opticon” gözlemlemek kelimelerinin kombinasyonu ile oluşan panoptikon kavramı (Alkan, 2018: 12; Özdel, 2012: 23), gözetimde bütünlük için kullanılmaya başlanmıştır (Steadman, 2007: 3).

Foucault tarafından, gözetim uygulamalarının dayanak noktası olarak gösterilen panoptikon kavramı (Kaygısız, 2017: 2081); bir hapisane planı olmanın yanı sıra, çağdaş dünyada gözetimin araçsallaştırılmasında kullanılmıştır. Janet Semple (1992) ve bazı tarihçilerin bütünü evrimi ile ilişkilendirdiği panoptikon, akıl hastalarını, azılı suçluları, anne-baba katillerini ve itaati elden bırakmış işçileri gözetlemek için değil; suçu önleme, sürekli izlenme psikoloji ile hatadan alı koyma ve yeteneklerin inkişafı için bir araç haline getirilmiştir (Alkan, 2018: 14).

Foucault'un (2013) “*Hapishanenin Doğuşu*” kitabında ifade ettiği gibi; panoptikon esas olarak insanın görmedeki acizliği noktasında sonsuz bir görülme özelliğine sahip olması üzerine kurulmuştur. Bu görmeden görünür olma bir bütünsel gözetimi yani panoptikonu doğurmuştur. Foucault'ya göre; Bentham'ın hapisane planı işçi sınıfını sürekli izleyen tipik bir iktidar metaforudur (Özdel, 2012: 24-25), fakat çeşitli işlevler kazandırılarak fabrikalar için zaman tasarrufu, iş bölümü ve tam uzmanlaşma gibi olguları beraberinde getirmiştir (Foucault, 2013: 285).

Bu bağlamda modern toplumlarda panoptikon örgüt ve organizasyonlar için, iş yeri gözetimi olgusu altında, yaygın bir uygulamadır. Kişisel verileri toplamak, işlemek, verilerin toplandığı kişileri etki altına almak ve yönetmek olarak tanımlanabilecek olan iş yeri gözetimi kavramı (Ball, 2005: 90), iş yerinde iyi bir yönetim fonksiyonu olarak görülmekte ve dengeli bir şekilde yürütülürse çalışana fayda sağlamaktadır. Bununla birlikte bilgi kullanımı, haklar, güç ve sosyal yapı etrafında daha geniş tartışmaların başlaması ile birlikte iş yerinde gözetim mevcut eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında bir öncü olarak kabul edilmektedir (Ball, 2010: 87).

Regan (1996: 54) çalışmasında iş yerinde gözetim uygulamalarını performans, davranış ve kişisel özellik olarak üç şekilde sınıflandırmaktadır. Buna göre; çıktının izlenmesine dayalı olan iş yerinde performans gözetimi (Sewell ve Wilkinson, 1992: 103-104); uzaktan izleme ve dinleme yoluyla gerçekleştirilmektedir. Mccahill ve Norris (1999: 210) tarafından incelenen iş yerinde kişisel davranış gözetimi ise verilere erişim metodu kullanılarak uygulanmaktadır. Davranışlar elektronik posta ve internet dolaşım içeriklerine ulaşılarak incelenmektedir. Son olarak iş yerinde kişisel özellik gözetiminde ise hedef çalışanların kişisel özelliklerine ulaşarak iş görme süreçleri içerisindeki davranışlarını gözetleyebilmektir. Performans gözetimi ve davranış gözetimi için de araç niteliğinde olan kişisel özellik gözetimi, retina tarama, elektronik parmak izi, ses deseni gibi teknik yeniliklerden faydalanılarak gerçekleştirilmektedir.

Organizasyonlarda çalışan davranışlarını izleme maliyetli olmasına rağmen, verimi artırdığı düşünülen kritik bir olgudur (Loch ve Conger, 1996: 75). Çalışan davranışlarını ölçmeye, şekillendirmeye ve kontrol etmeye yardımcı olmak için bilgisayar, elektronik posta, kamera ve benzeri gözetim teknolojileri uygulanmaktadır (Orthmann, 1998: 182). Spitzmuller ve Stanton (2006: 245) çalışmalarına göre; iş yerinde kullanılan bu teknolojilerin başında bilgisayar gözetimi gelmektedir. Bir gözetim aracı olarak bilgisayarlar; tüm yazılım programlarının günlük etkinliklerini, yerel alan ağındaki (LAN) kaynaklara erişimi ve internet sitelerindeki günlükleri kaydederek işverenlerin çalışanların bilgisayar kullanımını izlemesine olanak tanımaktadır. Kullanım alanı yaygın olan başka bir izleme aracı da kameralardır. İş yerlerinin neredeyse tamamında çalışan davranışlarını izlemek için kullanılan kameralar (CCTV), bazen görünür bazen de gizli bir noktadan çalışanları kayda almaktadır. Çeşitli izleme araçları ile iş yeri gözetiminde kullanılan panoptikon uygulamaları, çalışma mahremiyetini ihlal etme gerekçesiyle çoğu kez işveren ve iş göreni karşı karşıya getirmektedir (Spitzmuller ve Stanton, 2006: 245). Çalışanlar tarafından etik ilkelere aykırı bir durum olarak gösterilen bu uygulamalar, teknolojik gelişmelerden doğan yeni ve olumsuz davranışlara çözüm üretmek üzere her geçen gün daha fazla değişime uğramaktadır (Büyük ve Keskin, 2012: 57).

3. Sanal Kaytarma

İnsanların iş yerinde toplu bir şekilde çalışmaları ve geçirdikleri sürenin uzaması ile birlikte iş gören davranışlarında bir takım değişiklikler meydana gelmiş, yeni kalıplar ortaya çıkmıştır. İçgüdüsel ve sistematik olarak iş dışında bir meşguliyet oluşturma olan kaytarma davranışı da bu davranışlardan biri olarak

verime etki etmektedir. Literatüre Ringelmann tarafından kazandırılan kaytarma davranışı kavramı, iş görenlerin toplu ve bireysel çalışma ortamlarında sergiledikleri performanslar karşılaştırılarak açıklanmıştır (Harkins ve Petty, 1982: 1214). Kaytarma davranışına; toplu olarak çalışan bireylerin işleri ile ilgili harcadıkları emeğin görülmediği düşüncesi, iş ortamında ekip üyelerinin çoğunluğu tarafından sergilenen bir davranış olarak düşünülmesi (McShane ve Von Glinow, 2010) ve çalışanların daha az katkı sunduklarında, takım arkadaşlarının açığı kapatması ile aynı çıktı düzeyine ulaşılacağına inanılması (Karau ve Williams, 1997) gibi durumlar neden olmaktadır (Demir Uslu ve Çavuş, 2014: 52). Bu davranışı izlemek, kontrol altına almak bir takım sınırlılıklar ile birlikte organizasyon stratejisi açısından önem arz etmektedir.

Sanal kaytarma davranışı ortaya çıktığı andan günümüze kadar bazı değişikliklere uğramıştır. Özellikle iş yapma süreçlerinde internet kullanımının artması ile birlikte sanal ortamda gerçekleşmeye başlamıştır (Weissenfeld vd., 2019:1687). İş gören tarafından siber uzayda sergilenen sanal kaytarma davranışı; çalışanların iş yerlerinde, mesai saatleri içerisinde işle ilgili olmayan internet sitelerinde dolaşma olarak tanımlanmaktadır (Lim, 2002: 677; Liberman vd., 2011: 2190). Sanal kaytarma davranışı kavramı, Robinson ve Bennett (1995) çalışması dayanak gösterilerek ilk kez Lim (2002) tarafından kullanılmıştır (Keklik vd., 2015: 130). Kavram çalışanların iş yerlerinde, mesai saatleri içerisinde işle ilgili olmayan internet sitelerinde dolaşma olarak tanımlanmaktadır Whitty ve Carr (2006) tarafından siber tembellik olarak tanımlanan sanal kaytarma, faaliyet alanı olarak farklılıklar göstermektedir. Mesai saatleri içerisinde iş yerindeki bilgisayarlardan kişisel e postalara erişmek (Lim, 2002: 677), iş yerinde bireysel mali kazanç için e-ticaret yapmak , kişisel merakı gidermek için iş ile ilgili olmayan araştırmalar yapmak (Mahatanankoon vd., 2004: 94), çalışma esnasında online alışveriş yapmak ve sosyal ağlarda dolaşımında olmak (Rajah ve Lim,2011: 25) gibi amaçlar bu alanlara örnek olarak gösterilebilir.

İş görme amacı ile çalışanlara tahsis edilmiş teknolojik araçları ve interneti bireylerin özel ihtiyaçları için kullanma olan sanal kaytarma (Örücü ve Yıldız, 2014: 99-100); bu araçlar ve internetin gelişimi ile birlikte farklı boyutlara ulaşmaktadır. Blanchard ve Henle (2008: 1068-1069) çalışmalarına göre iş yerinde internet uygulamalarının gelişmesi ve yaygın bir hal alması sanal kaytarmayı önemli ve önemsiz olarak iki grupta sınıflandırmayı mümkün kılmıştır. Blanchard ve Henle, önemli sanal kaytarmayı; iş arkadaşları ve yönetici tarafından daha doğal karşılanan ve dolayısıyla üretkenliğe daha az zarar veren bir olgu olarak açıklamaktadır. Önemsiz sanal kaytarmayı ise; iş arkadaşları ve yöneticiler tarafından kötü karşılan, kurum imajını zedeleyen ve bahis vb. sitelere giriş ile üretkenliği daha fazla azaltıp kuruma zarar veren bir olgu olarak tanımlamaktadır (Lim, 2002: 301).

4. Araştırma Metodolojisi

4.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, örgütlerdeki panoptikon uygulamalarının iş görenlerin sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisini inceleyerek; gözetim-kaytarma ilişkisini örgütsel bağlamda ortaya koymaktır. Literatür incelemeleri

sonucunda panoptikon uygulamaları ve sanal kaytarma davranışlarının birlikte ele alındığı yeterli sayıda çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın bu bağlamda ilgili alana katkı sunması beklenmektedir.

4.2. Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın anakütlesini Bitlis Eren Üniversitesi akademik ve idari personeli oluşturmaktadır. Anakütlenin tamamına ulaşamayacağından dolayı örneklem alınmıştır. Örneklemi oluşturmak için basit rassal örnekleme yöntemi ile katılımcı sayısı 303 olarak belirlenmiştir. Bu bakımdan olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit rassal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Basit rassal örnekleme, anaküttelede listelenen öğeler arasından tesadüfi olarak seçilen tüm öğelerin eşit ihtimale sahip olduğu bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2009: 132). Analizde kullanılan veriler katılımcılara yüz yüze ve çevrimiçi (online) anket uygulanarak elde edilmiştir.

4.3. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmanın amacı doğrultusunda Bitlis Eren Üniversitesi akademik ve idari personeli ile bir anket çalışması yapılmıştır. Anket formunda kullanılan ölçekler için; Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurul Başkanlığından 13.05.2022 tarihli E-84771431-050.03-51072 (2022-06) sayılı karar ile gerekli izin alınmıştır. Araştırmada, geçerli anket verilerinin tanımlayıcı istatistiksel, korelasyon, güvenilirlik, faktör ve araştırma hipotezlerinin regresyon analizi IBM SPSS (versiyon 25.0) kullanılarak yapılmıştır. Ölçek ifadelerinin ölçümünde 5'li Likert ölçüm skalası "1= Kesinlikle Katılmıyorum" - "5= Kesinlikle Katılıyorum" esas alınmıştır.

4.4. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Veri toplamak amacıyla iki ölçek kullanılmıştır. Kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

Panoptikon ölçeği: Çalışanların panoptikon (gözetim) uygulamalarına ilişkin algılarını ölçmek için Bıyıkbeyi (2019) tarafından geliştirilen; dışsal sorumluluk (7 ifade), pozitif panoptikon (7 ifade), negatif panoptikon (8 ifade) ve izlenme bilincinden (6 ifade) oluşan dört boyutlu ölçek esas alınmıştır. Pozitif panoptikon, gözetim uygulamalarının güvenliği ve adaleti sağladığı gerekçesiyle çalışanlar üzerinde olumlu izlenim bırakma; negatif panoptikon, gözetim uygulamalarının çalışma mahremiyetini ihlal etmesi gerekçesiyle çalışanlar üzerinde olumsuz etki bırakma; dışsal sorumluluk, çalışanların iş yerinde gözetim uygulamaları bulunduğu için olumlu tutum ve davranışlar sergileme; izlenme bilinci ise, çalışanların iş yerinde izlendiğinin bilincinde olma olarak ifade edilmektedir.

Sanal kaytarma ölçeği: Katılımcıların sanal kaytarma davranışlarını ölçmek için Blanchard ve Henle (2008) tarafından geliştirilen Kaplan ve Çetinkaya (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Ölçek, önemli sanal kaytarma (8) ve önemsiz sanal kaytarma (8) şeklinde adlandırılan iki boyuttan oluşmaktadır. Önemli sanal kaytarma, mesai saatleri içerisinde iş verimi ve motivasyona daha az etki eden, iş arkadaşları ve yönetici tarafından daha doğal

karşılanan iş ve sorumluluk dışı faaliyetler olarak tanımlanırken; önemsiz sanal kaytarma, verimi etkileyerek üretkenliği azaltan, iş arkadaşları ve işveren tarafından hoş karşılanmayan iş ve sorumluluk dışı faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.

Hazırlanan anket formunda katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma süresi, kurumdaki internetin erişime açık olma durumu, kurumdaki gözetim araçlarının neler olduğu ve kişisel cihazların kurum internetine bağlı olma durumuna ilişkin ifadeler yer verilmiştir.

4.5. Araştırmanın Hipotezleri

Literatür araştırmasından hareketle aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₁: Panoptikon uygulamaları sanal kaytarma davranışı üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1a}: Pozitif panoptikon önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1b}: Negatif panoptikon önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1c}: Dışsal sorumluluk önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1d}: İzlenme bilinci önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1e}: İzlenme bilgisi önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1f}: Pozitif panoptikon önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

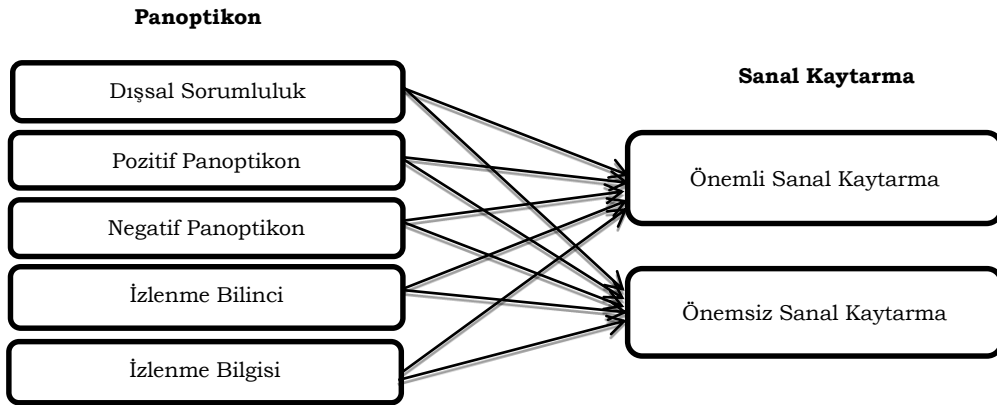
H_{1g}: Negatif panoptikon önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1h}: Dışsal sorumluluk önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1i}: İzlenme bilinci önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H_{1j}: İzlenme bilgisi önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

Oluşturulan hipotezleri test üzere Şekil 1'deki geliştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.6. Araştırmanın Bulguları

4.6.1. Demografik Özellikler

Değerlendirmeye alınan anketlerdeki katılımcıların %59.7'si erkek (n=122), %40.3'ü (n=181) kadın; %63.9'u (n=194) evli, %36.1'i (n=109) bekar; %22.1'i (n=67) 20-29 yaş aralığında, %55.7'si (n=169) 30-39 yaş aralığında, %17.1'i (n=52) 40-49 yaş aralığında ve %5.1'i (n=15) 50 ve üzeri yaşta; %9.6'sı (n=29) önlisans, %36.34'ü (n=110) lisans, %26.8'si (n=81) yüksek lisans ve %27.2'si (n=83) doktora eğitim durumunda; %10.6'sı (n=32) 1 yıldan az, %37.3'ü (n=113) 1-5 yıl arası, %29.7'si (n=90) 6-10 yıl arası, %17.8'i (n=54) 11-15 yıl arası ve %4.6'sı (n=14) 16 ve üzeri çalışma yılına sahiptir. Katılımcıların %67.8'i (n=206) kurum internetinin tam erişime açık olduğunu, %32.2'si (n=97) tam erişime açık olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların %64.1'i (n=193) iş yerinde kamera gözetim aracı; %27.9'u (n=84) iş yerinde bilgisayar kontrolü gözetim aracı; %1.3'ü (n=6) iş yerinde ses kayıt cihazı gözetim aracı ve %6.7'si (n=20) iş yerinde telefon dinleme gözetim aracı olduğunu belirtmiştir. Son olarak katılımcılardan %71.6'sı (n=217) kişisel cihazlarının kurum internetine bağlı olduğunu, %27.37'si (n=84) ise kişisel cihazlarının kurum internetine bağlı olmadığını belirtmişlerdir.

4.6.2. Veri Analizleri

4.6.2.1. Faktör ve Güvenirlilik Analizi

Panoptikon Ölçeği Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri:

Araştırma modelinde çoklu bağlantı sorunu bulunmaması için VIF (Variance Inflation Factor) değerlerine bakılmıştır. Panoptikon ve sanal kaytarma ölçeklerinden edilen VIF değerlerinin 1.09 ile 1.47 aralığında olduğu görülmüştür. Bu değerlerin 5'in altında olması çoklu bağlantı problemi olmadığını göstermektedir (Gujarati, 1999:27). Güvenirlilik Analizi Ölçüm standartları olarak Cronbach α katsayısına bakılmıştır. Cronbach Alpha değeri dışsal sorumluluk için $\alpha=0.82$, pozitif panoptikon için $\alpha=0.81$, negatif panoptikon için $\alpha=0.92$, izlenme bilgisi için $\alpha=0.72$, izlenme bilinci için $\alpha=0.69$ 'dur. Ölçeğin boyut geçerliliğini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde KMO ve Barlett's değeri 0.84 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam açıklama varyansı %67'dir. Açımlayıcı faktör analizi Tablo 1'de verilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda Panoptikon Ölçeği'nin orijinalinden farklı olarak 5 boyutlu bir yapı oluşturduğu görülmüştür. Oluşan boyutlar pozitif panoptikon, negatif panoptikon, dışsal sorumluluk, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci olarak adlandırılmıştır. Faktör analizinde izlenme bilinci boyutunun 2 bileşene ayrıldığı görülmüştür. Bu iki bileşen, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci olarak adlandırılmıştır. İzlenme bilgisi, çalışanların iş yerinde bulunan gözetim araçlarının hangileri olduğu ve nerelerde bulunduğu bilgisine sahip olma; izlenme bilinci ise, çalışanların iş yerinde izlendiğinin bilincinde olma olarak ifade edilmektedir. Araştırma analizlerinde bu 5 boyutlu yapı esas alınarak analizler yapılmıştır. Diğer taraftan analiz sonucunda dışsal sorumluluk boyutuna ait ikinci ifade tek ifadeli farklı bir boyut oluşturduğundan ölçekten çıkarılmıştır. Tablo 1'e bakıldığında ölçeğin kabul edilebilir faktör yüklerine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Panoptikon Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktör	İfadeler	Faktör Yükleri	Alpha	Açıklanan Varyans
Negatif Panoptikon	NP2: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının beni strese soktuğunu düşünüyorum.	0.89	0.92	%27
	NP6: Gözetim ve denetim araçlarının bağımsız (özerk, otonom) karar vermeme olumsuz yönde etkilediğini düşünüyorum	0.85		
	NP5: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının varlığı beni tedirgin ediyor.	0.84		
	NP4: Gözetim ve denetim araçları benim yetki düzeyimi sınırlandırdığını düşünüyorum.	0.82		
	NP3: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçları nedeniyle şeffaf bir hapisaneyeye konulmuş gibi hissediyorum	0.81		
	NP1: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının üzerimde baskı oluşturduğunu düşünüyorum.	0.79		
	NP8: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarını çalışma mahremiyetini ihlal ettiğini düşünüyorum.	0.72		
	NP7: Hakkımda iş yerinde kayıtların var olması ve bu kayıtların belirsiz bir zamanda izlenme/dinlenme ihtimali beni tedirgin ediyor.	0.68		
Pozitif Panoptikon	PP5: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının beni olumlu yönde etkilediğini düşünüyorum.	0.76	0.81	%17
	PP1: Gözetim ve denetim araçlarının bulunduğu yerlerde kendimi daha güvende hissediyorum	0.70		
	PP3: İş yerimde gözetim ve denetim araçlarının olması bana güven duygusu veriyor.	0.69		
	PP6: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının işimi daha iyi yapmaya teşvik ettiğini düşünüyorum.	0.66		
	PP2: İş yerimde gözetim ve denetim araçlarının olması bana güven duygusu veriyor	0.63		
	PP4: İş yerimdeki gözetim ve denetim araçlarının sayesinde çalışanlar arasındaki adaletin sağlandığını düşünüyorum.	0.61		
Dışsal Sorumluluk	DS4: Gözetim ve denetim araçlarının olduğu yerlerde yöneticilerle olan ilişkilerime ve iletişimime dikkat ederim.	0.91	0.82	%9
	DS3: Gözetim ve denetim araçlarının olduğu yerlerde iş arkadaşlarımla olan ilişkilerime ve iletişimime dikkat ederim	0.90		
	DS5: Gözetim ve denetim araçlarının olduğu yerlerde olumsuz özelliklerimi göstermemeye çalışırım.	0.75		
	DS1: Gözetim ve denetim araçlarının olduğu yerlerde olumlu özelliklerimi ön plana çıkarırım.	0.58		
İzlenme Bilgisi	IBG2: İş yerimdeki kameraların işlevleri hakkında tüm bilgilere sahibim.	0.80	0.72	%7
	IBG3: Çalıştığım kurumdaki izleme ve dinleme cihazlarının nerelerde kurulu olduğunu tam olarak biliyorum	0.77		
	IBG1: İş yerindeki gözetim ve denetim araçlarından hangi birimin sorumlu olduğunu biliyorum	0.76		
İzlenme Bilinci	IBL5: İş yeri telefonundan konuşmalarımı yaparken dinlenebileceğimi düşünüyorum.	0.85	0.69	%7
	IBL6: Kurum bilgisayarından yaptığım internet gezilerimin takip edilebileceğinin bilincindeyim.	0.83		
	IBL4: Kurumsal mail adresimden gönderdiğim e postaların okunabileceğinin bilincindeyim.	0.61		
Toplam Açıklanan Varyans				%67
KMO ve Bartlett Değeri				0.84

Açımlayıcı faktör analizinden sonra Panoptikon Ölçeği için oluşturulan path modeline uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda kabul edilebilir uyum indekslerinin elde edildiği görülmüştür: (CMIN/DF) $\times 2/df = 2.430$, RMSEA = 0.069, CFI = 0.918, AGFI=0.840, GFI = 0.876, NFI = 0.869, TLI = 0.903. Bu değerler araştırmada kullanılan ölçeklerin hem yapı geçerlemesi hem de güvenilirlik bakımından literatürde kabul gören sınırlar içerisindedir (Özutkan, 2018: 153).

Sanal Kaytarma Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri: Güvenilirlik Analizi Ölçüm standartları olarak Cronbach's Alpha katsayısına bakılmıştır. Cronbach'ın, önemli sanal kaytarma için α değeri 0.78, önemsiz sanal kaytarma için α değeri 0.65'dir. Bu sonuçlar, tüm boyutların yüksek güvenilirliğe ve yeterli iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017).

Ölçeğin boyut geçerliliğini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde KMO ve Bartlett's değeri 0.77 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam açıklama varyansı %51'dir.

Tablo 2: Sanal Kaytarma Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktör İsmi	İfadeler	Faktör Yükleri	Alpha	Açıklanan Varyans
Önemli Sanal Kaytarma	ONLK4: Bahis sitelerini ziyaret ederim. (nesine, iddaa, bilyoner vb.)	0.80	0.78	%36
	ONLK7: Sohbet odalarına katılıyorum (messanger, twitter vb.).	0.75		
	ONLK5: Çevirim içi oyunlara katılıyorum.	0.73		
	ONLK3: Yetişkinlere yönelik siteleri ziyaret ederim	0.67		
	ONLK1: İş arama ve istihdamla ilgili siteleri ziyaret ederim.	0.66		
	ONLK2: Sanal toplulukları ziyaret ederim. (dernek ve vakıfların web siteleri gibi)	0.66		
Önemsiz Sanal Kaytarma	OSZK7: Online alışveriş yaparım	0.79	0.65	%15
	OSZK5: Online mağazaların indirim günlerini takip ederim.	0.70		
	OSZK3: Online tatil rezervasyonları yaparım.	0.65		
	OSZK2: Güncel haber sitelerini ziyaret ederek gündemi takip ederim.	0.62		
Toplam Açıklanan Varyans				%51
KMO ve Bartlett Değeri				0.77

Yapılan faktör analizi sonucunda Sanal Kaytarma Ölçeği'nin 2 boyutlu bir yapısı oluşmuştur. Faktör analizinde faktör yükleri düşük çıkan ve farklı iki alt boyut oluşturan önemli sanal kaytarma'nın 6. ve 8. ifadeler, önemsiz sanal kaytarma'nın 1., 4., 6. ve 8. ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır. Tablo 3'e bakıldığında ölçeğin kabul edilebilir faktör yüklerine sahip olduğu görülmektedir.

Açımlayıcı faktör analizinden sonra Sanal kaytarma ölçeği için oluşturulan path modeline uygulanan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda kabul edilebilir uyum indekslerinin elde edildiği görülmüştür: (CMIN/DF) $\times 2/df = 2.897$, RMSEA = 0.077, CFI = 0.922, AGFI= 0.892, GFI = 0.940, NFI = 0.894, TLI = 0.908. Bu değerler araştırmada kullanılan ölçeklerin hem yapı geçerlemesi hem de güvenilirlik bakımından literatürde kabul gören sınırlar içerisindedir (Özutkan, 2018: 153).

4.6.3. Regresyon Analizi

Literatür araştırmaları sonucu geliştirilen ana hipotezi test etmek amacı ile regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Panoptikon Uygulamalarının Sanal Kaytarmaya Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Önemli Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P
Panoptikon Uygulamaları	0.307	13.017	0.041	0.000
Bağımlı Değişken: Sanal Kaytarma Davranışı				

Tablo 3'de görüldüğü üzere, regresyon analizi sonuna göre; panoptikon uygulamaları sanal kaytarma davranışı üzerinde ($\beta=0.31$; $p<0.001$) anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Panoptikon uygulamaları sanal kaytarma üzerindeki etkisinin yaklaşık olarak (R²) %4'ünü açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre; araştırmanın ana hipotezi olan H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Panoptikon uygulamaları alt boyutlarının sanal kaytarma davranışı alt boyutları üzerindeki etkisini incelemeye yönelik çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'te bu analiz bulguları raporlanmıştır.

Tablo 4: Panoptikon Uygulamaları Alt Boyutlarının Sanal Kaytarma Alt Boyutlarına Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Önemli Sanal Kaytarma				Önemsiz Sanal Kaytarma			
	β	F	R ²	P	B	F	R ²	P
Dışsal Sorumluluk	0.00	5.83	0.09	0.93	-0.08	6.26	0.10	0.12
Pozitif Panoptikon	0.04			0.54	0.02			0.76
Negatif Panoptikon	0.26			0.00	0.29			0.00
İzlenme Bilgisi	0.08			0.05	0.02			0.64
İzlenme Bilinci	-0.05			0.29	0.02			0.72
Bağımlı Değişken: Önemli ve Önemsiz Sanal Kaytarma Davranışı								

Tablo 4'te görüldüğü üzere, yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre; negatif panoptikon ($\beta=0.26$; $p<0.001$) ve izlenme bilgisi ($\beta=0.08$; $p<0.001$) boyutlarının önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Boyutların önemli sanal kaytarma üzerindeki etkisinin yaklaşık olarak (R²) %9'u açıklanmaktadır. Bu sonuçlara göre; H_{1b} ve H_{1e} hipotezleri kabul edilmiştir. Analizde dışsal sorumluluk, pozitif panoptikon ve izlenme bilinci boyutlarının önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Buna göre; H_{1a}, H_{1c} ve H_{1d} hipotezler ise reddedilmiştir.

Tablo 4'teki analiz sonuçlarına göre; negatif panoptikon boyutunun ($\beta=0.29$; $p<0.001$) önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Negatif panoptikon boyutunun önemsiz sanal kaytarma üzerindeki etkisinin (R²) %10'unu açıklanmaktadır. Bu sonuçlara göre H_{1f} hipotezi kabul edilmiştir. Panoptikonun dışsal sorumluluk, pozitif panoptikon, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci boyutlarının önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı etkisi olmadığı bulgulanmıştır. Dolayısıyla H_{1g}, H_{1h}, H_{1i} ve H_{1j} hipotezleri reddedilmiştir.

4.6.4. Tanımlayıcı Değerler

Analizlere geçmeden önce araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin yapılan korelasyon analizi bilgileri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Korelasyon Analizi

	X	Ss.	1	2	3	4	5	6	7
(1) Dışsal Sorumluluk	3.13	0.98	-						
(2) Pozitif Panoptikon	3.11	0.83	0.35**	-					
(3) Negatif Panoptikon	2.66	0.92	0.08	-0.38**	-				
(4) İzlenme Bilgisi	2.69	1,00	0.15**	0.28**	-0.18**	-			
(5) İzlenme Bilinci	3.60	0.90	0.20**	-0.03	0.23**	-0.08	-		
(6) Önemli Sanal Kaytarma	1.96	0.77	0.05	-0.04	0.26**	0.07	0.00	-	
(7) Önemsiz Sanal Kaytarma	3.16	0.88	-0.05	-0.13*	0.30**	-0.04	0.07	0.39**	-

N=303; *p<0.05; **p<0.01

Tablo 5'te belirtilen değerlere göre; dışsal sorumluluk boyutunun sanal kaytarmanın her iki boyutlu ile bir korelasyon ilişkisine sahip olmadığı bulgulanmıştır. Pozitif panoptikon ile önemsiz sanal kaytarma arasında zayıf düzeyde negatif yönlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan, pozitif panoptikon ile önemli sanal kaytarma arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Negatif panoptikon ile önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır. İzlenme bilgisi ile önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. İzlenme bilinci ile önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır.

5. Sonuç

Bu araştırmada panoptikonun dışsal sorumluluk, pozitif panoptikon, negatif panoptikon, izlenme bilgisi ve izlenme bilinci alt boyutlarının önemli ve önemsiz sanal kaytarma davranışı üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Yapılan literatür taraması sonucu oluşturulan hipotezleri doğrulamak amacıyla nicel bir araştırma yapılmıştır. Araştırmaya veri toplamak için Bitlis Eren Üniversitesinde bulunan akademik ve idari personel ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada üniversite çalışanlarının tercih edilmesinin nedeni, üniversitede gözetim uygulamalarının varlığı ve çalışanların internet kullanım alanlarının fazla olmasıdır.

Araştırmada ilk olarak, panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma üzerindeki etkisi test edilmiştir. Yapılan analize göre; panoptikon uygulamaları sanal kaytarma davranışını anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. Daha sonra panoptikon alt boyutlarının, sanal kaytarma davranışının önemli sanal kaytarma alt boyutu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; negatif panoptikon ve izlenme bilgisi alt boyutlarının, önemli sanal kaytarma üzerinde anlamlı etkisi olduğu bulgulanmıştır. Bu sonuca göre; çalışanların izlenme bilgisi

ve negatif panoptikon algılarının artması, önemli sanal kaytarma davranışını artırmaktadır. İş yerinde panoptikon uygulamaları ile çalışan verimliliğini artırmak için mesai saatleri içerisinde iş dışı faaliyetlerin engellenmesi amaçlanmaktadır (Sheriff ve Ravishankar, 2012: 282). Bu bağlamda iş yerinde gözetimden rahatsız olmayı ifade eden negatif panoptikonun ve iş yerinde bulunan gözetim araçları ile ilgili bilgi sahibi olmak anlamına gelen izlenme bilgisinin (Bıyıkbeyi, 2019); iş arkadaşları ve yönetici tarafından kötü karşılanan, kurumu ifşa edebilen ve verimi büyük ölçüde düşüren önemli sanal kaytarma davranışını azaltması beklenir (Blanchard ve Henle, 2008).

İbiş ve Batman (2014: 10) araştırmalarında, negatif panoptikonun olumsuz tutum ve davranışlara yol açtığını vurgulayarak çalışmamızın analiz sonuçları ile kısmen örtüşecek bir sonuca ulaşmıştır. Çalışmaya göre sürekli gözetlendiğinin bilincinde olan ve bu durumdan rahatsızlık duyan çalışanların, psikolojik sorunlar yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda; psikolojik sorunlar bir takım davranış bozukluklarına sebebiyet vererek, çalışanları sanal kaytarma gibi olumsuz tutum ve davranışlar sergilemeye yöneltebilir. Diğer taraftan Foucoult'un (2013) "*Hapishanenin Doğuşu*" adlı eserinde panoptikonun olumlu sonuçlar verebilmesi için bir cezalandırma sürecinin gerekliliğine yaptığı vurgu analiz sonuçları ile kısmen örtüşmektedir. Bu bağlamda çalışanların izlenme bilgisine vakıf olması ve gözetimden rahatsızlık duymasına rağmen kaytarma davranışına devam etmesi, iş yerinde gözetim sonucunda karşılaşılan olumsuz davranışlar üzerinde herhangi bir yaptırım bulunmadığının göstergesi olabilir.

Analizin diğer aşamasında ise, panoptikonun alt boyutları ile önemsiz sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuç olarak, negatif alt boyutunun önemsiz sanal kaytarma üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır. Buna göre; iş yerinde bulunan gözetim araçlarının varlığı çalışanları rahatsız etmekte ve aynı zamanda çalışanlar önemsiz sanal kaytarma davranışına devam etmektedir. Analiz sonucu Sheriff ve Ravishankar'ın (2012: 286) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Sheriff ve Ravishankar'ın araştırmasına göre; çalışanlar gözetim uygulamalarını iş yeri mahremiyetine aykırı olarak görmekte; her hareketlerinin izlendiğini hissettiklerinde strese girmektedirler. Bu durum ise iş yerine karşı şüphe ve düşmanlık aşilayarak üretkenlik karşıtı davranışlara sebep olmaktadır. Sonuç olarak çalışanların gözetimden rahatsızlık duyarak olumsuz tutum ve davranışlara yönelmesi, panoptikon uygulamalarının işlevini yitirmesine yol açabilir. Hatta bu durum kaytarma gibi daha olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Katılımcıların ölçek ifadelerine verdikleri yanıtların ortalamalarına bakıldığında; panoptikonun izlenme bilinci boyutu 3.60 ile en yüksek, negatif panoptikon boyutu ise 2.66 ile en düşük ortalamaya sahiptir. İzlenme bilinci boyutunun en yüksek ortalamaya sahip olması, ankete katılan çalışanların büyük bir kısmının iş yerindeki gözetim araçlarının ne tür faaliyetler yürütülebileceğinin bilincinde olduğunu göstermektedir. Negatif panoptikon boyutunun en düşük ortalamaya sahip olması, ankete katılan çalışanların büyük bir kısmının iş yerindeki gözetim araçlarının kendileri üzerinde olumsuz bir etki bırakmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Bu durum iş yerindeki gözetim araçlarının yeterli denetime tabi tutulmaması ve çalışanlar tarafından bu denetimsizliğin bilinmesi

sonucunda, gözetim araçlarına karşı bir duyarsızlık olarak yorumlanabilir. İlgili departmanların gözetim alanı ile ilgili daha fazla yetki ve sorumluluk alarak gözetimden doğan olumlu ve olumsuz yaptırımları yerine getirmesi, panoptikon uygulamalarına işlevsellik kazandırarak duyarsızlığın önüne geçebilir.

Sanal kaytarma ortalamalarına bakıldığında ise önemsiz sanal kaytarma boyutunun 3.16 ile, ortalaması 1.96 olan önemli sanal kaytarma boyutundan daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. Önemsiz sanal kaytarma davranışının ortalamasının yüksek çıkması, ankete katılım sağlayan çalışanların büyük bir kısmının iş arkadaşlarını ve yöneticileri daha az rahatsız eden ve verimi daha az düşüren davranışları sergiledikleri söylenebilir. Diğer taraftan önemli sanal kaytarma davranışının ortalamasının daha düşük çıkması, çalışanların verime fazlasıyla etki eden, performansı düşürüp çıktı miktarını azaltan davranışları daha az sergiledikleri şeklinde yorumlanabilir. Önemli ve önemsiz sanal kaytarma ortalamaları arasındaki bu fark; üniversite personelinin izlendiğinin bilincinde olmasından ve bu bilinç itibarıyla yöneticiler ve iş arkadaşları tarafından yadırganan önemli sanal kaytarma davranışını sergilememe eğiliminden kaynaklanabilir. Ayrıca bu durum üniversitenin önemli sanal kaytarma davranışlarına karşı daha sert bir tutum sergilediği şeklinde de değerlendirilebilir.

Yapılan literatür araştırmasında panoptikon uygulamalarının sanal kaytarma davranışlarına etkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda panoptikon ve sanal kaytarmayı birlikte ele alan bu çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Araştırma bulgularına göre; çalışanların panoptikon uygulamalarına duyarsızlaşmasını engellemek için, kurumlardaki gözetim araçlarının yeri ve kullanım amacı gizli tutulabilir. Böylelikle çalışanların izlenme bilgisine ulaşmaları engellenebilir. Ancak bu durum çalışma hayatında etik dışı sorunlara neden olabilir. Diğer taraftan gözetim sonucunda olumlu davranışlar ödüllendirilip, olumsuz davranışlar cezalandırılabilir. İş yerinde çalışma mahremiyeti güvence altına alınarak çalışanların gözetimden olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmelidir. Son olarak, çalışanların sanal kaytarma davranışlarını azaltmak ya da önlemek için kurum içi internetin çoğunlukla iş dışında kullanıma açılmaması gerektiği söylenebilir.

Araştırmanın Kısıtları

Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmanın da birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Sınırlılıklardan ilki örneklem itibarıyledir. Bu sebeple araştırmanın bulguları örneklem itibarıyla genellenebilir. Gelecek araştırmalara farklı örneklem ve yöntemler (nitel)ile araştırmalar yapılması önerilmektedir. Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise konu edilen değişkenleri itibarıyledir. Bu bağlamda gelecek araştırmalarda panoptikon değişkeninin farklı örgütsel davranış olguları (iş yeri stresi, örgütsel bağlılık, sinizm gibi)ile ilişkisinin araştırılması önerilmektedir. Son olarak araştırmanın verilerin toplandığı zaman dilimi ile ilgili bir sınırlılığı bulunmaktadır. Bu süre 13.05.2022-27.05.2022 tarihlerini kapsamaktadır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın kavramsal kısımlarının hazırlanmasında ağırlıklı olarak ikinci yazar, analiz kısımlarının hazırlanmasında ise ağırlıklı olarak birinci yazar katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur

Etik Kurul İzni: Araştırmada verilerinin toplanabilmesi için Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurul Başkanlığından 13.05.2022 tarihli sayı: E-84771431-050.03-51072 (2022-06) nolu kararı ile gerekli izin alınmıştır.

Kaynakça

- Alkan, F. (2018). Panoptikondan Synoptikona Gözetim Toplumu ve Gözetimin Farkındalığı Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Ball, K. (2005). Organization, Surveillance and The Body: Towards a Politics of Resistance. *Organization*, 12(1), 89-108.
- Ball, K. (2010). Workplace Surveillance: An Overview. *Labor History*, 51(1), 87-106.
- Bıyıkbeyi, T. (2019). Benimsenmiş Ulusal Kültürel Değerler Sınıflandırılması Bağlamında Panoptikon, Psikolojik Güçlendirme ve İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Blanchard, A. L., and Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control. *Computers In Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.
- Büyük, K., ve Keskin, U. (2012). Panoptikon'un Elektronik Dirilişi: Etik Bir Sorun Olarak İşyeri İzleme. *İş Ahlakı Dergisi*, 5(10), 55-88.
- Büyüköztürk Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri (25. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çivilidağ, A. (2017). İş Yaşamında Sanal Kaytarmanın İş stresi, İş doyumu ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (59), 355-373.
- Demir Uslu, Y. D., ve Çavuş, M. F. (2014). Örgütsel Adalet ve Kaytarma Davranışları. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 51-54.
- Foucault, M. (1977). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. A. Sheridan (Trans.). London: Penguin
- Foucault, M. (2013). *Hapishanenin Doğuşu*, (M. A. Kılıçbay, Çev). Ankara: İmge.
- Harkins, S. G., ve Petty, R. E. (1982). Effects of Task Difficulty and Task Uniqueness On Social Loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1214-1229.

- İbiş, S. ve Batman, O. (2014). Elektronik Gözetim Uygulamalarının Çalışanlar Üzerindeki Etkileri: İstanbul'daki Seyahat Acentaları Üzerine Bir Araştırma. *13. Geleneksel Turizm Paneli*, 1-12, İstanbul.
- Kaplan, M., ve Çetinkaya, A. (2014). Sanal Kaytarma ve Demografik Özellikler Açısından Farklılıklar: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 26-34.
- Karaoğlan Yılmaz, F. G., Yılmaz, R., Öztürk, H. T., Sezer, B. and Karademir, T. (2015). Cyberloafing as a Barrier to the Successful Integration of Information and Communication Technologies into Teaching and Learning Environments. *Computers in Human Behavior*, (45), 290-298.
- Karau, S. J., and Williams, K. D. (1997). The Effects of Group Cohesiveness On Social Loafing and Social Compensation. *Group Dynamics Theory, Research, and Practice*, 1(2), 156-168.
- Kaygısız, Ü. (2017). Panoptikon: Demokrasi Ekseninde Realiteden Kurgusala Doğru Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (15), 2073-2094.
- Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H., ve Yıldız, B. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6 (3), 130-144.
- Liberman, B., Seidman, G., McKenna, K. Y., and Buffardi, L. E. (2011). Employee Job Attitudes and Organizational Characteristics As Predictors of Cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2192-2199.
- Lim, V. K. (2002). The It Way of Loafing On The Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.
- Lim, V. K., and Teo, T. S. (2005). Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore: An Exploratory Study. *Information and Management*, 42(8), 1081-1093.
- Loch, K. D., and Conger, S. (1996). Evaluating Ethical Decision Making and Computer Use. *Communications of the ACM*, 39(7), 74-83.
- Lyon, D. (2001). *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. UK: Hill Education.
- Mahatanankoon, P., Anandarajan, M. and Igbaria, M. (2004). Development of A Measure of Personal Web Usage in The Workplace. *Cyberpsychology and Behaviour*, 7(1), 93-104.
- McCahill, M., and Norris, C. (1999). *Watching The Workers: Crime, CCTV and The Workplace*. In *Invisible Crimes* (pp. 208-231). London: Palgrave Macmillan.
- McShane, S., and Von Glinow, M. A. (2010). *Organizational Behaviour: Emerging Knowledge and Practice for The Real World*. McGraw-Hill/Irwin.
- Orthmann, R. (1998). Workplace Computer Monitoring Rose in 1998. *Employment Testing-Law and Policy Reporter*, (7), 182.

- Örücü, E., and Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma. *Ege Academic Review*, 14(1), 99-114.
- Özdel, G. (2012). Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon ile İktidarın Gözü Göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Özutku, H. (2018). Yüksek Performanslı Çalışma Uygulamaları Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlaması, Geçerlik ve Güvenirlik Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(3), 141-164.
- Rajah, R., and Lim, V. K. (2011). Cyberloafing, Neutralization and Organizational Citizenship Behavior. *PACIS*, (152),24-40.
- Regan, P. M. (1996). *Computers, Surveillance, and Privacy*. D. Lyon and E Zureik (Ed.), *Genetic Testing and Workplace Surveillance: Implications for Privacy* (pp. 47-66). USA: University of Minnesota.
- Ringelmann, M. (1907). Recherches Sur Les Moteurs Animes: Essais Des Boeufs de Travail (Research on Animate Sources of Power: Tests of Oxen). *Annales de l'Institut National Agronomique*, 1(2), 243-279.
- Robinson, S. L. and Bennett R. J. (1995). Atypology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study. *Academy of Management Journal*, 38 (2), 555-572.
- Semple, J. (1992). Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism. *Utilitas*, 4(1), 105-120.
- Sewell, G., and Wilkinson, B. (1992). *Reassessing Human Resource Management*. Shopfloor Surveillance in A Total Quality (pp. 97-116). London.
- Sheriff, A. M., and Ravi Shankar G. (2012). The Techniques and Rationale of E-Surveillance Practices in Organizations. *International Journal of Multidisciplinary Research*, (2), 281-290.
- Spitzmuller, C., and Stanton, J. M. (2006). Examining Employee Compliance with Organizational Surveillance and Monitoring. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79(2), 245-272.
- Steadman, P. (2007). The Contradictions of Jeremy Bentham's Panopticon Penitentiary. *Journal of Bentham Studies*, 9(1), 1-31.
- Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 95-118.
- Weissenfeld, K., Abramova, O., and Krasnova, H. (2019). Antecedents For Cyberloafing-A Literature Review. *14th International Conference on Wirtschaftsinformatik*, 1687-1701, Germany.
- Whitty, M. T., and Carr, A. N. (2006). New Rules In The Workplace: Applying Object-Relations Theory To Explain Problem Internet and Email Behaviour In The Workplace. *Computers in Human Behavior*, 22(2), 235-250.

Wood, D. M. (2016). *Space, Knowledge and Power*. (J. W. Carampton and S. Elden (Ed.)*Beyond The Panopticon? Foucault and Surveillance Studies*. (pp. 257-276). Great Britain: Routledge.

FARKLI GELİR GRUBUNA SAHİP ÜLKELERDE YAŞAM SEVİYESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KARŞILAŞTIRILMASI**Şehadet BULUT¹****Saltuk AĞIRALIOĞLU²****Öz**

Bu çalışmanın amacı, beklenen yaşam süresini etkileyen faktörlerin farklı gelir grubu ülkeler arasında değişiklik gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu amaçla üç farklı gelir grubundan seçilen toplam 15 ülkenin 2000-2017 yılları arasındaki veriler panel eşbütünleşme ve nedensellik analizleri ile incelenmiştir. Çalışmada kamu harcamaları içerisinde kamu sağlık harcamalarının oranı, bebek ölüm oranı, işsizlik oranı, CO2 emisyonu ve Gini katsayısı değişkenlerinin beklenen yaşam süresine etkileri araştırılmıştır. Elde edilen toplu panel sonuçlarına göre bebek ölüm oranı ve Gini katsayısındaki %1'lik artış beklenen yaşam süresini sırasıyla %0.142 ve %0.034 azaltırken, işsizlik oranı ve kamu sağlık harcamalarındaki %1'lik artış ise beklenen yaşam süresini sırasıyla %0.016 ve %0.030 arttırmaktadır. Önceki çalışmalardan farklı olarak analiz kapsamında ele alınan ülkeler için özellikle işsizlik oranı ve Gini katsayısının incelenmesinin literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Beklentisi, Panel Veri Analizi, Sağlık ve Ekonomik Faktörler

COMPARISON OF FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF LIVING IN COUNTRIES WITH DIFFERENT INCOME GROUPS**Abstract**

The aim of this study is to determine whether the factors affecting life expectancy vary between countries with different income groups. For this purpose, the data of a total of 15 countries selected from three different income groups between the years 2000-2017 were analyzed with the Eviews 9 Program. In the study, the effects of the ratio of public health expenditures, infant mortality rate, unemployment rate, CO2 emission and Gini coefficient variables on life expectancy were investigated. According to the collected panel results, a 1% increase in infant mortality rate and Gini coefficient decreases life expectancy by 0.142% and 0.034%, respectively, while a 1% increase in unemployment rate and public health expenditures increases life expectancy by 0.016% and 0.030%, respectively. Unlike previous studies, it is hoped that examining the unemployment rate and Gini coefficient will contribute to the literature for the countries covered in the analysis.

Keywords: Life Expectancy, Panel Data Analysis, Health and Economic Factors

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sehadetbulut@kilis.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8467-3290

² Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, saltuk.agiralioğlu@hku.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7913-7090

Extended Abstract

Aim: The aim of this study is to determine whether the factors affecting life expectancy vary between countries with different income groups. For this purpose, the data of a total of 15 countries selected from three different income groups between the years 2000-2017 were analyzed.

Methods: In the study, high-income countries (Canada, England, France, Germany, USA), upper-middle-income countries (China, Turkey, South Africa, Russia, Brazil) and lower-middle-income and low-income groups were taken into consideration together and low-income countries were examined. (Tunisia, Pakistan, Kenya, Nigeria, Tajikistan) were first evaluated together as a group using the Eviews 9 program and then analyzed separately. Life expectancy, unemployment rate (PR), infant mortality rate (BOO) and public health expenditures (% of public expenditures, SH) data from the variables included in the study were obtained from the World Bank database (World Bank, 2021), Gini coefficient data (GINI) was obtained from the Income Distribution Inequality Database (SWIID) and CO2 emissions (metric tons per capita) were obtained from the Global Carbon Atlas data (Global Carbon Atlas, 2021).

Findings: According to the results of the collective panel in which 15 countries were discussed together; A 1% increase in BOO reduces life expectancy by 0.146%. When countries are evaluated separately, infant mortality rate does not affect life expectancy only in Canada, while 1% increase in infant mortality rate reduces life expectancy by 0.179% in the USA at most. Infant mortality rate in upper middle-income countries negatively affects life expectancy in all countries. A 1% increase in infant mortality reduces life expectancy in South Africa, at most by 0.213%. Infant mortality rate in low-income countries negatively affects life expectancy in all countries. While the 1% increase in infant mortality rate reduces life expectancy by 0.397% in Kenya, this rate is 0.392% in Nigeria and 0.219% in Pakistan.

According to the collective panel results of 15 countries, no significant relationship was found between the increase in CO2 emissions and life expectancy. When countries are analyzed separately, a 1% increase in CO2 emissions reduces life expectancy by 0.062% in high-income countries in Canada, 0.021% in upper-middle-income countries in Turkey, and 0.020% in low-income countries in Pakistan.

According to the results of the panel, in which 15 countries were considered together within the scope of the analysis, a 1% increase in the unemployment rate increases the expected life expectancy by 0.016%. Unlike the panel results, a 1% increase in unemployment reduces life expectancy in high-income countries by 0.013% in Germany, 0.004% in upper-middle-income countries in Turkey, and 0.002% in low-income countries in Pakistan. When the literature is examined, there are studies with similar results (Monsef and Mehrjardi, 2015; Sede and Ohemeng, 2015; Alaiye and Metintaş, 2016; Tafran et al., 2020).

According to the collective panel results, a 1% increase in health expenditures increases life expectancy by 0.030%. When all country groups are

examined, it is seen that the increase in health expenditures has an increasing effect on life expectancy in line with the panel results. Similar results were obtained in previous studies (Teker et al. 2012; Hajebi and Javad Razmi, 2014; Şahin, 2018; Aydın, 2020). A 1% increase in health expenditures in high-income countries increases life expectancy the most in France by 0.111%, while in upper-middle-income countries it increases life expectancy by 0.121% in South Africa and 0.076% in low-income countries in Nigeria.

According to the collective panel results, there is a negative relationship between the Gini coefficient and life expectancy. However, this relationship was found to be positive in high-income countries and it was determined that a 1% increase in the Gini coefficient increased the life expectancy by 0.229% in the USA at most. It was found that a 1% increase in the Gini coefficient in upper middle-income countries reduces life expectancy by 0.031% in Russia and 1.412% in low-income countries in Nigeria. This result was reported by Vogli et al. (2005) is consistent with the results of their studies on 21 developed countries.

Conclusion: As a result of the analysis of the factors affecting life expectancy for 15 countries from three different income groups, it is seen that the decreasing effect of infant mortality on life expectancy is mostly in upper middle and low-income countries. Among these countries, a 1% increase in infant mortality rate reduces life expectancy in Kenya with a maximum of 0.397%. In order to reduce infant mortality, it is extremely important to increase the vaccination rates in infancy and to ensure that births are carried out in appropriate conditions and in a hospital environment. In addition, due to the fact that pregnancies at adolescence pose a risk for mother and baby health, it is necessary to provide training on this subject.

1. Giriş

Doğuşta beklenen yaşam süresi, nüfusun genel sağlık durumunu ölçmek için kullanılan, sağlık ve toplum refahının en önemli göstergelerinden birisidir (Mahdian vd., 2016: 259). Beklenen yaşam süresi, son yıllarda tüm dünyada artış göstermekte olup, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmişliğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2020:164). Beklenen yaşam süresindeki bu artış rastlantısal değildir (Lallo ve Raitano, 2018). Doğumda beklenen yaşam süresindeki kazanımlar, artan yaşam standartları, gelişmiş yaşam tarzı ve daha iyi eğitimin yanı sıra kaliteli sağlık hizmetlerine daha fazla erişim de dahil olmak üzere bir dizi faktöre bağlanabilmektedir (OECD, 2020). Sağlık harcamalarında meydana gelen artış, bebek ve çocuk ölümlerinin giderek azalması, nüfus artış hızının yavaşlaması, teknolojik gelişmeler, aşı oranlarının artması beklenen yaşam süresinin artmasına neden olan önemli faktörler arasında yer almaktadır (Akar, 2014; Tıraş, 2018).

Beklenen yaşam süresine etki eden faktörler, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde temiz ve kolay ulaşılabilir su, beslenme

ve çevresel sağlık şartları beklenen yaşam sürelerini etkilemekte iken; gelişmiş ülkelerde ise sağlık harcamaları, gelir, işsizlik, enflasyon gibi faktörler daha etkili olmaktadır (Teker vd., 2012).

Dünya Bankası'nın 2018 yılı verilerine göre; doğumda beklenen yaşam süresi yüksek gelirli ülkelerde 80.65 yıl, üst orta gelirli ülkelerde 71.85 yıl, düşük ve orta gelirli ülkelerde 70.99 yıl ve düşük gelirli ülkelerde ise 63.49 yıldır. Ayrıca dünya genelinde kadınların doğumda beklenen yaşam süresi, erkeklere oranla daha fazladır (World Bank, 2021).

Bu durum beklenen yaşam süresini belirleyen faktörlerin ülkelerin gelir düzeyine göre ne derece farklılık gösterip göstermediği sorusunu gündeme getirmektedir. Çalışmada farklı gelir grubundaki ülkelerde beklenen yaşam süresini hangi faktörlerin etkilediğinin belirlemeye çalışacaktır. Üç farklı gelir grubundaki 15 ülkenin 2000-2017 yılları arasında etkileri incelenecek değişkenler bebek ölüm oranı, Gini katsayısı, işsizlik oranı ve sağlık harcamaların milli gelirdeki payı olacaktır. Bunun için öncelikle panel veri analizleri kapsamında birim kök testleri yapılacak ve sonuçlarına göre panel regresyon analizi veya panel eş bütünleşme testleri yapılacaktır. Panel eş bütünleşme testini sonuçlarına göre uzun dönem katsayıları tahmini ve nedensellik testi yapılacaktır. Analiz sonuçlarının yürütülecek sağlık ve çevre politikaları konusunda karar vericilerin sağlıklı kararlar almalarına yardımcı olacağı umulmaktadır.

2. Literatür

Çalışma kapsamında ele alınan, bebek ölüm oranı, sağlık harcamaları, CO2 emisyonu, işsizlik oranı ve Gini katsayısının beklenen yaşam süresine etkisi ile ilgili olarak literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır.

Bebek ölüm oranı beklenen yaşam süresini etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Miladinov (2020) yaptığı çalışmada; AB üyeliğine aday konumunda bulunan beş ülkede (Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Arnavutluk) sosyoekonomik gelişmişliğin doğuştan yaşam beklentisi üzerine etkisini araştırmıştır. 1990-2017 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre kişi başı GSYİH değerlerinin yüksek olması ve bebek ölüm oranı değerlerinin düşük olması doğuştan yaşam beklentisini arttırmaktadır. Tüylüoğlu ve Tekin (2009) yaptıkları çalışmada; 176 ülkenin 2003 yılına ait verilerini inceleyerek bebek ölüm oranının yaşam beklentisi üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Bayın (2016) 34 OECD (Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkesi için yaptığı çalışmada da bebek ölüm oranlarının doğumda beklenen yaşam süresi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulgusunu elde etmektedir.

Beklenen yaşam süresine etki eden faktörlerden birisi olan sağlık harcamaları ile ilgili olarak yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle sağlık harcamaları ile beklenen yaşam süresi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmektedir. Şahin (2018) 16 APEC (Asya Pasifik Ekonomik İş birliği) ülkesi için yaptığı çalışmasında toplam sağlık harcamalarındaki artışın doğumda yaşam beklentisini arttıracaklarını belirtmektedir. Matthew vd. (2018), Nijerya için 1985-2016 yılları arasında yaptıkları çalışmada kamu sağlık harcamalarındaki artışın

yaşam beklentisinde artışa neden olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Gürsoy Gök ve Şen (2020) OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada kişi başı sağlık harcamalarındaki artışın yaşam beklentisini arttırdığı sonucunu elde etmişlerdir. Bulut (2021) 18 Ortadoğu Ülkesi için yaptığı araştırmada, kamu ve özel sağlık harcamalarının uzun dönemde yaşam beklentisi üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kamu sağlık harcamalarının özel sağlık harcamalarına göre etkisinin daha fazla olduğu elde edilen bulgular arasındadır.

Çevresel faktörler beklenen yaşam süresi üzerinde son derece önemli etkilere sahiptir. Daha fazla karbondioksit emisyonu, daha fazla hava kirliliğine neden olarak sağlığı olumsuz etkilemektedir. Daha yüksek seviyelerde karbondioksit emisyonuna sahip ülkelerde yaşayanlar, diğer zararlı kimyasallara ve kirleticilere de daha yüksek seviyelerde maruz kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkelerde karbondioksit emisyonları arttıkça beklenen yaşam süresi de azalmaktadır (Balan, 2016: 61).

Literatür incelendiğinde genellikle beklenen yaşam süresi ile CO₂ emisyonları arasında negatif bir ilişki olduğu yönünde çalışmalar olmasına rağmen, farklı sonuca ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Dhrifi (2019) 45 Afrika Ülkesini 1995-2015 dönemi verilerini ele alarak incelemiş ve çevresel bozulma ile sağlık arasında negatif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Delavari vd. (2016) İran için 1985-2013 yılları arasında yaptığı çalışmasında CO₂ emisyonlarının doğuştan beklenen yaşam süresi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucunu elde etmektedir. Ali ve Ahmad (2014) Umman Sultanlığı için 1970-2012 yılları arasında yaptığı çalışmalarında ise; CO₂ emisyonu ile yaşam beklentisi arasında uzun vadede pozitif, kısa vadede negatif ilişki olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

İşsizlik oranı ile beklenen yaşam süresi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar incelendiğinde ise birbirinden farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Aydın (2020) OECD Ülkeleri için yaptığı çalışmada işsizlik oranının beklenen yaşam süresi üzerinde çok az da olsa pozitif etkisinin olduğu bulgusuna ulaşmış ve bunun nedeni olarak bu ülkelerde işsizlik oranlarının daha düşük düzeylerde olmasını göstermiştir. Monsef ve Mehrjardi (2015) yaptıkları çalışmada ise, 2002-2010 dönemi için 136 ülkeyi incelemişler ve beklenen yaşam süresi ile işsizlik oranı arasında negatif bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Tafran vd. (2020) Malezya' da 2002-2014 dönemi verileri ile yaptıkları çalışmada işsizlik oranındaki azalışın yaşam beklentisini arttırdığı sonucunu elde etmişlerdir.

Gelir eşitsizliğinin sağlık ve beklenen yaşam süresi üzerindeki etkileri konusunda literatürde farklı görüşler yer almaktadır. Sede ve Ohemeng (2015) Nijerya'da 1980-2011 dönemi için yaptıkları çalışmada gelir artışının beklenen yaşam süresi üzerinde etkisinin önemsiz olduğu sonucuna ulaşırken, Kabir (2008) çalışmasında 91 gelişmekte olan ülkeyi 1992-2002 yılları arasında inceleyerek gelir arttıkça doğumda beklenen yaşam süresinin azalan oranda arttığı sonucunu elde etmiştir. Bozma vd. (2018) gelir eşitsizliği ile beklenen yaşam süresi arasındaki ilişkiyi 35 OECD üyesi ve 52 OECD üyesi olmayan ülke için 1995-2011 dönemi verileri kapsamında incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlarda OECD ülkeleri için gelir dağılımı eşitsizliği ve beklenen yaşam süresi

arasında negatif, OECD üyesi olmayan ülkeler için ise pozitif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar, uygulanan yöntemler bakımından incelendiğinde;

Yardımcıoğlu (2012), 25 OECD ülkesi verisi kullanarak, 1975- 2008 dönemi için sağlık (yaşam beklenti düzeyi) ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmıştır. Bu amaçla Pedroni eşbütünleşme testi, Pedroni FMOLS testi ve Canning; Pedroni panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak uzun dönemde araştırma kapsamındaki OECD ülkelerinde sağlık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2012) yaptıkları çalışmada, 21 OECD ülkesi verisi kullanarak 1990-2010 dönemi için Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri, Pedroni DOLS ve FMOLS testleri ve Canning; Pedroni panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında karşılıklı olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Koçak ve Uzay (2018), çalışmalarında 1995-2013 dönemi için yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerde kurumsal niteliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada kurumsal nitelik, demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin bir bileşeni olarak temsil edilmiştir. Kurumsal nitelik endeksi, demokrasi ve ekonomik özgürlük göstergeleri kullanılarak her bir ülke için temel bileşenler analiz (TBA) yöntemi ile hesaplanmıştır. Daha sonra, kurumsal nitelik endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi (panel birim kök, panel eşbütünleşme, panel nedensellik) ile tahmin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kurumların ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Yaşar (2019), çalışmasında 2007-2017 yılları arasını kapsayan dönemde işe başlama kolaylıkları ile kişi başına GSMH arasındaki ilişkiyi 170 ülke için panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu amaçla panel veri analizinde öncelikle her gelir grubu için verilerin birim kök içerip içermediği; Im, Pesaran ve Shin (2003), Levin vd. (2002) ve Breitung (2000) birim kök testleri ile incelenmiş sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini belirlemek üzere Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Daha sonra eşbütünleşik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin katsayılarını tahmin etmek için model tahmincileri olan ve Pedroni (2000, 2001) tarafından geliştirilen DOLS (Dinamik En Küçük Kareler) ile FMOLS (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler) tahmincileri kullanılarak bulgular her bir gelir grubu için karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmada, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak, farklı gelir grubu ülkelerde işsizlik oranı ve Gini katsayısı değişkeninin beklenen yaşam süresinde üzerinde etkileri ilk defa incelenmiştir. Bu yönüyle literatüre önemli bir katkısı olacağı düşünülmektedir.

3. Yöntem

Çalışmada beklenen yaşam süresini etkileyen faktörlerin gelir grubuna göre farklılık gösterip göstermediği Eviews 9 programı kullanılarak incelenmektedir.

3.1. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmada yer alan ülkeler Dünya Bankası'nın yaptığı gelir ayırımına göre "üst", "üst orta" ve "düşük gelir" gruplarına ayrılarak incelenmiştir. Düşük gelir ülkeleri içinde hem alt orta hem de düşük gelir grubu birlikte ele alınmıştır. Üç gelir grubu için belirlenen 5'er ülkenin, 2000-2017 dönemi verileri ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Seçilen 15 ülke Eviews 9 programı kullanılarak, önce grup olarak birlikte değerlendirilmiş, daha sonra ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 1'de çalışmanın analiz kısmında yer alan 3 farklı gelir grubu ve grup kapsamındaki ülkeler yer almaktadır.

Tablo 1: Analiz Kapsamındaki Ülke Grupları

ÜST GELİR GRUBU	ÜST ORTA GELİR GRUBU	DÜŞÜK GELİR GRUBU
1-Kanada	6-Çin	11-Tunus
2-İngiltere	7-Türkiye	12-Pakistan
3-Almanya	8-Güney Afrika	13-Kenya
4-Fransa	9-Rusya	14-Nijerya
5-ABD	10-Brezilya	15-Tacikistan

3.2. Araştırmanın Değişkenleri

Çalışmada yer alan değişkenlerden beklenen yaşam süresi, işsizlik oranı, bebek ölüm oranı ve kamu sağlık harcamaları (kamu harcamalarının %'si) verileri Dünya Bankası veri tabanından (World Bank, 2021), Gini katsayısı verisi Gelir Dağılımı Eşitsizliği Veri Tabanından (SWIID) ve CO₂ emisyonu (kişi başı metrik ton) ise Küresel Karbon Atlası verilerinden elde edilmiştir (Küresel Karbon Atlası, 2021).

Tablo 2'de çalışmada ele alınan değişkenlere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Analiz İçin Belirlenen Değişkenler

Bağımlı Değişken	Kısaltması	Kaynak
Beklenen Yaşam Süresi	BYS	World Bank
Bağımsız Değişkenler		
İşsizlik Oranı	İO	World Bank
Bebek Ölüm Oranı	BOO	World Bank
Kamu Sağlık Harcamaları (%si)	SH	World Bank
Gini Katsayısı	GİNİ	SWIID
CO2 Emisyonu (Kişi Başı Metrik Ton)	CO2	Küresel Karbon Atlası

3.3. Araştırmanın Modeli

Doğumda beklenen yaşam süresine etki eden faktörlerin belirlenmesi amacıyla değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapılarak oluşturulan tam logaritmik model Denklem 1’de yer almaktadır.

$$\log BYS_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log BOO_{it} + \beta_2 \log CO2_{it} + \beta_3 \log IO_{it} + \beta_4 \log SH_{it} + \beta_5 \log GINI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

(i= 1,...15) ve (t= 2000,..., 2017)

Denklem 1’de yer alan i değişkenlerin kesit boyutu olan 15 ülkeyi, t harfi ise değişkenlerin zaman boyutu olan 2000-2017 yılları arasındaki 18 yılı göstermektedir. Formül de yer alan log ifadesi değişkenlerin doğal logaritmalarının alınmış halini temsil etmektedir.

3. Bulgular

Aşağıda değişkenlerin tanımsal istatistikleri, birim kök testleri, eşbütünlük testleri ve Granger nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

4.1. Tanımsal İstatistikler

Aşağıdaki tabloda toplu olarak analiz edilen 15 ülkenin tanımsal istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 3’te yer alan değerler incelendiğinde doğumda beklenen yaşam süresinin ortalama 70 yıl, maksimum 82 yıl ve minimum 46 yıl olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerin ortalamaları incelendiğinde bebek ölüm oranının binde 26, CO₂ emisyonunun kişi başı 6.4 metrik ton, Gini endeksinin %39, işsizlik oranının %8.5 ve kamu sağlık harcamalarının %11 olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Değişkenlerin Tanımsal İstatistikleri

	BYS	BOO	CO₂	GİNİ	İO	SH
Ortalama	70.772	26.222	6.456	39.792	8.518	11.145
Medyan	73.484	15.550	5.247	39.650	7.317	10.112
Maksimum	82.719	110.000	21.291	63.500	33.473	22.494
Minimum	46.267	3.300	0.189	19.900	0.398	2.366
Std. Sapma	9.473	26.215	5.817	8.733	6.199	5.115
Çarpıklık	-0.866	1.289	0.846	0.942	1.851	0.198
Basıklık	2.790	3.712	2.769	3.992	6.841	1.992
Gözlem Sayısı	270	270	270	270	270	270
Jarque-Bera	34.278 (0.000)	80.546 (0.000)	32.846 (0.000)	51.084 (0.000)	320.338 (0.000)	13.186 (0.001)

4.2. Birim Kök Testleri

Çalışmada ele alınan ülkeler için öncelikle değişkenlerin logaritmaları alınmış, daha sonra panel birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testlerinden Im vd. (2003) tarafından geliştirilen Im-Pesaran Shin (IPS) birim kök testi ve Levin vd. (2002) tarafından geliştirilmiş olan Levin-Lin-Chu (LLC) birim kök testleri ile

durağanlık araştırması yapılmıştır. Baltagi (2005)'e göre LLC (2002) ve IPS (2003) panel birim kök testlerinde panel verilerin birim sayısı olan N' in, zaman boyutu olarak belirlenen T' den görece olarak küçük olması gerekmektedir. Bu çalışmada da 15 ülkenin 18 yıllık verisi incelenerek bu şartı sağladığı için ilgili birim kök testlerine bakılmıştır.

Tablo 4'te değişkenlere ait birim kök test sonuçları yer almaktadır. Tabloda yer alan sonuçlara göre 15 ülkenin birlikte ele alındığı birim kök testinde tüm değişkenlerin düzey formu için durağanlıkları ret edilerek I(1) düzeyinde hem sabitte, hem sabit ve trendde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 4: 15 Ülkenin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök Testi	Düzyen				1. Fark			
		Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
LNBYs	LLC	-14.337	0.000*	-3.9524	0.000*	-4.7816	0.000*	-12.880	0.000*
	IPS	-8.1821	0.000*	-0.3855	0.349	-5.8731	0.000*	-12.579	0.000*
LNBOO	LLC	-5.2322	0.000*	-4.9923	0.000*	-4.0974	0.000*	-2.7538	0.002*
	IPS	0.6231	0.7334	1.0890	0.8619	-2.2913	0.011**	-3.1535	0.000*
LNCO2	LLC	-3.4837	0.000*	-2.8842	0.002*	-12.762	0.000*	-10.718	0.000*
	IPS	1.6801	0.953	-2.0596	0.019**	-12.109	0.000*	-9.9541	0.000*
LNİO	LLC	-2.9986	0.001*	-1.1976	0.027**	-6.5255	0.000*	-6.3535	0.000*
	IPS	-1.1970	0.115	0.5630	0.713	-4.7334	0.000*	-3.1714	0.000*
LNŞH	LLC	-0.1038	0.458	-3.0531	0.001*	-8.5187	0.000*	-10.619	0.000*
	IPS	1.6921	0.954	-2.1660	0.015**	-8.5161	0.000*	-10.773	0.000*
LNGİNİ	LLC	-3.6988	0.000*	-0.0768	0.469	-7.3860	0.000*	-11.168	0.000*
	IPS	-1.5404	0.061***	0.6742	0.749	-7.3916	0.000*	-8.2221	0.000*

Not: *, **, *** sembolleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Birim Kök Testleri hesaplanırken optimum gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olup Newey-West bant genişliği seçimi ile birlikte Bartlett kernel yöntemi kullanılmıştır.

4.3.Eşbütünleşme Testleri

Pedroni (1999; 2004) tarafından önerilen panel eşbütünleşme testleri, panel veri setinde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin analiz edilmesinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir.

Bu test için boş hipotezi ve alternatif hipotez şu şekilde tanımlanmaktadır:

H_0 : Bütün i'ler için eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Bütün i'ler için eşbütünleşme ilişkisi vardır

Pedroni (1999; 2004) boş hipotezi test etmek için yedi farklı test istatistiği geliştirmiştir. Bu testlerin dört tanesi grup içi (panel-v, panel rho, panel PP (Philips- Peron) , panel ADF (Augmented Dickey Fuller) istatistiklerinden, diğer üç tanesi ise gruplar arası (grup rho istatistiği, grup PP istatistiği ve grup ADF) istatistiklerinden oluşmaktadır.

Kao (1999) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinin temelleri ise, DF (Dickey Fuller) ve ADF testlerine dayanmaktadır. Kao (1999) panel eşbütünleşme testinde boş hipotez "eşbütünleşme yoktur" şeklinde olup, alternatif hipotez

“eşbütünleşme vardır” şeklinde tanımlanmaktadır. Boş hipotezi sınamak için ADF test istatistiği kullanılmaktadır. ADF test istatistiğinin anlamlı olması durumunda boş hipotez reddedilmektedir.

Değişkenler I(1) düzeyinde iken en yaygın kullanılacak olan testler panel eşbütünleşme testleridir (Yardımcıoğlu, 2012: 37).

Tablo 5’te toplu olarak analiz edilen 15 ülkenin Pedroni ve Kao eşbütünleşme testi sonuçları almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre 4 istatistik değeri; Panel PP istatistiği, Panel ADF istatistiği, Group PP ve Group ADF istatistikleri için olasılık değerleri anlamlı olup, sabitte ve trendde eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve eşbütünleşmenin var olduğu belirlenmektedir. Kao Testi sonuçları da anlamlı olup bulunan eşbütünleşme ilişkisi desteklemektedir.

Tablo 5: 15 Ülkenin Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testi

PEDRONİ EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ		
SABİTTE	İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	-1.794	0.963
Panel rho-Statistic	2.092	0.981
Panel PP-Statistic	-4.461	0.000*
Panel ADF-Statistic	-4.917	0.000*
Grouprho-Statistic	3.764	0.999
Group PP-Statistic	-4.679	0.000*
Group ADF-Statistic	-3.613	0.000*
TRENDDE	İstatistik	Olasılık
Panel v-Statistic	-1.791	0.963
Panel rho-Statistic	2.752	0.997
Panel PP-Statistic	-7.151	0.000*
Panel ADF-Statistic	-6.796	0.000*
Grouprho-Statistic	4.618	1.000
Group PP-Statistic	-7.145	0.000*
Group ADF-Statistic	-4.048	0.000*
KAO TESTİ	İstatistik	Olasılık
ADF	-2.489.361	0.006*

Not: *, sembolü %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4.4. FMOLS Testi

Pedroni ve Kao Testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ispatlandıktan sonra, uzun dönemli parametrelerin belirlenmesi için Pedroni'nin (2000, 2001) geliştirdiği tamamen değiştirilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) ve dinamik sıradan en küçük kareler (DOLS) ile tahmincilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 6’da FMOLS tahmin sonuçları yer almaktadır. Analiz kapsamında yer alan 15 ülkenin birlikte grup olarak değerlendirildiği sonuçlar incelendiğinde CO₂ dışında tüm değişkenlerin beklenen yaşam süresi üzerinde anlamlı bir etkisinin

olduğu görülmektedir. BOO'da ve GİNİ'deki %1'lik artış beklenen yaşam süresini sırasıyla %0.142 ve %0.345 azaltırken, İO'daki ve SH'deki %1'lik artış ise beklenen yaşam süresini sırasıyla %0.016 ve %0.030 arttırmaktadır.

Tablo 6: 15 Ülkenin FMOLS Testi Grup Sonuçları

TOPLU PANEL SONUÇLARI	Katsayı	Olasılık
LNBOO	-0.142	0.000*
LNCO ₂	0.008	0.266
LNGINI	-0.345	0.001*
LNIO	0.016	0.008*
LNSH	0.030	0.000*

Not: * sembolü %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 7'de DOLS testi sonuçlarına göre CO₂ ve İO dışındaki değişkenlerin beklenen yaşam süresi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. BOO'da ve GİNİ'deki %1'lik artış beklenen yaşam süresini sırasıyla %0.14 ve %0.33 azaltırken, SH'deki %1'lik artış ise beklenen yaşam süresini %0.04 arttırmaktadır.

Tablo 7: 15 Ülkenin DOLS Testi Grup Sonuçları

TOPLU PANEL SONUÇLARI	Katsayı	Olasılık
LNBOO	-0.146	0.000*
LNCO ₂	0.014	0.543
LNGINI	-0.330	0.069**
LNIO	0.013	0.478
LNSH	0.040	0.001*

Not: *, **sembolleri sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8'de tek tek ülkeler için elde edilen FMOLS Testi sonuçları yer almaktadır. Ülkeler ayrı ayrı değerlendirildiğinde, üst gelir grubu ülkeler içerisinde bebek ölüm oranı sadece Kanada'da beklenen yaşam süresini etkilemezken, bebek ölüm oranındaki %1 artış beklenen yaşam süresini en fazla ABD'de %0.179 azaltmaktadır.

Üst orta gelir grubu ülkeler içerisinde bebek ölüm oranı bütün ülkelerde beklenen yaşam süresini negatif etkilemektedir. Bebek ölüm oranındaki %1'lik artış en fazla %0.213 ile Güney Afrika'da beklenen yaşam süresini azaltmaktadır. Düşük gelir grubu ülkeler içerisinde bebek ölüm oranı bütün ülkelerde beklenen yaşam süresini negatif etkilemektedir. Bebek ölüm oranındaki %1 artış en fazla Kenya'da beklenen yaşam süresini %0.397 azaltırken bu oran Nijerya'da %0.392, Pakistan'da %0.219 dur. Bu sonuçlar 15 ülkenin toplu olarak değerlendirildiği panel veri analizi sonuçlarıyla da uyumludur.

Bebek ve çocuk ölüm oranlarının daha düşük olduğu ülkelerde doğuştan beklenen yaşam süresi artmaktadır (Miladinov, 2020). Elde edilen bulgularda da

bebek ölüm oranlarının yüksek olduğu ülkelerde yaşam sürelerinin de daha az olduğu görülmektedir. Bebek ölüm oranları ile beklenen yaşam süresi arasında tespit edilen negatif ilişki daha önce yapılan çalışmalarda da (Tüylüoğlu ve Tekin, 2009; Retzlaff-Roberts vd., 2004; Bayın, 2016) yer almaktadır.

Tablo 6 ve 7'de yer alan 15 ülkenin toplu panel sonuçlarına göre CO₂ emisyonundaki artışla beklenen yaşam süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ülkeler ayrı ayrı incelendiğinde ise CO₂ emisyonunda %1'lik artış üst gelir grubu ülkelerden Kanada'da beklenen yaşam süresini %0.062, üst orta gelir grubu ülkelerden Türkiye'de %0.021 ve düşük gelir grubu ülkelerden de Pakistan'da %0.020 azaltmaktadır. Benzer bulgulara ulaşan çalışmalarda da (Boldo vd., 2006; Jerumeh vd., 2015; Yahaya, 2016) CO₂ emisyonu ile beklenen yaşam süresi arasında negatif ilişki belirlenmiştir. Daha yüksek seviyelerde karbondioksit emisyonuna sahip ülkelerde yaşayanlar, diğer zararlı kimyasallara ve kirleticilere de daha yüksek seviyelerde maruz kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu ülkelerde karbondioksit emisyonları arttıkça beklenen yaşam süresi de azalmaktadır (Balan, 2016: 61). Ayrıca CO₂ emisyonunun sebep olduğu hastalıklar nedeniyle sağlık harcamaları da artmaktadır (Boldo vd., 2006; Assadzadeh vd., 2014; Oyalede, 2020).

İşsizlik oranı ile beklenen yaşam süresi arasında farklı bulgular elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ülkelerin birlikte ele alındığı panel sonuçlarına göre işsizlik oranındaki %1'lik artış beklenen yaşam süresini %0.016 arttırmaktadır. Benzer bulgular İngiltere, ABD, Brezilya, Çin, Rusya, Tunus ve Kenya'da da görülmektedir. Panel sonuçlarından farklı olarak işsizlik oranında %1'lik artış beklenen yaşam süresini üst gelir grubu ülkelerden Almanya'da %0.013, üst orta gelir grubu ülkelerden Türkiye'de %0.004 ve düşük gelir grubu ülkelerde de Pakistan'da %0.002 oranında azaltmaktadır. Literatür incelendiğinde benzer sonuçların olduğu çalışmalar (Monsef ve Mehrjardi, 2015; Sede ve Ohemeng, 2015; Alaiye ve Metintaş, 2016; Tafran vd., 2020) bulunmaktadır.

Tablo 7'deki toplu panel sonuçlarına göre sağlık harcamalarındaki %1'lik artış beklenen yaşam süresini %0.030 arttırmaktadır. Ülke grupları incelendiğinde genel olarak sağlık harcamalarındaki artışın panel sonuçlarıyla uyumlu olarak beklenen yaşam süresi üzerinde arttırıcı etkide bulunduğu görülmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda da (Teker vd. 2012; Hajebi ve Javad Razmi, 2014; Şahin, 2018; Aydın, 2020) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Tablo 8'de üst gelirli ülkelerde sağlık harcamalarındaki %1 artış beklenen yaşam süresini en fazla Fransa'da %0.111 arttırırken, üst orta gelirli ülkelerden Güney Afrika'da %0.121 ve düşük gelirli ülkelerden ise Nijerya'da %0.076 oranında bir artışa yol açmaktadır.

Tablo 6 ve 7'de yer alan FMOLS ve DOLS toplu panel sonuçlarına göre Gini katsayısı ile beklenen yaşam süresi arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Ancak ülkeler münferit olarak incelendiğinde (Tablo 8), üst gelir grubu ülkelerde bu ilişki pozitif olarak bulunmuş ve Gini katsayısında %1'lik artışın en fazla ABD'de beklenen yaşam süresini %0.229 arttırdığı tespit edilmiştir. Gini katsayısında %1'lik artış üst orta gelir grubu ülkelerden Rusya'da beklenen yaşam süresini %0.031 ve düşük gelir grubu ülkelerden Nijerya'da beklenen yaşam süresini

%1.412 azaltmakta olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Vogli vd. (2005) 21 gelişmiş ülke ile ilgili çalışmalarındaki sonuçlarla uyumludur.

Tablo 8: Ülkelerin FMOLS Testi Sonuçları

Ülkeler	ÜST GELİRLİ ÜLKELER				
	BOO	CO ₂	GİNİ	İO	SH
	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
Kanada	-0.014	-0.062***	0.122***	0.000	0.078*
İngiltere	-0.089*	0.0147	0.031	0.011*	0.091*
Almanya	-0.069*	-0.016	0.115*	-0.013*	-0.032
Fransa	-0.094*	-0.021	0.164**	0.004	0.111*
ABD	-0.179*	0.046**	0.229*	0.012*	-0.025
Ülkeler	ÜST ORTA GELİRLİ ÜLKELER				
	BOO	CO ₂	GİNİ	İO	SH
	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
Çin	-0.049*	-0.001	-0.015***	0.010*	0.002
Türkiye	-0.089*	-0.021*	0.035	-0.004*	0.018*
Güney Afrika	-0.213*	-0.100	-1.636	-0.024	0.121***
Rusya	-0.076*	0.223*	-0.319*	0.035***	0.018
Brezilya	-0.067*	0.020*	-0.091**	0.016*	0.000
Ülkeler	DÜŞÜK GELİRLİ ÜLKELER				
	BOO	CO ₂	GİNİ	İO	SH
	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı	Katsayı
Tunus	-0.021***	0.031	-0.001	0.010**	0.075*
Pakistan	-0.219*	-0.020*	-0.127	-0.002*	-0.003*
Kenya	-0.397*	0.050**	-2.279	0.177*	0.014
Nijerya	-0.392*	-0.014	-1.412*	0.003	-0.010*
Tacikistan	-0.171*	-0.001**	0.008*	0.004	-0.001**

Not:*, **, *** sembolleri sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4.5. Panel VECM Granger Nedensellik Testi

Eşbütünleşme ilişkisinde değişkenler arasında nedensel bağlantılar bulunabilmektedir. Vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensellik olup olmadığını var ise bu nedenselliğin yönünü belirlemek için kullanılmaktadır (Destek, 2016:1010).

Tablo 9'da 15 ülkenin Granger Nedensellik Testi sonuçları yer almaktadır. Tablo 9'da satır ve sütunda yer alan LNBYs bağımlı değişkeni, diğer değişkenler bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Kısa dönem için parantez içerisinde yer alan değerler olasılık değerlerini göstermektedir. Kısa dönemde yer alan olasılık değerleri incelendiğinde BYs ile BOO arasında, CO₂ ile SH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ayrıca BYs' den İO' ya ve BOO' ya,

GİNİ' den İO' ya, CO₂'den SH' ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 9: 15 Ülkenin Granger Nedensellik Testi Sonuçları

BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER (Kısa Dönem)						ETC (-1) (Uzun Dönem)
	LNBYSS	LNBOO	LNCO ₂	LNGİNİ	LNİO	LNSH	
LNBYSS	-----	34.632	3.624	0.337	3.200	0.595	-0.0231
		(0.000)*	(0.163)	(0.844)	(0.201)	(0.742)	[-8.749]#
LNBOO	7.301	-----	1.194	0.057	1.145	0.205	0.008
	(0.026)**		(0.550)	(0.971)	(0.563)	(0.902)	[0.509]
LNCO ₂	0.248	2.484	-----	3.593	2.018	19.346	0.050
	(0.883)	(0.288)		(0.165)	(0.364)	(0.000)*	[0.679]
LNGİNİ	0.011	0.643	0.559	-----	0.461	0.057	0.004
	(0.994)	(0.724)	(0.756)		(0.793)	(0.971)	[0.074]
LNİO	8.031	2.801	1.403	6.292	-----	4.327	0.221
	(0.018)**	(0.246)	(0.495)	(0.043)**		(0.114)	[1.618]
LNSH	0.303	0.011	5.993	1.103	1.866	-----	-0.0241
	(0.859)	(0.994)	(0.049)**	(0.575)	(0.393)		[-0.228]

Not: *,**sembolleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.# ifadesi uzun dönemde anlamlı ilişkiyi ifade etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler karşılaştırılacak t istatistik değerleri. %10 için 1.64, %5 için 1.96 ve %1 için 2.58'dir.

Tablo 9'da uzun dönem için elde edilen değerler ECT (Cointeg) değerini, altında yer alan köşeli parantez içerisindeki ifadeler t istatistik değerlerini ifade etmektedir. Tablo 9'da yer alan t istatistiklerinin mutlak değerleri ile, tablonun not kısmında yer alan anlamlılık değerleri karşılaştırılmıştır. BYSS'nin t istatistik değeri %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup, ECT katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, değişkenler arasında ortaya çıkan sapmaların uzun dönem denge düzeyine yakınsadığını ifade etmektedir.

5. Sonuç

Beklenen yaşam süresini etkileyen faktörleri araştırmak üzere, üç farklı gelir grubundan 15 ülke için yapılan panel veri analizinde ilk önce birim kök testleri, sonra panel eşbütünlük testi yapılmıştır. Panel eşbütünlük testi sonuçlarına göre eşbütünlük olduğu sonucu elde edilmiş ve FMOLS ve DOLS katsayı tahminleri yapılmış, değişkenlerdeki artışların beklenen yaşam süresi üzerinde etkileri incelenmiştir. Analizlerin son safhasında da Panel VECM Granger nedensellik testleri ile değişkenler arasından kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri, bu ilişkiler varsa da nedenselliğin yönü araştırılmıştır.

Bu çalışmadaki FMOLS testi sonuçlarına göre uzun dönemli ilişkinin ve sonucunda bebek ölümlerinin beklenen yaşam süresi üzerinde azaltıcı etkisinin daha çok üst orta ve düşük gelirli ülkelerde olduğu görülmüştür. Bu ülkeler içerisinde de bebek ölüm oranındaki %1 artış en fazla %0.397 ile Kenya'da beklenen yaşam süresini azaltmaktadır. Bebek ölümlerini azaltmak için bebeklik döneminde yapılan aşılanma oranlarının yükseltilmesi, doğumların uygun

şartlarda ve hastane ortamında yapılmasının sağlanması son derece önemlidir. Ayrıca ergen yaşta hamileliklerin anne ve bebek sağlığı açısından risk teşkil etmesi nedeniyle, bu konuda eğitimlerin yapılması ve devletlerin ilgili yasal önlemleri alması bebek ölümlerinin önüne geçecektir.

FMOLS ve DOLS testi sonuçlarına göre beklenen yaşam süresi ve CO₂ emisyonu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Münferit olarak ülkeler için yapılan analiz kapsamında ise CO₂ emisyonunun beklenen yaşam süresi üzerinde en fazla negatif etkisinin olduğu ülke Kanada'dır. Bu ülkede CO₂ emisyonundaki %1 artış beklenen yaşam süresini %0.062 azaltmaktadır. Hava kirliliği dünya çapında her yıl yaklaşık yedi milyon insanı öldürmektedir. DSÖ verileri, 10 kişiden 9'unun yüksek düzeyde kirlenmiş hava soluduğunu göstermektedir (WHO, 2019). CO₂ emisyonunun zararlı etkilerini bertaraf etmek için yasal düzenlemelerin yapılması, zararlı partiküllerin çevre ve insan sağlığına zarar vermeyecek oranlara düşürülmesi yönünde kurum ve kuruluşlara yaptırımların uygulanmasının yanında sürdürülebilir ve yenilenebilir çevre bilincinin oluşturulması oldukça önemlidir.

Çalışmamızdaki FMOLS ve DOLS toplu panel sonuçlarına göre Gini katsayısı ile beklenen yaşam süresi arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Ancak toplu ülkeler sonuçlarının aksine üst gelir grubu ülkelerinde ilişki pozitif gözükmemektedir. Bunun nedeni gözlem yıllarımız olan 2000-2017 yılları arasında gini katsayısında fazla değişimler olmaması veya beklenen yaşam süresinde belli bir sınıra ulaşması veya değişimlerin az olması gösterilebilir. Çalışmamızda Gini katsayısında %1'lik artış en fazla Nijerya'da beklenen yaşam süresini %1.412 azaltmaktadır. Gelir dağılımında adaletin sağlanmasının özellikle üst orta ve düşük gelirli ülkelerin yaşam beklentilerinin artması yönünde olumlu etkisi olduğu görülmektedir.

Küresel işsizlik oranındaki devam eden azalmaya rağmen 2018'de dünyada yaklaşık 172 milyon işsiz insan vardır. İşsizlik oranları son birkaç yılda yüksek gelirli ülkelerde önemli ölçüde düşmesine rağmen, meydana gelen ekonomik yavaşlamanın ardından birtakım üst orta gelirli ülkelerde yükselmiş ya da yükselme sürecine girmiştir (ILO, 2019). FMOLS testi sonuçlarında işsizlik oranlarının beklenen yaşam süresine etkileri anlamlı bulunurken, DOLS testinde bu iki değişken arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır. DOLS testi için daha uzun süreli verileri analize ihtiyaç duyulması bunun nedeni olabilir. FMOLS testi sonuçlarına göre işsizlik oranındaki %1'lik artış beklenen yaşam süresini en fazla Almanya'da %0.013 azaltmaktadır. İşsizliğin beklenen yaşam süresi üzerinde azaltıcı etkisinin görüldüğü ülkelerde hükümetlerin ekonomi politikalarını, işsizliği minimuma indirecek şekilde yönlendirmeleri gerekmektedir.

Çalışmamızda sağlık harcamalarının milli gelir içinde payı ile beklenen yaşam süresi arasındaki pozitif ilişki hem FMOS hem DOLS testi sonuçlarına göre anlamlı bulunmuştur. Analiz kapsamında yer alan ülkeler içerisinde sağlık harcamalarının %1 artması en fazla Güney Afrika'da %0.121 oranında beklenen yaşam süresini arttırmaktadır. Sağlık harcamalarının artması sağlıklı insan sayısını arttırdığı gibi, sağlık hizmetlerinin kalitesinin ve ulaşılabilirliğinin artmasını da beraberinde getirecektir. İnsanların sağlıklı kalması, hastalıklardan

korunması ve hasta olduklarında kaliteli hizmet almaları beklenen yaşam süresini de arttıracaktır.

Çalışmamızda yer alan panel VECM Granger nedensellik testi sonuçlarına göre kısa dönemde beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde beklenen yaşam süresinden işsizlik oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönemde ise diğer tüm değişkenlerden beklenen yaşam süresine doğru nedensellik ilişkisi anlamlı bulunmuştur.

Son olarak, farklı gelir gruplarına göre doğumda beklenen yaşam süresine etki eden faktörlerin analiz edildiği bu çalışmadan elde edilen bulguların ve yapılan önerilen daha sonra yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır. Ayrıca bundan sonraki çalışmalarda farklı ülkeler ve farklı değişkenlerin ele alınarak beklenen yaşam süresine etkilerinin araştırılması konuyla ilgili daha detaylı bilgi ve verilere ulaşılmasını sağlayacaktır.

Destek Ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın hazırlanmasında her bir araştırmacı aynı oranda katkıda bulunmuştur.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır."

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 311-322.
- Alaiye M. K. ve Metintaş S. (2016). Türk Cumhuriyetlerinde Toplum Yaşlanmasının Sosyodemografik ve Ekonomik Özellikler Açısından Değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Ali, A. and Ahmad, K. (2014). The Impact of Socio-Economic Factors on Life Expectancy for Sultanate of Oman: An Empirical Analysis. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-14.
- Assadzadeh, A., Faranak, B. and Amir, S. (2014). The Impact of Environmental Quality and Pollution On Health Expenditures: A Case Study of Petroleum Exporting Countries. *Proceedings of 29th International Business Research Conference*, Sydney, Australia, November, 24-25.
- Aydın, B. (2020). İktisadi Göstergelerin Beklenen Yaşam Süresi Üzerindeki Etkileri: Panel Veri Analizi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70(1), 163-181.

- Balan, F. (2016). Environmental Quality and Its Human Health Effects: A Causal Analyse Is Fort The EU-25. *International Journal of Applied Economics*, 13(1), 57-71.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, (Third ed.) England: John Wiley & Sons, Chichester.
- Bayın, G. (2016). Doğuştta Ve İleri Yaştta Beklenen Yaşam Sürelerine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(3), 93-103.
- Boldo et. al (2006). Apheis: Health Impact Assessment of Long-Term Exposure to PM(2.5) In 23 European Cities. *European Journal of Epidemiology*, 21, 449-458
- Bozma, G., Eren, M. ve Başar, S. (2018). Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yaşam Beklentisi İlişkisi: Wilkinson Hipotezi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 793-805.
- Breitung, J., (2000). *The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data*. B. Baltagi (ed.), *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels*, *Advances in Econometrics*, 15, 161-178.
- Bulut, Ş. (2021). Ortadoğu Ülkelerinde Kamu ve Özel Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresine Etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Ortadoğu ve Göç Dergisi*, 11(2), 268-290.
- Delavari, S., Zandian, H., Rezaei, S., Moradinazar, M., Delavari, S., Saber, A. and Fallah, R. (2016). Life Expectancy and its Socioeconomic Determinants in Iran. *Electronic Physician*, 8(10), 3062-3068.
- Destek, M. A. (2016). Natural Gas Consumption and Economic Growth: Panel Evidence from OECD Countries. *Energy*, 114,1007-1015.
- Dhrifi, A. (2019). Does Environmental Degradation, Institutional Quality, and Economic Development Matter for Health? Evidence from African Countries, *Journal of the Knowledge Economy*, 10,1098-1113.
- Gülmez, A. ve Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163, 335-353.
- Gürsoy Gök, T.Z. ve Şen, H. (2020). Sağlık Harcamalarının Yaşam Beklentisine Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(2), 121-129.
- Hajebi, E. and Javad Razmi, M. (2014). Effect of Income Inequality on Health Status in a Selection of Middle and Low Income Countries. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 9(3),133-152.
- ILO (2019). World Employment and Social Outlook: Trends 2019, Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_670542.pdf
- Im, K. S., Pesaran and H.M., Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*. 115(1), 53-74.

-
- Jerumeh, T. R., Ogunnubi, C. S., and Yusuf, S. A. (2015). Industrial Pollution and It Sattendant Effects On Public Health in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6 (24), 164-175.
- Kabir, M. (2008). Determinants of Life Expectancy in Developing Countries, *The Journal of Developing Areas*, 41(2),185-204.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.
- Koçak, F. ve Uzay, N.(2018). Demokrasi, Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme: Kurumların Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Sosyoekonomi*, 26(36), 81-102.
- Küresel Karbon Atlası (2021). Erişim adresi: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions>
- Lallo, C. ve Raitano, M. (2018). Life Expectancy in Equalities in The Elderly by Socioeconomic Status: Evidence from Italy. *Population Health Metrics*, 16(7), 1-21.
- Levin, A., Lin, C.F., and Chu, C.S.J. (2002). Unitroot Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Mahdian M., Fazel M.R., Sehat M., Rahimi H. and Mohammadzadeh M. (2016). Life Expectancy at Birth in Aran-Bidgol Region, Iran, 2012: A Study Based On Corrected Health Houses Data. *International Journal of Epidemiologic Research*, 3(3), 259-267.
- Matthew, O., Osabohien, R., Fagbeminiyi, F. and Fasina, A. (2018). Greenhouse Gas Emissions and Health Outcomes in Nigeria: Empirical in Sight from ARDL Technique. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8, 43-50.
- Miladinov, G. (2020). Socioeconomic Development and Life Expectancy Relationship: Evidence from the EU Accession Candidate Countries. *Journal of Population Sciences*, 76(2), 1-20.
- Monsef, A. and Mehrjardi, A. (2015). Determinants of Life Expectancy: A Panel Data Approach. *Asian Economic and Financial Review*. 5(11), 1251-1257.
- OECD (2020). Life Expectancy at Birth. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm>
- Oyalede, A. O., Tijani, O.D., Wakile. M.O. and Kanimodo, A.L. (2020). Environmental Quality and Its Attendant Effect on Human Health: New Evidence from Panel Quantile Regression for Anglophone Countries in West Africa. *International Journal of Immunology*, 8(4), 89-95.
- Pedroni P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Special Issue, 653-669.
-

- Pedroni P. (2000). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Pedroni P. (2001). Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels. *The Review of Economics and Statistics*, 83, 727-731.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Test Swith an Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597- 625.
- Retzlaff-Roberts, D., Chang, C.F. and Rubin, R.M. (2004). Technical Efficiency in theUse of Health Care Resources: A Comparison of OECD Countries. *Health Policy*, 69(1), 55-72.
- Sede, P. and Ohemeng, W. (2015). Socio-Economic Determinants of Life Expectancy in Nigeria (1980 – 2011). *Health Economics Review*, 5(2), 1-11.
- Solt, F. (2019). Standartlaştırılmış Dünya Gelir Eşitsizliği Veritabanı (SWIID), Sürüm 8-9. Erişim adresi: <https://fsolt.org/swiid/>
- Şahin, D. (2018). Doğumda Yaşam Beklentisinin Belirleyicilerinin Analizi: APEC Ülkeleri Örneği. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 1-7.
- Tafran, K., Tumin, M. and Osman, A. F. (2020). Poverty, Income and Unemployment as Determinants of Life Expectancy: Empirical Evidence from Panel Data of Thirteen Malaysian States. *Iran Journal of Public Health*, 49(2), 294-303.
- Teker, D., Teker, S. ve Sönmez, M.(2012).Ekonomik Değişkenlerin Kadın Ve Erkeğin Yaşam Süresine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 118-126.
- Tıraş, H.H. (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizleri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Tüylüoğlu, Ş. ve Tekin, M.(2009). Gelir Düzeyi ve Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresi ve Bebek Ölüm Oranı Üzerindeki Etkileri. *Çukurova Üniversitesi İİBF Fakültesi Dergisi*, 13(1), 1-31.
- Vogli, D.R. et.al, (2005). Has The Relation Between Income Inequality and Life Expectancy Disappeared? Evidence from Italy and Top Industrialised Countries. *Journal of Epidemiol Community & Health*, 59, 158-162.
- WHO (2019). Erişim adresi: https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1
- World Bank (2021). Erişim adresi: <http://data.worldbank.org/indicator>
- Yahaya, A. et. al. (2016). How Relevant Is Environmental Quality to Per Capita Health Expenditures? Empirical Evidence from Panel of Developing Countries. *Springer Plus*, 5(925), 1-14.
- Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 27-47.

Yaşar, E. (2019). Dünyada İş ve Yatırım Ortamını İyileştirmek İçin Yapılan Reformların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Gelir Gruplarına Göre Panel Eşbütünleşme Analizi. *Turkish Studies*, 14(1), 833-862.

**DENETİM KALİTESİ ÜZERİNDE BORÇLANMA MALİYETLERİ,
KALDIRAÇ ORANLARI VE İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNÜN ETKİSİ****Yusuf KURT¹****Öz**

Bu çalışmada BIST'te işlem gören işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüklerinin etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda BIST'te işlem gören işletmelerin 2012 ve 2021 yıllarına ilişkin dönem sonunda yayımladıkları bağımsız denetim raporları ile birlikte kar/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre işletmelerin denetim kaliteleri ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu ilişkiye göre "BIG 4" denetim şirketleri tarafından denetlenen işletmelerin, denetlenmeyen işletmelere göre borçlanma maliyetlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Denetim kalitesi ile işletme büyüklüğü arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenirken, denetim kalitesi ile kaldıraç oranı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Denetim Kalitesi, Borçlanma Maliyetleri, Lojistik Regresyon Modeli

**THE EFFECT OF BORROWING COSTS, LEVERAGE RATIOS AND
BUSINESS SIZE ON AUDIT QUALITY****Abstract**

This study aims to determine the effect of borrowing costs, leverage ratios and firm sizes on the audit quality of enterprises. In this context, data on the profit/loss statement and financial position statements of the companies traded in the BIST and the independent audit reports published at the end of the period for 2012 and 2021 were used. The data obtained in this context were analyzed with the logistic regression method. According to the results obtained from the research, it was determined that there was positive and significant relationship between the audit quality of enterprises and their borrowing costs. According to this relationship, it had been determined that the borrowing costs of the companies audited by BIG 4 audit companies were higher than the companies that were not audited. While it was observed that there was a negative and significant relationship between audit quality and firm size, no significant relationship was found between audit quality and leverage ratios.

Key Words: Audit Quality, Borrowing Costs, Logistic Regression Model

¹ Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, orcid.org/0000-0002-1071-4205

Extended Abstract

Aim: This study aims to determine the effects of borrowing costs, leverage ratios and firm size on the audit quality of companies traded in Borsa Istanbul (BIST).

Methods: In our research, in determining the effect of borrowing costs, leverage ratios and firm size on audit quality, data on the independent audit reports of the companies traded in BIST, published at the end of the period for 2012 and 2021, as well as the profit/loss statement and financial position statements were used. Research data were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP). Since borrowing costs constitute one pillar of the research, financial institutions were excluded from the scope of BIST 30 and the analysis was carried out on the 10-year data of 16 enterprises.

If the independent audits of the enterprises were audited by audit companies so called "BIG 4", (Deloitte, Ernst and Young, KPMG and PWC), the audits are of high quality (Awuye, 2022:55), if they were audited by an independent audit company other than BIG 4, the audits are of less quality. Based on the assumption that the audit quality of the enterprises was determined. In the study, businesses audited by BIG 4 were categorized as "1" and businesses audited outside of BIG 4 were categorized as "0". Since there were categorical variables among the variables used in this context, the data were analyzed with the logistic regression method.

In the financial statements, the borrowing costs of the enterprises were calculated by dividing the "*financial expenses*" reported in the profit / loss statements to the "*total debts*" item in the financial statements, while the leverage ratio was obtained by dividing the total debts of the enterprises by the total assets. The size of the enterprise was calculated by taking the natural logarithm of the total assets of the enterprises.

Findings: According to the results of the logistic regression method, when the effects of borrowing costs, leverage ratios and firm size on the audit quality of the companies included in the analysis were examined, the significance value for borrowing costs was $p < 0.05$, the significance value for leverage ratios was $p > 0.05$, the significance value for firm size was and $p < 0.05$ was determined. In this case, it had been determined that there was a positive and 1% significant relationship between the audit quality of the enterprises and the borrowing costs, while a negative and 5% significant relationship between the audit quality and the size of the firm. No significant relationship was found between audit quality and leverage ratios.

When the studies dealing with the relationship between borrowing costs and audit quality in the literature were examined, it was seen that the results obtained differ. Fortin and Pittman (2004), Imen et al., (2015). Bacha et al. (2020), Orazalin and Akhmetzhanov (2018) stated that audit quality has a decreasing effect on borrowing costs. Because it is known that companies give importance to audit quality while financial institutions determine the borrowing costs of the parties in need of funds. Accordingly, companies with high audit quality are expected to

have lower borrowing costs than companies with low audit quality. Therefore, the results obtained from the study didn't match our expectations.

But Manoel et al. (2022), Kim et al. (2011) and Huguet and Gandía (2014) did not reach the conclusion that audit quality has a decreasing effect on borrowing costs. Manoel et al. (2022) state that debt agreements have been signed between financial institutions and businesses for many years in order to minimize borrowing costs in countries with high interest rates. For this reason, the close relationship between financial institutions and businesses causes their audit quality to not reduce borrowing costs. The results obtained between the size of the firm and the audit quality show that the audit quality decreases as the size of the companies increases.

Conclusion: In order to determine that the dependent and independent variables used in the model were related to each other, the omnibus test was used and it was determined that the variables were related to each other. Cox and Snell R² and Nagelkerke R² statistical tests were used to determine the percentage of relationship between dependent and independent variables. According to the Nagelkerke R² statistical result, the relationship was found to be at the level of 11%. The Hosmer-Lemeshow test was used to determine the model fit. According to the test result, the model's significance level being $p > 0.05$ showed that the model fit was good.

According to the results of the logistic regression analysis, when the effects of the audit quality of the companies included in the analysis on the borrowing costs and leverage ratios were examined, it had been determined that there was a positive and significant relationship between the audit quality of the companies and the borrowing costs. According to this relationship, it had been determined that the borrowing costs of the companies audited by BIG 4 audit companies were higher than the companies that were not audited. In other words, it showed that companies with high audit quality had higher borrowing costs than companies with low audit quality. The results obtained between the size of the firm and the audit quality indicated that the audit quality decreases as the size of the companies increases.

1. Giriş

Dünyada yaşanan Enron ve WorldCom gibi muhasebe skandalları finansal tabloların güvenilirliğine ilişkin denetim kalitesinin önemini ortaya çıkarmıştır. Finansal tablo denetimlerinde denetçilerin en önemli rolü finansal tabloların Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri (GKGMİ) ile ne derece uyumlu olduğunu ortaya koymaktır. Denetimin temel amacı; ilgili tarafların finansal tablolara olan güvenini artırmaktır. Bu bağlamda DeAngelo (1981) denetim kalitesini “*Denetçinin işletmelerin finansal tablolarında önemli yanlışlıklar tespit etmesi ve söz konusu yanlışlıkları raporlama olasılığı*” şeklinde tanımlamaktadır.

Denetim kalitesinin işletmelerin borç yapısını etkilemesi beklenmektedir. Bu fenomen Jensen ve Meckling (1976) tarafından, daha az öz sermayeye sahip firmaların varlık ikamesi konusunda daha fazla teşvike sahip olması nedeniyle ortaya atılmıştır (Manoel vd., 2022:27). Finansal kurumların işletmelerin fon ihtiyaçlarına cevap verebilmek için, kredi risklerini belirlemeleri gerekmektedir. Kredi riskleri yayımlanan finansal tablolar aracılığı ile belirlenmektedir. Bağımsız denetçiler işletmeler ile finansal kurumlar arasında bilgi çarpıklığını azaltma konusunda önemli rol oynamaktadırlar. Bağımsız denetçilerin bilgi çarpıklıklarını minimize etmeleri finansal kurumların işletmelerin finansal tablolarına olan güvenini arttırmaktadır. DeAngelo (1981) ve Francis ve Wilson (1988) “BIG 4” denetim şirketleri² tarafından yapılan denetimlerin belirli bir program dahilinde daha bağımsız olarak gerçekleştirildiği, alan uzmanlı ve yüksek kaliteli denetim hizmeti sunduklarını ifade etmişlerdir (İmen vd., 2015:196). Bu gibi sebepler yapılan denetimlerin finansal kurumlar tarafından kaliteli olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır. “BIG 4” olarak adlandırılan denetim şirketleri kamuoyunda yüksek itibara sahip olsalar da denetimlerinin başarısız veya kalitesiz olması durumunda kurumsal itibarları zarar göreceğinden daha yüksek bir maliyetle karşılaşmaları kaçınılmazdır.

Denetim kalitesini etkileyen faktörlere bakıldığında bu faktörler; bağımsız denetim kuruluşlarına ilişkin faktörler ve bağımsız denetçilere ilişkin faktörler olarak sıralanabilir. Bağımsız denetim kuruluşlarına ilişkin faktörler; denetim firmasının büyüklüğü, personelin kalitesi ve şeffaflık raporları olarak özetlenebilir. Bağımsız denetçiler açısından ise personelin mesleki bilgisi, tecrübesi, bağımsızlığı, tarafsızlığı ve dürüstlüğü denetim kalitesi üzerinde etkili olmaktadır.

Kamu Gözetimi ve Muhasebe Standartları Kurumu (KGK) bağımsız denetim kuruluşları ve bağımsız denetçilerin yaptıkları denetim faaliyetlerinin kanunlara, kararnamelere, kurumun standartlarına ve düzenlemelerine uygun olup olmadığı konusunda inceleme yapmak suretiyle görüş bildirmekle de sorumludur. KGK tarafından yapılan incelemeler Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar (KAYİK)lerin denetimini yapan denetim kuruluşları için en az üç yılda bir, diğer işletmeler içinse en az altı yılda bir yapılmaktadır. KGK yaptıkları normal planlamaların haricinde ayrıca şikâyetler veya ihbarlar olması durumunda da herhangi bir süreye bağlı kalmadan inceleme yapabilme hakkına sahiptir. KGK tarafından yapılan incelemeler 2014 yılından itibaren gerçekleştirilmekte ve ilgili inceleme raporları da KGK'nın resmi sitesinde yayımlanmaktadır.

Borçlanma maliyetleri ve denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma mevcuttur. Fakat bu çalışmalardan elde edilen sonuçların birbirlerinden farklılaştığı görülmektedir. Örneğin; Fortin ve Pittman (2004), İmen vd., (2015). Bacha vd. (2020), Orazalin ve Akhmetzhanov (2018)'un çalışmalarında işletmelerin denetim kalitesinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Çünkü finansal kurumların fon ihtiyacı olan tarafların borçlanma maliyetlerini belirlerken işletmelerin denetim kalitelerine önem vermeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda denetim kaliteleri yüksek olan

² BIG 4 olarak adlandırılan bu şirketler Deloitte, Ernst and Young, KPMG ve PWC'dir.

işletmelerin, denetim kalitesi düşük olan işletmelere göre borçlanma maliyetleri daha düşük olabilmektedir. Fakat Manoel vd. (2022), Kim vd. (2011) ve Huguet ve Gandía (2014)'nın çalışmalarında denetim kalitesinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde bir etkisi olduğu sonucunu desteklememektedir. Bunun nedenleri irdelendiğinde Manoel vd. (2022) faiz oranları yüksek olan ülkelerde borçlanma maliyetlerini minimuma indirmek amacıyla uzun yıllar boyunca finansal kurumlar ve işletmeler arasında borç sözleşmeleri imzalandığını belirtmektedirler. Bu nedenle finansal kurumlar ile işletmelerin yakın ilişki içerisinde olmaları denetim kalitelerinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde etkilememesine neden olabilmektedir.

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğünün etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada BIST'te işlem gören işletmelerin 2012 ve 2021 yıllarına ilişkin dönem sonunda yayımladıkları bağımsız denetim raporları ile kar/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu amaçla öncelikle literatür taramasına yer verilmiş ve daha sonra bağımsız denetim kalitesi, borçlanma maliyetleri ve işletme büyüklükleri konularına değinilerek analiz gerçekleştirilmiştir.

2. Literatür Taraması

Imen vd. (2015) tarafından 2003-2012 yılları arasında 32 Tunus işletmesi üzerinde borçlanma maliyetleri, zamanında açıklama ve denetim kalitesi konuları üzerinde bir araştırma yapılmıştır. İşletmelerin denetim kalitesi BIG 4 denetim firmaları tarafından denetlenip denetlenmemesine göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre denetçi türlerinin borçlanma maliyetleri ile negatif bir ilişki içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca kazanç duyurularının gecikmesi ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Manoel vd. (2022) tarafından Brezilya'daki şeker kamışı işletmeleri üzerinde borçlanma maliyetleri ve denetim kalitesi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada BIG 4 denetim şirketi tarafından denetlenen işletmelerin, denetlenmeyen işletmelere göre daha düşük borçlanma maliyetlerine sahip olması beklenmektedir. Elde edilen sonuçlar yüksek denetim kalitesi ile işletmelerin borçlanma maliyetleri arasında negatif ve anlamlı bir sonuç olmadığını göstermiştir.

Hussaini ve Fadjarenie (2022) tarafından 2011-2020 yılları arasında Endonezya borsasında işlem gören 21 üretim işletmesinin denetim kaliteleri üzerinde işletme büyüklüğü, denetim ücreti ve kaldıraç etkisi ele alınmıştır. Verilerin analizinde panel veri yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre denetim kalitesi üzerinde işletme büyüklüğü ve denetim ücretinin pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Denetim kalitesi üzerinde kaldıraç oranının etkisinin ise anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayu vd. (2018) tarafından 2012-2016 yılları arasında Endonezya borsasında işlem gören endüstriyel üretim işletmelerinin denetim kaliteleri üzerinde denetim ücreti ve işletme büyüklüğünün etkisi araştırılmıştır. Analiz 122 veri üzerinde çoklu regresyon yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen

sonuçlara göre denetim kalitesi üzerinde işletme büyüklüğü ve denetim ücretinin etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Cahyanti vd. (2022) tarafından işletmelerin denetim kalitesi üzerinde mali problemler, işletme büyüklüğü, aktif büyümesi, denetim süresi, denetçi değişikliği ve denetim ücreti gibi değişkenlerin etkisi araştırılmıştır. Araştırma 2015 ve 2019 tarihleri arasında Endonezya borsasında işlem gören 20 işletme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Lojistik regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlara göre mali problem ve denetçi değişikliğinin denetim kalitesi üzerinde etkili olduğu tespit edilirken, işletme büyüklüğü, aktif büyümesi, denetim süresi ve denetim ücretinin denetim kalitesi üzerinde bir etkisi olmadığı belirtilmiştir.

Meini vd. (2022) tarafından işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde iş deneyimi, bağımsızlık, denetçi yetkinliği ve zaman bütçesi baskısının etkisi araştırılmıştır. Araştırma Jakarta'da çalışan tüm denetçilere beşli likert ölçeği ile hazırlanmış 52 soruluk anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre denetim kalitesi üzerinde bağımsızlığın etkisi bulunmazken, iş deneyimi, denetçi yetkinliği ve zaman bütçesi baskısının kısmi etkisinin olduğu ifade edilmiştir.

Huq vd. (2022) tarafından denetlenmiş işletmeler ile borçlanma maliyetleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada araç değişken yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre denetlenmiş mali tabloları olan işletmelerin, denetlenmemiş mali tabloları olan işletmelere göre borç maliyetlerinde ortalama %47 tasarruf ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca büyük denetim firmaları tarafından denetlenmenin herhangi bir borç avantajı sağlamadığı tespit edilmiştir.

El Ghoual vd. (2014) tarafından 42 işletme üzerinde borç vadesi ve denetçi seçimi açısından BIG 4 denetim firmalarının önemine ilişkin bir araştırma yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar BIG 4 denetim firmaları tarafından denetlenen işletmelerin sermaye yapılarındaki uzun vadeli borç oranını artırdığını göstermiştir. Bu sonuç BIG 4 olarak adlandırılan denetim firmalarının borç vadeleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Chen vd. (2018) tarafından 2002-2015 yılları arasında Amerikan işletmeleri üzerinde denetim kalitesinin borç yapısı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz 4.271 işletme üzerinde gerçekleştirilerek, toplam 25.869 gözlem yapılmıştır. Çalışma sonucunda özellikle, yüksek denetim kalitesinin kamu borçlularını ve yöneticiler arasındaki sözleşme sonrası ahlaki tehlikeyi azalttığı ve tahakkuk kalitesinin denetim kalitesi üzerinde önemli derecede etkili olduğu belirtilmiştir.

Causholli ve Knechel (2012) tarafından borç ilişkileri, denetim kalitesi ve borçlanma maliyetleri üzerine bir çalışma yapılmıştır. 1986-1998 yılları arasında Amerikan firmaları üzerinde gerçekleştirilen çalışmada yüksek kaliteli denetimin borçlanma maliyetlerini azaltması beklenmektedir. Elde edilen sonuçlar literatürle uyumlu olarak, yeni kurulan işletmelerin daha fazla faiz oranlarına maruz kaldığını ve borçlanma maliyetlerini azaltabilmek için denetim kalitesinin önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Çalışmada ayrıca yüksek teknoloji

kullanan işletmelerde denetim kalitesinin etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Awuye (2022) kazanç yönetimi üzerinde denetim kalitesi ve tahakkuk düzeylerinin etkisini araştırdığı çalışmasında, 2019-2016 yılları arasında BIG 4 denetim şirketi tarafından denetlenen işletmelerin tahakkuk düzeyleri ve kazanç yönetimlerinin arttığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuç Fransa'daki denetçi dava risklerinin düşük olmasına bağlanmaktadır.

Chang vd. (2009) tarafından finansal kararlar üzerinde denetçi kalitelerinin etkisinin araştırıldığı çalışmada büyük denetim firmaları tarafından denetlenen şirketlerin, küçük denetim firmaları tarafından denetlenenlere kıyasla borç yerine öz sermayeye başvurma olasılıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca büyük denetim firmaları tarafından denetlenen işletmelerin daha fazla öz sermaye ihraç ettikleri ve borçlanma maliyetleri açısından piyasa değişikliklerinden daha az etkiledikleri belirlenmiştir.

Becker vd. (1998) kazanç yönetimi üzerinde denetim kalitesinin etkisini araştırmışlardır. Kazanç yönetiminin tespitinde Jones (1991) modeli kullanılarak ihtiyari tahakkuklar hesaplanmıştır. Çalışmada denetim kalitesinin belirlenmesinde, 10379 büyük (BIG 6) ve 2179 ise küçük denetim firmalarına ait veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar denetim kalitesi azaldıkça, muhasebe esnekliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. BIG 6 tarafından denetlenen işletmeler, BIG 6 tarafından denetlenmeyen işletmelere göre ortalama toplam varlıkların yüzde 1.5-2.1'i kadar isteğe bağlı tahakkuklar raporladıkları tespit edilmiştir.

Koren vd. (2014) tarafından 2006-2010 yılları arasında 1949 işletmenin verileri kullanılarak finansal tablo denetiminin borçlanma maliyetleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmada, denetlenen firmaların kazançları, denetlenmemiş firmaların kazançlarına kıyasla gelecekteki faaliyet performansı hakkında daha az bilgilendirici olduğu tespit edilmiştir.

Khudhair vd. (2019) işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde yönetim kurulu ve denetim komitesi özelliklerinin etkisini araştırmışlardır. Çalışma, Irak'taki finansal olmayan firmalardan oluşan bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Lojistik regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmanın birincil amacı, seçilen firmalarda yönetim kurulu büyüklüğü, denetim komitesi bağımsızlığı, denetim komitesi uzmanlığı ve denetim kalitesi gibi iç ve dış yönetim mekanizmalarının etkisini araştırmaktır. Elde edilen sonuçlara göre, denetim kalitesi ile denetim komitesindeki icracı olmayan yöneticilerin yüzdesi arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Mevcut çalışmanın bulguları, politikacılar, araştırmacılar, muhasebeciler, finans uzmanları ve denetimciler için denetim kalitesinin önemini ve Irak'taki herhangi bir finansal olmayan bir işletmenin denetim kalitesini etkileyen kilit faktörlerin anlaşılmasına yardımcı olacağı belirtilmiştir.

3. Bağımsız Denetim Kalitesi

De Angelo (1981) denetim kalitesini *“denetçilerin önemli yanlışlıkları tespit etmesi ve bu yanlışlıkları bağımsız bir şekilde raporlaması”* şeklinde ifade ederken, Palmrose (1988) ise denetim kalitesini *“güvence düzeyi”* olarak tanımlamaktadır.

Bu bağlamda denetim kalitesinin amacı finansal tablolar hakkında güvence sağlamak olduğundan, denetim kalitesi finansal tablolarda önemli yanlışlıkların bulunmaması olasılığıdır (Chadegani, 2011:312). De Angelo (1981)'ya göre öncelikle denetçiler müşterilerine ait muhasebesel kusurları belirlemeli ve daha sonra raporlamalıdır.

Bağımsız denetim kalitesi; denetçiler tarafından finansal tabloların önemli hata veya yanlışlıklar içermediğine dair, kalite kontrol standartları gözetilerek Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları (GKGDS) ve yasal mevzuatlara uyulması suretiyle, işletme yönetimine veya kamuoyuna güvence sağlaması şeklinde ifade edilebilir (Yaşar, 2013:467).

Literatürdeki ilgili çalışmalara bakıldığında bağımsız denetim kalitesinin pek çok faktör tarafından etkilendiği görülmektedir. Bu faktörler; “işletme kültürü, denetim şirketinin büyüklüğü, tecrübesi ve personel kalitesi, denetim süreci, şeffaflık raporu, denetim raporu, denetim ücreti, denetim şirketinin müşteri şirketle çalışma süresi” gibi etkenler olarak sınıflandırılabilir (Gör, 2016:39). Bağımsız denetim kalitesini etkileyen diğer faktörlere bakıldığında kurumsal yönetim, denetim komitesi ve etik standartlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalar incelendiğinde işletmelerde aktif ve bağımsız bir denetim komitesinin varlığı durumunda işletmelerin hile yoluna başvurarak aldatıcı finansal tablolar üretilmesinin önüne geçilmektedir. Ayrıca güçlü bir denetim komitesi işletme ortaklarının veya çalışanlarının kazanç yönetimi uygulamaları içesine girmelerini de engellemektedir. Dolayısıyla işletmelerdeki denetim komitesinin bağımsızlığı, bağımsız denetçilerin faaliyetlerine yardımcı olacak ve denetimin kalitesini de arttıracaktır (Acar vd., 2011:77).

Bağımsız denetimin kalitesi açısından KGK tarafından bağımsız denetim kuruluşları ve bağımsız denetçiler için Kalite Kontrol Standardı (KKS)-1 yayımlanmıştır. Bu standartta denetim şirketinin amacı “Denetim şirketinin ve personelinin, mesleki standartlara ve yürürlükteki mevzuat hükümlerine uyduğuna ve denetim şirketi veya sorumlu denetçi tarafından düzenlenen raporların, içinde bulunulan şartlara uygun olduğuna ilişkin kendisine makul güvence sağlayan bir kalite kontrol sistemi kurmak ve bu sistemin devamlılığını sağlamak” şeklinde ifade edilmiştir.

Kalite kontrol sisteminin unsurlarına bakıldığında ise altı başlık altında toplandığı görülmektedir. Bu başlıklar “denetim şirketi bünyesinde kaliteye ilişkin liderlik sorumlulukları, etik hükümler, müşteri ilişkisinin ve denetim sözleşmesinin kabulü ve devam ettirilmesi, insan kaynakları, denetimin yürütülmesi ve izleme” olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ifade edilen başlıkların yazılı bir şekilde denetim firmasında çalışan personellere bildirilmesi gerekmektedir.

4. Borçlanma Maliyetleri ve Kaldıraç Oranı

Borçlanma maliyetleri veya finansman giderleri genel olarak işletmelerin faaliyetleri boyunca öz kaynak dışında herhangi bir kaynaktan fon temin ettiklerinde ilave olarak ödemeleri gereken tutar olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler finansal kurumlara borçlanabileceği gibi, vergi dairelerinden,

personelden, ortaklardan veya diğer kişilerden de borçlanma yoluna gidebilmektedirler (Karataş, 2010:120).

Borçlanma maliyetleri işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için sahip oldukları sermayeye ek olarak başvurdukları yabancı kaynakların bir maliyetini ifade eden bir kavramdır. Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) kapsamında borçlanma maliyetleri konusu TMS 23'te ele alınmıştır. Bu standartta borçlanma maliyetleri “*Bir işletme tarafından yapılan borçlanmalarla ilgili olarak katlanılan faiz ve diğer giderler*” şeklinde tanımlanmıştır.

Borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesinde iki durum söz konusudur. İlk durumda bir özellikli varlık satın alındığında, inşaatı veya üretimi ile doğrudan ilişkisi bulunan borçlanma maliyetleri varlığın maliyetine ilave edilmek suretiyle aktifleştirilmektedir. İkinci durumda ise özellikli varlığa ilişkin inşaatı ve üretimi ile doğrudan ilişkili olan maliyetler güvenilir bir şekilde ölçülmeli ve gelecekte işletmeye fayda sağlamalıdır. Ancak belirtilen şartlar altında katlanılan maliyetler güvenilir bir şekilde ölçülemiyorsa gider olarak kayda alınmalıdır.

Kaldıraç oranı işletmelerin varlık ediniminde ne kadar borç kullandığını göstermektedir ve toplam borçların toplam varlıklara bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Kaldıraç oranının artması işletmelerin borçlarını geriye ödeyememe riskini artırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu oranın %50 civarında olması iyi olarak yorumlanırken, %50'nin üzerinde olan işletmelere ise riskli olarak bakılmaktadır. Yüksek kaldıraç oranı işletmelerin iflasla karşı karşıya gelmesi anlamını da taşımaktadır (Tüz ve Ebese, 2013:229).

5. İşletme Büyüklüğü

İşletme büyüklüğü işletmenin finansal kapasitesini gösteren bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun yıllar boyunca faaliyet gösteren işletmelerin operasyonel faaliyetlerinin iyi olduğu bilinmektedir. Operasyonel faaliyetleri yüksek olan işletmelerin finansal performanslarının da yüksek olması beklenmektedir. Bağımsız denetçiler küçük işletmelerin denetiminde işletmenin sürekliliği ile ilgili endişelerini sıklıkla ifade ettikleri bilinmektedir. Denetlenen işletmelerin büyüklükleri arttıkça işletmelerin sürekliliğine ilişkin bağımsız denetçilerin duydukları endişeler de azalmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler karşılaştıkları birçok problemlerin üstesinden gelerek zamanla büyük işletme sınıfına gelebilmektedir. Bu yüzden büyük işletmeler karşılaştıkları muhtemel finansal veya finansal olmayan problemleri kolaylıkla yönetebilme kapasitesine sahiptirler (Abadi vd., 2019:72).

İşletmelerin büyüklüğü ise sahip oldukları toplam varlıkları ile belirlenebilmektedir. Bu bağlamda toplam varlıkları yüksek olan işletmeler büyük işletme olarak değerlendirilmektedir. Tam tersi durumda ise toplam varlıkları düşük olan işletmeler küçük işletme sınıfına girmektedir. İşletme yatırımcıları sahip oldukları fonları büyük işletmelere yatırarak daha güvende olmaktadır (Adam vd., 2018:331).

6. Veri Seti

Araştırmamızda BIST 30’da işlem gören işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğünün etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmada BIST 30’da işlem gören işletmelerin 2012 ve 2021 yıllarına ilişkin dönem sonunda yayımladıkları bağımsız denetim raporları ile kar/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Araştırma verileri Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)’dan temin edilmiştir. Araştırmanın bir ayağını borçlanma maliyetleri oluşturduğundan BIST 30 içerisinde finansal kurumlar kapsam dışı bırakılarak 16 işletmenin 10 yıllık verileri üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir.

İşletmelerin bağımsız denetimleri “BIG 4” olarak adlandırılan denetim şirketleri (Deloitte, Ernst and Young, KPMG ve PWC) tarafından denetlenmişse, denetimlerin kaliteli olduğu (Awuye, 2022:55), BIG 4 dışında bir bağımsız denetim şirketi tarafından denetlenmişse, denetimlerin daha az kaliteli olduğu varsayımından hareket edilerek işletmelerin denetim kaliteleri belirlenmiştir. Çalışmada BIG 4 tarafından denetlenen işletmeler “1”, BIG 4 dışında denetlenen işletmeler ise “0” kodu ile kategorize edilmiştir. Bu bağlamda kullanılan değişkenler içerisinde kategorik değişken bulunduğundan, veriler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir.

Finansal tablolarda işletmelerin borçlanma maliyetleri kar/zarar tablolarında raporlanan “finansman giderlerinin”, finansal durum tablolarında bulunan “toplam borçlar” kalemine bölünmesi suretiyle hesaplanırken, kaldıraç oranı ise işletmelerin toplam borçlarının toplam varlıklara bölünmesiyle elde edilmiştir. İşletme büyüklüğü ise işletmelerin toplam varlıklarının doğal logaritması alınarak hesaplanmıştır.

7. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Araştırmamızda işletmelerin denetim kaliteleri ile borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğü arasında kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$DK_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 BM_{i,t} + \beta_2 KO_{i,t} + \beta_3 IB_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Modelde belirtilen DK değişkeni, denetim kalitesini göstermekte ve araştırmanın bağımlı değişkenini ifade etmektedir. Modeldeki bağımsız değişkenlerden olan “BM” borçlanma maliyetini, “KO” kaldıraç oranını, IB ise işletme büyüklüğünü göstermektedir. Tablo 1’de araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin kısaltmalar sunulmuştur.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltmalar
Denetim Kalitesi	DK
Borçlanma Maliyeti	BM
Kaldıraç Oranı	KO
İşletme Büyüklüğü	IB

2012 ve 2021 yılları arasında BIST 30’da işlem gören işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğünün etkisi analiz edilecektir.

Aşağıdaki tabloda kurulan modele ilişkin özet bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Özet Bilgiler

Değişkenler	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Denetim Kalitesi	0	1	0.518	0.501
Borçlanma Maliyeti	0.001	0.369	0.098	0.083
Kaldıraç Oranı	0.177	0.854	0.565	0.159
İşletme Büyüklüğü	10.369	23.957	18.335	3.106

Tablo 2’den hareketle analize dahil edilen işletmelerin borçlanma maliyetlerine ilişkin finansman giderleri/toplam varlık değerinin minimum değeri 0.001, maksimum değeri ise 0.369 olduğu görülmektedir. Kaldıraç oranına bakıldığında ise minimum değer 0.177, maksimum değer ise 0.854 olarak hesaplanmıştır. Toplam varlıkların doğal logaritması olan işletme büyüklüğü değişkenine bakıldığında ise minimum değer 10.369, maksimum değer 23.957 olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Sonuçları

	DK	BM	KO	IB
DK	1.00			
BM	0.196	1.00		
KO	-0.002	-0.372	1.00	
IB	-0.162	0.220	-0.212	1.00

Tablo 3’ten elde edilen sonuçlara göre denetim kalitesi ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif bir ilişki (0.196), denetim kalitesi ile kaldıraç oranı arasında negatif bir ilişki (-0.002), denetim kalitesi ile işletme büyüklüğü arasında da negatif bir ilişki (-0.162) olduğu görülmektedir.

Araştırmada bağımsız değişkenlerimiz olan borçlanma maliyeti, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğü değişkenlerinin aralarında çoklu bağlantı problemi olmaması gerekmektedir. Çoklu bağlantı problemi başka bir ifade ile değişkenler arasında yüksek korelasyon olması anlamına gelmektedir. Tablo 3’ten elde edilen sonuçlara göre korelasyon değerlerinin 0.90’dan büyük olmadığı görülmektedir. Bu sonuç ise değişkenlerin yüksek korelasyona sahip olmadığını göstermektedir. (Tabachnick & Fidell, 2007:89).

Çoklu bağlantı probleminin belirlenmesinde ayrıca varyans şişirme faktörlerine de (VIF) bakılabilir. Çoklu bağlantı sorununa ilişkin tolerans ve VIF değerlerine ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: Çoklu Bağlantı Problemi Sonuçları

Tolerans	VIF
0.841	1.189
0.841	1.185
0.841	1.073

Elde edilen sonuçlara göre VIF değerlerinin 10'dan büyük olmaması modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin kendi aralarında çoklu bağlantı probleminde sahip olmadığını göstermektedir.

Lojistik regresyonda klasik regresyonun gerektirdiği normallik varsayımı, doğrusallık problemleri gibi varsayımlar aranmamaktadır. Bu nedenle lojistik regresyon esnek bir analiz yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Çokluk, 2010:1361).

Lojistik regresyon analizine bağımlı değişkenin ikili veya çoklu kategoriye sahip olması durumunda başvurulabilir. Eğer bağımlı değişkeni açıklayan sadece iki değişken mevcutsa ikili lojistik regresyon adını, ikiden fazla değişken mevcutsa bu da çoklu lojistik regresyon adını almaktadır. Lojistik regresyon modelinin temelinde bakıldığında olasılık oranına (odds ratio) dayandığı görülmektedir. Olasılık ise belirli bir olayın gerçekleşme durumunun gerçekleşmeme durumuna bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Lojistik regresyon ise hesaplanan olasılığın doğal logaritması alınması suretiyle belirlenmektedir (Berenson ve Levine, 1996: 837-838).

Lojistik regresyonda olasılık oranı olarak ifade edilen odds oranı $\text{Exp}(\beta)$ olarak ifade edilmekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\text{Odds} = \frac{P(X)}{1-P(X)} \quad (1)$$

$P(X)$ bir olayın gerçekleşme durumunu, $1-P(X)$ ise gerçekleşmeme durumunu ifade etmektedir.

Doğrusal olmayan bir modelin lojistik regresyon modeli aşağıdaki gibidir (Öztürkçü vd., 2022:44).

$$\text{Logit}(p) = \ln \frac{P_i}{1 - P_i} = \beta_0 + \beta_1 X_i + \epsilon_i \quad (2)$$

Modelde verilen olasılık değerini ifade eden P_i aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$P_i = \frac{\exp(X_i \beta)}{1 + \exp(X_i \beta)} \quad (3)$$

Bu çalışmada denetim kalitesi bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Denetimler ise “denetimleri kalitesiz olan işletmeler” ve “denetimleri kaliteli olan işletmeler” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolayısıyla bağımlı değişkenimiz ikiye ayrıldığından çalışmada ikili lojistik regresyon (logit) yöntemi kullanılacaktır.

Tablo 5: Omnibus Tests Sonuçları

		Ki-Kare	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık
Step 1	Step	14.119	3	0.003
	Block	14.119	3	0.003
	Model	14.119	3	0.003

Omnibus testi ile lojistik regresyon modelimize ilişkin katsayıların anlamlılığı analiz edilmektedir. Omnibus testinde H_0 hipotezinin reddedilmesi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin kendi aralarında ilişkili olduğunu göstermektedir (Akbulut ve Rençber, 2016:99). Tablo 5'ten elde edilen sonuçlara göre ki-kare anlamlılık değerlerinin tümünün $p < 0.05$ olması modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yüzdesini belirleyebilmek için Cox ve Snell R^2 ve Nagelkerke R^2 istatistik sonuçlarına bakılması gerekmektedir (Ege ve Bayrakdaroglu, 2012:151). Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Model Özeti

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R^2	Nagelkerke R^2
1	207.463 ^a	0.084	0.113

Model sonuçlarına göre Cox & Snell R^2 değerine göre bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında %8'lik bir ilişki belirlenmişken, Nagelkerke R^2 istatistik sonucuna göre ise %11'lik bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçlar denetim kalitesi ile borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğü değişkenlerinin ilişkili olduğunu göstermektedir.

Modelin uyum iyiliğinin tespit edilmesinde ise Hosmer-Lemeshow testinin sonuçlarına bakılması gerekmektedir. Hosmer-Lemeshow testi sonuçları kullanılan modeldeki verilerin yeterliliğini ve uyumunu göstermektedir (Erkılıç ve Aksoy, 2020:1426). Hosmer-Lemeshow testinin sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Hosmer-Lemeshow Test Sonuçları

Adım	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi (df)	Anlamlılık
1	2.912	8	0.940

Hosmer-Lemeshow Testine ilişkin modelin anlamlılık seviyesinin $p < 0.05$ olması model uyumunun iyi olmadığını, $p > 0.05$ olması ise model uyumunun iyi olduğunu göstermektedir (Hosmer ve Lemeshow, 2000:150). Elde edilen sonuçlara göre $p > 0.05$ olması model uyumunun iyi olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Sınıflandırma Tablosu

Gözlemlenen			Tahmin		
			Denetim Kalitesi		Doğruluk Yüzdesi
			0	1	
Adım 1	Denetim Kalitesi	0	44	33	51.1
		1	32	51	61.4
	Genel Yüzde				

BIST 30’da işlem gören, BIG 4 (Deloitte, Ernst and Young, KPMG ve PWC) bağımsız denetim şirketleri tarafından denetlenmeyen işletmeler “0” koduyla, denetlenen işletmeler ise “1” kodu ile kategorize edilmiştir. Sınıflandırma tablosuna göre dört büyük denetim şirketi tarafından denetlenmeyen toplam 77 işletmenin 44’ünün %51’lik doğruluk yüzdesi ile doğru, 33’ünün ise yanlış tahmin edildiği görülmektedir. BIG 4 tarafından denetlenen 83 işletmenin ise 51’inin %61’lik doğruluk yüzdesiyle doğru olarak tahmin edildiği, 32’inin ise yanlış tahmin edildiği belirlenmiştir. Genel olarak ise işletmelerin denetim kalitelerinin %59’unun doğru olarak sınıflandırıldığı veya tahmin edildiği görülmektedir.

Araştırma modelinin sınıflandırma doğruluğu belirlendikten sonra denetim kalitesini açıklamada etkili olan değişkenlerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Lojistik regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(β)
Borçlanma Maliyeti	6.919	2.343	8.725	1	0.00*	1011.80
Kaldıraç Oranı	0.691	1.148	0.362	1	0.54	1.996
İşletme Büyüklüğü	0.145	0.057	6.461	1	0.01**	0.865
Sabit	1.675	1.330	1.585	1	0.20	5.339

Not: * ve ** simgeleri sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Logit olarak da ifade edilen lojistik regresyon yöntemi sonuçlarına göre analize dahil edilen işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğünün etkilerine bakıldığında borçlanma maliyetlerine ilişkin anlamlılık değerinin $p < 0.05$, kaldıraç oranına ilişkin anlamlılık değerinin ise $p > 0.05$, işletme büyüklüğüne ilişkin anlamlılık değerinin ise $p < 0.05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda işletmelerin denetim kaliteleri ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ve %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenirken, denetim kalitesi ile işletme büyüklüğü arasında da negatif ve %5 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Denetim kalitesi ile kaldıraç oranı arasında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Lojistik regresyon analizinden elde edilen sonuçlara göre işletmelerin borçlanma maliyetleri arttıkça, denetim kalitelerinin de arttığı gözlemlenmektedir. Literatürde borçlanma maliyetleri ve denetim kalitesi arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar irdelendiğinde elde edilen sonuçların farklılaştığı görülmektedir. Fortin ve Pittman (2004), İmen vd., (2015). Bacha vd. (2020), Orazalin ve Akhmetzhanov (2018)’un tarafından denetim kalitesinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde bir etkisi olduğu belirtilmiştir. Çünkü finansal kurumlar fon ihtiyacı olan tarafların borçlanma maliyetlerini belirlerken işletmelerin denetim kalitelerine

önem vermeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda denetim kaliteleri yüksek olan işletmelerin, denetim kalitesi düşük olan işletmelere göre borçlanma maliyetlerinin daha düşük olması beklenmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısıyla çalışmadan elde edilen sonuç beklentimizle uyuşmamaktadır.

Fakat Manoel vd. (2022), Kim vd. (2011) ve Huguët ve Gandía (2014)'nın çalışmalarında denetim kalitesinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşamamışlardır.

İşletme büyüklüğü ile denetim kalitesi arasında elde edilen sonuçlar ise işletmelerin büyüklüğü arttıkça denetim kalitelerinin azaldığını göstermektedir. Bu konuda da literatürde farklı sonuçlar bulunmaktadır. Örneğin Ayu, vd. (2018) ile Hussaini ve Fadjarenie (2022) işletme büyüklüklerinin denetim kalitelerini etkilediğini belirtirken, Nugrahanti ve Darsono (2014) ise işletme büyüklüklerinin denetim kalitelerini etkilemediğini ifade etmektedirler.

8. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada BIST'te işlem gören işletmelerin denetim kaliteleri üzerinde borçlanma maliyetleri, kaldıraç oranı ve işletme büyüklüğünün etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda BIST'te işlem gören işletmelerin 2012 ve 2021 yıllarına ilişkin dönem sonunda yayımladıkları bağımsız denetim raporları ile birlikte kar/zarar tablosu ve finansal durum tablolarına ilişkin veriler kullanılmıştır. İşletmelerin bağımsız denetimleri "BIG 4" olarak adlandırılan denetim şirketleri tarafından yapılmışsa denetimlerin kaliteli olduğu BIG 4 dışında bir bağımsız denetim şirketi tarafından yapılmışsa denetimlerin daha az kaliteli olduğu varsayımından hareket edilerek işletmelerin denetim kaliteleri belirlenmiştir. İşletme büyüklüğü ise toplam varlıkların doğal logaritması alınarak belirlenmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir.

Modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin kendi aralarında ilişkili olduğunu belirlemek amacıyla omnibust testine başvurulmuş ve değişkenlerin birbirleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki yüzdesinin belirlenmesinde Cox ve Snell R^2 ve Nagelkerke R^2 istatistik testlerine başvurulmuştur. Nagelkerke R^2 istatistik sonucuna göre ise ilişkinin %11 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Model uyum durumunun belirlenmesi amacıyla Hosmer-Lemeshow testine başvurulmuştur. Test sonucuna göre modelin anlamlılık seviyesinin $p > 0.05$ olması ise model uyumunun iyi olduğunu göstermiştir.

Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre analize dahil edilen işletmelerin denetim kalitelerinin borçlanma maliyetleri ve kaldıraç oranı üzerine etkilerine bakıldığında işletmelerin denetim kaliteleri ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu ilişkiye göre BIG 4 denetim şirketleri tarafından denetlenen işletmelerin, denetlenmeyen işletmelere göre borçlanma maliyetlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile denetim kaliteleri yüksek olan işletmelerin, denetim kalitesi düşük olan işletmelere göre borçlanma maliyetlerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İşletme büyüklüğü ile denetim kalitesi arasında elde edilen sonuçlar ise işletmelerin büyüklüğü arttıkça denetim kalitelerinin azaldığına işaret etmektedir.

Denetim kaliteleri ile borçlanma maliyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunması Türkiye gibi faiz oranları yüksek olan ülkelerde borçlanma maliyetlerini minimuma indirmek amacıyla uzun yıllar boyunca finansal kurumlar ve işletmeler arasında borç sözleşmeleri imzalanmasından kaynaklanabileceği gibi, finansal kurumlar ile işletmelerin yakın ilişki içerisinde olmaları da denetim kalitelerinin borçlanma maliyetlerini azaltıcı yönde etkilememesine neden olabilmektedir.

Denetim kalitesi ile ilgili çalışma yapacak araştırmacıların üretim veya ticaret işletmelerinin verileri üzerine odaklanmaları denetim kalitesi açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın hazırlanmasında tüm katkı tarafımda yapılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Etik Kurul İzni: Bu makale kamuoyuna sunulan veriler üzerinden yapıldığından saha araştırması yapılmamıştır ve yazımında etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

Kaynakça

- Abadi, K., Purba, D. M., and Fauzia, Q. (2019). The Impact of Liquidity Ratio, Leverage Ratio, Company Size and Audit Quality on Going Concern Audit Opinion. *Jurnal Akuntansi Trisakti*, 6(1), 69-82.
- Acar, D., Senal, S. ve Usul, H. (2011). Bağımsız Denetim Kalitesi: Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 273-306.
- Adam, M., Safitri, R., and Wahyudi, T. (2018). Effect of Company Size, Liquidity and Operational Efficiency On Bank Profitability with Problem Credit Risk as A Moderating Variable at Commercial Banks That Are Listed On the Indonesia Stock Exchange. *Jurnal Perspektif Pembiayaan Dan Pembangunan Daerah*, 6(3), 331-344.
- Aghaei Chadegani, A. (2011). Review of Studies on Audit Quality. *Social Science Research Network*, 20, 312-317.
- Akbulut, R., ve Rençber, Ö. (2016). Veri Zarflama ve Lojistik Regresyon Analizi ile Çimento İşletmelerinde Finansal Performansa Dayalı Etkinliklerin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 91-103.

- Ayu, P., Ida R., and Apit, S.W. (2018). The Influence of Company Size and Audit Fee on Audit Quality, *Advances in Economics. Business and Management Research*, 65, 371-375.
- Awuye, I. S. (2022). The Impact of Audit Quality On Earnings Management: Evidence from France. *Journal of Accounting and Taxation*, 14(1), 52-63.
- Bacha, S., Ajina, A. and Ben Saad, S. (2021). CSR performance And The Cost Of Debt: Does Audit Quality Matter?. *Corporate Governance*, 21(1), 137-158.
- Becker, C. L., Defond, M. L., Jiambalvo, J., and Subramanyam, K. r. (1998). The Effect of Audit Quality on Earnings Management. *Contemporary Accounting Research*, 15(1), 1-24.
- Berenson, M. L. and Levine, D. M. (1996). *Basic Business Statistics: Concepts and Applications (Sixth Edition)* New Jersey: Prentice-Hall International.
- Causholli, M., and Knechel, W. R. (2012). Lending Relationships, Auditor Quality and Debt Costs. *Managerial Auditing Journal*, 27(6), 550-572.
- Cahyanti, C. N., Hastuti, A. W., and Werdiningsih, S. (2022). The Effect of Financial Distress, Company Size, Asset Growth, Auditor Switching, Audit Tenure and Audit Fee on Audit Quality: Study on Manufacturing Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange 2015-2019. *International Journal of Scientific and Academic Research*, 2(1), 1-10.
- Chang, X., Dasgupta, S., and Hilary, G. (2009). The Effect of Auditor Quality on Financing Decisions. *The Accounting Review*, 84(4), 1085-1117.
- Chen, Y., Saffar, W., and Srinidhi, B. (2018). Does Audit Quality Affect Firms' Debt Structure?. *Social Science Research Network*, 23(1), 34-69.
- Çokluk, Ö. (2010). Lojistik Regresyon Analizi: Kavram ve Uygulama: Logistic Regression: Concept and Application. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(3), 1357-1407.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor Size and Audit Quality. *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183-199.
- Ege, İ., ve Bayrakdaroglu, A. (2012). İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon Tekniği İle Analizi. *International Journal of Management Economics and Business*, 5(10), 139-158.
- El Ghoul, S., Guedhami, O., Pittman, J., and Rizeanu, S. (2014). *Cross-Country Evidence on the Importance of Auditor Choice to Corporate Debt Maturity*. Social Science Research Network. Access adresse: <https://papers.ssrn.com/abstract=2531466>
- Erkılıç, C. E., ve Aksoy, A. (2020). Hastanelerde Finansal Başarısızlık Tahmini: Lojistik Regresyon Modeli ile Kamu Hastaneleri Üzerine Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1415-1433.
- Fortin, S., and Pittman, J. (2004). Auditor Choice And The Cost of Debt Capital For Newly Public Firms. *Journal of Accounting and Economics*, 37(1). 113-136.
-

-
- Gör, Y. (2016). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Denetim Kalitesine Etkisi: Bağımsız Denetim Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Hosmer, D. W., and Lemeshow, S. (2000). *Applied Logistic Regression (2nd edition)*. Wiley-Interscience Publication.
- Huq, A., Hartwig, F., and Rudholm, N. (2022). Do Audited Firms Have Lower Cost of Debt? *International Journal of Disclosure and Governance*. 32, 1-36.
- Hussaini, R. A., and Fadjarenie A.,(2022). The Effect Of Company Size, Audit Fee And Leverage On Audit Quality. *International Journal of Management Studies and Social Science Research*, 4 (2), 198-210.
- Huguet, D. and J.L. Gandia. 2014. Cost Of Debt Capital And Audit In Spanish SMEs. *Spanish Journal of Finance and Accounting*, 43(3), 266-289.
- Imen, Achek, Mohamed, and Gallali (2015). Audit Quality, Timely Disclosure, and the Cost of Debt. *Tunisian Evidence*, 11(4), 194-209.
- Karataş, M. (2010). Borçlanma Maliyetlerinin Ums 23, Kobi'ler İçin Ufrs Ve Vergi Usul Kanunu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, (98), 117-144.
- Kim, J.B., D.A. Simunic, M.T. Stein and C.H. Yi. 2011. Voluntary Audits And The Cost Of Debt Capital For Privately Held Firms: Korean Evidence. *Contemporary Accounting Research*, 28(2), 585-615.
- Koren, J., Kosi, U., and Valentincic, A. (2014). *Does Financial Statement Audit Reduce the Cost of Debt of Private Firms?* . Social Science Research Network. Access address: <https://deliverypdf.ssrn.com/>
- Khudhair, D., Al-Zubaidi, F., and Raji, A. (2019). The Effect Of Board Characteristics And Audit Committee Characteristics On Audit Quality. *Management Science Letters*, 9(2), 271-282.
- Manoel, A. A. S., M. B., Santos, D. F. L., and Pündrich, G. P. (2022). Audit Quality And The Cost Of Debt in Private Firms: Evidence From The Brazilian Sugarcane Industry. *International Food and Agribusiness Management Review*, 25(1), 21-36.
- Meini, Z., Karina, A., Digdowiseiso, K., and Rini, N. A. (2022). Do Work Experience, Independence, Auditor Competency, And Time Budget Pressure Matter On Audit Quality?. *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal): Humanities and Social Sciences*, 5(1), 1205-1213.
- Nugrahanti, Y. and Darsono, (2014). Pengaruh Audit Tenure, Spesialisasi Kantor Akuntan Publik Dan Ukuran Perusahaan Terhadap Terhadap Kualitas Audit, 3, 1-9.
- Orazalin, N. ve Akhmetzhanov, R. (2019). Earnings Management, Audit Quality, And Cost Of Debt: Evidence From A Central Asian Economy. *Managerial Auditing Journal*, 34(6), 696-721.
-

- Öztürkçü A.A., H.C. Sayın ve Örgün S., G. (2022). Sahiplik Yapısının Kâr Düzleştirme Uygulamaları Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 7(1), 238-256.
- Tabachnick, B. G., and Fidell. L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics (5th ed.)*. Needham Heights, MA Allyn & Bacon.
- Resmi Gazete (9 Ekim 2005). TMS 23 Borçlanma Maliyetleri. Sayı:25988.
- Tüz, Ö., ve Ebese, Ş. (2013). Yapım Projelerinde Kaldıraç Oranı Tahmini İçin Bir Model Önerisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 227-239.
- Yaşar, A. (2013). Bağımsız Dış Denetim Kuruluşlarına Yönelik Gözetim ve Denetim Etkinliğinin Bağımsız Dış Denetim Kalitesi ile İlişkisi: Türkiye Değerlendirmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 465-480.

**TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE EKONOMİK BİLEŞENLERİNİN
TOPLUM SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: 2014-2018 PANEL
VERİ ANALİZİ****Mustafa ŞİT¹****Korkmaz YILDIRIM²****Haydar KARADAĞ³****Öz**

Covid-19 Pandemi süreci sonrasında ekonomi ve kentleşme alanındaki akademik çalışmaların odak noktasını toplum sağlığı üzerinde etkili olan iktisadi ve sosyopolitik bileşenler ve bu konuda karşılaşılan temel açmazlar oluşturmaktadır. Toplum sağlık harcamaları üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dinamikler, ekonomik kalkınma girişimleri ve ekolojik kısıtlar belirleyici olmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı kentleşme ve çevresel unsurlar ile ilişkili olarak iktisadi ve sosyopolitik parametrelerin toplum sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'deki 2014 ile 2018 yılları arasında 30 büyükşehir için toplum sağlığı harcamaları üzerindeki etkisi olan unsurları belirlemek için Panel EGLS modeli kullanılmıştır. Çalışma sonucunda plansız kentleşmenin sebep olduğu nüfus yoğunluğu, hava kirliliği, hijyen koşullarının yetersizliği, atıklar, kişi başına düşen yeşil alan miktarının yetersiz olması gibi bileşenlerin toplum sağlığını koruma ve geliştirme maliyetlerini artırdığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde enerji kullanımının artması, yüksek eğitim seviyesi ve yaşlı nüfus oranı gibi parametrelerin toplum sağlık hizmetlerine olan talebi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Toplum Sağlığı, Sağlık Harcamaları, Büyükşehir Belediyeleri, Panel Veri Analizi.

**THE IMPACTS OF URBANIZATION AND ECONOMIC
COMPONENTS ON PUBLIC HEALTH IN TURKEY: 2014-2018
PANEL DATA ANALYSIS****Abstract**

After the Covid-19 Pandemic process, the focus of academic research in economics and urbanization consist of economic and sociopolitical components that affect public health and fundamental challenge encountered on that issue. Urban dynamics, economic development initiatives, and ecological constraints are directly or indirectly determinative on public health expenditures. In this context, the main purpose of the study is to analyze the explanatory relationship between public health expenditures and economic and sociopolitical parameters regarding urbanization and environmental factors. For this purpose, the Panel EGLS model was used to determine the factors that have an impact on public health expenditures for 30 metropolitan cities in Turkey between 2014 and 2018. As a result of the study, it is concluded that the costs of protecting and enhancing public health increased due to excessive population density, air pollution, insufficient hygiene conditions, wastes, and limited urban green space per person caused by rapid and unplanned urbanization in Turkey. Likewise, it is found that socio-demographic parameters such as rise in energy consumption, high education level, and elder population rate, increased demand for public health services.

Keywords: Urbanization, Public health, Health Expenditures, Metropolitan Municipalities, Panel Data Analysis.

¹ Doç. Dr. Harran Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, msit@harran.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9694-0547

² Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, korkmaz.yildirim@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5427-5075

³ Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, haydar.karadag@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2398-7314

Extended Abstract

Aim: The COVID-19 has led academic studies and policy analysis to focus on the economic, political, and social factors that have an impact on urban public health, and how to tackle these challenges globally. The urbanization movement across the countries and the predictions that three to four people will live in urban areas in the next 30 years require urbanization parameters to be taken into account in public health studies. More importantly, the scientific expectations that rapid and unplanned urbanization will occur in underdeveloped and developing countries cause urbanization and public health issues to be frequently on the political and academic agenda for these countries. In this regard, the rapid population growth, urbanization, and industrialization tendencies experienced in these countries threaten public health by affecting the quality of the air, water, and food resources required for urban daily lives. To this end, the question of which urbanization and urban life parameters in these countries mostly affect urban public health has been among the issues waiting to be answered in the urban and economic studies. In this context, the main purpose of the study is to analyze the relationship between urbanization parameters regarding economic and socio-political dimensions and urban public health for developing countries.

Method(s): The main challenges concerning urbanization and public health pose the greatest risk for metropolitan cities in developing countries. It is asserted that the impact of urbanization on public health arises from the change in urban living conditions as well as the population growth parameters. For instance, demographic characteristics (population density, ethnic structure, socio-economic status), physical environment (air pollution, dwellings, green areas), social environment (social network, social organization), and the adequacy of public services are the main factors concerning the urban living conditions that affect urban public health. In particular, the change in urban population structure and its demographic characteristics over time has important consequences on the aspect of public health. In this regard, the income and the education level, and the elderly population ratio (+65) in the urban areas are asserted among the main determinants of public health. For this purpose, with data in the period of 2014-2018 for Turkish 30 metropolitan municipalities, the EGLS panel model was used to investigate the impact of urbanization variables on health expenditure in this study. That the impact of urbanization on health expenditure at the city level in Turkey has not been explored in detail before, which differentiates this study from other research on the issue. The fact that over 80% of the total population in Turkey lives in 30 metropolitan cities and the economic activities are mostly carried out in these areas have been effective in the selection of the sample in the study.

Findings and Discussion: In the study, it is found that the urbanization rate is a major variable that has an impact on urban public health and is mostly referenced in the literature. Similarly, parameters such as population density, industrialization, and energy consumption are associated with urban public health and give significant clues about necessary policies on health problems. It is also figured out that industrialization, which is one of the determining factors of urbanization, has explanatory power on urban public health because public

health costs will be high in the cities which have developed industries. It is also found that health expenditures will be high in cities with high levels of education, energy use, and the elderly population, which vary depending on the level of urbanization rate. Thus, it is claimed that the contribution of increasing education level on human capital causes a rise in public health expenditures based on study findings. Energy use is also determining parameters of urban public health since it is an important indicator of urban life quality and urbanization level. Besides, physical environmental conditions (such as high waste services, excessive green area equipment) in the urban areas have significant impacts on the protection and development of public health. It can be argued that having more green open areas and sufficient natural resources such as air, water and soil will have a positive effect on public health as it will increase the quality of urban life.

Conclusion: All in all, the study concluded that the costs of protecting and enhancing public health increased due to the problems such as rapid and unplanned urbanization, excessive population density, air pollution, insufficient hygiene conditions, waste, and inadequacy of green space per person in Turkey. Similarly, it is found that socio-demographic characteristics such as a rise in energy use, education level, and age increase the demand for public health services. The results of the study provide scientific and guiding suggestions that should be taken into account in the policies, plans, and strategies to be implemented by the relevant stakeholders of urban governance such as researchers and political decision-makers in the field of public health and urbanization.

1. Giriş

20. yüzyılın başlarından itibaren küresel ölçekte yaşanan nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, bilgi ve teknoloji alanındaki gelişim ile iktisadi ve sosyo-politik olguların yol açtığı sorunlar, kentsel toplum sağlığı ile ilişkilidir. Yaşanan gelişmelerin toplumsal yaşama ilişkin önemli kazanımları olmasına rağmen, özellikle son dönemlerde tüm canlıların geleceği için risk teşkil edecek düzeye ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (WB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kuruluşların yayınladığı raporlar, 2007 yılından itibaren dünya toplam nüfusunun yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşamaya başladığını göstermektedir. 2050 yılında her dört kişiden üçünün kentsel alanlarda yaşayacağına yönelik beklentiler kentsel yaşamın toplum sağlığı açısından önemli bir bileşen olduğunu göstermektedir (OECD, 2012; UN, 2018; World Bank, 2020; European Commission, 2020). Söz konusu beklentiler ile ilgili kaygıların özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla hissedileceği yönündeki tespitler ise, kentleşme ve toplum sağlığı konusunun bu ülkeler için politik ve akademik gündemlerinde sıklıkla yer almasına sebep olmaktadır. Nüfus artışı, kentleşme ve endüstrileşme girişimleri, kentsel alanda yaşayan bireylerin gündelik yaşantılarını sürdürmeleri için gerekli olan hava, su ve besin kaynaklarını etkileyerek toplum

sağlığını tehdit etmektedir. Bu açıdan kentleşme parametrelerinden hangilerinin toplum sağlığı üzerinde açıklayıcı etkisi olduğu sorusu bilimsel açıdan cevaplanması gerekmektedir (Galea vd., 2005: 1017; Freudenberg vd., 2006: 3). Nitekim toplum sağlığı harcamaları gelişmekte olan ülkeler için en önemli iktisadi ve politik açmazlar arasında yer almaktadır.

Bu çalışma kentleşme ve çevresel etmenler ile toplum sağlığı harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada özellikle gelişmekte olan ülke kategorisinde değerlendirilen Türkiye'nin durumu ve koşulları üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımı takip etmenin temel gerekçesi ise şimdiye kadar bu konuda yapılan çalışmaların ABD, Avrupa ve bazı OECD ülkeleri gibi gelişmiş ülkeler için ampirik uygulamaları kapsamış olmasıdır. Fakat bu çalışmalardan elde edilen bulgu ve değerlendirmeler; endüstrileşme, kentleşme, nüfus artışı gibi değişkenler bakımından çeşitli zorluklar ile karşılaşılan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmamaktadır. Özellikle Türkiye'nin kentleşmenin ekonomik kalkınma, sağlık, eğitim, ulaşım, konut gibi birçok sektörde belirleyici etkisinin olması ve yaklaşık 50 yıllık bir kentleşme deneyimine sahip olması sebebiyle, bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular daha anlamlı ve geçerli olacağı beklenmektedir. Ayrıca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplum sağlığını korumak ve geliştirmek için finansal kaynakların nasıl sağlanacağı sorusu son dönemlerde yapılan çalışma ve analizlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Kentleşme ve toplum sağlığı bileşenleri arasındaki ilişki ülkeler arası makro göstergelerden ziyade şehir düzeyinde mikro değişkenler üzerinden bir analiz yapılması çalışma bulgularını daha fazla özgün kılmaktadır. Ayrıca çalışmada alanyazından farklı olarak iktisadi, toplumsal ve çevresel değişkenler bir arada ele alınmış ve buna göre model oluşturularak analiz yapılmış olması çalışmada sonuçlarını dikkate değer kılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak kentleşme ve toplum sağlığına ilişkin kavramsal ve kuramsal değerlendirmelere yer verilerek kentsel yaşam dinamikleri ve toplum sağlığı arasındaki ilişki hakkında genel bir çerçeve oluşturulmaktadır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde ise yöntem ve bulgulara ilişkin açıklamalara yer verilmektedir.

2. Dünya Kentleşme Trendi ve Toplum Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Kentleşme ve toplum sağlığı ile ilgili yapılan çalışmaların bilimsel ve kapsayıcı bulgulara erişmesine engel teşkil edecek en temel açmazlar arasında ilk dikkati çeken, alan yazında kavram ve ölçüt karmaşasının olması gösterilebilir. Bu konuda yapılan çalışmalarda kentleşme düzeyine ilişkin fonksiyonel ve ekonomik işlevleri dikkate alan bir tanım yerine münferit olarak her bir ülkenin kendi idari ve yasal ölçütler üzerinden tanımlama ve değerlendirmelerin dikkate alındığı gözlenmektedir. Ayrıca, 20. yüzyılda kentsel değişim toplum sağlığı açısından kendisini temelde üç farklı boyutta göstermektedir. Birinci boyutta küresel, ulusal ve yerel ölçekte kentsel alana doğru kırsal kesimden yaşanan göç nedeniyle bu alanlarda karşılaşılan nüfus artışı yer almaktadır. Bir diğer boyut içinse toplum sağlığı açısından risk teşkil eden ve yoksulluk yuvaları⁴ olarak bilinen alanlarda yaşayan nüfusun artması gösterilmektedir. Bir diğeri ise

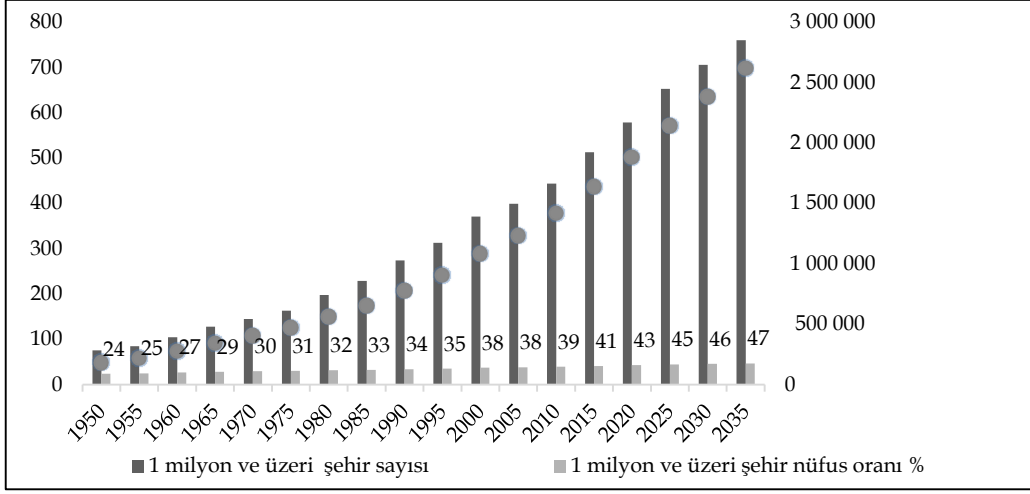
⁴ Türkiye'de yoksulluk yuvalarına kısmi olarak benzerlik gösteren geçeköndü alanlarıdır.

mekânsal açıdan çevre ve toplum sağlığına ilişkin sorun teşkil edecek şekilde kentlerin banliyölere doğru gelişim göstermesidir (Vlahov vd., 2007). Değişimin ilk boyutuna ilişkin olarak Birleşmiş Milletlerin açıklamış olduğu resmi rakamlara göre yaklaşık 4.1 milyar insan (toplam dünya nüfusunun yaklaşık %55'lik kısmı) şehirlerde yaşamaktadır. Şehirlerde yaşayan nüfusun coğrafik olarak dağılımı için bir değerlendirme yapmak, “kentsel alan” konusunda fikir birliği ya da farklı ölçüm değişkeni kullanıldığından oldukça zordur. Kentsel alanlardaki nüfus artışının temel gerekçeleri arasında ise, daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla bireylerin kırsal alandan kentsel alana doğru göç etmeleri ilk sıralarda gösterilmektedir (Ritchie ve Roser, 2018). Kentsel alanların iktisadi, siyasi ve sosyal boyutlar itibariyle kırsal alana karşı daha iyi imkânları barındırdığı, yaşam kalitesinin yüksek olduğu beklentisi kentsel nüfus artışını açıklayan bir diğer içsel sebepler arasındadır. Mülkiyet sorunları, tarımda modernleşme, eğitim ve sağlık koşullarında yetersizlik gibi unsurlar ise kırsal alana ilişkin olumsuz içsel sebepler arasındadır. Savaşlar, doğal afetler ve iklim değişikliği gibi ekolojik krizlerde kentsel nüfusun artışına sebep olan göçe ilişkin dışsal etmenler arasında değerlendirilebilir (Öztürk, 2008: 615-616).

Kentleşme ve nüfus hakaretine ilişkin yaşanan değişim ve beraberinde getirdiği olumsuzluklar en fazla metropol şehirler açısından risk teşkil edeceği tahmin edilmektedir. Küresel ölçekte kent ve kentleşme düzeyine ilişkin BM'nin 2018 yılında yayınladığı verilere göre, nüfusu 10 milyon ve üzeri olan şehirlerdeki nüfusun dünya toplam nüfusa oranı 1950, 2000, 2020 ve 2035 yılları için sırası ile %4.3, %8.6, %12.7 ve %15.5 olarak belirtilmektedir. Ancak kentleşme ve nüfus artışının metropol şehirler yanı sıra orta ölçekli şehirler açısından da tehdit oluşturmaktadır. Benzer şekilde aynı veriler metropol şehirlerdeki nüfus artışının gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olacağını göstermektedir. Genel olarak 1950 yılında 10 milyon ve üzeri nüfusa sahip “mega” şehirlerin sayısı dünya genelinde sadece iki iken bu rakam 2020 yılında, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki gelişimle birlikte, 30'a ulaşmıştır. Diğer taraftan 1 milyon ve üzeri şehirlerde yaşayan toplam nüfusun dünya nüfusuna oranı ise 1950, 2000, 2020 ve 2035 yılları için sırası ile % 24, %38, %43 ve %47 olarak gerçekleşmiştir (bkz. Grafik 1).

İlk bakışta metropol şehirlerin dünya toplam nüfus içerisindeki oranının bu düzeyde artış göstermesi bu şehirleri bilimsel araştırmaların odak noktası haline getirmiştir. Özellikle kentleşme düzeyi küresel ölçekte değerlendirildiğinde “merkezileşme” etkisinin olduğunu ve giderek daha fazla insanın metropol şehirlere göç ettiği anlaşılmaktadır. Ülke ve kıtalar açısından durum değerlendirildiğinde ise Moğolistan, Uruguay, Paraguay, Şili, Peru, Moritanya ve Mısır gibi özellikle Afrika ve Latin Amerika ülkelerin metropol şehirlerindeki nüfus artış oranının her geçen gün daha fazla yükseldiği belirtilmektedir (Ritchie ve Roser, 2018).

Grafik 1: Bir Milyon ve Üzere Nüfusa Sahip Metropol Şehir Sayısı ve Toplam Nüfus Değişimi (1950-2030)

Kaynak: UN, 2018

Kentleşmenin toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkisi sadece nüfus parametresi üzerinden değil kentsel yaşam koşullarında da yaşanan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim kentsel yaşam koşulları toplum sağlığı üzerinde etkili olan ve kent sakinlerinin günlük yaşam biçimlerinin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Kentsel yaşam koşulları arasında özellikle demografik (nüfus yoğunluğu, etnik yapı, sosyo ekonomik durum gibi), fiziksel çevre (hava kirliliği, yapılı çevre, yeşil alanlar gibi), toplumsal çevre (sosyal network, toplumsal örgütlenme) ve kamusal hizmetlerin yeterliliği gibi toplum sağlığı üzerinde etkili olan temel özellikler kastedilmektedir (Galea vd., 2005: 1025). Özellikle şehirlerin demografik özelliklerin zaman içerisinde değişim göstermesi toplum sağlığı açısından önemli sonuçları olmaktadır. Bu sebeple gelir durumu, göç, yoksulluk, bilgi düzeyi, yetenek ve kültür gibi özellikler toplum sağlığı açısından belirleyici konumdadır (Galea vd., 2005: 1025). Örnek olarak Blakely vd. (2002) çalışmalarında bireylerin gelir seviyesi ile sağlık koşulları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmekte, iktisadi imkânların artmasını bireysel sağlık koşullarının gelişmesine neden olan bir faktör olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan hızlı ve plansız kentleşmenin neden olduğu yoksulluk, çevresel tahribat, hizmet yetersizliği gibi hususlar toplum sağlığı açısından tehdit oluşturduğu belirtilmektedir. Bu konuda küresel ölçekte genelleme yapabilmek için kent sağlığı verileri bakımından yetersizlik olsa da, yapılan çalışmalarda kentsel mekanlarda toplum sağlığını riske sokan unsurlar arasında, aşırı nüfus yoğunluğu, hava ve su kirliliği, yetersiz hijyen koşulları, tehlikeli atıklar, vektör aracılı enfeksiyonlar, yoksulluk, işsizlik, trafik sıkışıklığı gibi sorunlar gösterilmektedir (Moore vd., 2003: 269).

Kentsel yaşam ve özelliklerinin toplum sağlığı üzerindeki etkileri özellikle iktisadi gelişim yanı sıra çevresel ve toplumsal gelişim açısından daha önem arz ettiği gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla dikkate çekmektedir. Bunun temel sebebi ise gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı ve plansız kentleşmenin birçok çevresel ve sağlık risklerinin oluşmasına neden olduğu gösterilemektedir. Türkiye'deki

“gecekondu” örneğinde olduğu gibi kent merkezlerindeki sınırlı alanlarda yapılan düşük standartlı konutların deprem risklerinin yanı sıra toplum sağlığı açısından sorunlu alanlar olarak değerlendirilmektedir. Sağlık açısından sorunlu alanlardan kastedilen ise ilk bakışta sınırlı ve kısıtlı dar mekânlarda yaşayan insanların solunma ve dokunma aracılığı ile hastalıkların yayılmasının kolay olması gibi temel hususlar ifade edilmektedir. Benzer şekilde bu konuya iç ve dış mekân hava kirliliği (trafik ve sanayi kaynaklı) ile oluşan, organik ve inorganik maddelerin solunumu ile ortaya çıkan astım ve solunum hastalıkları gibi hastalıkların sağlık açısından risk teşkil etmeleri de örnek gösterilebilir (Moorea vd., 2003: 272; Hoffmann, 2019).

Kentsel alanlarda yaşayan nüfusun küresel ölçekte artış göstermesi, doğal kaynaklar ve dağılımları üzerinde baskı oluşturduğu kabul edilmektedir. Ayrıca nüfusa bağlı olarak değişim gösteren türev faktörlere ise kentsel atıklar, hava kirliliği, gürültü kirliliği gibi özellikler gösterilebilir (Galea vd., 2005: 1026; Van den Bosch ve Sang, 2017: 373). Özellikle sanayide ve evlerde ısınma amaçlı kömür kullanımı, özel araç kullanımının yaygınlaşması gibi kentsel yaşamın getirdiği zorunluluklar şehir sakinlerinin hava kirliliğine daha fazla maruz kalmasına sebep olmaktadır (McNeill, 2000). Avrupa bölgesinde hava kirliliği nedeniyle yıllık olarak 6.000 kişinin yaşamını kaybettiği ileri sürülmektedir (Van den Bosch vd., 2017). Dahası çevresel sorunlar arasında yer alan gürültü kirliliği insan sağlığı üzerinde otonom sinir sistemi hastalıklarının, tansiyon başta olmak üzere fiziksel ve psikolojik sorunların ana kaynağı olarak gösterilmektedir (Van Kamp vd., 2012; Basner vd., 2014) Küresel çevre sorunları arasında ilk sıralarda gösterilen iklim değişikliği sorununun kentsel alanlarda meydana getirdiği sıcaklık ve yağış rejimindeki değişiklikler, kuraklık ve diğer çevresel riskler dikkate alındığında ise kentsel alanlarda toplum sağlığının her geçen gün daha fazla risk altında olduğu anlaşılmaktadır (Van den Bosch ve Sang, 2017: 373; Yıldırım ve Önder, 2019).

Kent toplum sağlığı; kentleşme, gelir, demografik özellikler gibi birçok kentsel yaşam değişkelerinin türev fonksiyonu olarak değerlendirilebilir. Bu değişkenler arasında özellikle biyofiziksel çevrede meydana gelen tahribat temel besin kaynaklarının dolayısıyla da toplum sağlığının zarar görmesine sebep olmaktadır. Özellikle kentsel alanlardaki toksik atık miktarı toplum sağlığı üzerinde meydana getirdiği risklerden dolayı sağlık harcamalarını artırmaktadır. Nitekim bu konuda yapılan çalışmalar çevresel harcamalar ile sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Jerrett vd., 2003). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanan düşük kalitedeki atık yönetimi sonucu oluşan toplum sağlık riski, politik karar vericiler tarafından gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır (Ziraba vd., 2016). Benzer şekilde, kentsel fiziki alanların genişlemesi, kent çeperlerine yakın göl, nehir, tarım arazileri gibi alanlar üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır. Bu değişim, kent yakın çevresindeki doğal kaynakların azalmasına ve bitki örtüsünün tahrip edilmesine, erozyon, sel, çölleşme, besin kaynak kıtlığı, böcek ve hayvan kaynaklı bulaşıcı hastalıkların çoğalması gibi toplum sağlığı açısından risk teşkil eden sorunların artmasına yol açmaktadır (UNEP, 2002).

Fiziksel çevreye ilişkin olarak ise kentsel mekanlarda biyolojik çeşitliliğin zengin olduğu yeşil alanlar, insanların çevresel mikroorganizmalar ile temasını mümkün kılarak bağışıklık sistemlerinin gelişmesine neden olduğundan toplum sağlığı açısından önemli kazanımlar sağlamaktadır (Flies vd., 2017). Kentsel yeşil alanlar aynı zamanda bireylerin fiziksel aktivitelerinin artmasına ve sosyo-psikolojik durumlarının iyileşmesine neden olmasından dolayı toplum sağlığı açısından faydalı olmaktadır. Parklar, bahçeler, kentsel ormanlar, yeşil çatı uygulamaları, nehirler gibi yeşil alan donatıları kent sakinlerine sağlıklı toplu yaşam alanı oluşturmaktadır. Özellikle Amerika ve Çin gibi gelişmiş ülkelerde söz konusu alanların çevresel adaletsizlik açısından gelir seviyesi başta olmak üzere çeşitli gerekçeler nedeniyle toplumun daha çok seçkin ve elit kesiminin faydalanması, kentsel planlamacıların ve ekolojistlerin dikkatini çekmektedir. Nitekim bu alanlarda sadece çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra toplumsal bileşenlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Wolch vd., 2014).

Kentsel sosyal çevre bireylerarası ya da toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde etkili olan sosyal etkileşim ağları, sosyal sermaye, ayrımcılık yanı sıra toplumsal destek mekanizmaları gibi özellikleri kapsamaktadır (Galea vd., 2005: 1026). Örnek olarak kentsel yoğunluk düzeyi fazla olan yerleşim yerlerinde meydana gelen toplumsal norm ve destek mekanizmaları sigara kullanımı, diyet, egzersiz gibi toplum sağlığını etkileyen birey ve grup davranışlarını etkilemektedir (King vd., 2003). Her ne kadar teorik olarak kentlerin bireylere istihdam, eğitim, kamusal hizmetler, kültürel zenginlik ve sağlık gibi önemli fırsatlar sunduğu ileri sürülse de pratikte beklenenin aksi yönünde toplum sağlığı hususunda sorunlar ile karşılaşmaktadır (Moorea vd., 2003: 269; Hoffmann, 2019: 425).

3. Kentleşme ve Toplum Sağlığı Arasındaki İlişkinin İktisadi Göstergeler ile Açıklanması

Kentleşme ile toplum sağlığı arasındaki ilişkiyi ekonomik bileşenler üzerinden açıklayan alan yazında oldukça zengin çalışma olduğu gözlenmektedir. Nitekim 1950'li yıllardan sonra dünya toplam nüfus düzeyinde yaşanan hızlı artış ve diğer gelişmeler, ülke ekonomileri için yeni yatırım ve iş fırsatları sunmuştur. Bununla birlikte artan nüfus ve diğer gelişmeler, ekonomik maliyetlerin artmasına sebep olmuştur. Söz konusu ekonomik maliyetler arasında son dönemlerde sağlık harcamaları öne çıkmaktadır (Bakırtaş ve Çetin, 2018: 211-212). Bilim ve teknolojiye yaşanan gelişim, yaşam kalitesindeki değişim yanı sıra bireylerin sağlık şikâyetlerindeki çeşitlilik ve iyi bakım talepleri, sağlık hizmetlerinin daha karmaşık bir yapıya dönüşmesine sebep olmuştur. Ülkelerin, yaşanan sorunlar karşısında toplum sağlığı için yapmış oldukları sağlık harcamalarını artırmaları gerekli görülmüştür. Bu bakımdan özellikle gelişmiş ülkeler sağlık harcamalarına GSYH'larından önemli büyüklükte bir pay aktarmaktadır (Tutar ve Kılınç, 2007: 31-32).

Büyüyen ekonomiler, özellikle fosil yakıtlarına dayanan enerji kaynaklarının tüketimini tetikleyerek, küresel çapta sera gazı salınımlarını artırmaktadır. Bu durum "küresel iklim değişikliği" başta olmak üzere küresel çevre sorununun artış göstermesine ve toplum sağlığı koşullarının kötüleşmesini beraberinde getirecektir (Yıldırım, 2019: 319). Benzer şekilde 1980'li yıllarla birlikte, gelişmiş

ve gelişmekte olan ülkelerde kırsaldan kente doğru göçlerin hız kazanması ve bu sürecin iyi bir şekilde yönetilememesi, çarpık kentleşmeye, dolaylı olarak ise salgın hastalıkların yaygınlaşmasına yol açmıştır (Bakırtaş ve Çetin, 2018: 212). Çarpık kentleşmenin yanı sıra, işsizlik, yoksulluk, düşük yaşam standartları, suç, çevre kirliliği, trafik sorunları, belirsizlik, endişe, stres ve kaygıların artması gibi birçok olumsuzluk, kentsel alanda toplum sağlığını etkileyen temel bileşenler olarak kabul edilmektedir (Kılıç ve Kurt, 2020: 290). Bu itibarla kentli nüfustaki artışlar ve diğer değişimler sağlık hizmetlerinde aksamalara neden olduğu ve küresel sağlık harcamalarını hızla artırdığı söylenebilir (Bakırtaş ve Çetin, 2018: 212).

Bununla birlikte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık harcamalarına yeteri kadar kaynak aktaramadıkları ileri sürülmektedir (Tutar ve Kılınç, 2007: 43). Sağlık konusu toplumun tamamını ilgilendirdiğinden, gelecek dönemlerde sağlık harcamalarının hem bireylerin hem de hükümetlerin bütçelerindeki payının artması beklenmektedir (Ecevit vd., 2018: 319). Literatür incelendiğinde kentleşme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi ülke ekonomileri ve uluslararası ekonomik örgütler üzerinde inceleyen çalışmalardan McDade ve Adair (2001), Filipinler’de kentleşmenin hızının artmasının sağlık üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini araştırması dikkat çekmektedir. Bu çalışmada kırsal ve kentsel bölgelerde sağlık harcamalarının birbirlerinden farklı düzeyde gerçekleştirildiğini ortaya konulmuştur. Samadi ve Rad (2013) yaptıkları çalışmada, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ülkelerindeki sağlık harcamalarının belirleyicilerini Sürekli Güncellenen Tam Değiştirilmiş (CUP-FM) tahmin edicisi ile inceleyerek, kişi başı sağlık harcamaları ile kişi başı GSYH, nüfus oranı, hekim sayısı ve şehirleşme arasında uzun vadeli bir ilişki tespit etmiştir. Ayrıca Abbas ve Hiemenz (2013), 1972-2009 dönemi için yıllık zaman serisi verileri ile birim kök ve Johansen eşbütünleşme yöntemlerini kullanarak toplum sağlığı harcamalarının belirleyicilerini tahmin etmişlerdir. Kentleşme ve işsizlik değişkenlerinin esneklik değerleri, Pakistan’ın uzak kırsal kesimlerinde yaşayanlara sağlık hizmeti sağlamanın maliyetli olduğunu gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. Feng ve diğerleri (2015), Çin Halk Cumhuriyeti’nde kırsalda ikamet edenlerin sağlık harcamalarının kentlerde yaşayanlara göre daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Nordin ve diğerleri (2017), Çin ve Hindistan’da kırsal ve kentsel nüfusun yaptıkları sağlık harcamalarını ARDL testi ile 1970-2016 dönemi verilerini kullanarak araştırmışlardır. Sağlık harcamalarında kırsal ve kentsel nüfus arasındaki uzun dönemli ilişki için beklenen sonucun pozitif yönde olduğunu; kent nüfusunun sağlık harcamalarının kırsal nüfustan daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Benzer şekilde Çetin ve Bakırtaş (2019), 2006-2015 döneminde 89 gelişmekte olan ülkede kentleşmenin sağlık harcamalarına olası etkisini statik ve dinamik panel veri teknikleri kullanarak incelemişlerdir. Artan kentleşmenin gelişmekte olan ülkelerde sağlık harcamalarını tetiklediğini ortaya koymuştur. Boz vd. (2020), panel veri analizi yoluyla sağlık harcaması düzeylerini etkileyen faktörleri, 2005-2015 yılları arasında 35 OECD üye ülkesine ait veriler ile yaptıkları araştırmada yaşlanma, kentleşme, gelir ve demografik değişiklikler olarak belirlemişlerdir.

Yerel, ulusal ve uluslararası piyasaların kentsel toplum sağlığı üzerindeki sebepsel ilişki düzeyi, benzer şekilde akademik çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Nitekim kentsel toplum sağlığının kentsel marketler, konut, besin, sağlık hizmetleri, iş imkânı, ulaşım ve eğitim gibi birçok sektör ile etkileşimi bulunmaktadır. Örnek olarak, istihdam bakımından uygun imkânları sunamayan şehirlerde sosyo-ekonomik koşullar açısından önemli farklılaşmalar oluşmakta ve yabancılaşma gibi unsurlar toplum sağlığını olumsuz etkilemektedir. Konut sektörünün serbest piyasa koşullarına göre şekillenmesi evsiz ya da uygun asgari standartlarda konuta sahip olmayan bireylerin sağlıkları risk altına girmektedir. Özellikle gelişmekte ya da az gelişmiş ülkelerde beslenme bakımından temiz ve taze besinlerin şehirlerde tüketiminden, toplumun büyük bir kesimi aynı ölçüde faydalanamamaktadır. Kentsel ekonominin toplum sağlığı açısından olumsuz etkilerine, obezite'nin yaygınlaşması, alkol ve bağımlılık, kirlilik, yetersiz hijyen koşulları ilave edilebilir (Freudenberg vd., 2006).

Toplum sağlığı ile ekonomik arasındaki ilişkiyi inceleyen alan yazında oldukça zengin çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde diğer çalışmalara temel teşkil eden en eski çalışma Newhouse (1977)'a ait olduğu söylenebilir. Newhouse karşılaştırmalı analizinde ulusal gelir seviyesinin sağlık harcamalarındaki farklılaşmasını büyük oranda açıkladığını tespit etmiştir. Araştırmacı sağlık maliyetlerinde yaklaşık %90'lık farklılaşmanın gelir seviyesi ile açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde Hall ve Jones (2007) yapmış olduğu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nde her geçen gün artış gösteren sağlık harcamalarına karşı temel bileşenleri, özellikle talep boyutunu, dikkate alarak bireylerin gelir seviyesi bakımından analiz etmekte, gelir seviyesinin artış göstermesi ile sağlık harcamaları arasında anlamlı ilişki olduğunu belirtmektedir.

Son dönemlerde toplum sağlık maliyetleri üzerine yapılan ekonometrik çalışmalar dikkat çekici sonuçlar içermektedir. Ülke karşılaştırması ile gerçekleştirilen ampirik ve sistematik analizler sonucunda ileri sürülen temel bulgu, sağlık harcamalarının gelir seviyesi ile ilişkili olduğudur (Gerdtham ve Jonsson, 2000). Toplum sağlığı harcamalarındaki farklılaşmalar ülkeler arasında kişi başı GSYH miktarı ile açıklanmaktadır. Nitekim Erdil ve Yetkiner (2009) Granger-Causality yöntemi ile gerçekleştirmiş oldukları çalışmada sağlık harcamaları ile kişi başı GSYH arasında önemli ve anlamlı ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Erçelik (2018) çalışmasında 1980-2015 zaman periyodunda uzun dönemde kamu ve özel sağlık harcamaları ile GSYH arasında anlamlı ilişki bulmuştur. Sülkü ve Caner (2011) Türkiye'de 1984-2006 zaman periyodu için uyguladığı uzun dönemli ampirik analiz çalışmada nüfus artışı oranı, GSYH ve sağlık harcamaları arasında anlamlı pozitif sonuç bulmuştur. Bu çalışmanın da odak noktasını oluşturduğu gibi, bu bulguların şehir ölçeğinde geçerli olup olmadığı konusu ise alan yazının en önemli boşluğunu oluşturmaktadır.

4. Kentleşme ve Toplum Sağlığı Arasındaki İlişkinin Sosyo-Politik Değişkenler Üzerinden Değerlendirilmesi

Çoğu gelişmekte olan ülke, sağlıklı toplum inşa etmek amacıyla yönetsel ve kurumsal atılımlar gerçekleştirmek için mücadele vermektedir. Çünkü bu ülkeler

bir taraftan toplum-sağlık düzenlemelerini hayata geçirmeye çalışırken, bir taraftan da sağlık maliyetlerinin ekonomik külfeti azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu konuda toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi sosyal sermayenin de gelişmesine neden olacağı düşünülmektedir. Bu açıdan sosyal sermayenin gelişmesi ekonomik gelişmenin artmasına neden olacağı beklenmektedir. Benzer şekilde Ali vd. (2018) 132 ülke için 15 yıllık veri üzerinden yapmış oldukları çalışmada sadece iyi ve kaliteli ekonomik koşulların ve kurumsallaşmanın olması durumunda beşeri sermayenin ekonomik gelişmeyi olumlu etkileyebileceğini belirtmektedir. Yang (2019) ise çalışmasında toplum sağlığı harcamaları ile ekonomik gelişme arasında katalizör görevi olarak beşeri sermayenin yer aldığını ileri sürmekte, sosyal sermayesinin yüksek olduğu bölgelerde toplumsal sağlığı harcamaları ile ekonomik gelişme arasında pozitif ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Wang (2009) Amerika Birleşik Devletleri'nde 48 eyalet için 1990-2003 yıllarını kapsayan panel veri analizinde, sağlık harcamaları ile 65 yaş üstü nüfus oranı, kentleşme düzeyi ve sağlık kapasitesi arasında ilişkinin olduğunu ileri sürerek gelir seviyesi ve fiyatın yanı sıra demografik, kurumsal faktörlerin de temel belirleyici olarak değerlendirebileceğini tespit etmiştir. Benzer şekilde OECD (2006) tarafından yapılan çalışmada da toplum sağlığı maliyetlerinde demografik faktörlerden özellikle 65 yaş üstü nüfus oranının etkili olduğu, diğer unsurlar arasında ise özellikle fiyat ve teknoloji değişkeninin belirleyici etkiye sahip olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca benzer şekilde Bedir (2016) Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da yükselen ekonomiye sahip ülkeleri kapsayan ampirik çalışmada beşeri sermayenin artmasının ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediğini, benzer şekilde toplum sağlığının da beşeri sermayenin gelişmesi için önemli belirleyici olduğunu belirtmektedir.

İktisadi gelişme ve kentleşme, enerji kaynaklarının daha fazla tüketilmesine sebep olmaktadır. Kentsel alanda yaşam kalitesinin kırsal alanlara göre daha yüksek olmasını açıklayan temel faktör olarak elektrik tüketim değerleri gösterilebilir. Bu kapsamda, Shahbaz vd. (2014) Birleşik Arap Emirliği için 1975-2011 yılları arasında yapmış oldukları panel veri analiz sonucunda iktisadi gelişme ve kentleşmenin elektrik tüketimi üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada iktisadi gelişmenin enerji emisyonu (özellikle karbondioksit-CO²) arasında ters "U" şeklinde ilişki tespit etmiş ve kişi başı gelir seviyesinin belirli bir düzeye eriştikten sonra emisyon miktarının azaldığını bulmuşlardır. Diğer taraftan kentleşmenin CO² emisyon miktarını artırmasının toplum sağlığı açısından önemli sonuçları olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Maqin ve Sidharta (2017) Endonezya için tanımlayıcı analiz yöntemi ile yapmış oldukları çalışmada, iktisadi ve toplumsal gelişme ile elektrik tüketimi arasında anlamlı sonuç bulmuşlardır. İktisadi gelişme ve toplumsal kalkınma toplum sağlığı, eğitim ve beşeri sermaye üzerinde olumlu sonuçlarının olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Richmond ve Kaufmann (2006) Avrupa ülkeleri üzerinden yapmış oldukları çalışmada, iktisadi gelişme, enerji kullanımı ve karbon emisyonu arasında sınırlı da olsa, belirli bir noktada değişim yaşanarak negatif yönde bir ilişkinin geliştiğini ileri sürmektedir.

5. Araştırma Verisi ve Yöntemi

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde kentleşme değişkenlerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini araştırmak için Panel EGLS modeli kullanılmıştır. Veriler için uygun zaman aralığı 2014 ila 2018 yılları olarak belirlenmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından açıklanan büyükşehir il sınırları içindeki muhasebe birimlerince ödenen devlet sektörü toplam sağlık hizmetleri harcamaları kullanılmıştır. Benzer şekilde kentsel ölçekte kişi başına düşen milli gelir, sanayi harcamaları, 65+ nüfus, elektrik tüketimi, yükseköğretime katılım sayısı gibi değişkenlere ilişkin verileri TÜİK tarafından il bazında açıklanan verilerden elde edilmiştir. Açıklayıcı değişkenler Tablo 1'de görülmektedir. Tablo 1'de sunulduğu gibi çalışmada kullanılan kentsel ölçekteki veriler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB), Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun sitelerinde online olarak paylaşımına açmış olduğu ikincil veri setlerinden elde edilmiştir. Çalışmada ekolojik faktörlere ilişkin olarak yapay arazi kullanım oranı (binalar, yollar, meydanlar gibi) ve PM10 miktarı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından iller bazında açıkladığı çevresel göstergeler veri setinden elde edilmiştir.

Tablo 1: Veriler ve Kaynakların Açıklanması

Bağımlı Değişken	Açıklama	Notasyon	Veri Kaynağı	Beklenen Etki
	Sağlık Harcamaları (TL)	LNHEALTH	HMB	
Bağımsız Değişkenler				
	Kişi Başına Düşen Milli Gelir (TL)	LNGDP	TÜİK	+
	Sanayi Harcamaları (TL)	LNINDUSTRY	TÜİK	+ / -
	65 Yaş Üstü Nüfus (Kişi)	LNOVER65	TÜİK	+
	Kentsel Nüfus Yoğunluğu (Kişi/Km2)	POPULATION	TÜİK	+
	Çevre Harcamaları (TL)	LNENVIRONMENT	ÇŞB	+
	Elektrik Tüketimi (Kwh)	LNELECTRICTY	TÜİK	+
	Lisans Ve Lisansüstü Mezun Sayısı (Kişi)	EDUCATION	TÜİK	+
	Yapay Arazi Kullanım Oranı (%)	ARTIFICIAL_USES	ÇŞB	+
	Hava Kirliliği (PM10 Miktarı, µg/M3)	AIR_POLLUTION	ÇŞB	+

Panel regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$\ln health_{it} = a_0 + (a_1 \ln gdp_{it} + a_2 \ln industry_{it} + a_3 \ln environment_{it} + a_4 air_pollution_{it} + a_5 artificial_uses_{it} + a_6 \ln over65_{it} + a_7 population_{it} + a_8 education_{it} + a_9 \ln electricity_{it} + \alpha_i + \beta_t + \varepsilon_{it}$$

Modelde ε_{it} bağımsız ve regresyon denkleminin hatalarını, a_1 modelinin parametrelerini, α_i özel bireysel etkileri (sabit veya tesadüfi) ve β_t zaman içindeki belirli etkilerini (sabit veya tesadüfi) ifade etmektedir. Bu kapsamda Tablo 2, değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Verilerden, milli gelir, sağlık harcamaları, sanayi, 65 yaş üstü nüfus, çevre harcamaları ve elektrik tüketimi değişkenleri doğal logaritmayla dönüştürülmüştür.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Standart Hata
LNHEALTH	9417809	3247534	172000000	18153226
LNINDUSTRY	29521.7700	27279.5000	79254.0000	12334.6300
LNOVER65	19790159	8072350	306000000	41031530
POPULATION	161313.7000	105527.50	1006545.0000	171339.4000
LNENVIRONMENT	238.2467	114.5000	2900.0000	496.4404
LNELECTRICITY	22410.6400	9329.0000	359752.0000	52470.6500
EDUCATION	3008.7330	2774.5000	8779.0000	1571.7150
ARTIFICIAL_USES	13.6270	13.5450	23.1700	3.1355
AIR_POLLUTION	3.9066	2.3200	22.6500	4.5392
LNINDUSTRY	58.1215	56.5000	99.3400	14.8349

Phillips-Perron (PP) testi, değişkenlerin durağanlığını ve entegrasyon sırasını tespit etmek için kullanılmaktadır. Entegrasyon sırasını belirlemek ve durağanlık problemini çözmek için test hem seviyeye hem de ilk farklılıklara uygulanmaktadır (Fatima ve Sahibzada, 2012: 771). PP testlerini takiben ortalama ya da eğilim hakkında hem durağanlığa hem de durağan olmamaya izin veren birim kök testleri kullanılmaktadır. Sonrasında eşbütünleşik vektörün varlığını araştırmak için, bireysel serilerin zaman serisi özelliklerini belirlemek gerekmektedir. Birim kökler için DF ve ADF istatistikleri parametrik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Ancak, bu yöntemler testin verimliliğini azalttığı için, seri korelasyon ve farklı varyans için gelişmiş parametrik olmayan PP testleri kullanılmaktadır (Paleologos ve Georgantelis, 1996: 50-51, 53).

PP ve KPSS testleri için uzun dönem varyans hesaplamasında farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar, birim kök testlerine dayalı çıkarımların gecikme seçimi yönteminden ve heteroskedastisite ve otokorelasyon tutarlı (HAC) tahmin edicilerinin oluşturulma yönteminden etkilenip etkilenmediğini belirlemek için yapılmaktadır. PP ve KPSS, gecikme seçimi yöntemini (ADF testi için) ve otokorelasyon ve heteroskedastisite için düzeltme yöntemini (PP ve KPSS testleri) değiştirirken seriyi test etmektedir. Bu bulgulara dayanarak, ADF ve PP testinin, heteroskedastisite ve otokorelasyonu düzeltmede benimsenen yöntem önemli ölçüde sağlamlık kazandırmaktadır (Asemota, 2015: 182, 185). Bu kapsamda PP testi, seviye serileri için sabit ve trendli modeller altında, ilk farktaki seriler için sabit olarak yapılmıştır (Yaya, 2015: 171).

Farklı varyans ve otomatik korelasyon için kesit ağırlıkları ve standart hataların köşegen düzeltilmesi için Panel EGLS (Tahmini Genelleştirilmiş En Küçük Kareler) yöntemi kullanılmaktadır. Çapraz kesit ağırlıkları ve farklı varyans ve otokorelasyon için standart hataların köşegen düzeltilmesini içeren Panel EGLS yöntemi seçilmiştir. Hem sabit hem de rastgele etkilere sahip spesifikasyonlar denenmiş olup, ancak performansları olağan istatistiksel/ekonometrik kriterlere göre nispeten düşük çıkmıştır. Ayrıca, her bir kesit için farklı bir artık varyansa izin vermenin yanı sıra (enine kesit ağırlıkları tarafından yakalanan), veri yapısının döneme özgü heteroskedastisite, eşzamanlı kovaryanslar ve dönemler arası kovaryanslarla karakterize edildiğine dair hiçbir gösterge bulunamamıştır (Agiomirgianakis vd., 2013: 14-15).

6. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde kurulan model üzerine yapılan Panel EGLS analizine ait bulgular tartışılmaktadır. Öncelikle durağanlık probleminin test edilebilmesi için Fisher-PP birim kök testi yapılmıştır. Tablo 3'te birim kök testi sonuçları görülmektedir. Birim kök testinde H_0 hipotezi birim kökün varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla serilerde durağanlığın olması için H_0 hipotezinin reddedilmesi ve birim kökün olmaması gerekmektedir. Boş hipotezin reddedilebilmesi içinse köşeli parantez içindeki olasılık değerlerinin 0.10'dan düşük olması gerekmektedir.

Tablo 3: Fisher-PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye		Birinci Fark	
	Sabit	Trend	Sabit	Trend
LNHEALTH	92.908* [0.004]	251.750* [0.000]	---	---
LNGDP	93.307* [0.003]	186.332* [0.000]	---	---
LNINDUSTRY	15.467 [1.000]	396.487* [0.000]	---	---
LNOVER65	20.938 [1.000]	53.233 [0.719]	39.472** [0.043]	39.472** [0.043]
POPULATION	34.403 [0.994]	56.882 [0.130]	64.235** [0.038]	64.235** [0.038]
LNENVIRONMENT	156.915* [0.000]	109.873* [0.000]	---	---
LNELECTRICTY	76.870*** [0.070]	169.904* [0.000]	---	---
EDUCATION	195.517* [0.000]	191.252* [0.000]	---	---
ARTIFICIAL_USES	41.588* [0.000]	41.588* [0.000]	---	---
AIR_POLLUTION	62.966 [0.371]	114.651* [0.000]	118.427* [0.000]	169.723* [0.000]

Not: *, ** ve *** simgeleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyini ifade etmektedir.

Bu açıklamalar ışığında test sonuçlarını değerlendirildiğinde; sağlık harcamaları, milli gelir, sanayi, çevre harcamaları, elektrik tüketimi, eğitim ve yapay kullanım alanları değişkenleri düzey değerlerinde I(0) durağandır. 65 yaş

üstü nüfus, nüfus yoğunluğu ve hava kirliliği değişkenleri ise; birinci derece farklarının alınması I(1) ile durağan hale gelmiştir. Sonuç olarak; bu değişkenler farkları alınarak analize dâhil edilmiştir.

Tablo 4: Panel EGLS Testi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistik	Olasılık
Kişi Başı Gelir Seviyesi	0.23065	32.03948	1.781736	0.0770
Sanayileşme	-0.565669	0.052867	-10.69996	0.0000
Çevre Harcamaları	1.474874	26.39105	2.923292	0.0040
Hava Kirliliği	0.488117	30165.93	2.464165	0.0149
Yapay Kullanım Alanı	0.014377	111199.1	2.019748	0.0453
65 ve Üzeri Nüfus	83.64546	12.12439	6.898943	0.0000
Nüfus Yoğunluğu	0.041924	4022.826	6.474186	0.0000
Eğitim Düzeyi	0.038637	284627.5	0.260230	0.0000
Elektrik Tüketim Miktarı	-0.018824	179.5810	2.816539	0.0056
C	-12.43876	3951481	-2.686613	0.0081
Ağırlıklı İstatistikler				
R-Kare	0.999144	Ortalama Bağımlı Değ.		26.39693
Düzeltilmiş R-Kare	0.999089	S.D. Bağımlı Değişken		15.29967
Std. Hata (regresyon)	0.022086	Sum squared resid		1.32E+16
F-İstatistik	16.60542	Durbin-Watson ist.		0.774501
Olasılık (F-istatistik)	0.000000			
Ağırlıklı Olmayan İstatistikler				
R-Kare	0.998663	Ortalama Bağımlı Değ.		15.38459
Sum squared resid.	0.085081	Durbin-Watson ist.		0.660129

OLS modeli çoklu bağlantı ve otokorelasyon problemleri nedeniyle tercih edilmemiştir. Bu nedenle Panel EGLS modeli kesit ağırlıklarıyla uygulanmıştır. Bu yöntemin uygulanmasındaki en büyük endişe R-Kare ve düzeltilmiş R-Kare değerlerinin düşük bulunmasıdır. Modelde 0.99 ortalama bağımlı varyans değeri, çoklu bağlantı problemi olmadığı anlamına gelir. Modelin genel uygunluk düzeyi iyi olmakta, bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin varyansının önemli bir bölümünü açıklamaktadır. Durbin-Watson istatistiğinin 0.66 olması, pozitif bir otokorelasyon probleminin olmadığını göstermektedir. Çünkü istatistik değeri birden (1) küçüktür ve bu durum sonuçların güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4, değişkenlere ait katsayıları ve bunların EGLS tahmininden elde edilen anlamlı seviyelerini göstermektedir. Değişkenlerin katsayısında bakıldığında milli gelir değişkeni 0.23 katsayı ile %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, milli gelirdeki yüzde bir artışın kişi sağlık harcamalarında yüzde 0.23'lük bir artışa neden olduğu anlamına gelir. Sanayileşme değişkeninin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi negatif olup, katsayısı -0.57'dir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Toplam çevre harcamalarının da sağlık harcamaları üzerinde doğrudan ve istatistiksel olarak önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Nitekim kentleşme bağlamında yapılan toplam çevre harcamalarındaki % 1'lik artış sağlık harcamalarını %1.47 arttırmaktadır.

Hava kirliliği değişkeninin katsayı işareti beklenildiği gibi pozitiftir. Bulgulara göre; değişkenler arasında sağlık harcamalarını en fazla arttıran değişken çevre kirliliğidir. Yine yapay kullanım alanları değişkeni de kentleşmenin önemli bir göstergesi olarak sağlık harcamalarını arttıran faktörler olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan her iki değişkenin bulguları istatistiksel olarak anlamlıdır. Alanyazındaki değerlendirmelere uygun olarak, 65 yaş üstü nüfusun sağlık ihtiyaçları daha fazla olacağından sağlık harcamalarını %83.65 oranında attırmaktadır. Yine nüfus artışı benzer sebeplerden ötürü sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip, diğer bir deyişle toplam sağlık harcamalarını arttırmaktadır. Eğitim durumu toplam sağlık harcamalarını arttıran başka bir faktördür. Bulgular eğitim durumunun yükselmesi ile toplam sağlık harcamalarının %0.038 artacağını göstermektedir. Elektrik tüketimi ise, beklenenin aksine toplam sağlık harcamaları üzerinde negatif bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Elektrik tüketiminin katsayısı -0.02 olarak tespit edilmiştir. Tüm bulgular aynı zamanda toplam sağlık harcamalarının belirlenmesinde kentleşme faktörlerinin önemli düzeyde etkili olduğunu göstermektedir.

7. Sonuç

Zamansal ve mekânsal olarak farklılık gösteren kentleşme parametreleri, toplum sağlığı üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Kentleşme oranı, demografik özellikler, sosyo-politik duruma ilişkin kentsel değişkenlerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için risk teşkil etmekte, gelecekte ise bu olumsuz eğilimin daha da fazla artış göstereceği beklenmektedir. Bu açıdan her üç bireyden ikisinin yaşamını devam ettirmek zorunda kalacağı kentsel alanlarda kentleşme ve toplum sağlığı konusunda bütünleşik, kapsayıcı, verimli, etkin politika ve stratejilerin nasıl geliştirileceği ve uygulanacağı akademik ve politik alanda en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kentsel alanlardaki toplumsal yapının temel özellikleri yanı sıra kent ve kentleşme özellikleri, toplum sağlığı ve gerekli politikaların geliştirilmesinde dikkate alınması gerekmektedir. Söz konusu kentleşme özelliklerinden bazıları (yabancılaşma, psikolojik durum gibi) ölçmek için saha araştırması yapılmasını gerekli kılsa da bu süreç zaman ve finansal açıdan oldukça zordur. Bu nedenle elde edilebilir, ikincil, kapsayıcı ve bilimsel veriler ile genel bir çerçeve oluşturmak bu alandaki önemli bir eksiği gidereceği düşünülmüştür.

Kentleşme ile toplum sağlığı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde gelir seviyesi, istihdam, işsizlik, sermaye birikimi, kamu hizmet harcamaları gibi iktisadi bileşenler de araştırmalarda en çok dikkate alınan değişkenlerdir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde toplumsal ve çevresel değerlerin korunması ve geliştirilmesi için çaba sarfedilesede iktisadi gelişme temel önceliğini korumaya devam etmektedir. Bu ülkelerde, diğer sektörler için belirlenen amaçların ancak iktisadi gelişme ile aşılabileceği öngörüsü hâkimdir. Toplum sağlığı açısından gelişmekte olan ülkeler sağlık harcamalarına yeteri kadar kaynak aktaramamış olmaları bir diğer önemli iktisadi açmazdır. Benzer şekilde, kentleşme düzeyi, toplum sağlığı üzerinde etkili olan değişkenler arasında yer almaktadır. Son dönemlerde yapılan kapsamlı ölçüt ve göstergelerin dikkate alınması ile nüfus yoğunluğu, sanayileşme, enerji tüketim miktarı gibi yeni parametrelerin toplum

sağlığının ne yönde seyir göstereceği ve bu konudaki gerekli politikalar hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca kentsel alanlarda özellikle demografik ve sosyal yapıya ilişkin özellikler (nüfus, eğitim, sosyo-ekonomik durum, yaş gibi), fiziksel çevre (hava kirliliği, meskenler, yeşil alan oranı gibi), toplumsal özellikler (sosyal network, toplumsal örgütlenme) gibi temel etmenler toplum sağlığı üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle kentsel alandaki nüfus ve demografik özelliklerin zaman içerisinde değişim göstermesi, toplum sağlığı üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu hususta bireylerin gelir seviyesi ile sağlık koşulları arasında anlamlı ilişki söz konusudur. İktisadi imkânların artmasının bireysel sağlık koşullarının gelişmesine sebep olduğu için toplum sağlığı açısından da olumlu sonuçları olduğu kabul edilmektedir. Zira gelir seviyesi artış gösteren bireyler, daha fazla sağlık hizmetlerinden faydalanma talebinde buldukları çıkarımı yapılmıştır. Kentleşmenin önemli göstergelerinden bir diğeri olan sanayileşmenin, toplum sağlığını olumsuz etkilediği (sağlık harcamalarının artması gibi) kabul edilirken, çalışmanın analiz sonuçları benzer yöndeki tespitleri desteklemektedir. Zira sanayisi gelişmiş olan illerde toplum sağlığı maliyetleri de yükselmektedir. Benzer şekilde kentleşme düzeyine bağlı olarak değişim gösteren eğitim seviyesi, enerji kullanımı ve yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu illerde sağlık harcamaları artış göstermektedir. Eğitim seviyesindeki artışın beşeri sermaye üzerinde oluşturduğu katkı sebebiyle toplum sağlık harcamalarının yükselmesi alan yazındaki bulgular ile büyük oranda örtüşmektedir. Benzer şekilde enerji kullanımı kentsel yaşam kalitesi ve kentleşme düzeyine ilişkin önemli bir gösterge olması nedeniyle çalışmada elde edilen bulgular ile alan yazındaki çalışmaların sonuçlarının birbirini desteklemektedir. Son olarak yaşlı nüfusun toplum sağlık hizmetlerine olan talebi artırıcı etkisi olduğu çalışmanın temel tespitleri arasındadır.

Analiz sonuçları fiziki çevre koşullarının (atık hizmetlerin yüksek olması, yeşil alan donatılarının fazla olması gibi) toplum sağlığını korunması ve geliştirilmesi açısından etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim park, bahçe, peyzaj gibi yeşil alanlarının fazla olduğu, hava kirlilik düzeyinin düşük olduğu illerde toplum sağlığı maliyetleri de azalmaktadır. Yeşil alan donatılarının fazla, hava, su ve toprak gibi çevresel değerlerin yeterli ve uygun koşullarda olması yaşam kalitesini artıracığından toplum sağlığına olumlu etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Kentsel yeşil alanlar aynı zamanda fiziksel aktivitelerin artması ve bireylerin sosyo-psikolojik durumlarının iyileşmesine neden olmasından dolayı, toplum sağlığı açısından önemli kazanımları olmaktadır.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'deki büyükşehirlere ilişkin veriler ışığında, kentleşme düzeyinin toplum sağlığını olumsuz etkileyen temel bileşenler biri olduğunu ampirik olarak göstermektedir. Hızlı ve plansız kentleşme ve beraberinde getirmiş olduğu yüksek nüfus yoğunluğu, hava kirliliği, atık, kişi başına düşen yeşil alan miktarının düşük olması gibi sorunlar, toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi zorlaştırmaktadır. Enerji kullanımındaki artış, eğitim seviyesi ve yaş gibi sosyo-demografik özellikler ise toplum sağlık hizmetlerine olan talebi artırdığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan her geçen gün daha da kalabalıklaşan şehirlerde

uygulanacak kentleşme politika ve stratejilerinde toplum sağlığı parametrelerinin daha fazla dikkate alınması ya da toplum sağlığına ilişkin politikalarda kentleşme bileşenlerinin göz önünde bulundurulması gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmanın bulguları Feng ve diğerleri (2015); Çetin ve Bakırtaş (2019); Sülkü ve Caner (2011); Yang (2019); Wang (2009)'ın tespitleri ile benzerlik göstermektedir. Gelecek çalışmalarda ise diğer küçük ve orta büyüklükteki şehirler için kentleşme ve toplum sağlığı ilişkilerinin analiz edilmesi, bu alana önemli katkıları olacaktır. Şehir düzeyinde yeni bilgi ve teknoloji imkânlarından faydalanılarak kapsamlı verilerin şeffaf bir şekilde paylaşılması, bu alanda daha kapsamlı çalışmaların gerçekleştirilmesini mümkün kılacaktır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacının Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sunmuştur.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesin'de belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Etik Kurul İzni: Bu makalede sistematik literatür taraması gerçekleştirilmiş olup saha araştırması yapılmadığından yazımında etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

Kaynakça

- Abbas, F. and Hiemenz, U. (2013). What Determines Public Health Expenditures in Pakistan? Role of Income, Urbanization and Unemployment. *Economic Change and Restructuring*, 46(4), 341-362.
- Agiomirgianakis, G. M., Magoutas, A. I. and Sfakianakis, G. (2013). Determinants of Profitability in the Greek Tourism Sector Revisited: The Impact of the Economic Crisis. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 1(1), 12-17.
- Ali, M., Egbetokun, A. and Memon, M. H. (2018). Human Capital, Social Capabilities and Economic Growth. *Economies*, 6(1), 1-18.
- Asemota, O. J., Bala, D. A. and Haruna, Y. (2015). Fisher Effect, Structural Breaks and Outliers Detection in ECOWAS Countries. *International Journal of Statistics and Applications*, 5(5), 181-195.
- Bakırtaş, İ. ve Çetin, M. A. (2018). G-7 Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: Heterojen Dinamik Panel Veri Bulguları. 5. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS)*, Sakarya, 211-222.
- Basner, M., Babisch, W., Davis, A., Brink, M., Clark, C., Janssen, S. and Stansfeld, S. (2014). Auditory and Non-Auditory Effects of Noise on Health. *The Lancet*, 383(9925), 1325-1332.
- Bedir S. (2016). Healthcare Expenditure And Economic Growth in Developing Countries. *Advances in Economics and Business*, 4(2), 76-86.
- Blakely, T. A., Lochner, K., and Kawachi, I. (2002). Metropolitan Area Income Inequality and Self-Rated Health-A Multi-Level Study. *Social Science ve Medicine*, 54(1), 65-77.
-

- Boz, C., Taş, N. and Önder, E. (2020). The Impacts of Aging, Income and Urbanization on Health Expenditures: A Panel Regression Analysis for OECD Countries. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 18(1), 1-9.
- Çetin, M. A. and Bakırtaş, İ. (2019). Does Urbanization Induce The Health Expenditures? A Dynamic Macro-Panel Analysis for Developing Countries. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 208-222.
- EC (2020). The Future of Cities, Trends and Drives. Access address: <https://urban.jrc.ec.europa.eu/thefutureofcities/urbanisation#the-chapter>
- Ecevit, E., Çetin, M. ve Yücel, A. G. (2018). Türki Cumhuriyetlerinde Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: Bir Panel Veri Analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 318-334.
- Erçelik, G. (2018). The Relationship Between Health Expenditure and Economic Growth in Turkey from 1980 to 2015. *Journal of Politics*, 1(1), 1-8.
- Erdil, E. and Yetkiner, I. H. (2009). The Granger-Causality Between Health Care Expenditure and Output: A Panel Data Approach. *Applied Economics*, 41(4), 511-518.
- Fatima, N. and Sahibzada, A. (2012). Empirical Evidence of Fisher Effect in Pakistan. *World Applied Sciences Journal*, 18(6), 770-773.
- Feng, J., Lou, P. and Yu, Y. (2015). Health Care Expenditure over Life Cycle in the People's Republic of China. *Asian Development Review*, 32(1), 167-195.
- Flies, E.J., Skelly, C., Negi, S.S., Prabhakaran, P., Liu, Q., Liu, K., and Weinstein, P. (2017). Biodiverse Green Spaces: A Prescription for Global Urban Health. *Frontiers in Ecology and The Environment*, 15(9), 510-516.
- Freudenberg, N., Galea, S. and Vlahov, D. (2006). Changing Living Conditions; Changing Health US Cities since World War II. In *Cities and the Health of the Public* (pp. 19-45). Vanderbilt University Press.
- Galea, S., Freudenberg, N. and Vlahov, D. (2005). Cities and Population Health. *Social Science ve Medicine*, 60(5), 1017-1033.
- Gerdtham, U. G. and Jönsson, B. (2000). International Comparisons of Health Expenditure: Theory, Data and Econometric Analysis. In *Handbook of Health Economics* (Vol. 1, pp. 11-53). Elsevier.
- Hall, R. E. and Jones, C. I. (2007). The Value of Life and the Rise in Health Spending. *The Quarterly Journal of Economics*, 122 (1), 39-72.
- Hoffmann, B. (2019). Air Pollution in Cities: Urban And Transport Planning Determinants And Health in Cities. In *Integrating Human Health into Urban and Transport Planning* (pp. 425-441). Springer, Cham.
- Jerrett, M., Eyles, J., Dufournaud, C. and Birch, S. (2003). Environmental influences on healthcare expenditures: an exploratory analysis from Ontario, Canada. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57(5), 334-338.
- Kılıç, C. and Kurt, Ü. (2020). Kentleşmenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 290-305.

- King, G., Flisher, A. J., Mallett, R., Graham, J., Lombard, C., and Rawson, T. (2003). Smoking in Cape Town: Community Influences On Adolescent Tobacco Use. *Preventive Medicine*, 36(1), 114-123.
- Maqin, R. A. and Sidharta, I. (2017). The Relationship of Economic Growth With Human Development And Electricity Consumption in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 201-207.
- McDade, T. W. and Adair, L. S. (2001). Defining the 'Urban' in Urbanization and Health: A Factor Analysis Approach. *Social Science ve Medicine*, 53, 55-70.
- McNeill, J. R. (2000). *Something New Under The Sun: An Environmental History of The Twentieth Century*. New York: Norton.
- Moore, M., Gould, P. and Keary, B. S. (2003). Global Urbanization and Impact on Health. *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 206, 269-278.
- Newhouse, J. P. (1977). Medical-Care Expenditure: A Cross-National Survey. *The Journal of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- Nordin, N. B., Nordin, N. B., Zainudin, N. B. and Yasin, N. H. B. M. (2017). Effects of Rural And Urban Population on Health Care Expenditure: Case of China And India. *In Proceedings of International Conference on Economics (ICE 2017)*, 286-299.
- OECD (2006). *Projecting OECD Health And Long-Term Care Expenditures: What are The Main Drivers?*. OECD Publishing.
- OECD (2012). *OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction*. OECD Publishing.
- Öztürk, Ş. (2008). Kırsal Yoksulluk ve Neo-Liberal Ekonomi Politikaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 605-634.
- Paleologos, J. M. and Georgantelis, S. E. (1996). Does The Fisher Effect Apply in Greece? A Cointegration Analysis. *International Conference in Quantitative Analysis in the University of Piraeus* (Piraeus-Greece, 7-9 November, 1996).
- Richmond, A. K. and Kaufmann, R. K. (2006). Is There A Turning Point In The Relationship Between Income and Energy Use and/Or Carbon Emissions?. *Ecological Economics*, 56(2), 176-189.
- Ritchie, H. and Roser, M. (2018). *Urbanization. Our world in Data*. Access address: https://ourworldindata.org/urbanization?fbclid=IwAR1g1kuapSWM-do3UxigkoqzCUAsqBTFdpLW_IXOCSMHTDdCIS2c2RyUNnc
- Samadi, A. and Rad, E. H. (2013). Determinants of Healthcare Expenditure in Economic Cooperation Organization (ECO) Countries: Evidence from Panel Cointegration Tests. *International Journal of Health Policy and Management*, 1(1), 63-68.
- Shahbaz, M., Sbia, R., Hamdi, H. and Ozturk, I. (2014). Economic Growth, Electricity Consumption, Urbanization and Environmental Degradation Relationship in United Arab Emirates. *Ecological Indicators*, 45, 622-631.
- Sülkü, S. N. and Caner, A. (2011). Health Care Expenditures And Gross Domestic Product: The Turkish case. *The European Journal of Health Economics*, 12(1), 29-38.

-
- Tutar, F. and Kılınc, N. (2007). Türkiye'nin Sağlık Sektöründeki Ekonomik Gelişmişlik Potansiyeli ve Farklı Ülke Örnekleriyle Mukayesesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 31-54.
- UN (2018). *World Urbanization Prospects: Department of Economic and Social Affairs*. Population Division, *The 2018 Revision, Online Edition*. Access address: <https://esa.un.org/unpd/wup/>.
- UNEP (2002). *Global Environmental Outlook-3: Past, Present, and Future Perspectives*. Earthscan, London
- Van den Bosch, M. and Sang, Å. O. (2017). Urban Natural Environments as Nature-Based Solutions for Improved Public Health—A Systematic Review of Reviews. *Environmental Research*, 158, 373-384.
- Van Kamp I, Babisch W. and Brown A. L. (2012). *Environmental Noise And Health. In The Praeger Handbook of Environmental Health*. Vol I: Foundations of the Field (Friis RH, ed). Santa Barbara, CA: Praeger, 69–93.
- Vlahov, D., Freudenberg, N., Proietti, F., Ompad, D., Quinn, A., Nandi, V. and Galea, S. (2007). Urban As A Determinant Of Health. *Journal of Urban Health*, 84(1), 16-26.
- Wang, M., Cave, B., Kock, R. and Nieuwenhuijsen, M. (2016). *Healthy Planet Healthy People*. UNEP/UNECE 2016. GEO-6 Assessment for the pan-European region. *United Nations Environment Program*, Nairobi, Kenya.
- Wang, Z. (2009). The Convergence of Health Care Expenditure in The US States. *Health Economics*, 18(1), 55-70.
- Wolch, J. R., Byrne, J. and Newell, J. P. (2014). Urban Green Space, Public Health, And Environmental Justice: The Challenge of Making Cities 'Just Green Enough'. *Landscape and Urban Planning*, 125, 234-244.
- World Bank-WB (2020). *Urban Development, Overview*. Access address: <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview>
- Yang, X. (2019). Health Expenditure, Human Capital, And Economic Growth: An Empirical Study Of Developing Countries. *International Journal of Health Economics and Management*, 1-14.
- Yaya, K. (2015). Testing the Long Run Fisher Effect in Selected African Countries: Evidence from ARDL Bounds Test. *International Journal of Economics and Finance*, 7(12), 168-175.
- Yıldırım, K. (2019). Assessing Capacity of Urban Climate Governance: A Case from Turkish Metropolitan Municipalities. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 14(2), 299-338.
- Yıldırım, K. and Önder, M. (2019). Collaborative Role of Metropolitan Municipalities in Local Climate Protection Governance Strategies: The Case of Turkish Metropolitan Cities. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 21(2), 1950006.
- Ziraba, A. K., Haregu, T. N. and Mberu, B. (2016). A Review and Framework for Understanding The Potential Impact of Poor Solid Waste Management on Health in Developing Countries. *Archives of Public Health*, 74(1), 1-11.
-

**SOCIOECONOMIC ASPECT OF REGIONAL DIFFERENCES IN
DECLINING FERTILITY BEHAVIOR IN TURKEY****Özlem DÜNDAR¹****Abstract**

Although the fertility rate in Turkey has decreased in recent years, it continues to differ according to the regions. For this reason in the study, it is aimed to determine the socioeconomic factors that affect the probability of fertility behavior in regions with a fertility rate above the average. In this context, the socioeconomic dimension of fertility behavior was investigated by logistic panel regression analysis using the second level (26 subregions of Turkey) Nomenclature of Units for Territorial Statistics (NUTS2) data of the Turkish Statistical Institute (TSI) for the period 2009-2020. According to the results of the analysis, women's employment rate, per capita gross domestic product, inflation rate and the number of high school graduate women have a negative effect on the probability of fertility behavior in regions with a fertility rate above the average. While the number of women who graduated from college and faculties and the rate of urbanization have a positive effect on the probability of fertility behavior in these regions, the average age at first marriage of women has no effect.

Keywords: Fertility Behavior, Regional Differential, Socioeconomic Factors, Logistic Panel Regression Analysis

**TÜRKİYE'DE DOĞURGANLIK DAVRANIŞININ AZALMASINDA
BÖLGESEL FARKLILIKLARIN SOSYO EKONOMİK BOYUTU****Öz**

Türkiye'de doğurganlık hızı son yıllarda azalış gösterecek şekilde bölgelere göre farklılık göstermeye devam etmektedir. Bu nedenle çalışmada, doğurganlık hızı ortalamasının üzerinde olan bölgelerde doğurganlık davranışı olasılığını etkileyen sosyoekonomik faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada doğurganlık davranışının sosyoekonomik boyutu, 2009-2020 dönemi için Türkiye İstatistik Kurumu'nun ikinci düzey İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS2) verileri (Türkiye'nin 26 alt bölgesi) kullanılarak lojistik panel regresyon analiziyle araştırılmıştır. Analiz sonucuna göre doğurganlık hızı ortalamasının üzerinde olan bölgelerde doğurganlık davranışında bulunma olasılığına kadınların istihdam oranı, kişi başına gayri safi yurt içi hasıla, enflasyon oranı ve lise mezunu kadınların sayısının negatif yönde etkisi bulunmaktadır. Söz konusu bölgelerde doğurganlık davranışında bulunma olasılığına yükseköğretim ve fakülte mezunu kadınların sayısı ve kentleşme oranının pozitif yönde etkisi bulunmaktayken, kadınların ortalama ilk evlenme yaşının etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık Davranışı, Bölgesel Farklılıklar, Sosyoekonomik Faktörler, Lojistik Panel Regresyon Analizi

¹ Asst. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Labour Economics and Industrial Relations, ozlemdundar@hitit.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3091-1433

1. Introduction

The fertility rate is related to the socioeconomic structures of the countries. A high rate of increase or decrease in the fertility rate causes different socioeconomic problems in countries. While the continuous decrease in the fertility rate causes a decrease in the active population, at the same time, the increase in the ratio of the elderly population to the total population will create an increase in the dependent population. The continuous increase in the fertility rate will create inadequacy in resources due to unlimited needs. Thus, the national income and welfare level of the country will decrease. For these reasons, the fertility rate is important for the country's economy.

The fertility rate differs according to the socioeconomic structures of the countries, as well as according to the socioeconomic structures of the regions of a country. Indicators such as gross domestic product per capita, unemployment, employment, inflation and education level in a country are the most important indicators of a country's socioeconomic structure. The improvement of these indicators can be accepted as an indicator of the socioeconomic development of societies.

As a result of economic and social development, the position of women in society and family has changed in cities where modernization has been observed. There has been an increase in women's employment and education levels. Women spend more time in order to achieve success in business and education life, and they do not have much time for childcare at home. The fact that women take more part in business and education life may cause a decrease in fertility behavior. Thus, the number of children married couples have decreased. Even if a woman with a high education level works for a high wage, her expenditure for the education and care of the child has increases in direct proportion to her wages. For these reasons, the cost of the child to the family does not decrease, but there is a decrease in fertility behavior. Again, with the effect of urbanization and modernization, there may be a decrease in fertility behavior as a result of the increase in the average age at first marriage.

Some women do not work because they do not accept the current working conditions and minimum wage level. Some women continue their lives as housewives. Some of these women participate in business life due to bad economic conditions and the fact that only the man's salary is not sufficient in the family. These women mostly have a low level of education and income, and their working hours are long. Therefore, they can spend less on the care of their children. They can spend less time with their children. Since the children of these women will have a high cost to the family, there will be a decrease in their fertility behavior.

These socioeconomic effects differ according to regions and periods. According to the 2008 report of the Turkey Demographic and Health Survey (TDHS), a pronatalist population policy was followed until the end of the 1950s. Structural changes were seen after 1980 emerged with the effect of liberalization in the economy. The change in economic policies also changed the demographic structure, and the effects of urbanization and modernization were predominantly

felt in this period. The study, it was aimed to determine which socioeconomic conditions affected on fertility behavior in regions with high fertility rates during the analysis period (2009-2020). In the analysis period, it was aimed to determine whether modernization or economic conditions were more effective in decreasing fertility behavior. It was aimed to determine whether there were differences according to periods in the reason for the decrease in fertility behavior in Turkey. Although fertility behavior decreases in some regions, it has been investigated which factors are effective in its higher rate compared to other regions. For this, first of all, domestic and foreign studies on the subject were examined, the analysis method was explained and the analysis results were interpreted.

In the few studies conducted for Turkey on the subject, no studies using the logistic panel regression method were found for 26 sub-regions of Turkey. The method in question was used by Hofmann and Hofmann (2013) in their studies on the subject of Germany. Bhaumik and Nugent (2005) conducted research on the subject for Germany by using a random-effect probit model, such as the logit model, in which the dependent variable is used qualitatively. There were no studies (in Turkey or countries other than Turkey) in which the inflation rate, which is an indicator of the cost of living, was used as an independent variable in the analysis. Cost of living is one of the most effective factors in the decrease in fertility in Turkey in recent years. A few studies on the subject of Turkey have generally not been done recently. For this reason, the fact that the inflation rate is included in the analysis makes the study different from other studies in Turkey. In addition, although there is a decrease in fertility in Turkey, there were found no studies investigating the reason for the regional differential in fertility. The results of the analysis show that even though fertility decreased in all regions during the analysis period, the most effective factor in the fact that it is higher in some regions compared to others is economic factors. For these reasons, the study will contribute to the literature.

2. Fertility According to Economic Theories

According to Willis (1973), economists in the 1960s argued that fertility analysis was not within the scope of economic theory. The economic reasons for fertility have been neglected as fertility is difficult to incorporate into the traditional theory of consumer choice. It has been stated that the main problem in making the economic analysis of fertility behavior is the conceptual definition of the cost and satisfaction measures of children towards their parents. As a result of developments in economic theory, household behaviors have begun to be explained outside of traditional consumer theory. Thus, fertility behavior is explained by associating it with economic factors (such as income, consumption, savings and labor behavior) (Willis, 1973: 15-17).

There are various views on economic theories about fertility. According to Malthus (1798), there is a negative relationship between economic difficulties and fertility. Malthus (1798) suggested that as economic difficulties increase, there will be a decrease in fertility and marriage behaviors, and thus the rate of population growth will also decrease. According to Malthus (1798), there is a positive relationship between income level and fertility rate. When income rises, a decrease in child mortality (if the decrease in births does not offset the decrease in child

mortality) and an increase in early marriage may increase the birth rate (Malthus, 1798: 58-89; Becker, 1960: 212). According to the neoclassical theory income level, unemployment rate, youth unemployment rate, irregular employment rate, women's labor force participation rate, women's education level, infant mortality rate, industrialization rate, developments in the social security system and the cost of raising children have a negative effect on fertility behavior (Bhaumik ve Nugent, 2005: 5; Kreyenfeld, 2005: 4-6). According to this theory while women's wage increases decrease fertility increasing the opportunity cost of childbearing (Winkelmann ve Zimmermann, 1994: 213).

Becker (1960) carried out his economic analysis of fertility by relating Malthus (1798)'s theory of population to the number and quality of children. Becker (1960) argues that the fact that families see their children as a source of income and satisfaction causes the child to be assumed as durable consumer goods in economics terminology. Therefore, similar to durable consumer goods, children can benefit and incur costs. When there is an increase in the income level, there will be an increase in the demand for children and expenditures, like the increase in the demand for durable goods. While expenditures made by families for their children (such as education and course expenses) create costs, they also increase the quality of children. According to Becker (1992), the relationship between income level and fertility is determined by the income effect (number of children) and substitution effect (child quality). Becker (1992) hypothesized that an increase in the income level creates a greater increase in the quality of the child than the number of children. In the literature, these effects differ according to the level of development of the countries. In developed countries, the increase in income creates a substitution effect and there has been an increase in the quality of the child. In developing countries, the increase in income creates an income effect and there has an increase in the number of children. Becker (1992) argued that there is a negative relationship between the social security system and fertility. Accordingly, the increase in the state support given to the elderly population as a result of the developments in the social security systems will reduce the dependency ratio of the elderly population to their children, thus reducing fertility (Becker, 1960: 210-212; Becker, 1992:199).

3. Literature Review

Adsera and Menendez (2011) investigated the relationship of fertility with economic shocks and labor market (economic uncertainties) for 18 Latin American countries with micro and macro analysis. In the study, an unbalanced panel data analysis was performed because the data of the variables differed according to the years. In the analysis, Generalized Least Squares (GLS) method with macro data and Cox Proportional Hazard Models (CPHM) with microdata were used. According to the results of the analysis, there is a positive relationship between the economic conjuncture and the changes in fertility. Unemployment and poor economic conditions reduce fertility. There is a positive relationship between the delayed fertility of educated young women and bad economic conditions.

Başkaya and Özkılıç (2017) investigated the socioeconomic and cultural reasons of the difference in fertility rates at the provincial and regional level in

Turkey by interpreting TUIK data. According to the results of the study, the fertility rate is high in the Eastern and Southeastern Anatolia regions due to the socioeconomic development level, the low age at first marriage and the high desire for male children. In the Aegean and Marmara regions, the fertility rate is low due to the high of socioeconomic development level, industrialization level, age at first marriage, labor force participation rate, urbanization rate, education level and the rate of immigration received by the region.

Bhaumik and Nugent (2005) investigated the effect of economic uncertainty on fertility using the survey data for the period 1992-2002 for East Germany and the survey data for the period 1984-2002 for West Germany with the random effect probit model method. According to the results of the analysis, the fact that employment uncertainty is higher in East Germany than in West Germany has created an extraordinary decrease in fertility.

Deliktas et al. (2008) investigated the effect of industrialization level, schooling rate, per capita income and urbanization rate on the fertility rate in Turkey with Path analysis. According to the results of the analysis, industrialization level, per capita income and schooling rate have a negative effect on the fertility rate, while the urbanization rate has a direct positive and an indirect negative effect. The total effect (direct and indirect) of all independent variables on the fertility rate is positive.

Hofmann and Hofmann (2013) investigated the effect of economic uncertainty on fertility behavior in Germany with logistic regression analysis using the 2000-2005 survey data. According to the results of the analysis, there is a negative significant relationship between economic problems and fertility in women aged 26-44.

İğdeli (2019) investigated the relationship between fertility and economic uncertainty in Turkey with Autoregressive Distributed Lag (ARDL) analysis using data from 1990-2017. Economic uncertainty has been measured with the GARCH analysis, which is derived from income fluctuations, using conditional expectation operators and unemployment rates. According to the results of the analysis, economic uncertainty and unemployment rates have a negative effect on the fertility rate.

Kreyenfeld (2005) investigated the relationship between economic uncertainty (unemployment, fixed term employment contract, low income) and the first birth decision for Germany by using event the history method using data from 1984-2016. According to the results of the analysis economic uncertainty reduces fertility by delaying parenthood. Highly educated women delay parenting when they are unemployed. Low educated women, on the other hand, are ready to become parents when there is insecurity in the market.

Kohler and Kohler (2002) investigated the reasons for the decline in fertility in Russia in the early and mid 1990s. According to the results of the research, there has been a decrease in fertility due to the economic difficulties encountered with the transition to the market economy after 1989. According to the Russia longitudinal research, there is a positive relationship between fertility, labor market crisis and labor market uncertainty. In the study, it was stated that this

positive relationship was accepted as a surprising situation in terms of the economic theory of fertility.

Kutlar et al. (2012) investigated the relationship between female labor force participation rate, wage, divorce rate and fertility in Turkey in the period of 1988-2009 by using the Granger causality test, cointegration analysis and impulse response analysis. According to the cointegration analysis results, there is a positive relationship between fertility and wage. According to the Granger causality test results, divorce and wages are the Granger cause of fertility. According to impulse response analysis, the response of fertility to the change in wage level (such as the fear of wage cut and decrease or such as wage increase) and the change in female labor force participation rate is negative.

Örsal and Goldstein (2010) investigated whether there is a short term change in the effect of economic conditions on fertility for OECD countries by using panel data analysis using the 1976-2008 period data. In the study, it has been suggested that there is high fertility when economic conditions are good, and low fertility in recession periods. According to the results of the analysis, fertility is positively associated with good economic conditions.

Özgür (2004) investigated the reasons for the regional differential in the fertility rate in Turkey using the spatial distribution method (by creating a map with the ArcGIS 8.3 program). According to the results of the research, as the employment rate of women in the nonagricultural sector, the level of education and urbanization rate increases, fertility decreases. The fertility rate is high in the Southeastern Anatolia region.

Ranjan (1999) investigated the decline in birth rates in the former Soviet republics and Eastern Europe using a two period theoretical stochastic model. In the study, it was concluded that childbearing was delayed during periods of increased income uncertainty. While individuals above the threshold income level want to have children, those below the threshold income level expect income uncertainty to decrease.

Schneider (2015) investigated the relationship between fertility and poor economic conditions in the United States with fixed effect panel data analysis using state level data for 2001-2012 and county level for 2001-2010. According to the results of the analysis (for both models), there is a strong negative relationship between bad economic conditions (such as unemployment during the economic recession) and fertility. There is a negative relationship between unemployment, economic uncertainty and fertility. There is a positive relationship between consumer confidence and fertility.

Selim and Bilgin (2021) investigated the effect of migration on the fertility rate in Turkey with the Robust Poisson Regression model based on the selectivity hypothesis. In the analysis, 2013-year Turkey Demographic and Health Survey data were used. According to the results of the analysis, the variables (women's education level, woman's age at marriage, man's age, woman's age at first birth, household welfare level) that affect the fertility of women living in urban and rural areas do not affect the fertility of women who migrate from the city to the

countryside. This is an indication that the selectivity hypothesis is not valid for women migrating from the city to the countryside.

Selim and Üçdoğruk (2003) investigated the factors affecting fertility (number of children) for 7 provinces of Turkey (One province was selected from each region where fertility differs. These provinces are İstanbul, İzmir, Adana, Samsun, Ankara, Malatya and Diyarbakır) using the Poisson Quasi Maximum Likelihood method. According to the results of the analysis the education level, employment and income level of women have a negative effect on fertility. Total income in the household has a positive effect on fertility. The number of children is higher in all provinces except Istanbul.

Selim ve Üçdoğruk (2005) investigated the factors affecting fertility in Turkey with the Poisson Quasi Maximum Likelihood method based on the quality quantity approach proposed by Becker (1960) and developed by Becker and Lewis (1973) and Willis (1973). According to the results of the analysis, the education level of women and men, female labor force participation rate affect fertility negatively. The male labor force participation rate has a positive effect on fertility.

Song and Kuang (2021) investigated the fertility behavior of people with different cultural degrees in China with linear regression analysis. In the analysis, data from China, China's Guangdong province, and China's Shanghai municipality were used. The hypothesis of the study is that fertility rate is negatively correlated with cultural degree. According to the results of the analysis, while there is a positive relationship between the age at first childbearing and the education period, there is a negative relationship between the education period and the fertility rate.

Vignoli (2020) theoretically investigated the relationship between fertility and economic uncertainty in European countries. According to the results of the study, global economic uncertainty reduces fertility. Parents expect their employment to be stable in their childbearing decisions.

Werding (2014) investigated different economic fertility models. According to the results of the research, there are limitations in economic fertility models. Everything that is theoretically challenging cannot be investigated empirically. It has been determined that the studies examining the economic aspect of fertility are mostly theoretical. In the study, it is recommended to conduct joint research on fertility, which is interdisciplinary.

4. Data Set and Method

In this study, fertility behavior based on economic factors was investigated by logistic panel regression analysis using the data of the Turkish Statistical Institute (TSI) for the period 2009-2020 according to the second level (26 subregions of Turkey) Nomenclature of Units for Territorial Statistics (NUTS2).

Fertility rate (number of children per mother in the age group 15-49 years) was used as the dependent variable in the analysis. Women's employment rate, age (15-54 age groups), gross domestic product per capita, inflation rate (consumer price index), the number of high school and faculty graduate women (according to the age groups of 15-54), the number of high school graduate women

(according to the age groups of 15-54), average age at first marriage for women and urbanization rate were used as independent variables.

The fact that the fertility rate data started in 2009 and the per capita gross domestic product data were not available after 2020 were effective in determining the analysis period. The data of all the variables in the analysis were obtained from the regional statistics of the Turkish Statistical Institute. Empirical findings were obtained using the Stata 16.0 package program.

The analysis, it was aimed to determine the regions where the fertility rate is above the average compared to the 26 subregions. Since the data set of the fertility rate variable showed a normal distribution, the average value of the fertility rate was determined as (2.13) according to the 26 subregions. The dependent variable was turned into a qualitative variable by giving "1" to the regions² with values above the mentioned value and "0" to the others. Thus, the dependent variable was made suitable for logistic panel regression analysis.

While the cross sectional data expresses the number of observations of more than one unit (such as an individual, company, country, region, or province) in a year, the time series expresses the number of observations of a unit (such as a country, a province) in a certain period. Panel data, on the other hand, refers to the number of observations of more than one unit (such as more than one individual, company, country, region, province) in a certain period. The panel data consists of cross section and time series.

In the regression analyses made with the aforementioned data, dummy variables can be dependent as well as independent variables. Dependent dummy variables can take two values (such as 1-0) or multiple values (such as 1-2-3-4-5). It can indicate preference when the dependent variable is in the qualitative state. For this reason, these models are called qualitative preference models. The parameters of the linear probability model from qualitative preference models can be estimated using the least squares method. However, in this case, the basic assumptions about the error term (constant variance and normality assumption of the error term are not valid) may not be valid. In the linear probability model, the coefficient of determination may be small and the theoretical values may go out of the range of 0-1. For these reasons, the use of linear probability models with panel data should not be preferred. In the literature, it is seen that panel logit (logistics panel regression) and panel probit (logistics probit regression) models are mostly used (Gürüş ve Çağlayan, 2013: 374-376; Tatoğlu, 2013:161-162).

In logistic panel regression models, which are also expressed as non-linear panel data models or models with limited dependent variables, the dependent variable (for the i. unit at t. time) takes the value of 1 if the event has occurred, and 0 if it has not. In logistic panel regression models, which are also expressed

² The fertility rate of Konya, Karaman (TR10), Adana, Mersin (TR12), Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye (TR13), Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir (TR14), Kayseri, Sivas, Yozgat (TR15), Erzurum, Erzincan, Bayburt (TR20), Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan (TR21), Van, Muş, Bitlis, Hakkâri (TR23), Gaziantep, Adıyaman, Kilis (TR24), Şanlıurfa, Diyarbakır (TR25), Mardin, Batman, Şırnak, Siirt (TR26) regions (compared to most years in the 2009-2020 period) is above the average fertility rate of the 26 subregions.

as non-linear panel data models or models with limited dependent variables, the dependent variable (for the i . unit at t . time) takes the value of 1 if the event has occurred, and 0 if it has not. The ratio of the probability of an event occurring to the probability of the event not occurring is called the odds ratio (odds ratio). Independent variables with odds ratio greater than one have a significant effect on the dependent variable. Logistic models are created by taking the natural logarithm of the odds ratio. In these models, the coefficients are interpreted according to the marginal effects (Gujarati, 2004: 596; Tatoğlu, 2013: 161-175).

As in panel data analysis, fixed and random effect models are seen in logistic panel regression analyses. In fixed-effect logistic panel regression models, changes due to units, units and time only change the constant of the model. The Maximum Likelihood Method is used to estimate these models. In random effect logistic panel regression models, units, differences according to units and time are included in the model as a component of the random error term. Wald Test is used to estimate these models. In random effect logistic panel regression models, there is no relationship between explanatory variables and error terms, while there is a relationship in fixed effect logistic panel regression models. The choice between fixed-effect logistic panel regression models and random-effect logistic panel regression models is made with the Hausman test. If the error term of the random effect logistic panel regression model is related to the explanatory variables, the null hypothesis is rejected. In this case, the fixed effect logistic panel regression model is valid. If the error term of the random effect logistic panel regression model is not related to the explanatory variables, the null hypothesis is accepted. In this case, the random effect logistic panel regression model is valid (Hausman, 1978: 1260-1270; Peracchi, 2001: 399; Tatoğlu, 2013: 166-177).

5. Findings and Results

The variables in Table 1, which includes the analysis results below, have been abbreviated within the scope of Table 1. According to this, fertility rate (fr), women employment rate (wer), gross domestic product per capita ($gdppc$), consumer price index (cpi), the number of women graduated from college and faculties ($cfgw$), the number of high school graduate women ($hsgw$), average age at first marriage of women ($afmw$) and urbanization rate (ur) as abbreviated. Descriptive statistics (standard deviation and mean) of the variables included in the analysis are given in the appendix at the end of the study.

Table 1: Random Effects Logistic Panel Regression Analysis Results

Dependent Variable: Fertility Rate (fr) Period: 2009-2020 Cross Section Number: 26 Observation Number: 312						
Variables	Coefficients	Standard Error	Z Table Value	P Probability Value	Marginal Effects	Odds Ratio
wer	-0.3242430	0.0786427	-4.12	0.000***	-0.0051346	0.7230745
gdppc	-0.0006882	0.0002133	-3.23	0.001***	-0.0000109	0.9993120
cpi	-0.7672837	0.2758479	-2.78	0.005***	-0.0121503	0.4642725
cfgw	0.0002138	0.0000368	5.80	0.000***	3.3900006	1.0002140
hsgw	-0.0001624	0.0000265	-6.13	0.000***	-2.5700006	0.9998377
afmw	-3.0632170	2.3327380	-1.31	0.18900	-0.0485076	0.0467371
ur	0.2769790	0.1291133	2.15	0.032**	0.0043861	1.3191390
Hausman test: 7.76 (0.1008)						
Wald test: 41.63 (0.000)						
LR test: 86.31 (0.000)						
Jarque-Bera test: 102.9 (4.400023)						
Fertility Rate Average Value: 2.13						
Note: *** 0.01; ** 0.05; * 0.10 They express the statistical significance level.						

Logistic panel regression analysis was performed for both fixed and random effect models. It was seen that the coefficients were not significant in the results of the fixed effect logistic panel regression analysis. In addition according to the Hausman test result (the random effect logistic panel regression model was valid. For this reason, only the results of the random effect logistic panel regression model are included in the study. The random effect logistic panel regression model is significant, as can be seen from the Wald and LR test results in Table 1.

According to the random effect logistic regression model result, the employment rate of women, per capita gross domestic product, consumer price index and the number of high school graduate women have a negative effect on the probability of fertility behavior. While the number of college and faculty graduate women and the rate of urbanization have a positive effect on the probability of fertility behavior, the average age of women at first marriage have not effect on the probability of fertility behavior.

The coefficients were interpreted according to the marginal effects seen in Table 1. Accordingly, a one-unit increase in women's employment rate, per capita gross domestic product, consumer price index and the number of high school graduate women reduces the probability of fertility behavior by 0.0051346, 0.0000109, 0.0121503, 2.5700006, respectively. The number of college and faculty graduate women and a one-unit increase in the rate of urbanization increase the probability of engaging in fertility behavior by 3.3900006 and 0.0043861 respectively. According to the results of odds ratio, the number of women graduated from college and faculty and the rate of urbanization (these variables are statistically significant at 0.01 and 0.05) have a greater effect on the

probability of women's fertility behavior than (because they have a value greater than 1) other variables.

6. Conclusion

Fertility behavior differs according to the period and place (such as country, region, province). Fertility behavior in Turkey has changed according to the region (such as eastern and western regions), province, location (urban and rural settlement) and time, and socioeconomic factors have affected this change. This effect differs according to the socioeconomic conditions of the research period. According to the analysis period of the study, the results of the analysis show that especially economic factors are effective on fertility behavior. It is expected that the increase in women's employment, education level and average age at first marriage will decrease fertility behavior in regions where modernization and per capita gross domestic product are high. It is thought that to this situation is caused by the inflation rate in regions where the fertility rate is low recently in Turkey. It is predicted that there is a decrease in fertility behavior as the cost of living increases. Women with low education levels also start to have fewer children by working in part-time, insecure and informal jobs, since the salary of the man in the family is not enough.

Although there is a general decrease in the fertility rate in all regions, this rate is relatively higher in some regions. The reason for this situation was investigated in the study. According to the results of the analysis the gross domestic product per capita, women's employment rate, the number of high school graduate women and the consumer price index in regions with a high fertility rate affect negatively the fertility behavior. The fact that the fertility rate is high in these regions compared to other regions, especially the low level of gross domestic product per capita and the employment rate of women compared to other regions has an effect. When the living conditions in these regions are compared with the living conditions in some metropolitan regions (such as Istanbul, Ankara and Izmir), the impact of inflation is felt less in these regions. Because the expenditures made for transportation, food (because almost all of the food needs are met by purchasing), education, social and cultural activities in metropolitan areas are higher than the expenditures made for these areas in other regions. Therefore, although inflation reduces the fertility behavior since the effect of inflation is felt relatively less, the fertility behavior is higher compared to other regions.

The positive effect of the number of college and faculty graduate women on fertility behavior is based on the lack of qualified and highly paid job opportunities in these regions. College and faculty graduate women do not work when they cannot find a job that suits their qualifications and has a high wage level or they migrate to regions where job opportunities are better. Some college and faculty graduate women, who can find a job at high wages, can increase their fertility due to their good economic conditions. In this case, relatively few women employed in the region can consist mostly of high school graduate women. As women employment decreases, fertility increases in the region and the increase in the number of high school graduate women reduces fertility. Considering that women

with high school graduates will generally be employed with low wages, it can be accepted that fertility will decrease due to bad economic conditions.

Again, the positive effect of urbanization on fertility behavior made us think that the effect of modernization as a result of urbanization was not seen very much in these regions. Because in regions where fertility is lower, fertility behavior decreases with the effect of modernization as a result of urbanization. Although the average age at first marriage for women in these regions is higher than in previous periods, it is thought to be lower than in western regions. Therefore, the average age at first marriage of women has no effect on fertility behavior. Although the variables that negatively affect the fertility behavior in the analysis decrease the fertility behavior, the fertility behavior is relatively higher due to the aforementioned reasons when it is encountered with other regions. It can be said that the difference in fertility behavior between regions is due to socioeconomic differences between regions.

A high increase in fertility behavior will lead to a lack of resources and job opportunities, unemployment and a decrease in production. When the high rate reduction in fertility behavior and the increase in average life expectancy of the elderly population are seen together, the institutional care needs of the elderly population will have to be met with the improvement of the social security system, and this will create a cost for the country. Although there are regional differences in fertility behavior, the decrease in fertility behavior seen in all regions can be accepted as an indicator of an increase in the cost of the child to the family.

Statement of Support and Appreciation: No external support was received in the preparation of this research.

Researchers' Contribution Rate Statement: As the author of the research, my contribution to the study is 100%.

Conflict of Interest Statement: As the author of the research, I do not have any conflict of interest statement.

Research and Publication Ethics Statement: All the rules specified in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were complied with at every stage of this research. None of the actions specified under the heading "Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics" of the Directive have been carried out. During the writing process of this study, citations were made in accordance with the ethical rules and a bibliography was created. The work has been checked for plagiarism.

Ethics Committee Permission: In the analysis of the research, logistic panel regression analysis was performed using the TSI data set. Therefore, the study is among the studies that do not require ethics committee approval.

References

- Adsera, A. and Menendez, A. (2011). Fertility Changes in Latin America in Periods of Economic Uncertainty. *Population Studies*, 65(1), 37-56.
- Başkaya, Z. ve Özkılıç, F. (2017). Türkiye'de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 404-423.
- Becker, G. S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. Universities National Bureau (Ed.), in *Demographic and Economic Change in Developed Countries* (209-240 pp.). New York: Columbia University Press.

-
- Becker, G. S. (1992). Fertility and The Economy. *Journal of Population Economics*, 5(3), 185-201.
- Bhaumik, S. K. and Nugent, J. B. (2005). Does Economic Uncertainty Affect the Decision to Bear Children? Evidence from East and West Germany. *Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Papers* No 1746, 2-27.
- Deliktaş, E., Usta, S., Bozkurt, S. ve Helvacı, B. (2008). Türkiye’de Kentlerde Doğurganlık Hızını Etkileyen Faktörler: Path Analizi Yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış*, 8(2), 877-895.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*. New York: The McGraw-Hill Companies.
- Güriş, S., Çağlayan, E. ve Güriş, B. (2013). *EvIEWS İle Temel Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. (2008). *Türkiye Nüfus Ve Sağlık Araştırması Raporu 2008*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Yayın No: NEE-HÜ.09.01, Ankara.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Hofmann, B. and Hohmeyer, K. (2013). Perceived Economic Uncertainty and Fertility: Evidence from A Labor Market Reform. *Journal of Marriage and Family* 75(2), 503-521.
- İğdeli, A. (2019). Ekonomik Belirsizlik ve Doğurganlık Hızı Arasındaki İlişki: Türkiye İçin ARDL Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 359-381.
- Kohler, H. P. and Kohler, I. (2002). Fertility Decline in Russia in The Early and Mid 1990s: The Role of Economic Uncertainty and Labour Market Crises. *European Journal of Population*, 18, 233-262.
- Kreyenfeld, M. (2005). Economic Uncertainty and Fertility Postponement: Evidence from German Panel Data. *Max Planck Institute for Demographic Research (MPIDR) Working Paper* WP-2005-034, 2-32.
- Kutlar, A., Erdem, E. ve Aydın, F. F. (2012). Kadınların İşgücüne Katılması ile Doğurganlık, Boşanma ve Ücret Haddi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Araştırma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 3(1) 149- 168.
- Malthus, T. (1798). *An Essay on The Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society with Remarks on The Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers*. London: St. Paul’s Church-Yard.
- Örsal-Karaman, D. D. ve Goldstein, J. R. (2010). The Increasing Importance of Economic Conditions on Fertility. *Max Planck Institute for Demographic Research (MPIDR)*, Working paper no WP-2010-014, 1-15.
-

- Öztürk, L. (2012). Türkiye’de İllerin Yoksulluk Nedeni Olarak Toplam Doğurganlık Hızları: Yatay Kesit Bir Analiz, 1990-2000. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 193-210.
- Peracchi, F. (2001). *Econometrics*. England: John Wiley&Sons.
- Ranjan, P. (1999). Fertility Behaviour Under Income Uncertainty. *European Journal of Population*. 15(1), 25–43.
- Schneider, D. (2015). The Great Recession, Fertility, and Uncertainty: Evidence from The United States. *Journal of Marriage and Family*, 77(5), 1144–1156.
- Selim, S. ve Bilgin, D. (2021). Türkiye’de Doğurganlık, Göç ve Mekânsal Etkileşim: Seçicilik Hipotezi Kapsamında Bir Analiz. *Coğrafya Dergisi*, 43, 111-125.
- Selim, S. ve Üçdoğruk, Ş. (2003). Sayma Veri Modelleri İle Çocuk Sayısı Belirleyicileri: Türkiye’deki Seçilmiş İller İçin Sosyoekonomik Analizler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 13-31.
- Selim, S. ve Üçdoğruk, Ş. (2005). Türkiye’de Doğurganlık: Kalite-Miktar Yaklaşımı. *Nüfusbilim Dergisi*, 27(1), 49-66.
- Song, J. and Kuang, Y. (2021). An Analysis on Female Education Level, Income and Fertility Rate in China. *International Conference on Tourism, Economy and Environmental Sustainability, E3S Web of Conferences*, 251(1088), 1-4.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Vignoli, D., Guetto, R., Bazzani, G., Pirani, E. and Minello, A. (2020). A Reflection on Economic Uncertainty and Fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*, 76(28), 2-27.
- Werding, M. (2014). Children Are Costly, But Raising Them May Pay: The Economic Approach to Fertility. *Demographic Research*, 30(8), 253-276.
- Willis, R. J. (1973). A New Approach to The Economic Theory of Fertility Behavior. *Journal of Political Economy*, 81(2), 14-64.
- Winkelmann, R. and Zimmermann, K. F. (1994). Count Data Models for Demographic Data. *Mathematical Population Studies*, 4(3), 205-222.

Appendix 1: Descriptive Statistics

Variables	Standard Deviation	Mean
wer	25.57787	92.57564
gdppc	15930.46	26297.53
cpi	4.247732	10.32468
cfgw	302351.4	255111.5
hsgw	436819.6	455205.6
afmw	1.107878	23.68494
ur	15.98343	80.7041

**ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞME, BİLGİ PAYLAŞMA DAVRANIŞI VE
BİLGİ PAYLAŞMAYA YÖNELİK DUYGULAR ARASINDAKİ
İLİŞKİLER**Canan Nur KARABEY¹Fatma DUMAN ÖZTÜRK²**Öz**

Bu çalışmanın amacı çalışanların örgütsel sosyalleşme alguları, sahip oldukları bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşmaktan dolayı hissedecekleri korku ve zevk duyguları ve bilgi paylaşma davranışları arasındaki ilişkileri incelemektir. Çalışmanın alan araştırması kısmında bir ilimizin ilçe belediyesinde görev yapan 117 çalışandan yüz yüze anket uygulaması yoluyla veriler toplanmıştır. Daha sonra veriler SPSS 22.0 paket programı yardımıyla analizlere tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre örgütsel sosyalleşme arttıkça bilgi paylaşma da güçlenmektedir. Ayrıca çalışanın bilgi paylaşmaktan ötürü yaşadığı zevk arttıkça bilgi paylaşma düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel sosyalleşmenin bilgi paylaşmaktan duyulan zevk duygusuyla istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkisinin bulunmadığı, fakat bilgi paylaşmaktan duyulan korku ile beklenenin aksine pozitif yönde ilişkili olduğu gözlenmiştir. Bilgi paylaşmaktan duyulan korku ile paylaşma davranışı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar kelimeler: Örgütsel Sosyalleşme, Bilgi Paylaşma Davranışı, Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Zevk, Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Korku

**THE RELATIONSHIPS AMONG ORGANIZATIONAL
SOCIALIZATION, KNOWLEDGE SHARING BEHAVIOUR AND
EMOTIONS ABOUT SHARING KNOWLEDGE****Abstract**

The aim of this research is to investigate the relationships among employees' organizational socialization perceptions, fear for and joy of sharing knowledge, and knowledge sharing behaviors. In the survey, data were collected in person through question forms from 117 employees of a municipality in a Turkish province. Then the data were analyzed with SPSS 22.0 software. The results state that as organizational socialization increases knowledge sharing behavior increases too. Moreover, knowledge sharing behavior increases with the increase in the joy of sharing. Organizational socialization was found to have no statistically significant relationship with joy of sharing; but contrary to expectations, it was found to have a positive relationship with fear for sharing knowledge. Fear for sharing knowledge was found to have no statistically significant relationship with sharing behavior.

Keywords: Organizational Socialization, Knowledge Sharing Behavior, Joy of Sharing Knowledge, Fear for Sharing Knowledge

¹ Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, karabey28@yahoo.com, orcid.org/0000-0003-0597-3605

² Öğr.Gör.Dr., Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fatmaozturk@mersin.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6213-734X

Extended Abstract

Aim: The aim of this research is to investigate the relationships among employees' organizational socialization perceptions, fear for and joy of sharing knowledge, and knowledge sharing behaviors. Organizational socialization refers to a new member's learning process that includes gaining knowledge about values, beliefs, competencies and behaviors in order to be an effective employee. Knowledge sharing is employees' behavior of sharing their knowledge with regard to work for the aim of creating new knowledge in the organization. This behavior is expected to be related to the emotions about sharing knowledge. Employees could feel joy of knowledge sharing which points to the intrinsic motivation. On the other hand, they could feel fear for sharing their knowledge because this behavior could threaten their relatively strong position based on knowledge in the organization. Besides, knowledge sharing behavior is expected to be related to the level of socialization in the organization because the benefits of an effective socialization process could yield a positive environment for knowledge sharing between employees.

Methods: The hypotheses of this study are as follows:

H1: There is a positive relationship between organizational socialization and employee's joy of sharing knowledge.

H2: There is a negative relationship between organizational socialization and employee's fear for sharing knowledge.

H3: There is a positive relationship between employee's joy of sharing knowledge and knowledge sharing behavior.

H4: There is a negative relationship between employee's fear for sharing knowledge and knowledge sharing behavior.

H5: There is a positive relationship between organizational socialization and employee's knowledge sharing behavior.

In order to test these hypotheses, a survey was conducted. The data were collected in person through question forms from 117 employees of a municipality in a Turkish province. Then data were analyzed with SPSS 22.0 software. Knowledge sharing behavior was measured with seven items used by Oliveira et al. (2015). Joy of sharing knowledge was measured with three items developed by Wasko and Faraj (2005) while fear for sharing knowledge was measured with five items developed by Wasko and Faraj (2005) and Renzl (2008). Organizational socialization was measured with 20 items developed by Taormina (2004). All scales were 5-point Likert type where one refers to strongly disagree and five refers to strongly agree. Moreover, the question forms included demographic variables (gender, age, marital status, educational degree, workplace tenure and managerial role). Exploratory factor analysis was applied to all variables together except for demographic variables. The results stated that the data presented four different variables, namely organizational socialization, fear for sharing knowledge, knowledge sharing behavior and joy of sharing knowledge.

Findings: The results state that organizational socialization and knowledge sharing behavior are positively related. In other words, as the employees perceive greater socialization processes in the organization, their knowledge sharing behavior increases. Based on this finding, managers should aim to implement systematic socialization programs to foster a supportive organizational climate that facilitates knowledge sharing. Moreover, knowledge sharing behavior increases with the increase in the joy of sharing knowledge, so this finding could be assessed as an indicator of the role of intrinsic motivation on knowledge sharing. Organizational socialization was found to have no statistically significant relationship with joy of sharing knowledge. The statistically no significant relationship between organizational socialization and joy could be attributed to the fact that independent from training, understanding, coworker support and future prospects, some other variables could serve as antecedents of joy of sharing knowledge. Contrary to expectations socialization was found to have a positive relationship with fear for sharing knowledge. This result could emerge from the idea that effective socialization processes could be perceived as the indicator that the organization values knowledge highly and the owners of the knowledge could lose their relatively strong position because of sharing this precious asset. Thus, the employees who have greater socialization perceptions might tend to have greater fear for sharing knowledge. Fear for sharing knowledge was found to have no statistically significant relationship with sharing behavior. Overall, in this study, three hypotheses (H₁, H₂ and H₄) were rejected while two hypotheses (H₃ and H₅) were supported.

Conclusion: As with other studies, this study has some limitations. The sample was consisted of employees of one organization, so the generalizability of the results are limited. Future studies should include organizations from various industries in sample in order to have the opportunity to compare and contrast the results between industries. This research is cross sectional in nature, but longitudinal future studies could make great contribution to understand organizational socialization and its impact on knowledge sharing. Moreover, qualitative research approach should be adopted to examine the impact of emotions on knowledge sharing in depth. Last, it could be useful to investigate the impact of socialization and emotions on knowledge sharing in remote work and digital workplace interaction.

1. Giriş

Küresel rekabetin sürekli şiddetlendiği günümüzde sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmaya imkân veren temel faktörlerden biri işletmelerin bilgi birikimini artırarak bunu çevresel değişimlere uyum sağlamada kullanması, hatta değişimi yönlendirici bir güç olarak değerlendirebilmesidir. Bunun için çalışanların sürekli yeni bilgiler kazanmasına ve bu bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada örgütsel sosyalleşme olgusu, bireylerin sahip oldukları bilgileri diğer çalışanlarla paylaşmaktan duyacakları korku ve zevk duyguları ve bilgi paylaşma davranışları arasındaki ilişkileri incelemek amaçlanmıştır. Sosyalleşme; içinde yetiştiği sosyal sistemin üyesi olarak bireyin karşılaşabileceği çeşitli durumlarda o sosyal sisteme özgü becerileri, tutum ve davranışları ve değerleri öğrenip buna göre hareket etmesidir (Tokgöz Bakıroğlu, 2013:1048). Bilgi paylaşma davranışı; yeni bilgiler üretmek için çalışanların bilgilerini diğer çalışanlarla paylaşmasını ifade etmektedir (Razmerita vd., 2016: 2). Bilgi paylaşmaya ilişkin çeşitli duyguların bilgi paylaşma davranışıyla ilişkili olması beklenir. Bu çalışmada öncelikle çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulmuş ve ele alınan kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra bunlar arasındaki ilişkiler ortaya konarak hipotezler geliştirilmiştir. Son olarak yapılan alan araştırmasıyla toplanan veriler analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın bilgi paylaşma davranışının öncüllerine ilişkin literatüre katkı sunması hedeflenmektedir; çünkü çalışanları işyerinde bilgilerini iş arkadaşlarıyla paylaşmaya yönelten veya onları bilgilerini paylaşmaktan alıkoyan faktörlere ilişkin bilgi birikimi henüz oldukça sınırlı düzeydedir.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Sosyalleşme Kavramı ve Örgütsel Sosyalleşme

Sosyalleşme genel olarak bireyin içinde bulunduğu topluluktaki etkileşimlerle tamamlanması anlamına gelir. Bireysel sosyalleşme sürecini çeşitli şekillerde incelemek mümkündür. Çocuğa doğumdan 7-8 yaşına kadar fiziksel ve zihinsel gelişimini destekleyecek davranış kuralları, normlar ve değerlerin özellikle anne tarafından aile içinde öğretilmesi ve duygusal bağın tatmin edilmesi '*temel sosyalleşme süreci*' olarak kabul edilmektedir. Çocuğun diğer sosyal çevrelerle güçlü bir şekilde etkileşmeye başladığı dönem '*ikincil sosyalleşme süreci*' olarak değerlendirilir. 6 ila 7 yaşından itibaren bireyin ergenliğe kadar ego (benlik) ve kişilik yapılarının oluştuğu süreç '*sürekli sosyalleşme süreci*' olarak ele alınmaktadır. Bireyin belirli bir grubun üyesi olarak grubun beklenti ve gereksinimlerine uygun davranması '*pozitif sosyalleşme süreci*'ni ifade ederken, bunun aksine, toplumun kurallarına aykırı davranması, örneğin yasadışı davranışlar sergilemesi '*negatif sosyalleşme süreci*'ni ifade eder (Kochanska vd., 2010: 1006-1007). Bireyin belirli bir kurumsal çerçeve içerisinde bütünleşme, sosyal katılım ve başarı sağlaması '*bütünleştirici sosyalleşme süreci*'ni, belirli bir eğitim sürecinden geçerek yeni rolü ile ilgili bilgileri, hakları ve görevleri üstlenerek davranışları öğrenmesi ise '*ileriye dönük sosyalleşme süreci*'ni belirtir. Bireyin biçimsel kurum ve kuruluşların organları tarafından kesin hedefler, kurallar, görevler, ayrıcalıklar ve yükümlülükleri içeren süreci benimsemesi '*biçimsel (formal) sosyalleşme süreci*'ni ifade ederken aile, arkadaş, mahalle ve mesleki

çevrelerden edindiği değer ve davranış kalıplarını özümsemesi *'informal (gayri resmi) sosyalleşme süreci'*ni ifade eder (Crisogen, 2015:331-334). Örgütsel sosyalleşme süreci ise işe yeni başlayan bireyin örgütte etkili bir çalışan olabilmesi için gerekli değerleri, inançları, yetkinlikleri ve davranışları öğrenme süreci olarak tanımlanır (Ashforth vd., 1997: 200).

Her örgütün kültürü, onu oluşturan bireylerin deneyimlerini şekillendiren kurallar, özel ifadeler, ideolojiler, görevlerin yerine getirilmesi ile ilgili standartlar, davranış ritüelleri ve hatta bazen önyargılardan oluşmaktadır. Bu yüzden bireylerin örgütte kabul görmesi ve etkili örgüt üyelerine dönüştürülebilmesi onların yapılan işin teknik hususları yanında örgüte özgü sosyal davranış kalıplarını da anlamalarını gerektirir. Bu kalıpların öğrenilmesi sosyalleşme süreci sayesinde gerçekleşmektedir (Wanberg, 2012'den aktaran Karabulut Çakır, 2021:9). Örgütlerde sosyalleşme süreci; örgüte yeni katılan bireyin yetiştirilmesi, örgüte ilişkin anlayış (inanç) düzeyi, iş arkadaşlarının desteği ve geleceğe ilişkin beklentiler olmak üzere dört boyut altında ele alınmaktadır. Örgüte katılan bireye örgütsel rollerini yürütebilmek için taşıması gereken bilgi ve becerinin aktarılması *"yetiştirme"* olarak tanımlanmaktadır (Taormina,1994:133-145.) *Örgüte ilişkin anlayış (inanç)*; bireyin örgüt çevresini anlamlandırma süreci olarak tanımlanmaktadır (Louis,1980:226). *İş arkadaşlarının desteği*; iş yerinde aynı hiyerarşik düzeyde benzer pozisyonlara sahip kişilerle ilişkilerden ötürü hissedilen desteği ifade etmektedir (Settoon ve Mossholder, 2003:256). *Geleceğe ilişkin beklenti*; işe yeni başlayan personelin örgütten beklediği kariyer ve yükselme olanaklarını ifade etmektedir (Taormina, 1994:37).

2.2. Bilgi Paylaşma Davranışı ve Bilgi Paylaşmaya İlişkin Duygular

Bilgi paylaşma davranışı çalışanların sahip oldukları bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşma derecesini ifade eder. Başka bir ifadeyle bilgi paylaşma, bireyin sahip olduğu bilgiyi örgütteki diğer kişilerin de erişimine sunmasıdır. Bu davranış bilgi sahibinin bilinçli eylemine dayanır (Ipe,2003:341). Bilgi paylaşımının birey, takım ve örgüt düzeyinde pek çok sonuç doğurduğu bilinmektedir. Ahmad ve Karim (2019) daha önce yapılmış 61 çalışmayı inceledikleri nitel araştırmada tematik analiz uygulayarak yaratıcılık, öğrenme ve performansın bilgi paylaşımının biçimlendirdiği değişkenler grubunda en fazla araştırılan konular olduğunu tespit etmiştir. Günümüz işletmelerinin varlığını sürdürmesinde yaratıcılık, öğrenme ve performans olgularının etkisinin ne kadar büyük olduğu düşünüldüğünde, çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımının önemi de daha iyi anlaşılacaktır. Stratejik bir kaynak olan bilgi sosyal etkileşimlerden doğmakta olup bilgi paylaşımının başarısı temelde çalışanların davranışlarına dayanır. Dolayısıyla bilgi paylaşımı çalışanların sürece aktif katılımını ve diğer bireylerle birlikte çalışmasını gerektirir (Curado ve Vieira; 2019:1453). Çalışanlar işe ilişkin bilgilerini iş arkadaşlarıyla paylaşmaktan zevk duyabileceği gibi korku da duyabilmektedir. Bilindiği gibi zevk hedonizmin hedeflediği haz ile ilişkilendirilmektedir. Bireyin beş duyusu ile ilgili yapısının sonucu olarak bu duygu ortaya çıkmaktadır (Allameh vd.,2013:117). Dolayısıyla birey beş duyusu ile kendi değerlerini çevresiyle etkileşime geçirip sonuç alabildiği ölçüde zevk duymaktadır. Bireyin yaşadığı deneyimler ve sahip olduğu kazanımlar kişisel bilgi

birikimi olarak değerlendirildiğinde duyu/ çevresel etkileşim süreci ile bilgi paylaşmaktan zevk duyma duygusu ortaya çıkmaktadır. Bilgi paylaşmaktan duyulan zevk içsel motivasyon kapsamında ele alınır. İçsel motivasyon bir davranışı maddi olmayan karşılıklardan dolayı, mesela onu gerçekleştirmenin sağladığı zevkten ötürü yapma isteğini ifade eder. Çalışanların bilgilerini bu zevk duygusunun etkisiyle paylaşmaya yönelmesi örgütler açısından istenen bir durum olmakla beraber bilgi paylaşmaktan duyulan korkunun bu davranışı engelleyebildiği gözlenmektedir. Korku duygusu bilgi paylaşma bağlamında kişinin benzersiz değerini kaybetme veya bir rakip tarafından mağlup olma konusundaki şiddetli kaygısını ifade etmektedir (Jeon ve Lee,2020:7). Garfield'e (2006:10-11) göre çalışanların bilgilerini paylaşmamasının temel sebepleri arasında bunu yapmamaktan ötürü ödüllendirilmeleri, yani bilgilerini kendilerine saklamalarının değerli bulunduğu bir örgütte bulunmaları, hatta bilgilerini paylaşmaktan ötürü cezalandırılmaları yer almaktadır.

2.3. Örgütsel Sosyalleşme, Bilgi Paylaşma Davranışı ve Bilgi Paylaşmaya İlişkin Duygular Arasındaki İlişkiler

Bireyler Sosyal Değişim (Mübadele) Teorisinde ifade edildiği gibi rasyonel çıkarları karşılandığı ve fayda elde ettikleri, beklentileri karşılandığı ya da karşılanacağı ölçüde diğer bireylerle paylaşımlarda bulunabilir (Bock ve Kim, 2002:14-21). Bu beklentiler ise fiziksel etkiler (zevk, acı ve rahatsızlık), sosyal etkiler (sosyal tanınma, parasal ödüller, güç ve takdir) ve öz değerlendirme (öz memnuniyet, öz değer kaybı) ile ilişkilendirilmektedir (Compeau ve Higgins,1995:189-211). Sosyalleşme olgusunun bilgi paylaşma ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koyan çeşitli araştırmalar mevcuttur. Akghar ve Ghalipour (2011:99) sosyalleşmenin çalışanın paylaşma, öğrenme, güvenme gibi yönelimlerini desteklemesi sebebiyle bilgi paylaşmayla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Marra (2004:263-264) sosyalleşme ile çalışanlardaki örtük bilginin ortaya çıkarılabileceğini, örgütlerin rekabette bu doğrultudaki stratejilerden faydalanabileceğini vurgulamaktadır. Karavardar'a (2012:149) göre çalışanlar bilgi paylaşımının işlerini daha etkin ve verimli şekilde yapmalarına yol açacağını ve kariyer gelişimlerine fayda sağlayacağını fark ettiklerinde örgütte etkin bilgi paylaşımı gerçekleşebilir. Dolayısıyla örgütsel sosyalleşme ile bilgi paylaşımı arasında anlamlı bir ilişki olması beklenir.

Sosyalleşmenin çeşitli unsurları aracılığıyla örtük bilgi paylaşımının nasıl gerçekleştiğini inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Al Saife vd. (2016) yetiştirme, koçluk ve mentorluğun etkisini ele alırken; Nonaka ve Konno (1998) birlikte zaman geçirmenin, yani toplantıların ve gözlem yoluyla öğrenmenin etkisini incelemiştir. Haider (2009) ise deneyimlemenin etkisini incelemiştir. Baker (2018) karma araştırma yaklaşımını benimsediği ve gözlem, mülakat vb. araştırma tekniklerinden yararlandığı alan araştırmasında örgüt kültürü ile sosyalleşme aracılığıyla bilgi paylaşımı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir etkileşim olduğunu ortaya koymuştur. Obrenovic vd. (2020:11) Hırvatistan'da yüksek düzeyde örtük bilgi paylaşımıyla nitelendirilen bilgi-yoğun işlerde çalışan 288 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada çalışanlar arası bilgi paylaşımında istekliliğin önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Adil vd. (2021) sosyalleşmenin bilgi paylaşma düzeyini etkilediğini tespit etmiştir. Lan vd. (2022)

ise Hong-Kong'da işe yeni başlayan otel çalışanlarının örgütsel sosyalleşme düzeyi ve bilgi paylaşımını incelemek amacıyla yürüttükleri deneysel çalışmada çalışanların bilgi paylaşımını kolaylaştıran üç aylık formal bir programın uygulanması sonucunda onların örgüte yönelik tutum ve davranışlarında olumlu yönde değişimler olduğunu, örneğin örgütsel bağlılık ve iş tatmini düzeylerinin arttığını gözlemlemiştir. Uygun örgütsel sosyalleşme süreçleri bilgi paylaşmanın önündeki çeşitli engellerin üstesinden gelmek için gereken itici gücü oluşturabilir.

AlShamsi ve Ajmal (2018) teknoloji yoğun örgütlerde bilgi paylaşımını etkileyen kritik faktörleri belirlemek amacıyla analitik hiyerarşi sürecini/prosesini (AHP) kullandıkları araştırmada örgütsel süreçlerin ele alınan tüm faktörler içinde orta düzeyde etkili olduğu sonucuna varmıştır. Sosyalleşme de söz konusu örgütsel süreçlerden biridir. Bu bulgu diğer araştırmacıların bulgularıyla örtüşmektedir; zira çok sayıda araştırmacı (örneğin Raina ve Chauahan, 2016; Lai ve Lee, 2007; Nonaka ve Toyama, 2015) sosyalleşmenin örgütsel bilginin grup ve birey düzeyindeki bilgiye dönüştürülmesinde önem taşıdığını vurgulamıştır.

Örgütsel sosyalleşme bireyin sosyal sermayesini geliştirmesine ve çalışanlar arasında güven duygusunun oluşmasına katkıda bulunarak bilgi paylaşmaktan duyulan korkuyu azaltabilir. Sosyal sermayenin örtük bilgi paylaşımını artırdığını ortaya koyan çalışmalar (örneğin Ganguly vd., 2019; Göksel & Aydın, 2017; Hau vd., 2016) mevcuttur. Ayrıca Cai vd. (2020:7-8) Çin'de çeşitli sektörlerden 209 çalışan üzerinde gerçekleştirdikleri alan araştırmasında sosyal sermayenin duygusal enerjiyi artırdığını ve bunun üzerinden de örtük bilgi paylaşma niyetini artırdığını bulmuştur. Bu bulgular sosyalleşmenin bilgi paylaşmaktan duyulan zevki artırıp korkuyu azaltacağına ilişkin öngörüyü desteklemektedir. Al Saifi vd. (2016) de yöneticilerin sağladığı desteğin çalışanların bilgi paylaşımı üzerinde önemli etkiler bıraktığını ortaya koymuştur. Bu bulgu dolaylı olarak sosyalleşmenin bilgi paylaşımına olan katkısına işaret etmektedir. Al Saife vd.'nin (2016: 124) ulaştığı sonuçlar üst ve orta kademe yöneticilerinin çalışanların bilgi paylaşımını şu rolleriyle desteklediğini göstermektedir: karar vermede katılımı teşvik etmek, başarıların takdiri, örgütsel ve kişisel engellerin ortadan kaldırılması, takımların inşası, çalışanları yetiştirme faaliyetlerini yürütmeye teşvik etmek veya görevlendirmek, biçimsel olan ve olmayan iletişimi desteklemek, öğrenmeye teşvik, bilginin uygulamaya geçirilmesi ve çalışan hareketliliğini teşvik. Bu sonuçlara göre örgütsel sosyalleşme çalışanlara yukarıdaki rollerle belirtilen desteği sağlayarak çalışanları bilgi paylaşmaya yöneltebilir. Abdelwehab Ali vd. (2019) enerji sektöründeki çalışanların bilgi paylaşma davranışını etkileyen faktörleri inceledikleri araştırmada kişilerarası güven ve karşılıklılık (çalışanlar arasında bilgi ve fikirlerin karşılıklı değişimi) değişkenlerinin bilgi paylaşma uygulamalarını güçlendirdiğini bulmuştur. Örgütsel sosyalleşmenin kişilerarası güveni ve karşılıklılık anlayışını güçlendirmesi beklendiğinden, bu çalışmanın bulgularının sosyalleşme ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiyi destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Başkalarına yardım etmekten zevk alma duygusunun literatürde "diğerkâmlık (özgeçilicilik)" kavramıyla ilişkilendirildiği görülmüştür. Çalışanların bilgi paylaşımına dahil olurken zevk duygusunun aktif olması bilgi paylaşma

davranışını etkiler (Hatunoğlu ve Yeşil, 2020:431). Motivasyonun en özerk türü olan içsel motivasyon bir faaliyete zevk ve ilgi duyma sebebiyle katılımı belirtir. Yüksek iş performansı ve çaba ile ilişkili olduğundan (Gagné vd., 2015), Gagné (2009) bu tür bir motivasyonun çoğunlukla bilgi paylaşımına yönelteceğini öne sürmüştür; zira içsel motivasyona sahip kişiler kendilerine danışılmadığında bile yaptıkları işler hakkında coşkulu şekilde ve kendiliğinden konuşmaya eğilimlidir. Lin (2007) ve Hung vd.'ye (2011) göre çalışanların başkalarına yardım etme sayesinde yaşadıkları zevk onların bilgi paylaşmaya ilişkin tutumlarını ve davranışa yönelik niyetlerini etkiler (aktaran Hau vd., 2013:357). Serenko ve Bontis (2016) çalışanların algıladığı karşılıklı bilgi değişimi modlarının, yani örgütte bilgi alışverişine ilişkin anlayış türlerinin onların bilgilerini paylaşmaya yönelik tutumlarını etkilediğini göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki kredi kooperatifleri çalışanları üzerinde yürüttükleri alan araştırması sonucunda çalışanların bilgi paylaşmaya yönelik tutumunu en olumlu şekilde etkileyen bilgi değişim modunun üretken mod olduğu bulunmuştur. Üretken mod; bilgisini paylaşan çalışanın karşılık görme beklentisi yerine çalıştığı işyerinin ve tüm çalışanların başarısına katkıda bulunmak amacıyla, yani özgeci (diğerkam) ve içsel bir güdüyle koşulsuz olarak bilgi paylaşımına yönelmesini ifade eder. Bu bulgu paylaşmaktan duyulan zevk duygusunun bilgi paylaşımını artırdığı görüşünü desteklemektedir. Moghavvemi vd. (2017) ise 170 lisans öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada öğrencilerin bilgilerini paylaşmaktan duydukları zevkin onların Facebook platformu üzerinden arkadaşlarıyla bilgilerini paylaşmasında etkili faktörlerden biri olduğunu bulmuştur. Aboelmaged (2017) çeşitli firmalardan çalışanların firmanın sosyal şebekesi üzerinden gerçekleştirdiği bilgi paylaşımını hangi faktörlerin etkilediğini belirlemeyi amaçlamıştır. Yaptığı araştırmada hazcı (hedonik) motivasyonun, yani zevk duygusunun söz konusu sosyal şebekelerden içsel ve dışsal bilgi paylaşımını artırdığını bulmuştur.

Zevk duygusunun tam aksine, çalışanlar sahip oldukları değerli bilgileri iş arkadaşlarına aktardıkları takdirde sömürülme ya da değer kaybetme korkusu taşıyabilir (Renzl, 2008:211). Bilgi paylaşmaktan duyulan korkunun öznel (subjektif) bir olgu olduğu görülür. Bu korku bilgi sahibinin “ben” anlayışının “benim” anlayışıyla bütünleştiğini öne süren Psikolojik Sahiplenme Teorisi ile açıklanmaktadır (Aksay, 2021:4406). Bu sebeple birey sahip olduğu değeri başkasına aktardığında sahiplik duygusu sona ereceğinden kendini değersiz görme duygusu ortaya çıkacaktır. Birey bu olumsuz durumun sonuçlarına katlanmak istemeyecek ve bilgisini paylaşmaktan kaçınabilecektir. Çalışanın yaşadığı sosyal korkunun bilgi paylaşma niyetine etkisinin incelendiği bir araştırmada (Han ve Hovav, 2019 ve Han vd., 2022) Güney Kore'deki 187 bilgi sistemi uzmanından toplanan veriler analiz edilmiş ve sosyal korkunun bilgi paylaşma niyetini azalttığı bulunmuştur. Sosyal korku terimi bilgi paylaşımı bağlamında kullanılmış olup çalışanın iş ilişkisi içinde olduğu üstünün onu sosyal etkileşimlerden dışlaması korkusunu ya da çalışanın paylaşma sürecindeki başarısızlığı sebebiyle statüsünü ve itibarını kaybetme korkusunu ifade etmektedir. Fang (2017) mobil sosyal şebeke uygulamalarını kullanan çalışanların bilgi paylaşmaktan duyduğu korkunun çeşitli türlerinin bilgi paylaşmaya etkisini incelemiştir. Bulgular birey odaklı korku, yani itibarını veya gücünü kaybetme

veya yalnız kalma korkusu arttıkça bilgi paylaşmanın azaldığını ortaya koymuştur.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle bu araştırmada öne sürülen hipotezler aşağıda sıralanmıştır:

H₁: Örgütsel sosyalleşme ile çalışanın bilgi paylaşmaktan duyduğu zevk arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₂: Örgütsel sosyalleşme ile çalışanın bilgi paylaşmaktan duyduğu korku arasında negatif bir ilişki vardır.

H₃: Çalışanın bilgi paylaşmaktan ötürü yaşadığı zevk ile bilgi paylaşma davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H₄: Çalışanın bilgi paylaşmaktan duyduğu korku ile bilgi paylaşma davranışı arasında negatif bir ilişki vardır.

H₅: Örgütsel sosyalleşme ile bilgi paylaşma davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada kesitsel araştırma tasarımı benimsenerek incelenen değişkenler arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Kesitsel araştırma deseninin temel özellikleri şunlardır (Bryman, 2008: 44):

- Araştırmacı bir olguya ilişkin değişkenlikle ilgilenir; bu sebeple birden fazla gözlem birimine ilişkin veriler toplanır.
- İncelenmek istenen değişkenle ilgili veriler zaman yönünden tek bir noktada (belli bir zamanda) toplanır.
- Gözlem birimleri arasındaki değişkenliği ortaya koymak ve ardından değişkenler arasında ilişkiler kurmak için nitel veya nicel veriler toplanır.
- Değişkenler arasındaki ilişki örüntüleri tespit edilir.

Bu çalışmada nicel veriler toplanmış ve korelasyonel analiz uygulanmıştır.

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu çalışmada öne sürülen hipotezleri test etmek için bir ilimize bağlı ilçe belediyesinde çalışan 128 kişi araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Araştırmacıların bu evreni tercih etmesindeki sebep incelenen değişkenleri değerlendirme açısından uygunluk arz etmesinin yanında evrene ulaşma ve veri toplama imkânının yüksek oluşudur. Evrenin oldukça dar kapsamlı oluşunu, bu sebeple tümüne yönelme imkânı bulunduğunu, ancak katılımın gönüllülük esasıyla gerçekleşeceğini dikkate alan araştırmacılar tamsayım hedefiyle bu kurumda çalışan herkese soru formunu kişisel olarak ulaştırmıştır. 117 kişiden geri dönüş sağlanmış olup toplanan soru formlarından hiçbiri eksik veya hatalı veri girişi içermediği için tüm soru formları analizlerde kullanılmıştır. 117 kişilik bu örneklem söz konusu anakütleden % 95 güven düzeyinde % 5 hata payı ile seçilecek minimum örneklem büyüklüğü olan 96'dan büyük olduğundan yeterli

örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı görülmektedir (https://www.surveysystem.com/sscalc.htm).

Araştırma verilerinin toplanmasında Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan (12.03.2021 tarih ve 88656144-000-E.2100076891 sayılı) etik kurul izni alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin temel bilgiler Tablo 1'de özetlenmiştir:

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek	Madde Sayısı	Kaynak
Bilgi paylaşma davranışı	7	Xue vd. (2011) 3 madde Huang (2009) (4 madde) ölçekleri aktaran Oliveira vd. (2015)
Bilgi paylaşmaktan duyulan zevk	3	Wasko ve Faraj (2005)
Bilgi paylaşmaktan duyulan korku	5	Wasko ve Faraj (2005) Renzl (2008)
Örgütsel sosyalleşme	20	Taormina (2004)

4. Bulgular

Toplanan veriler SPSS 22.0 paket programı aracılığı ile analize tabi tutulmuş olup Tablo 2'de cevaplayıcılara ilişkin demografik bulgular gösterilmiştir:

Tablo 2: Demografik Bulgular

Değişkenler	Gruplar	Frekans	% Payı
Cinsiyet	Erkek	53	45.3
	Kadın	64	54.7
Yaş	25 veya altı	10	8.5
	26-35	58	49.6
	36-45	22	18.8
	46-55	27	23.1
Medeni Hal	Evli	84	71.8
	Bekâr	33	28.2
Eğitim	İlköğretim	12	10.3
	Lise	33	28.2
	Önlisans	28	23.9
	Lisans	40	34.2
Kurumdaki Çalışma Süresi	Lisansüstü	4	3.4
	1 yıldan az	11	9.4
	1-5 yıl	42	35.9
	6-10 yıl	30	25.6
	11-15 yıl	11	9.4
	16-20 yıl	14	12.0
İdari Görev	21 yıl veya üzeri	9	7.7
	Yok	91	77.8
	Var	26	22.2

Tablo 2 'ye göre araştırmaya katılanların % 54.7'si kadın, % 45.3'ü erkektir. Yaş yönünden dağılıma bakılırsa, çalışanların % 8,5'i 25 yaş veya altında, % 49.6'sı 26-35 yaş aralığında, % 18.8'i 36-45 yaş aralığında ve % 23,1'i 46-55 yaş aralığındadır. Medeni duruma bakılırsa, çalışanların % 71.8'i evli, % 28.2'si bekârdır. Eğitim düzeyleri açısından bakıldığında en yüksek frekansa sahip grupların sırasıyla lisans ve lise mezunları olduğu görülmektedir. Çalışanların % 34.2'si lisans mezunu, % 28.2'si ise lise mezunudur. Kurumdaki çalışma sürelerine bakıldığında çalışanların %35.9'unun 1-5 yıl, % 25.6'sının ise 6-10 yıl çalışma süresinin bulunduğu gözlenmektedir. Son olarak kurumda idari görevi olmayanların oranı %77.8'dir.

Verilerin analizi kapsamında öncelikle tüm sorular birlikte açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmuş, geçerlilik ve güvenilirlik konuları ele alınmıştır. KMO değeri 0.833 ve Bartlett's Küresellik Testi Yaklaşık Ki-kare Değeri (3603.481) anlamlı bulunmuştur (serbestlik derecesi: 595 ve p=0,000). Dolayısıyla verilerin açıklayıcı faktör analizine uygunluğu ortaya konmuştur. Yapılan analizde faktör yükü 0.40'dan düşük olan maddeler ve birden fazla faktöre yüklenen, yani iki ayrı faktör altındaki yükleri arasındaki fark 0.10'dan az olan maddeler analizden çıkarılmıştır. Buna göre orijinal örgütsel sosyalleşme ölçeğinin gelecek beklentisi alt boyutundaki tüm maddeler ve yetiştirme alt boyutunun dördüncü maddesi analizden çıkarılmıştır. Kalan tüm maddeler 4 faktör altında toplanmış olup bunlar sırasıyla 'örgütsel sosyalleşme', 'bilgi paylaşmaktan duyulan korku', 'bilgi paylaşma davranışı' ve 'bilgi paylaşmaktan duyulan zevk'tir. Sonuçlar Tablo 3'te belirtilmiştir:

Tablo 3: Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Sonuçlar

Faktör Adı	Madde	Faktör Yüğü	Açıklanan Toplam (kümülatif) Varyans (%)	Güvenilirlik (Cronbach Alfa)
Örgütsel Sosyalleşme	Çalışanların işe ilişkin becerilerini artırmak için olarak bu kurumda gerekli olanaklar sunulmaktadır.	0.783	25.197	0.932
	Çalışma arkadaşlarım bu kuruma uyum sağlamamda yardımcı olmuştur.	0.778		
	İş arkadaşlarım işimi yerine getirmemde bana çeşitli şekillerde yardımcı olmuştur.	0.767		
	Bu kurumda işimi daha iyi yapmam için bana çok iyi yetiştirme olanakları sağlanmıştır.	0.738		
	Bu kurumun sağladığı işle ilgili yetiştirme programları etkilidir.	0.733		
	Bu kurumun sağladığı yetiştirme programları, işimi çok iyi yapmama yardımcı olmaktadır.	0.725		
	İş arkadaşlarımın çoğu beni bu kurumun bir parçası olarak görür.	0.715		
	Bu kurumun nasıl işlediğine ilişkin iyi derecede bilgi sahibiyim.	0.690		
	Bu kurumun amaçları neredeyse tüm çalışanlarca anlaşılmıştır.	0.685		
	İş arkadaşlarım istekli biçimde bana destek sağlar ve öneriler sunarlar.	0.679		
	Bu kurumda diğer çalışanlar ile ilişkilerim oldukça iyidir.	0.654		
	Bu kurumun amaçları net bir şekilde tanımlanmıştır.	0.648		
	Bu kurumda görevlerimin ne olduğunu çok iyi biliyorum.	0.581		
	Bu kurumda işlerin nasıl yürütüldüğünü çok iyi biliyorum.	0.578		

Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Korku	Sahip olduğum bütün teknik bilgileri iş arkadaşlarımla paylaşmaya istekli değilim.	0.904	40.636	0.940
	Eğer sahip olduğum teknik bilgileri paylaşırsam bilgi yönünden avantajımı kaybederim.	0.879		
	Eğer tüm iş arkadaşlarıma sahip olduğum teknik bilgiyi aktarırsam benim yerimi başkasının almasından endişe ederim.	0.876		
	İşle ilgili bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşmak güç kaybetmek anlamına gelir.	0.840		
	Sahip olduğum teknik bilgileri paylaşırsam buna karşılık hiçbir şey elde etmem.	0.804		
Bilgi Paylaşma Davranışı	İş prosedürleri, işte kullanılan yöntemler vb. konulardaki bilgilerimi iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.	0.841	55.431	0.868
	İşle ilgili bilgilerimi iş arkadaşlarımla aktif bir şekilde paylaşıyorum.	0.790		
	İşle ilgili rapor ve resmi belge gibi evrakları ilgili iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.	0.780		
	Bulduğum bölümdeki veya takımındaki iş arkadaşlarıma işle ilgili bilgileri aktarıyorum.	0.762		
	İşle ilgili tecrübelerimi veya işlerin yapılış şekliyle ilgili bilgilerimi iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.	0.688		
	Hangi işin hangi pozisyonda yapıldığı ve işyerinde tanıdığım kişilerle ilgili bilgilerimi talep etmeleri halinde iş arkadaşlarımla paylaşıyorum.	0.686		
	Çalıştığım işyerinde işle ilgili bilgilerimi iş arkadaşlarımla paylaşmak için genellikle oldukça fazla zaman harcarım.	0.578		
Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Zevk	İş arkadaşlarıma bilgi paylaşarak yardımcı olmak bana kendimi iyi hissettirir.	0.928	65.615	0.942
	Sahip olduğum bilgileri paylaşarak iş arkadaşlarıma yardımcı olmaktan zevk alırım.	0.903		
	Sahip olduğum bilgileri iş arkadaşlarımla paylaşmaktan hoşlanırım.	0.895		

Tablo 3'te her bir faktörün güvenilirliğini gösteren Cronbach alfa değerleri verilmiştir. Buna göre tüm faktörlerin yüksek güvenilirlik sergilediği gözlenmektedir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Pearson Korelasyon katsayıları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablo 4'e göre örgütsel sosyalleşme ile bilgi paylaşmaktan duyulan zevk arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r=0.143$). Bu sebeple H_1 hipotezi reddedilmiştir. Örgütsel sosyalleşme ile bilgi paylaşmaktan duyulan korku arasında ise beklenenin aksine pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu gözlenmiştir ($r=0.403$ ve $p<0.01$). Bu bulgu çalışanın örgütsel sosyalleşme algısı güçlendikçe sahip olduğu bilgileri paylaşmaktan duyduğu korkunun da arttığını göstermektedir. Dolayısıyla H_2 hipotezi reddedilmiştir. Ulaşılan sonuç araştırmanın gerçekleştirildiği örgütteki sosyalleşme uygulamalarının çalışanların işyerinde bilgilerini paylaşmasının önündeki korkuyu yenmelerine yardımcı olamadığı şeklinde yorumlanabilir. Bilgi paylaşma davranışının bu çalışmada incelenen duygularla ilişkisine bakıldığında, korku ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülür ($r=0.013$). Bu sebeple H_4 hipotezi reddedilmiştir. Buna karşılık bilgi paylaşmanın zevk duygusu ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir ($r=0.262$ ve $p<0.01$). Buna göre H_3 hipotezi desteklenmiş olup çalışanın bilgi paylaşma sayesinde yaşadığı zevk duygusunun artması bilgi paylaşma düzeyinin de artmasıyla sonuçlanmaktadır. Sosyalleşmenin bilgi paylaşma davranışı ile ilişkisine bakıldığında oldukça güçlü, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülür ($r=0.406$ ve $p<0.01$).

Başka bir ifadeyle, çalışanın örgütsel sosyalleşme algısı güçlendikçe bilgi paylaşma davranışı da güçlenmektedir. Dolayısıyla H₅ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: Değişkenler Arasındaki İlişkiler

	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4
1- Örgütsel Sosyalleşme	3.82	0.80	1			
2- Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Korku	2.89	1.34	0.403**	1		
3- Bilgi Paylaşmaktan Duyulan Zevk	3.89	0.84	0.143	-0.073	1	
4- Bilgi Paylaşma Davranışı	4.00	0.85	0.406**	0.013	0.262**	1

Not: **, %1 anlamlılığı ifade etmektedir.

5.Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada örgütsel sosyalleşme, bilgi paylaşmaktan duyulan zevk ve korku duyguları ve bilgi paylaşma davranışı arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Örneklemeden elde edilen verilerin açıklayıcı faktör analizine tabi tutulmasıyla örgütsel sosyalleşme değişkeni tek boyutlu bir yapı ortaya koymuştur. Bu değişken orijinal ölçekte yer alan 'yetiştirme', 'örgüte ilişkin anlayış' ve 'iş arkadaşlarının desteği' olarak adlandırılmış olan alt boyutları içermekte; ancak 'gelecekteki fırsatlar' olarak adlandırılan alt boyuta ilişkin hiçbir ifadeyi içermemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan sosyalleşme değişkeni işyerinde çalışana işini iyi yapabilmesini sağlayacak yetiştirme olanaklarının sunulması; örgütsel işleyiş, amaç ve görevler konusunda açık ve net bilgilerin verilmesi ve çalışanlar arasında iyi ilişkilere dayanan destekleyici bir iş ortamının sağlanması gibi olguları içermektedir. Buna karşılık örgüt tarafından sunulan ödüller ve terfi imkânlarına ilişkin ifadeler açıklayıcı faktör analizinden çıkarıldığı için bu çalışmada bu değişkenin bünyesinde yer almamaktadır. Örgütsel sosyalleşme ile bilgi paylaşmaktan duyulan korku arasında öngörülenin aksine pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu sosyalleşme kapsamında yapılan yetiştirme uygulamaları ve örgütsel işleyişle ilgili bilgilendirmeler arttıkça çalışanların bilgilerini iş arkadaşlarıyla paylaşmaktan duydukları korkunun azalmadığını, aksine arttığını göstermektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasının sebeplerinden biri aynı işyerindeki çalışanlar arasındaki rekabetin artması olabilir; çünkü böyle bir ortamda çalışanlar etkili yetiştirme programlarından yararlanmış, örgütsel işleyiş kavramış ve iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurmuş olsalar dahi sahip oldukları bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşmak konusunda korku duyabilmektedir. Ayrıca sosyalleşme uygulamalarının etkin şekilde yürütülmesi örgütün bilgiye değer verdiğinin ve bilgi sahibinin örgütte güce de sahip olacağına bir işareti olarak yorumlanabileceğinden, örgütsel sosyalleşme algısı yüksek olan çalışanlar sahip oldukları bilgilerin sağlayabileceği gücü kaybetme korkusunu daha fazla yaşayabilir. Korku duygusunun bilgi paylaşma davranışına etkisi güç mesafesi yüksek ve toplumcu (kolektivist) kültürlerde daha derinlemesine incelenmelidir; zira bu kültürlerde bilginin sağladığı gücü kaybetme korkusundan ziyade daha farklı korku türleri, örneğin bilgi paylaşımının başarılı olmaması ve bu yüzden itibarını kaybetme korkusu gibi duygular etkili olabilmektedir.

Örgütsel sosyalleşme uygulamalarıyla bilgi paylaşmaktan duyulan zevk duygusu arasında bu çalışmada istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Başka bir ifadeyle, çalışanları yetiştirmeye ilişkin programlar, örgütsel işleyişe ilişkin bilgilendirmeler ve kişilerarası iyi ilişkilerle nitelenen örgütsel sosyalleşme uygulamalarından bağımsız olarak çalışanların bilgilerini paylaşmaktan duydukları zevki etkileyen başka faktörler mevcut olabilir. Kişilik değişkeni bu bağlamda incelenmesi gereken faktörler arasında yer alabilir, zira bazı kişiler bilgi paylaşmayı teşvik eden bir ortam bulunmadığında dahi işe ilişkin bilgilerini başkalarıyla paylaşmaktan zevk duyabilmektedir.

Örgütsel sosyalleşmenin beklendiği gibi bilgi paylaşma davranışıyla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgu geçmiş çalışmaların sonuçlarıyla (Akgar ve Ghalipour, 2011; Al Saife, 2016; Baker, 2018; Obrenovic, 2020 vb.) örtüşmektedir. Buna göre örgütlerde çalışanlara işlerini yapmalarında yardımcı olacak yeni beceriler kazandırıldıkça, uygun talimatlar verildikçe, örgütte amaç ve görevler açık ve net biçimde tanımlandıkça, çalışma arkadaşları tarafından çalışan kabul gördükçe bilgilerini iş arkadaşlarıyla paylaşma düzeyi de artmaktadır. Dolayısıyla yöneticilere sistematik sosyalleşme programlarını hayata geçirerek yönettikleri örgütü bilgi paylaşmayı teşvik eden bir ortama dönüştürme yoluna gitmeleri önerilmektedir.

Bu çalışmada beklendiği gibi çalışanın bilgi paylaşmaktan duyduğu zevk ile bilgi paylaşma davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bu bulgu daha önceki çalışmaların bulgularıyla örtüşmekte olup (Gagné vd., 2009; Hung vd., 2011) bilgi paylaşma davranışının öncüllerinden birinin içsel motivasyon olabileceğine işaret etmektedir. Çalışanın sahip olduğu en değerli bilgileri de içerebilen örtük bilginin paylaşılmasında dışsal motivasyondan ziyade içsel motivasyonun, yani zevk duygusunun etkili olması beklenir; zira birey bilgisini paylaşmaktan zevk duymuyorsa ücret artışı ve terfi gibi dışsal ödüller onu bu değerli bilgileri paylaşmaya yöneltme konusunda yeterli olmayabilir.

Her çalışma gibi bu çalışma da birtakım sınırlılıklara sahiptir. Araştırmanın örneklemini yalnızca bir örgütün çalışanlarından oluşmakta olup bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Gelecekteki araştırmalarda çeşitli sektörlerde faaliyette bulunan örgütlerdeki çalışanlardan oluşturulacak örneklemeler kullanılabilir. Bu sayede bir yandan çalışanlar arasındaki bilgi paylaşımının sürdürülebilir rekabet üstünlüğü kazanmanın temel belirleyicilerinden olduğu, öte yandan çalışanın bilgisini paylaşma konusunda önemli endişeler yaşayabildiği bilişim gibi sektörlerle ilişkin bulguları diğer sektörlerle karşılaştırmak mümkün olabilir. Bunun yanında, farklı örgütsel ortamlarda bilgi paylaşımını etkileyebilecek faktörler de farklılık gösterebileceğinden, gelecekteki araştırmaların çeşitli sektörlerde gerçekleştirilmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Gelecekteki çalışmalarda genel ölçekler yerine bulunan örgütsel bağlama özgü bilgi paylaşımını ölçen ölçeklerin kullanılması önerilmektedir. Bu araştırma kesitsel tasarıma sahip olup gelecekteki araştırmalarda özellikle sosyalleşme olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için boyutsal araştırma tasarımının benimsenmesi önerilmektedir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda nitel araştırma yaklaşımının benimsenmesi bilgi paylaşmaya ilişkin duyguları derinlemesine anlamaya ve yorumlamaya katkıda bulunacaktır. Son olarak, gelecekteki araştırmalarda

uzaktan çalışma ve dijital sosyal ortamda etkileşim durumunda sosyalleşme olgusunun ve duyguların bilgi paylaşma ile ilişkisini incelemek yararlı olacaktır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın hazırlanmasında ilk yazarın katkısı % 60, ikinci yazarın katkısı % 40 düzeyindedir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Etik Kurul İzni: Araştırma verilerinin toplanabilmesi için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan (12.03.2021 tarih ve 88656144-000-E.2100076891 sayılı) etik kurul izni alınmıştır.

Kaynakça

- Abdelwhab Ali, A., Panneer Selvam, D. D. D., and Paris, L., & Gunasekaran, A. (2019). Key Factors Influencing Knowledge Sharing Practices and Its Relationship with Organizational Performance within the Oil and Gas Industry. *Journal of Knowledge Management*, 23 (9), 1806-1837.
- Aboelmaged, M. G. (2018). Knowledge Sharing through Enterprise Social Network (ESN) Systems: Motivational Drivers and Their Impact on Employees' Productivity. *Journal of Knowledge Management*, 22 (2), 362-383.
- Adil, A., Kausar, S., Ameer, S., Ghayas, S., and Shujja, S. (2021). Impact of Organizational Socialization on Organizational Citizenship Behavior: Mediating Role of Knowledge Sharing and Role Clarity. *Current Psychology*, Access address: <https://www.semanticscholar.org/paper/Impact-of-organizational-socialization-on-behavior%3A-Adil-Kausar/2c1117517b4f67399a5a153ca4af6833790e603c>
- Ahmad, F., and Karim, M. (2019). Impacts of Knowledge Sharing: A Review and Directions for Future Research. *Journal of Workplace Learning*, 31(3), 207-230.
- Akghar, A., and Ghalipour, A. (2011). The Role of Socialization in Knowledge Management in Virtual Teams. *The 6th International Workshop on Ubiquitous and Collaborative Computing*, 97-102, Northumbria University, Newcastle.
- Aksay, B. (2021). Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarında Bilgi Paylaşma Korkusu. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1 (37), 4400-4428.
- Al Saifi, S. A., Dillon, S., and McQueen, R. (2016). The Relationship between Face To Face Social Networks and Knowledge Sharing: An Exploratory Study of Manufacturing Firms. *Journal of Knowledge Management*, 2(2), 308-326.
- Allameh, M. S., Broumand, S., Aghababapour, T., and Ghorbani, O. (2013). Studying the Impact of Attitude towards Knowledge Sharing on Employees' Happiness. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(5), 115-126.

- AlShamsi, O., and Ajmal, M. (2018). Critical Factors for Knowledge Sharing in Technology-Intensive Organizations: Evidence from UAE Service Sector. *Journal of Knowledge Management*, 22(2), 384-412.
- Ashforth, B.E., Saks, A. M., and Lee, R.T. (1997). On The Dimensionality of Jones' (1986) Measures of Organizational Socialization Tactics. *International Journal of Selection and Assessment*, (5)4, 200-214.
- Baker, A. (2018). An Investigation of the Interaction between Organizational Culture and Knowledge Sharing through Socialization: A Multi-Level Perspective. (Unpublished Doctoral Dissertation). Nova Southeastern University, College of Engineering and Computing.
- Bock, G. W., and Kim, Y. (2002). Breaking the Myths of Rewards: An Exploratory Study of Attitudes about Knowledge Sharing. *Information Resources Management Journal*, 15(2), 14-21.
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Cai, Y., Song, Y, Xiao, X., and Shi, W. (2020). The Effect of Social Capital on Tacit Knowledge-Sharing Intention: The Mediating Role of Employee Vigor. *SAGE Open*, 10(3), 1-13.
- Compeau, D. R., and Higgins, C. A. (1995). Computer Self-Efficacy Development of a Measure and Initial Test. *MIS Quarterly*, 19(2), 189-211.
- Creative Research Systems (2022). Erişim Adresi: <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>.
- Crisogen, D. T. (2015). Types of Socialization and Their Importance in Understanding the Phenomena of Socialization. *European Journal of Social Sciences Education and Research*, 2(4), 331-336.
- Curado, C., Vieira, S. (2019). Trust, Knowledge Sharing and Organizational Commitment in SMEs. *Personnel Review*, 48(6), 1449-1468.
- Fang, Y. (2017). Coping with fear and guilt using mobile social networking applications: Knowledge hiding, loafing, and sharing. *Telematics and Informatics*, 34, 779-797.
- Gagné, M. (2009). A Model of Knowledge Sharing Motivation. *Human Resource Management*, 48, 571-589.
- Gagné, M., Forest, J., Vansteenkiste, M., Crevier-Braud, L., Van den Broeck, A., Aspeli, A. K., and Westbye, C. (2015). The Multidimensional Work Motivation Scale: Validation Evidence in Seven Languages and Nine Countries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 24, 178-196.
- Ganguly, A., Talukdar, A. and Chatterjee, D. (2019). Evaluating the Role of Social Capital, Tacit Knowledge Sharing, Knowledge Quality and Reciprocity in Determining Innovation Capability of an Organization. *Journal of Knowledge Management*, 23 (6), 1105-1135.
- Garfield, S. (2006). 10 Reasons Why People Don't Share Their Knowledge. *Knowledge Management Review*, 9 (2), 10-11.
-

-
- Göksel, A. and Aydınlan, B. (2017). How Can Tacit Knowledge Be Shared More in Organizations? A Multidimensional Approach to the Role of Social Capital and Locus of Control. *Knowledge Management Research & Practice*, 15(1), 34-44.
- Haider, S. (2009). The Organizational Knowledge Iceberg: An Empirical Investigation. *Knowledge and Process Management*, 16(2), 74-84.
- Han, J., and Hovav, A. (2019). The Effect of Paradoxical Tensions between Confucian Culture and Organizational Culture on Fear and Knowledge Sharing Intention. *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 5329-5338.
- Han, J., Hovav, A., and Hemmert, M. (2022). Confucian Values, Social Fear, and Knowledge Sharing in Korean Organizations. *Journal of Computer Information Systems*, 62(2), 237-246.
- Hatunoğlu, M., and Yeşil, S. (2020). Bilgi Paylaşımını Etkileyen Faktörlerin Bilgi Paylaşımı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, 16(27), 424-464.
- Hau, Y. S., Kim, B. and Lee, H. (2016). What Drives Employees to Share Their Tacit Knowledge in Practice? *Knowledge Management Research & Practice*, 14(3), 295-308.
- Hau, Y. S., Kim, B., Lee, H., and Kim, Y. (2013). The Effects of Individual Motivations and Social Capital on Employees' Tacit and Explicit Knowledge Sharing Intentions. *International Journal of Information Management*, 33, 356-366.
- Huang, C. (2009). Knowledge Sharing and Group Cohesiveness on Performance: An Empirical Study of Technology R&D Teams in Taiwan. *Technovation*, 29(11), 786-797.
- Hung, S. Y., Durcikova, A., Lai, H. N. and Lin, W. M. (2011). The Influence of Intrinsic and Extrinsic Motivation on Individuals' Knowledge Sharing Behavior. *International Journal of Human-Computer Studies*, 69, 415-427.
- Ipe, M. (2003). Knowledge Sharing in Organizations: A Conceptual Framework. *HRM Development Review*, 2, 337-359.
- Jeon, G. H., Lee, K. C. (2020). Emotional Factors Affecting Knowledge Sharing Intentions in the Context of Competitive Knowledge Network. *Sustainability*, 12, 1-23.
- Karabulut Çakır, S. (2021). Psikolojik Güçlendirme Algısı Bağlamında Örgütsel Sosyalleşme ve Olumlu Çıktıları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karavardar, G. (2012). Çalışan İlişkileri ve Bilgi Paylaşımı: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 145-156.
-

- Kochanska, G., Woodard, J., Kim, S., Koenig, J. L., Yoon, J. E., and Barry, R. A. (2010). Positive Socialization Mechanisms in Secure and Insecure Parent-Child Dyads: Two Longitudinal Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(9), 998–1009.
- Lai, M., Lee, G. (2007). Relationships of Organizational Culture toward Knowledge Activities. *Business Process Management Journal*, 13(2), 306-322.
- Lan, J., Wong, C-S., and Wong, I. K. (2022). The Role of Knowledge Sharing in Hotel Newcomer Socialization: A Formal Intervention Program. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(6), 2250-2271.
- Lin, H. F. (2007). Effects of Extrinsic and Intrinsic Motivation on Employee Knowledge Sharing Intentions. *Journal of Information Science*, 33, 135–149.
- Louis, M. R. (1980). Surprise and Sense Making: What Newcomers Experience in Entering Unfamiliar Organizational Settings. *Administrative Science Quarterly*, 25(2), 226-251.
- Marra, M. (2004). The Contribution of Evaluation to Socialization and Externalization of Tacit Knowledge: The Case of the World Bank. *Italian National Research*, 10(3), 263-283.
- Moghavvemi, S., Sharabati, M., Paramanathan, T., Rahin, and N. M. (2017). The Impact of Perceived Enjoyment, Perceived Reciprocal Benefits and Knowledge Power On Students' Knowledge Sharing Through Facebook. *The International Journal of Management Education*, 15, 1-12.
- Nonaka, I., and Konno, N. (1998). The Concept of “Ba”: Building a Foundation for Knowledge Creation. *California Management Review*, 40(3), 40-54.
- Nonaka, I., and Toyama, R. (2015). *The Knowledge-creating Theory Revisited: Knowledge Creation as a Synthesizing Process*. In: Edwards, J. S. (eds). *The Essentials of Knowledge Management* (s. 95-110). London: Palgrave Macmillan.
- Obrenovic, B., Jianguo, D., Tsoy, D., Obrenovic, S., Khan, M. A. S., Anwar, and F. (2020). The Enjoyment of Knowledge Sharing: Impact of Altruism on Tacit Knowledge-Sharing Behavior. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-16.
- Oliveira, M., Curado, C. M. M., Maçada, A. C. G., and Nodari, F. (2015). Using Alternative Scales to Measure Knowledge Sharing Behavior: Are There Any Differences?. *Computers in Human Behavior*, 44, 132-140.
- Raina, R., and Chauhan, R. (2016). Organizational Socialization & Work Related Attitudes in India's Uncertainty Culture. *Indian Journal of Industrial Relations*, 52(2), 279-292.
- Razmerita, L., Kirchner, K., and Nielsen, P. (2016). What Factors Influence Knowledge Sharing in Organizations?: A Social Dilemma Perspective of Social Media Communication. *Journal of Knowledge Management*, 20(6), 1225-1246.

-
- Renzi, B. (2008). Trust in Management and Knowledge Sharing: The Mediating Effects of Fear and Knowledge Documentation. *The International Journal of Management Science*, 36, 206-220.
- Serenko, A., and Bontis, N. (2016). Negotiate, Reciprocate, Or Cooperate? The Impact of Exchange Modes On Inter-Employee Knowledge Sharing. *Journal of Knowledge Management*, 20(4), 687-712.
- Settoon, R. P., and Mossholder, K. W. (2002). Relationship Quality and Relationship Context as Antecedents of Person-and Task-focused Interpersonal Citizenship Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 87, 255-267.
- Taormina, R. J. (1994). The Organizational Socialization Inventory. *International Journal of Selection and Assessment*, 2(3), 133-145.
- Taormina, R. J. (2004). Convergent Validation of Two Measures of Organizational Socialization. *International Journal of Human Resource Management*, 15(1), 76-94.
- Tokgöz Bakıroğlu, C. (2013). Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları. *Marmara Üniversitesi, Akademik Bilişim Konferansı*, Erişim Adresi: <https://ab.org.tr/ab13/bildiri/228.pdf>
- Wanberg, C. R. (2012). *The Oxford Handbook of Organizational Socialization*. New York: Oxford University Press.
- Wasko, M. M. and Faraj, S. (2005). Why Should I Share? Examining Social Capital and Knowledge Contribution in Electronic Networks of Practices. *MIS Quarterly*, 29, 35-57.
- Xue, Y., Bradley, J., and Liang, H. (2011). Team Climate, Empowering Leadership, and Knowledge Sharing. *Journal of Knowledge Management*, 15(2), 299-312.

**LAISSEZ-FAIRE LİDERLİK: ALANIN BİR HARİTASI VE
BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ****Esra ULUKÖK¹****Ethem MERDAN²****Öz**

Laissez-faire liderlik üzerine araştırmalar henüz yeterli düzeyde değildir. Bu çalışmada, 1990-2021 yılları arasında WoS veri tabanında yayınlanan ve başlığında laissez-faire liderlik, pasif liderlik veya kaçınmacı liderlik kelimeleri yer alan 58 makale analizlere dahil edilmiştir. Bu çalışmada, alanın yıllar içindeki gelişimi, alandaki en önemli yayınlar, dergiler, yazarlar ve ülkeler belirlenerek haritalandırılmıştır. Ardından, ortak anahtar kelime analizi ve bibliyografik eşleşme analizleri uygulanmıştır. Sonuçlar en fazla makalenin 2021 yılında yayınlandığını, en üretken dergilerin Work And Stress ve Frontiers in Psychology, en üretken yazarın Skogstad, A., en üretken ülkenin ise ABD olduğunu göstermiştir. Bibliyometrik analiz sonuçlarına göre, en yoğun kullanılan anahtar kelimeler; laissez-faire liderlik, pasif liderlik, liderlik, dönüştürücü liderlik, etkileşimli liderlik, laissez-faire, güvenlik iklimi, pasif kaçınmacı liderlik ve işyeri zorbalığıdır. Bibliyografik eşleşme gücü en yüksek olan yazar, Skogstad, A.; dergi, Work and Stress; ülke ise ABD'dir. Sonuçlar, araştırmacılara alandaki mevcut yönetime ilişkin anlayışı geliştirmeleri ve yeni trendleri tespit etmeleri için güçlü bir temel sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Laissez-Faire Liderlik, Bibliyometrik Analiz, Bibliyografik Eşleşme, Ortak Varlık Analizi

**LAISSEZ-FAIRE LEADERSHIP: A MAP OF THE FIELD AND A
BIBLIOMETRIC ANALYSIS****Abstract**

Research on laissez-faire leadership is not yet sufficient. In this study, 58 articles that were published in the WoS database between 1990-2021 and whose titles included the words laissez-faire leadership, passive leadership or avoidant leadership were included in the analysis. In this study, the development of the field over the years has been mapped by identifying the most important publications, journals, authors and countries in the field. Then co-occurrence of keywords analysis and bibliographic coupling analyzes were applied. The results showed that the most articles were published in 2021, the most productive journals were Work And Stress and Frontiers in Psychology, the most productive author was Skogstad, A., the most productive country was the USA. According to the bibliometric analysis results, the most frequently used keywords are laissez-faire leadership, passive leadership, leadership, transformational leadership, transactional leadership, laissez-faire, safety climate, passive avoidant leadership and workplace bullying. The author with the highest bibliographic coupling strength is Skogstad, A., the journal Work and Stress, and the country is USA. The results can provide researchers with a strong basis to develop understanding of the current direction in the field and identify new trends.

Keywords: Laissez-Faire Leadership, Bibliometric Analysis, Bibliographic Coupling, Co-Occurrence Analysis

¹ Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, esraulukok@kku.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4839-2491

² Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kaman Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ethem.merdan@ahievran.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2528-2326

Extended Abstract

Aim: Traditionally, research on leadership has drawn more attention to the constructive aspects of leadership. Although laissez-faire leadership is an important component of the Multi-Factor Leadership Questionnaire, it has not received as much attention as other types of leadership. However, the interest in the concept of laissez faire leadership is increasing, as studies have proven that this type of leadership is negatively associated with various attitudes and behaviors (Hinkin & Schriesheim, 2008). In line with this increasing interest, the need to review the content of the research area related to laissez-faire leadership, which has multidimensional effects, has emerged. Although there are meta-analysis studies (Eagly et al., 2003; Judge and Piccolo, 2004) that put different emphasis on the field, these studies are insufficient to focus only on laissez-faire leadership and deal with transformational and transactional leadership. In this context, there is no study that uses bibliometric tools and provides a more representative and up-to-date picture of laissez-faire leadership research. In this research, it is aimed to explore the boundaries and intellectual structure of laissez faire leadership research and to reveal the evolution of the field over the years by focusing on the following research questions. For this purpose, in addition to descriptive analyses, co-occurrence analysis of author keywords and bibliographic coupling analyzes of authors, countries and journals are evaluated through scientific maps including network analysis.

1. How has laissez-faire leadership research evolved over time?
2. Which journals have published research on laissez-faire leadership?
3. Who are the most prolific writers on laissez-faire leadership?
4. Which countries are the most productive in laissez-faire leadership research?
5. What are the most influential (most cited) articles on laissez-faire leadership?
6. What are the most frequently used keywords (most prominent themes) in laissez-faire leadership research?
7. What is the structure of the bibliographic coupling of authors, sources, and countries of laissez-faire leadership studies?

Methods: Although various databases such as Scopus, PubMed, and Google Scholar are used in science mapping, the acceptance of Web of Science as a gold standard database to measure the performance of academicians (Maseda et al., 2021: 4), the breadth of publication coverage of social sciences (Most et al., 2018), containing much more consistent and reliable records for researching publications in many different disciplines (Kasavan et al., 2021), having relatively stricter quality threshold criteria (Broström & Karlsson, 2017) and other research (Akyıldız & Yılmaz, 2020; Hota et al., 2020; Maseda et al., 2021; Most et al., 2018; Öztürk & Gök, 2020) were frequently used, the WoS database was preferred as the main material for the literature review in this study.

In order to identify publications on laissez-faire leadership, keywords were derived as a basis for the literature review. On February 10, 2022, publications with keywords containing three combinations in the title "*laissez-faire leadership*" OR "*passive leadership*" OR "*avoidant leadership*" are listed. As a result of the first search without using any chronological filter, 68 publications were reached. Therefore, these keywords constitute the first inclusion criterion of this research. To ensure sample homogeneity, conference papers, revision and meeting

summary were not taken into account. After excluding 3 conference papers, 1 revision, and 1 meeting abstract after this exclusion criterion, the remaining 63 articles were identified.

In the next stage, 62 articles were determined as a result of the exclusion of the article titled “*Age and Active-Passive Leadership-Style*” published in the field of Government and Law, as it was not suitable for the subject. Since the last exclusion criterion was the language of publication, a total of 58 articles were included in the analysis after the publications in English were scanned.

In this study, co-occurrence of keywords analysis and bibliographic coupling analysis, which are bibliometric analysis methods, were used to identify trends in laissez-faire leadership research and to explore the intellectual structure of the research. In this study, bibliographic coupling methods of authors, countries and sources from bibliographic match analyzes were used. All bibliometric analyzes were performed via VOSviewer 1.6.16 software (Van Eck & Waltman, 2010), which is frequently used in bibliometric analyses. With VOSviewer, keywords defining the field, important themes, bibliographic coupling links between author and journals are visualized with network maps.

Findings: This study first uses the total number of articles and citations per article at year and journal scale to measure productivity in laissez-faire leadership publications through descriptive analysis. Although studies on the field of laissez-faire leadership have not developed enough so far, researchers have begun to show increasing interest in this subject in recent years. Research on laissez-faire leadership began in 1990 and represented a sparse body of knowledge until 2017. It has continued to shape its framework since 2017 and has gained momentum after this process to include 50% of the total number of publications (29 articles).

Mapping laissez-faire leadership research has revealed that the most productive journals in this field are *Frontiers in Psychology* (4 articles) and *Work and Stress* (4 articles), *Journal of Management Development and Personnel Review* (3 articles), respectively. A major contributor to laissez-faire leadership research, Skogstad, A. is the most influential and best-known author in the field. 10% (6 articles) of 58 articles in the field belong to Skogstad, and 6 of the author's articles were cited 449 times. The author is followed by Hetland, J. (4 articles and 82 citations), Einarsen, S. (3 articles and 421 citations), respectively. According to the map of the field, the country that contributed the most to the development of laissez-faire leadership publications is the USA with 14 articles. The second highest contribution to the field is made by Norway (10 articles) and the third highest contribution by Canada (7 articles). On the other hand, it was determined that there were 2 articles originating in Turkey. In general, it is possible to say that the continents with the highest output in laissez-faire leadership publications are America and Europe.

Citation analysis was used to identify the 10 most influential articles in the field. It was determined that 58 articles received a total of 1,471 citations, and the most cited articles were published in journals specialized in health psychology rather than in well-known journals in the field of organizational behavior and human resources. The most cited article is Skogstad et al. (2007), the article titled “*The destructiveness of laissez-faire leadership behavior*” was published in the *Journal of Occupational Health Psychology* and received 328 citations. The second most influential article (225 citations) is the article titled “*Divergent effects of transformational and passive leadership on employee safety*” written by Kelloway et al. (2006) and published in the *Journal of Occupational Health Psychology*. The third highest-cited article was written by Hinkin & Schriesheim, (2008) and

published in the Journal of Applied Psychology with the title "*An examination of "nonleadership": From laissez-faire leadership to leader reward omission and punishment omission*".

According to the results of the co-occurrence of keywords analysis which is one of the bibliometric analyzes used in this study, 24 thematic clusters emerged. The most frequently repeated keywords in 58 articles were laissez-faire leadership, passive leadership and leadership. These are followed by transformational leadership, transactional leadership. The words laissez-faire, safety climate, passive avoidant leadership and workplace bullying were repeated 3 times each.

According to the results of the Bibliographic coupling analysis, Skogstad, A., Hetland, J., Einarsen, S.V., Agotnes, K.W. and Einarsen, S. have the highest bibliographic coupling link. The journals with the highest bibliographic links are Work and Stress, Frontiers in Psychology, Personnel Review, Journal of Management Development. The bibliographic coupling analysis also reveals that the top three countries with stronger competence in laissez-faire leadership are the USA, Norway and Canada.

Conclusion: The bibliometric method was used in this study, which aims to provide insights to map the laissez-faire leadership field and identify research gaps and produce new avenues. Drawing the conceptual framework of the laissez-faire leadership field with a scientific map, exploring the relevant paradigms, analyzing the current issues and revealing the networks between certain elements will help us develop a holistic view of the laissez-faire leadership field.

1. Giriş

Geleneksel olarak liderlik üzerine araştırmalar, liderliğin yapıcı yönlerine daha fazla dikkat çekmektedir. Literatürde dönüştürücü ve etkileşimci liderlik gibi yapıcı liderlik davranışlarına artan bir ilgi vardır (Bass, 1999). Dönüştürücü ve etkileşimci liderliğin performans etkinliği, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve yaratıcılık gibi çıktılar ile pozitif ilişkisi (Afshari ve Gibson, 2016; Barling vd., 1996; Dum Dum vd., 2013; Gumusluoglu ve Ilsev, 2009), araştırmacıları bu alana daha fazla yönlendirmektedir.

Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik davranışları, liderlik araştırmalarının temel odak noktası olurken; yıkıcı liderlik davranışları çalışma yaşamında oldukça yaygın olmasına rağmen, literatürde daha az ilgi görmüştür (Buch vd., 2015). Laissez-faire liderlik, çok faktörlü liderlik anketinin önemli bir bileşeni olmasına rağmen, diğer liderlik türleri kadar ilgi görmemiş ancak, yapılan araştırma sonuçlarının bu liderlik türünün çeşitli tutum ve davranışlar ile olumsuz ilişki göstermesi nedeniyle laissez-faire liderlik kavramına olan ilgi giderek artış göstermektedir (Hinkin ve Schriesheim, 2008). Artan bu ilgi doğrultusunda, çok boyutlu etkileri olan laissez-faire liderlik ile ilgili araştırma alanının içeriğinin gözden geçirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Alanla ilgili farklı vurgularda bulunan meta analiz çalışmaları (Eagly vd., 2003; Judge ve Piccolo, 2004) mevcut olsa da, ilgili araştırmalar yalnızca bu konuya odaklanmakta yetersiz olup, dönüştürücü ve etkileşimci liderlik ile birlikte ele almıştır. Bu çerçevede, hem bibliyometrik araçları kullanan hem de laissez-faire liderlik araştırmalarının daha temsili ve güncel bir resmini sunan bir araştırmanın varlığına rastlanılmamıştır. Bu çalışmada, laissez-faire liderlik ile ilgili araştırmaları incelemek için bilim haritalama tekniklerinin kullanılması önerilmektedir. Bibliyometrik analizler, modern araştırma değerlendirme süreçlerinde önemli bir yapı taşı olup

(Bornmann vd., 2018: 428), en etkili yazarların belirlenmesi, yazarlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması ve bilimsel yayınların değerlendirilmesine izin vermesi sayesinde, alanın mevcut konumunu açığa çıkarmak ve gelecek araştırmalar için yeni yönelimleri belirlemede temel oluşturma açısından çok önemlidir (Ferreira, 2018: 349).

Araştırmacılar metin madenciliği ve bilim haritalamada büyük ölçüde ortak atıf analizini kullanma eğiliminde olup, özellikle yazar düzeyinde bibliyografik eşleşme ile ilgili nispeten daha az çalışma bulunmaktadır (Ma, 2012). Bu araştırmada, aşağıdaki araştırma sorularına odaklanılarak, laissez faire liderlik araştırmalarının sınırlarını ve entelektüel yapısını keşfetmek ve alanın yıllar içindeki evrimini ortaya koymak amacıyla, betimsel analizlere ek olarak yazar anahtar kelimelerinin ortak varlık analizi ile yazar, ülke ve dergilerin bibliyografik eşleşme analizleri, ağ analizini içeren bilimsel haritalar aracılığıyla değerlendirilmektedir.

1. Laissez-faire liderlik araştırmaları zaman içinde nasıl gelişmiştir?
2. Laissez-faire liderlik ile ilgili araştırmaları hangi dergiler yayınlamıştır?
3. Laissez-faire liderlik konusunda en üretken yazarlar kimlerdir?
4. Laissez-faire liderlik araştırmalarında en üretken ülkeler hangileridir?
5. Laissez-faire liderlik ile ilgili en etkili (en çok atıf alan) makaleler hangileridir?
6. Laissez-faire liderlik araştırmalarında en yoğun kullanılan anahtar kelimeler (en belirgin temalar) nelerdir?
7. Laissez-faire liderlik araştırmalarının yazarları, kaynakları ve ülkelerinin bibliyografik eşleşmesi nasıl bir yapı göstermektedir?

2. Laissez-Faire Liderlik Kavramı

Liderler, örgüt üyelerine ilham vererek onları etkileyen kişiler olarak tanımlanabilir (Al-Malki ve Juan, 2018: 30). Liderlik ise, bir bireyin örgüt ve grup içindeki davranışları ve ilişkileri etkilediği sosyal etki sürecidir (Ukaidi, 2016: 26). Laissez-faire liderlik, Çok Faktörlü Liderlik Anketi'nin lidersizliği ölçeği bir boyutu olmasına rağmen, dönüşümcü ve etkileşimci liderlik kadar ilgi görmemiştir (Hinkin ve Schriesheim, 2008). Bass vd. (2003: 208) laissez-faire liderliği, anlaşmalar belirlemekten, beklentileri netleştirmekten ve takipçiler tarafından ulaşılabilecek hedef ve standartları sağlamaktan kaçınan pasif liderler şeklinde tanımlamaktadır. Skogstad vd.'ne (2007: 81) göre, laissez-faire liderlik tarzı, yalnızca liderin yokluğu ve sıfır liderlik anlamına gelmeyip, aynı zamanda astların ve/veya üstlerin meşru beklentilerini karşılamamayı da ifade eden yıkıcı bir liderlik davranışıdır.

Laissez-faire liderlik, başkalarının sorunlarının umursanmadığı, çalışanlar ile bir ilişkinin kurulmadığı, gerekli kararların alınmadığı, eylemlerin ertelendiği, sorumlulukların yerine getirilmediği, yetkilerin kullanılmadığı, sorunların çözümünü önemsemeyen liderlik tarzını ifade etmektedir (Gopal ve Chowdhury, 2014: 3).

Müdahale etmekten ve liderlik yapmaktan kaçınan laissez-faire liderler (Taslak, 2008: 127), astlarına önemli ölçüde hareket özgürlüğü verirler ve böylece onların güçlerini ve etkilerini en üst düzeye çıkarırlar (Chaudhry ve Javed, 2012: 259; Deluga, 1990: 192). Bu liderler, çalışanları çok az yönlendirirler veya hiç yönlendirmezler, çalışanların bireysel hareket etmelerine izin verirler (Tarsik vd., 2014: 3). Laissez-faire liderler, astları kendi kararlarını kendilerinin vermeleri konusunda serbest bırakırlar, çalışanlar ile bir sorunu çözme ve tartışma konusunda kayıtsız kalırlar (Jony vd., 2019: 30; Sitthiwarongchai vd., 2020: 51).

Laissez-faire liderler, astların amaçlarını da kendilerinin belirlemelerine izin verirler, grup üyelerinin çalışmalarına karışmazlar, yetki gruptadır ve bu nedenle grubu yönlendirmezler, aksine grup lideri yönlendirir, kararlar grup tarafından alınır ve böylece lider, alınan kararları uygular (Öztekin, 1996: 190).

Laissez-faire liderlikte doğrudan çalışanları denetleme söz konusu olmayıp, çok sıkı kontrole ihtiyaç duyulmaz ve geribildirim yetersizdir. Bu liderlik tipinde, çalışanlar deneyimli ve eğitilmiş ise denetime de çok ihtiyaç yoktur. Ancak tüm çalışanlar aynı özelliklere sahip değildir. Bu liderlik davranışı, denetim yapılan çalışanların üretimini engellemektedir. Bu yüzden laissez-faire liderlikte düşük üretim, kontrol eksikliği ve artan maliyetleri önlemeye yönelik çabalar söz konusu değildir. Aynı zamanda geribildirim yetersiz olduğu için belirlenen hedeflere ulaşılmasında gecikmeler yaşanabilmektedir (Amini vd., 2019: 46; Al-Malki ve Juan, 2018: 31).

Laissez-faire liderin etkileme düzeyinin düşük olması ve sorumluluktan kaçması sebebiyle, işgörenin başarılı olması, öğrenme hızının sürmesi ve işinde gelişmesi beklenemez (Iqbal vd., 2021: 673). İlimli bir liderlik türü olan laissez-faire liderlikte çalışanlar sorumluluklarını iyi anladıklarında ancak performansları artmaktadır. Bu durum liderin örgüt üyelerine çok güvendiği, hatalar için birbirlerini suçlamadıkları durumlarda mümkündür (Basit vd., 2017: 125).

Bu liderlik tarzında, üretkenlik genellikle düşüktür ve yapılan işler özensizdir. Örgüt üyelerinin moralleri düşük olup, bu liderin ekip çalışmasına ilgisi de azdır (Ukaidi, 2016: 27). Laissez-faire liderlik, ihtiyaç duyulduğunda ulaşılmaması, yardım taleplerini takip etmemesi, görüşlerini ifade etmekten kaçınması ve karar verme sürecinde kontrolü örgüt üyelerine bırakması nedeniyle, liderlik dışı bir tarz olarak ifade edilebilir. Laissez-faire liderler, örgüt üyelerinin içsel olarak motive olduklarını, görev ve hedeflerini gerçekleştirmek için kendi hallerine bırakılmaları gerektiğini, onları yönlendirmeye ve rehberlik etmeye gerek görmediklerini savunmaktadır (Jones ve Rudd, 2008: 92).

Jdetawy (2018: 24347), laissez-faire liderliğin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Lider çalışanlara çok az rehberlik eder,
- Çalışanların karar vermesi konusunda tam özgürlük söz konusudur,
- Liderler çalışanların ihtiyaç duyduğu araçları ve kaynakları sağlamaktadır,
- Çalışanların sorunları kendi başlarına çözmeleri beklenir,
- Yetki çalışanlara devredilir.

Laissez-faire liderlikte, çalışanlar zamanlarını iyi yönetemedikleri için bir rehberliğe ihtiyaç duyarlar ve lideri taklit etme eğilimindedirler. Liderin iş süreçlerine katılım eksikliği nedeniyle çalışanların işe olan ilgisi de azdır (Mihai vd., 2017: 7). Bu nedenle çalışanlar daha az bilgi, beceri ve özsaygıya sahip olduklarından, örgütün amacına ulaşması daha zordur. Liderin çalışanlara rehberlik etmesi gerekirken, çalışanların lidere tavsiyeleri ve yönlendirmeleri söz konusudur. Çalışanlar ne yaptığının bilincinde olup, aldığı sorumluluğun ve sahip olduğu yetkilerin farkındadır (Jaafar vd., 2021: 4).

Laissez-faire liderlik tarzının avantajları: seçme özgürlüğünün olması, iş yükünün olmaması, bağımsız ve özgür hareket edebilme, iş süreçlerine hazırlık süresi gerektirmemesi ve popüler olma isteğinin olmaması şeklinde sıralanabilir. Bu liderlik tarzının dezavantajları ise, çalışanların yetki sınırlarını aşabilmesi, herkesin liderden memnun olmaması, çalışanlar arasındaki hoşgörüyü zarar vermesi, kuralların kötüye kullanılması, çalışanların sorumluluktan kaçınması,

daha zayıf çalışanların geri çekilebilmesi, istifaların artması ve insiyatif yokluğu (Khan vd., 2015: 89-90) şeklinde sayılabilir.

Laissez-faire liderliğin teorik olarak yıkıcı ve olumsuz bir liderlik tarzını temsil etmesi nedeniyle, bu liderlik tarzının iş tutum ve davranışlarına olumsuz yansımaları şüphesizdir. Örneğin, Judge ve Piccolo (2004), laissez-faire liderlik ile takipçi motivasyonu arasında negatif ilişki; Barbuto (2005) ise, laissez-faire liderlik ile liderlerin dışsal motivasyonu arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Yine hem Chaudhry ve Javed (2012) varsayımlarının aksine hem de Zareen vd. (2015), laissez-faire liderliğin çalışan motivasyonu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Buçiūnienė ve Škudienė (2008) ile Robert ve Vandenberghe (2021), laissez-faire liderliğin duygusal örgütsel bağlılık ile negatif ilişkili olduğunu belirlemiştir. Bu araştırmaların sonuçları; çalışanların, yöneticilerinin laissez-faire liderlik davranışlarına karşı duygusal bağlılıklarını azaltarak tepki verdiklerini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Silva ve Mendis (2017), laissez-faire liderlik ile örgütsel bağlılık arasında negatif ilişkinin varlığını doğrulamıştır. Bu yıkıcı liderlik tarzı, çalışanların yalnızca örgütsel bağlılıklarına zarar vermekle kalmayıp, örgüt içi güvenin sarsılmasına da yol açabilmektedir. Örneğin Tosunoglu ve Ekmekci (2016), bir çalışanın ilk kademe amiri tarafından laissez-faire liderliği deneyimlemesinin örgüte duyulan güveni azalttığını ortaya koymuştur.

Buch vd. (2015), laissez-faire liderliğin ekonomik lider-üye etkileşimi ile pozitif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Dahası bu araştırmada, ekonomik lider-üye etkileşiminin, laissez-faire liderliğin duygusal bağlılık, örgütsel vatandaşlık ve çalışma çabası ile olumsuz ilişkisine aracılık ettiği ortaya çıkmıştır. Skogstad vd. (2007), laissez-faire liderliğin rol belirsizliği, rol çatışması, iş arkadaşları ile çatışma, işyeri zorbalığı ve stres ile pozitif ilişkili olduğunu tespit ederek, bu liderlik tarzının iş tutum ve davranışları için olumsuz etkilere sahip olduğunu doğrulamıştır. Bu araştırma ile tutarlı olarak, Ågotnes vd. (2018), iş arkadaşı çatışmasının sonradan işyerinde zorbalık kurbanı olduğunu bildirme riskini artırdığı ve laissez-faire liderliğin bu pozitif ilişkiyi daha da güçlendirdiğini göstermiştir. Öte yandan, Lundmark vd. (2021) tarafından yürütülen araştırmanın sonuçlarına göre, laissez-faire liderlik 9 ay sonra rol açıklığı ile negatif ilişkili olarak belirlenmiştir. Ayrıca rol açıklığının, laissez-faire liderlik tarzı ile çalışan iyi oluşu arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu saptanmıştır.

Usman vd. (2020), laissez-faire liderliğin hem doğrudan hem de işe yabancılaştırma aracılığıyla tükenmişlik ile pozitif ilişkili ve bu ilişkide politik becerinin düzenleyici rolü olduğunu tespit etmiştir. Donkor ve Zhou (2020) tarafından yürütülen bir araştırmada, yüksek devam bağlılığının laissez-faire liderlik tarzı ile çalışan performansı arasındaki ilişkiye aracılık ettiği bulunmuştur.

Khan vd. (2012), Çok Faktörlü Liderlik Anketi'nin bileşenlerinden olan dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzının yenilikçi iş davranışını pozitif olarak etkilemesine rağmen, laissez-faire liderliğin negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bir diğer araştırmada, Aboshaiqah vd. (2014), laissez-faire liderliğin, etkililik, ekstra çaba ve memnuniyeti içeren liderlik çıktıları ile negatif ilişkili olduğunu doğrulamıştır. Literatür taraması, genel itibarıyla laissez-faire liderliğin hem bireysel hem de iş ile ilgili çıktılara olumsuz etkilerinin olduğunu göstermektedir.

3. Yöntem

3.1. Yayınların Taranması ve Yayın Seçimi

Bilim haritalamada *Scopus*, *PubMed*, *Google Scholar* gibi çeşitli veri tabanları kullanılmasına rağmen, *Web of Science*'ın, akademisyenlerin performansını ölçmek için altın bir standart veri tabanı olarak kabul edilmesi (Maseda vd., 2021: 4), sosyal bilimlere ait yayın kapsamının genişliği (Most vd., 2018), çok farklı disiplinlerde yayınları araştırmak için çok daha tutarlı ve güvenilir kayıtlar içermesi (Kasavan vd., 2021), nispeten daha katı kalite eşiği kriterlerine sahip olması (Broström ve Karlsson, 2017) ve diğer araştırmalarda da (Akyıldız ve Yılmaz, 2020; Hota vd., 2020; Maseda vd., 2021; Most vd., 2018; Öztürk ve Gök, 2020) sıklıkla kullanılması nedeniyle, bu araştırmada literatür taraması için ana materyal olarak WoS veri tabanının kullanılması tercih edilmiştir.

Tablo 1: WoS'da Dizinlenen Araştırmalara Yönelik Bibliyometrik Analiz Özeti

Kaynak	WoS	Çalışma Sayısı
Dönem	Tüm yıllar	
Anahtar Kelime	“laissez-faire leadership” or “passive leadership” or “avoidant leadership”	68
Doküman Türü	Toplam katkı	68
	Makale	63
	Konferans bildirisi	3
	Düzeltilme	1
	Toplantı özeti	1
Dil	İngilizce	62

Kaynak: Web of Science Core Collection veri tabanı

Laissez-faire liderlik ile ilgili yayınları belirlemek için literatür taramasına esas olmak üzere anahtar kelimeler türetilmiştir. 10 Şubat 2022 tarihinde, başlığında “*laissez-faire leadership*” OR “*passive leadership*” OR “*avoidant leadership*” şeklinde üç kombinasyonu içeren anahtar kelimelerin yer aldığı yayınlar listelenmiştir. Herhangi bir kronolojik filtre kullanılmadan yapılan ilk tarama neticesinde 68 yayına ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın ilk dahil etme kriterini bu anahtar kelimeler oluşturmaktadır. Örneklemin homojenliğini sağlamak için, konferans bildirileri, raporlar vs. dikkate alınmamıştır. Bu hariç tutma kriterinden sonra 3 konferans bildirisi, 1 düzeltme ve 1 toplantı özeti hariç tutulduktan sonra geriye kalan 63 makale belirlenmiştir.

Bir sonraki aşamada, Government ve Law alanında yayınlanan “*Age and Active-Passive Leadership-Style*” başlıklı makalenin konu açısından uygun olmamasından dolayı hariç tutulması neticesinde 62 makale belirlenmiştir. Sonuncu hariç tutma kriterinin yayın dili olması sebebiyle, İngilizce dilinde yayınlar tarandıktan sonra toplam 58 makale bu kriteri karşılayarak analizlere dahil edilmiştir.

3.2. Bibliyometrik Analiz

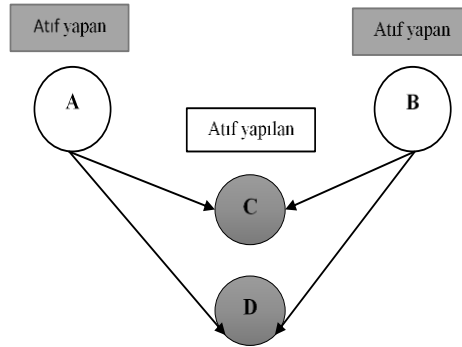
Bu çalışmada, laissez-faire liderlik araştırmalarındaki trendleri belirlemek ve araştırmaların entelektüel yapısını keşfetmek için, bibliyometrik analiz yöntemlerinden yazar düzeyinde anahtar kelime analizi ve bibliyografik eşleşme analizi kullanılmıştır. Belli bir araştırma alanının entelektüel yapısını açığa çıkarmak, mevcut temaları belirlemek ve ağlar arasındaki ilişkileri değerlendirebilmek amacıyla nicel bir yöntem olarak kullanılan (Biancone vd., 2020; Hota vd., 2020) bibliyometrik yöntemler; çevresel konular (Gao vd., 2019; Kasavan vd., 2021), teknoloji (Guo vd., 2020), sağlık (Kurutkan ve Orhan, 2018), eğitim (Gülmez vd. 2020) alanlarının yanı sıra, yönetim ve işletme araştırmalarında (Block vd., 2020; Ferreira, 2018; García-Lillo vd., 2017; Gundolf

ve Filser, 2013; Hota vd., 2020; Kraus vd., 2012) bilimsel araştırmaların yapısını keşfetmek için sıklıkla kullanılmaktadır.

Laissez-faire liderlik ile ilgili araştırmalara genel bir bakış sağlamak için bu çalışmada kullanılan ilk bibliyometrik yöntem; yazar anahtar kelimelerinin birlikte oluşumunu içeren konu haritalama analizinden oluşmaktadır. Anahtar kelimelerin bir arada bulunması, belli bir araştırma alanında en sık kullanılan kelimeleri ölçer (Block vd., 2020: 596). Ortak anahtar kelime analizi sayesinde, araştırma yazarları tarafından en sık kullanılan anahtar kelimeler arasındaki ilişkilerin gücüne dayanarak, ortak temaların bir sentezi yapılmaktadır (Chandra, 2018). Ortak anahtar kelime analizi, aynı zamanda, belli bir araştırma alanındaki spesifik konu alanlarını ve paradigmaları sınıflandırması ve özetlemesi açısından (Backaus vd., 2011) bilimsel literatürde önemli görülmektedir.

Bu çalışmada kullanılan bibliyometrik yöntemlerinden ikincisi ise, bibliyografik eşleşme analizidir. Her bir bibliyometrik analizin belli avantajlara sahip olmasından dolayı (Chang vd., 2015) bu çalışmada farklı bibliyometrik analizlerin birleştirilmesine karar verilmiştir. Bibliyografik eşleşme analizi, çeşitli disiplinlerin entelektüel yapısını keşfetmek için nadiren kullanılsa da, bu yaklaşımın kullanılması giderek daha fazla gözlenmektedir (Chang vd., 2015). Bibliyografik eşleşme ve ortak atıf analizlerinin her biri, bilimin %92'sinden fazlasını kümeleyebilmesi sebebiyle, en yaygın kullanılan atıf tabanlı tekniklerdir (Maseda vd., 2021). İki teknik atıf tabanlı olmasına rağmen, temelde farklıdırlar.

Şekil 1: Bibliyografik Eşleşme Yöntemi

Kaynak: Most vd., 2018, s. 233.

Ortak atıf analizi, önceki makalelerin kaynakçasında birlikte atıf yapılan makaleleri ilişkilendirdiği için, bir araştırma alanının kökenini belirlemeye yardımcı olur iken (Maseda vd., 2021); bibliyografik eşleşme ise Şekil 1'de görüldüğü gibi, atıf sıklığından bağımsız olarak belgeler arasındaki benzerlikleri vurguladığı için, A ve B yayınlarının her ikisinin referans listesinde C ve D yayınlarına atıf yapılmaktadır. Ortak atıf analizinde bilgiler geriye dönük olup, bilimsel çıktı tüketimini ele alan alıntılanan belgelere atıfta bulunmak esas iken; bibliyografik eşleşme analizinde, yeni ortaya çıkan literatürü keşfetmek ve bilimsel çıktı üretimini ele alan alıntı yapan belgelere atıfta bulunmak esastır (Most vd. 2018: 232).

Bu çalışmada bibliyografik eşleşme analizlerinden yazar, ülke ve kaynakların bibliyografik eşleşme yöntemleri kullanılmıştır. İki doküman arasındaki bibliyografik eşleşme gücü, bu iki dokümanın paylaştığı referans sayısı olarak tanımlandığından, iki yazar arasındaki bibliyografik eşleşme gücü, ilgili yapıtlarının referans setleri arasındaki örtüşme olarak hesaplanmaktadır (Zhao

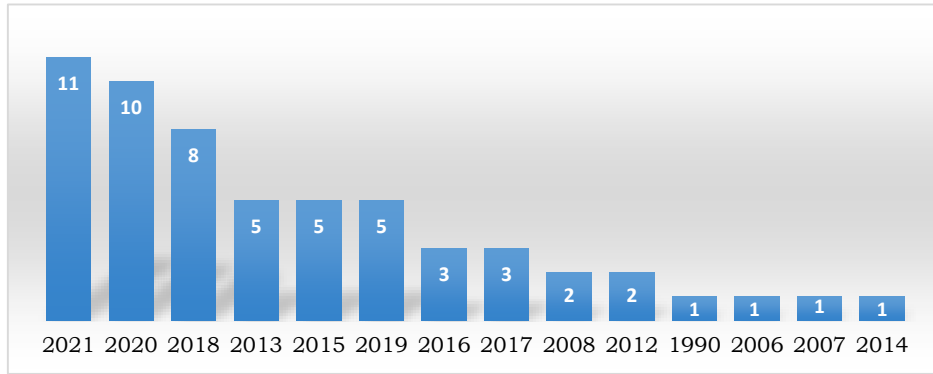
ve Strotmann, 2008: 2072). Yazar bibliyografik eşleşmesinin varsayımına göre, iki yazarın eserlerinde ne kadar çok ortak referansı varsa, araştırmaları o kadar benzerdir ve dolayısıyla bu iki yazara eş yazarlar denir (Ma, 2012). Bu çalışmada yazar bibliyografik eşleşmesinin yanı sıra kullanılan diğer yöntemler ise, dergilerin ve ülkelerin bibliyografik eşleşme analizidir. Tüm bibliyometrik analizler, bibliyometrik analizlerde sıklıkla kullanılan VOSviewer 1.6.16 yazılımı (Van Eck ve Waltman, 2010) aracılığıyla yapılmıştır. VOSviewer ile alanı tanımlayan anahtar kelimeler, önemli temalar, yazarlar, ülkeler ve dergiler arasındaki bibliyografik eşleşme bağlantıları ağ haritaları ile görselleştirilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Laissez-faire Liderlik Araştırmalarına Genel Bir Bakış: Yayın Yılı, Dergiler, Yazarlar ve Makaleler

Bu bölümde, “*laissez-faire leadership*”, “*passive leadership*” ve “*avoidant leadership*” anahtar kelimeleri kullanılarak gerekli dahil etme kriterleri neticesinde, 58 makaleye ilişkin betimleyici istatistikler sunulmaktadır. Laissez-faire liderlik araştırmalarına açıklayıcı bir bakış sunabilmek açısından, makalelerin yıllar içindeki gelişimini, en verimli dergileri, en üretken yazarları ve en çok atıf alan makaleleri haritalamak önemlidir.

Şekil 2: 1990-2021 Yılları Arasındaki Yayın Trendi

Kaynak: Web of Science Core Collection veri tabanı kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2, laissez-faire liderlik üzerine yapılan yayınların yıl bazında sayısını göstermektedir. Laissez-faire liderlik araştırmaları taranırken herhangi bir yayın yılı kısıtlamasına gidilmemiştir. Konu ile ilgili ilk çalışma 1990 yılında yayınlanmış olup, 2022 yılına kadar hali hazırda çevrim içi olan 58 makale yayınlanmıştır. Sonuçlar, 1990'dan 2017 yılına kadar laissez-faire liderliğin küçük ve yetersiz bir çalışma alanı olduğunu göstermiştir. 1990 yılında 1 adet çalışma yayınlanmış olup, 1990-2006 döneminde herhangi bir çalışmanın olmadığı göze çarpmaktadır. 2006 ve 2007 yıllarında 1 makale yayınlanmış olup, 2008 ve 2012 yılında 2; 2013 yılında ise 5 makale yayınlanmıştır. 2017 yılından sonraki dönemde kayda değer bir artış gözlenmiştir. Özetle, 2018 yılından 2022 yılına kadar artan bir yayın eğilimi olduğu ve en yüksek yayın sayısının 2021 yılında (11 yayın) gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2, yayınların alındığı kaynakları ve toplam yayın sayısını göstermektedir. Çalışmanın nihai örnekleme, 41 dergide yayınlanan 58 makaleyi içermektedir. Yayınlar, dergiler arasında oldukça geniş bir dağılım sergilemektedir. Frontiers in Psychology (dergi etki faktörü: 3.618) ve Work and Stress (dergi etki faktörü: 6.867) 4 makale ile en üretken dergiler listesinde ilk sırada yer almaktadır. Bu dergileri sırasıyla 3'er makale ile Journal of

Management Development ve Personnel Review izlemektedir. European Journal of Work and Organizational Psychology, Journal of Business Ethics, Journal of Leadership Organizational Studies, Journal of Occupational Health Psychology, Leadership Organization Development Journal, Safety Science, Stress and Health isimli kaynaklarda ise 2 makale yayınlanmıştır.

Tablo 2: Laissez-Faire Liderlik ile İlgili En Fazla Makale Yayınlayan Dergilerin Listesi

Dergiler	Makale Sayısı
Frontiers in Psychology	4
Work And Stress	4
Journal of Management Development	3
Personnel Review	3
European Journal of Work And Organizational Psychology	2
Journal of Business Ethics	2
Journal of Leadership Organizational Studies	2
Journal of Occupational Health Psychology	2
Leadership Organization Development Journal	2
Safety Science	2
Stress And Health	2
Basic And Applied Social Psychology	1
Behavioral Ecology And Sociobiology	1
Canadian Journal of Administrative Sciences	1
Construction Management And Economics	1
Educational Management Administration Leadership	1
European Journal of Investigation in Health Psychology And Education	1
European Management Journal	1
European Review of Applied Psychology	1
German Journal of Human Resource Management	1
Human Resource Development Quarterly	1
Human Resource Management Journal	1
International Journal of Environmental Research And Public Health	1
International Journal of Human Rights In Health Care	1
International Journal of Organizational Leadership	1
Journal of Applied Psychology	1
Journal of Business And Psychology	1
Journal of Hospitality Tourism Education	1
Journal of Management	1
Journal of Managerial Psychology	1
Journal of Nursing Management	1
Journal of Nursing Scholarship	1
Journal of Occupational And Organizational Psychology	1
Journal of Organizational Behavior	1
Journal of Psychology in Africa	1
Journal of Safety Research	1
Journal of Surgical Research	1
Journal of Vocational Behavior	1
St Theresa Journal of Humanities And Social Sciences	1
Tpm Testing Psychometrics Methodology in Applied Psychology	1
Turkish Journal of Business Ethics	1

Kaynak: Web of Science Core Collection veri tabanı

Özetle, laissez-faire liderlik araştırmalarına dayanan tüm makalelerde en büyük paya genel psikoloji, mesleki psikoloji ve sağlık psikolojisi alanındaki dergilerin sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, makalelerin önemli bir kısmı ise, liderlik, yönetim, insan kaynakları, güvenlik gibi diğer disiplinlerde sınıflandırılan dergilerde yayınlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için okuyucular Tablo 2'yi inceleyebilirler.

Tablo 3, Laissez-faire liderlik konusunda en üretken yazarları, bu yazarların konu ile ilgili Web of Science veri tabanında yer alan atıf sayılarını ve h indeksi verilerini göstermektedir. Örneklemdeki 58 makaleye toplam 170 yazar katkıda bulunmuştur. Sıralamaya, konu ile ilgili 2 ve daha fazla yayın yapan yazarlar dahil edilmiştir. Laissez-faire liderlik araştırmalarına en fazla katkıda bulunan yazar

Skogstad, A.'dır. Alandaki 58 makalenin %10'u (6 makale) Skogstad'a ait olup, yazarın 6 makalesi 449 atıf almıştır. Yazarın en çok atıf aldığı eser, 2007 yılında yazdığı "The destructiveness of laissez-faire leadership behavior" başlıklı makaledir. Yazarı sırasıyla Hetland, J. 4 makale ve 82 atıf, Einarsen, S. 3 makale ve 421 atıf, Vandenberghe, C. 3 makale ve 33 atıf, Einarsen. S.V. 3 makale ve 28 atıf ve Olsen, O.K. 3 makale ve 14 atıf ile takip etmektedir. 2 makale ile alana katkıda bulunan yazarlar arasında en fazla atıfa sahip olanlar Holtz, B.C. ve Barling, J. isimli yazarlardır. Tablo 3'den h-indeksi en yüksek olan yazarların sırasıyla Barling, J., Einarsen, S., Jiang, L.X., Hetland, J. ve Skogstad, A., olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazarların h-indeksi 20'nin üzerindedir.

Tablo 3: Laissez-Faire Liderlik Alanında En Etkili Yazarlar

Yazarlar	Makale Sayısı	h-index	WoS Atıf Sayısı
Skogstad, A.	6	23	449
Hetland, J.	4	33	82
Einarsen, S.	3	46	421
Vandenberghe, C.	3	5	33
Einarsen, S.V.	3	4	28
Olsen, O.K.	3	14	14
Holtz, B.C.	2	14	62
Barling, J.	2	50	50
Jiang, L.X.	2	43	36
Zhou, Z.Q.E.	2	12	29
Che, X.X.	2	7	29
Chenevert, D.	2	12	28
Agotnes, K.W.	2	1	18
Ali, M.	2	8	10
Bakker, A.B.	2	12	2
Espevik, R.	2	10	2

Kaynak: Web of Science Core Collection veri tabanı kullanılarak, yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4, laissez-faire liderlik makalelerinin ülkelerdeki çıktısını göstermektedir. Konu ile ilgili toplam 25 ülkenin alana katkısı bulunmaktadır. En büyük katkı %24 oranı ile ABD kaynaklı araştırmacılar tarafından yapılmıştır (14 makale). İkinci en yüksek katkı Norveç (10 makale) ve üçüncü en yüksek katkı ise Kanada'da görev yapan araştırmacıların katkısıdır (7 makale). Genel itibariyle, laissez-faire liderlik konusunda en yüksek çıktıya sahip kıtaların Amerika ve Avrupa olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Laissez-Faire Liderlik Makalelerinin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Makale Sayısı	Ülke	Makale Sayısı
ABD	14	Avustralya	1
Norveç	10	Avusturya	1
Kanada	7	Belçika	1
Hollanda	6	Danimarka	1
Pakistan	6	İngiltere	1
Çin	5	Fransa	1
Almanya	3	Endonezya	1
İtalya	2	İsrail	1
Malezya	2	Lihtenştayn	1
Güney Afrika	2	Lüksemburg	1
İsveç	2	Yeni Zelenda	1
Türkiye	2	Rusya	1
		Tayvan	1

Kaynak: Web of Science Core Collection veri tabanı

Türkiye kaynaklı 2 makalenin mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalardan biri Uymaz'a aittir. Uymaz (2020), örneklemini 362 otel çalışanının oluşturduğu araştırma sonucunda, beklenenin aksine, laissez-faire liderlik tarzı ile örgüt yararına ahlaki olmayan davranış arasında ilişki olmadığını tespit etmiştir. Türkiye kaynaklı ikinci çalışma ise Ekmekci vd.(2021) tarafından

gerçekleştirilmiştir. Yazarlar, bu çalışmada dönüşümcü ve pasif-kaçıncı liderlik tarzlarının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisinde algılanan stresin aracılık rolünü test etmişlerdir. Sonuç olarak, hem dönüşümcü liderliğin hem de pasif kaçınmacı liderliğin algılanan stres aracılığıyla duygusal ve normatif bağlılık üzerindeki dolaylı etkileri anlamlıdır.

Tablo 5, 36 ve 328 atıf arasında değişen en etkili ilk 10 makaleyi, yayınlandığı dergileri ve atıf sayılarını göstermektedir. 58 makale toplam 1.471 atıf almıştır. Laissez-faire liderlik ile ilgili çok sayıda dergi olmasına rağmen, en çok atıf yapılan makalelerin örgütsel davranış ve insan kaynaklarında tanınmış olan dergilerde değil, sağlık psikolojisi alanında uzman dergilerde yayınlandığı görülmektedir.

Tablo 5: Yüksek Atıf Sayısına Göre Alandaki En Etkili 10 Makale

Yazarlar	Başlık	Dergi	WoS Atıf Sayısı
Skogstad vd. (2007)	The destructiveness of laissez-faire leadership behavior	Journal of Occupational Health Psychology	328
Kelloway vd. (2006)	Divergent effects of transformational and passive leadership on employee safety	Journal of Occupational Health Psychology	225
Hinkin ve Schriesheim (2008)	An examination of "Nonleadership": From laissez-faire leadership to leader reward omission and punishment omission	Journal of Applied Psychology	113
Wong ve Giessner (2018)	The thin line between empowering and laissez-faire leadership: An expectancy-match perspective	Journal of Management	63
Skogstad vd. (2014)	Is avoidant leadership a root cause of subordinate stress? Longitudinal relationships between laissez-faire leadership and role ambiguity	Work And Stress	63
Harold ve Holtz (2015)	The effects of passive leadership on workplace incivility	Journal of Organizational Behavior	53
Smith vd. (2016)	Safety-specific transformational and passive leadership influences on firefighter safety climate perceptions and safety behavior outcomes	Safety Science	51
Barling ve Frone (2017)	If only my leader would just do something! Passive leadership undermines employee well-being through role stressors and psychological resource depletion	Stress And Health	50
Jiang ve Probst (2016)	Transformational and passive leadership as cross-level moderators of the relationships between safety knowledge, safety motivation, and safety participation	Journal of Safety Research	36
Furtner vd. (2013)	Leading yourself and leading others: Linking self-leadership to transformational, transactional, and laissez-faire leadership	European Journal of Work And Organizational Psychology	36

Not: Atıf sayıları 10 Şubat 2022 tarihinde WoS veri tabanından elde edilmiştir.

Bugüne kadar en fazla atıf alan makale Skogstad vd. (2007) tarafından yazılan "The destructiveness of laissez-faire leadership behavior" başlıklı makale Journal of Occupational Health Psychology'de yayınlanmış ve 328 atıf almıştır. Bu makale, laissez-faire liderliğin bir lider yokluğu anlamına gelmediğini, işyeri stres kaynakları, işyerinde zorbalık ve psikolojik sıkıntıya sebep olan yıkıcı bir liderlik tarzı olduğunu ileri sürmüştür. Skogstad vd. (2007), Norveçli çalışanlar arasında, laissez-faire liderlik ile rol belirsizliği, rol çatışması ve iş arkadaşlarıyla çatışmanın pozitif ilişkili olduğunu, dahası bu stres faktörlerinin laissez-faire liderliğin

işyerinde zorbalık üzerindeki etkisine aracılık ettiğini ve tüm bu değişkenlerin psikolojik sıkıntıya etkisinde aracı rolü olduğunu tespit etmiştir.

İkinci en yüksek atıfa sahip makale (225 atıf) Kelloway vd. (2006) tarafından Journal of Occupational Health Psychology’de yayınlanan “Divergent effects of transformational and passive leadership on employee safety” başlıklı makaledir. Yazarlar, pasif liderliğin, güvenlik iklimi ve güvenlik bilinci üzerinde negatif etkili olduğunu ortaya koymuştur. Üçüncü en yüksek atıf alan makale (Hinkin ve Schriesheim, 2008) “An Examination of “Nonleadership”: From Laissez-Faire Leadership to Leader Reward Omission and Punishment Omission” başlığı ile Journal of Applied Psychology’de yayınlanmış ve 113 atıf almıştır. Yazarlar, performansa bağlı pekiştirme eksikliğini, liderin astın iyi (ödül ihmal) ve kötü performansını (cezanın ihmal edilmesi) pekiştirmemesi olarak iki şekilde incelemiştir. Bu ihmalin, lider etkinliği, takipçi memnuniyeti, rol açıklığı ve ast performansı ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

En yakın tarihli makaleler arasında en fazla atıf alan çalışma Barling ve Frone (2017) tarafından yazılan “If Only my Leader Would just Do Something! Passive Leadership Undermines Employee Well-being Through Role Stressors and Psychological Resource Depletion” başlıklı makaledir. Bu makale Stress And Health dergisinde yayınlanmış ve 50 atıf almıştır. İlgili araştırmada yazarlar, pasif liderliğin çalışan iyi oluşuna etkilerini test etmişlerdir. Kaynakların korunması teorisi ve rol stresi teorisi çerçevesinde, ABD örneğinde, rol stres kaynaklarının (rol belirsizliği, rol çatışması ve aşırı rol yüklenmesi) ve psikolojik iş yorgunluğunun, pasif liderlik ile çalışan iyi oluşu arasındaki negatif ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Okuyucular en çok atıf alan makaleler ve kaynaklarının detayları için Tablo 5’e başvurabilirler. Ancak özetle ifade etmek gerekirse, laissez faire liderlik ile ilgili araştırmaların çok önemli bir kısmının, bu liderlik türünün, çalışan tutum ve davranışları ile zihinsel sağlık üzerindeki yıkıcı etkilerine odaklandığını söylemek mümkündür.

4.2. Bibliyometrik Analiz Bulguları

Bu bölümde yazarların kullandığı anahtar kelimelerin ortak varlığını içeren anahtar kelime analizi ile bibliyografik eşleşme analizi bulgularını içeren ağ ve yoğunluk haritaları sunulmaktadır. Ağ görselleştirme tekniğinde, her bir öge etiketleriyle ve bir daire ile temsil edilmektedir. Bir ögenin ağırlığı arttıkça, ögeyi temsil eden etiketin ve dairenin boyutu büyümektedir. Bu bölümde yapılacak tüm analizlerde görülebileceği gibi, ögelerin ait olduğu kümeye göre dairelerin rengi farklılaşmaktadır.

4.2.1. Yazar Anahtar Kelimelerinin Ortak Varlık Analizi (Co-occurrence of Keyword Analysis)

Bu bölümde, konu haritalama aracılığıyla laissez-faire liderlik makalelerinin anahtar kelimelerinde en sık hangi terimlerin geçtiği analiz edilecektir. Bu analiz, alandaki en belirgin konuların tespit edilmesine imkân vermektedir. VOSviewer aracılığıyla, araştırmanın örneklemini oluşturan 58 makalede kullanılan 201 anahtar kelime tespit edilmiştir. Bir anahtar kelimenin 1 kez kullanılmış olması yeterli görülmüştür. Dolayısıyla, minimum eşik 1 olarak belirlenmiştir. 1 tekrar eşliğinin kullanılmasının sebebi, veri görselleştirmedeki dağınıklığı azaltmaktır. Toplamda, 201 anahtar kelimenin ortak varlık analizi sonucunda oluşan harita Şekil 3’deki gibidir.

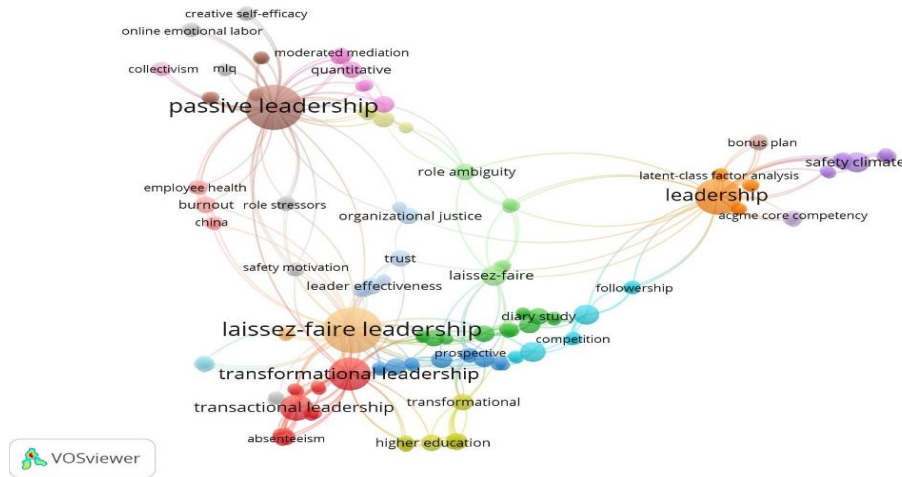
Anahtar kelimelerin birlikte bulunma sıklığına göre oluşturulan haritada 24 tematik küme ortaya çıkmıştır. 58 makalede en sık tekrarlanan anahtar kelimeler

laissez-faire liderlik (16 tekrar), pasif liderlik (15 tekrar) ve liderliktir (10 tekrar). Bunları sırasıyla, dönüşümcü liderlik (8 tekrar), etkileşimci liderlik (5 tekrar) izlemektedir. Laissez-faire, güvenlik iklimi, pasif kaçınmacı liderlik ve işyeri zorbalığı 3'er kez tekrarlanan anahtar kelimelerdir.

Laissez-faire liderlik, sarı renkli daire ile gösterilmekte olup, 16. kümede yer almaktadır. Laissez-faire liderliğin toplam bağlantı gücü, 59'dur. 16. Kümede laissez-faire liderlikle birlikte bağlam, ekonomik lider-üye değişim ilişkisi, bağlı olmama, katılmama terimleri yer almaktadır. İkinci en sık tekrarlanan anahtar kelime olan kahverengi dairede yer alan pasif liderlik, 9 anahtar kelime ile birlikte 8. Kümede yer almaktadır. Pasif liderliğin toplam bağlantı gücü 58'dir. Turuncu daire içerisinde gösterilen liderlik anahtar kelimesi ise, 7. kümede sınıflandırılmış ve toplam bağlantı gücü 39'dur.

Dördüncü en büyük kümeyi kırmızı dairede yer alan dönüşümcü liderlik (toplam bağlantı gücü=35), etkileşimci liderlik (toplam bağlantı gücü=22) ve devamsızlık anahtar kelimelerinin yer aldığı küme 1 oluşturmaktadır. Şekilde net olarak görülmesi de Kanada, liderliğin bilişsel öncülleri, iş tatmini, liderin inançları, aracılık, ihmal, güçlendirme, öz liderlik, temel öz değerlendirmeler, tam kapsamlı liderlik modeli, resmi olmayan devamsızlık, resmi devamsızlık, ihmal ve güçlendirme anahtar kelimeleri de bu kümede sınıflandırılmıştır.

Şekil 3: Laissez-Faire Liderlik Araştırmalarında Yazarlar Tarafından Kullanılan Anahtar Kelimeler

Kaynak: VOSviewer aracılığıyla oluşturulmuştur.

4.2.2. Yazarlar, Kaynaklar ve Ülkeler Arasındaki Bibliyografik Eşleşme (Bibliographic Coupling)

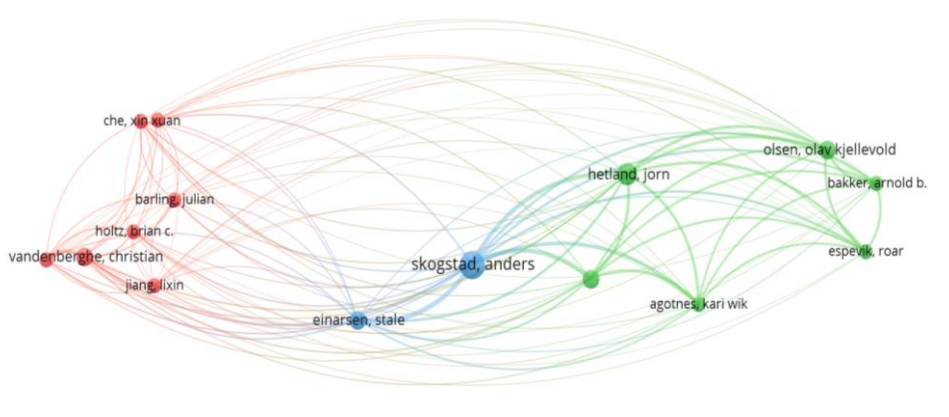
Bibliyografik eşleşmeye dayalı kümeleme ve haritalamada, iki yayın, ortak bir üçüncü yayına atıfta bulunduğu anda, bu iki makalenin benzer tartışmaları vurguladığı varsayılmaktadır (Donthu vd. 2020). Bu bölümde, bibliyografik eşleşme kullanılarak, yazarlar, dergiler ve ülkeler arasındaki bağlantıların bir görseli sunulmuştur.

Yazarların bibliyografik eşleşmesine ilişkin ağ görselleri Şekil 4'de sunulmuştur. Bir yazarın minimum doküman sayısı 2, alıntılanma sayısı ise 0 olarak belirlenmiştir. 170 yazardan 15'i belirlenen minimum eşik değeri karşılamaktadır. Yazarlar doküman sayısı ve toplam bağlantı gücüne göre listelenmiştir.

Şekil 4'de 170 yazarın tam listesinin ayrıntılı bir analizi görülmese de, önemli yazarların bibliyografik eşleşmenin en yüksek indeksleri görülmektedir. 15 yazarın her biri için, diğer yazarlar ile bibliyografik eşleşme bağlantısının toplam gücü hesaplanmıştır. En yüksek toplam bağlantı gücüne sahip yazarlar listelenmiştir.

Ağ görselleştirme sonucunda, laissez-faire liderlik yazarlarının bibliyografik eşleşmesini gösteren 3 farklı küme ortaya çıkmıştır. Yazarların mesafe yakınlığı, onların birbirleriyle entelektüel yakınlıklarını ortaya çıkarır. Küme 1'de Barling, J., Che, X.X., Chenevert, D., Holtz, B.C., Jiang, L., Vandenberghe, C., Zhou, Z.E. isimli yazarlar yer almaktadır. Küme 2, Agotnes, K.W., Bakker, A.B., Einarsen, S.V., Espevik, R., Hetland, J. isimli yazarları kapsamaktadır. Küme 3 ise, Einarsen, S. ve Skogstad, A.'dan oluşmaktadır.

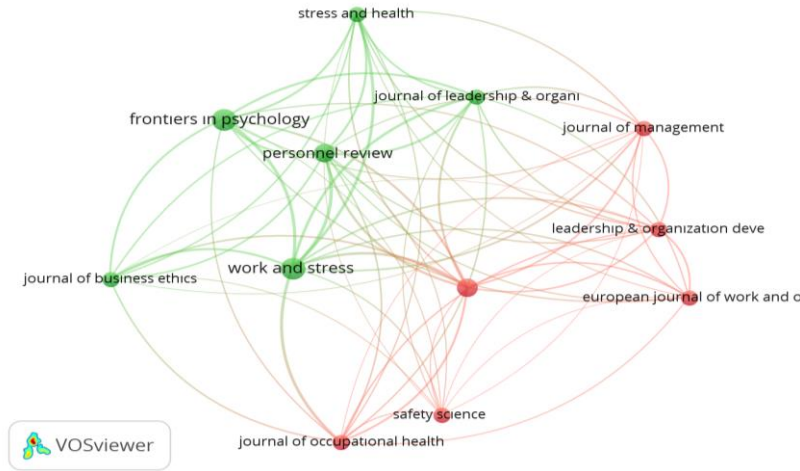
Şekil 4: Yazarların Bibliyografik Eşleşmesinin Ağ Haritası

Kaynak: VOSviewer aracılığıyla oluşturulmuştur.

Doküman sayısı (6 makale) ve toplam bağlantı gücü (TBG=2007) en yüksek olan yazar mavi kümede yer alan Skogstad, A.'dır. Skogstad, A., hem kendi kümesinde yer alan yazarlar ile hem de yeşil ve kırmızı renkli kümelerdeki yazarlar ile bağlantılıdır. Bu yazarı sırasıyla toplam bağlantı gücü açısından Hetland, J. (TBG=1493), Einarsen, S.V. (TBG=1243), Agotnes, K.W. (TBG=990) ve Einarsen, S. (TBG=926) izlemektedir.

Şekil 5: Dergilerin Bibliyografik Eşleşmesinin Ağ Haritası

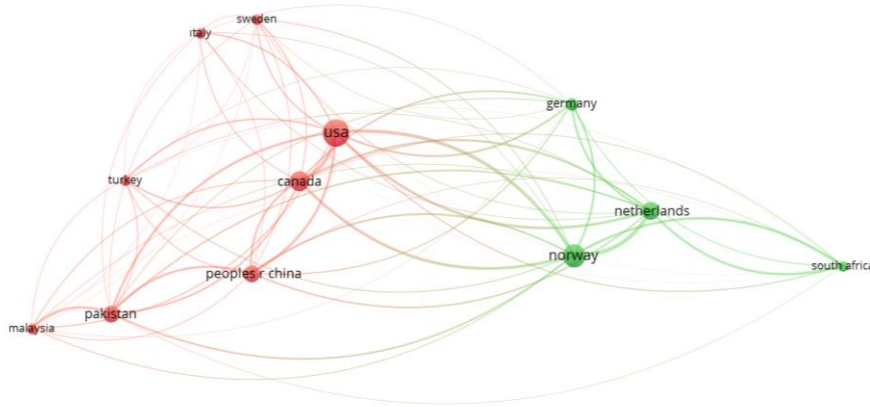

Kaynak: VOSviewer aracılığıyla oluşturulmuştur.

Küme 3'de yer alan Skogstad, A.'nın en yüksek bağlantı gücünün olduğu yazarlar aynı kümede sınıflandırılan Einarsen, S. ve Küme 2'de yer alan Einarsen, S.V. olmuştur. Küme 1'de en fazla doküman sayısına sahip olan Vandenberghe, C.'dir. Küme 2'de ise, Hetland, J. isimli yazar, en yüksek doküman sayısına sahiptir. Hetland, J.'den en büyük bağlantı gücü Einarsen, S.V. isimli yazara doğru gitmektedir. Hetland, J.'nin diğer kümeler arasındaki en büyük bağlantısı alan Skogstad, A. ile gerçekleşmiştir.

58 makalenin yayınlandığı kaynakları analiz ederken minimum 2 doküman eşiği dikkate alınmıştır. Toplam 40 dergiden 12'si, bu kriteri karşılamıştır. 12 derginin her biri için, diğer dergiler ile bibliyografik eşleşme bağlantısının toplam gücü hesaplanmıştır. En yüksek toplam bağlantı gücüne sahip dergiler listelenmiştir. Şekil 6, dergilerin bibliyografik eşleşmesi ile ilgili ağ haritasını sunmaktadır.

Şekil 6: Yazarların Bağlı Olduğu Ülkelerin Bibliyografik Eşleşmesinin Ağ Haritası

Kaynak: VOSviewer aracılığıyla oluşturulmuştur.

Listenin en üstünde yer alan dergiler, her biri 4 makale ile Work and Stress (atıf sayısı: 125 ve TBG= 331) ve Frontiers in Psychology'dir (atıf sayısı: 10 ve TBG= 210). Bu iki dergiyi sırasıyla, Personnel Review (3 makale, 28 atıf, 220 TBG), Journal of Management Development (3 makale, 36 atıf, 203 TBG), Journal of Leadership ve Organizational Studies (2 makale, 27 atıf, 194 TBG), Stress and Health (2 makale, 50 atıf, 171 TBG), Journal of Occupational Health Psychology (2 makale, 553 atıf, 141 TBG), Journal of Business Ethics (2 makale, 28 atıf, 129 TBG), Leadership ve Organizational Development Journal (2 makale, 30 atıf, 117 TBG), Journal of Management (2 makale, 62 atıf, 100 TBG), European Journal of Work and Organizational Psychology (2 makale, 55 atıf, 92 TBG) ve Safety Science (2 makale, 52 atıf, 54 TBG) izlemektedir.

Dergilerin bibliyografik eşleşme analizi sonucunda 2 küme ortaya çıkmıştır. Dergiler, 6'da yer alan ağ haritasında yeşil ve kırmızı renkli daireler şeklinde kümelenmiştir. Work and Stress dergisinden Personnel Review ve Frontiers in Psychology dergilerine yüksek bağlantı gücü ile önemli bir bibliyografik eşleşme indeksi bulunmaktadır. Kırmızı kümeyi ifade eden Küme 2'de Journal of Management Development dergisinden en yüksek bağlantı Journal of Occupational Health Psychology ile dir. Küme 1'de yer alan Work and Stress dergisinin Küme 2'de en yüksek bibliyografik eşleşme indeksine sahip olduğu dergi Journal of Occupational Health Psychology'dir.

Şekil 6, laissez-faire liderlik yazarlarının bağlı olduğu ülkelerin bibliyografik eşleşmesini sunmaktadır. Eşleşme eşiği en az 2 yayın ve 0 atıf şeklinde belirlenmiştir. 24 ülkeden 12'si bu eşiği karşılamıştır. ABD, haritanın merkezinde yer almaktadır. Bulgular, laissez-faire liderlik yazarlarının en yüksek bulunduğu ülkelerin ilk üçünü ABD (makale sayısı=13, atıf sayısı=390), Norveç (makale sayısı=10, atıf sayısı=539) ve Kanada (makale sayısı=7, atıf sayısı=335) oluşturmaktadır.

Kırmızı renkli dairelerin yer aldığı ülkelerin oluşturduğu Küme 1'de, Kanada, İtalya, Malezya, Pakistan, Çin, İsveç, Türkiye ve ABD ülkeleri sınıflandırılmıştır. ABD'nin kırmızı kümede en yüksek bibliyografik eşleşme gücü, Kanada ve Çin iledir. ABD yazarlarının Küme 2'de en yüksek eşleşme bağlantısı Norveç ve Hollanda ile kurulmuştur.

Yeşil renkli Küme 2 ise, Almanya, Hollanda, Norveç ve Güney Afrika'dan meydana gelmektedir. Norveç'in kendi kümesinde bibliyografik eşleşme gücünün en yüksek olduğu ülke Hollanda'dır. Ağ haritasının geneline yönelik bir değerlendirme yapılacak olursa, Küme 2'nin Küme 1 ile bibliyografik eşleşme gücünün Küme 1'den Küme 2'ye giden bağlantılara kıyasla daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Türkiye (atıf sayısı=0), Malezya (atıf sayısı=0) ve Güney Afrika (atıf sayısı=2) en düşük atıf sayısına sahip olan ülkelerdir. Bibliyografik eşleşme açısından toplam bağlantı gücü en düşük olan ülkeler sırasıyla, İtalya, İsveç, Türkiye ve Malezya'dır.

5. Sonuç, Öneriler ve Sınırlılıklar

Laissez-faire liderlik alanının haritasını çıkarmak ve araştırma boşluklarını belirleyerek yeni yollar üretmek için içgörüler sağlamayı amaçlayan bu çalışmada bibliyometrik yöntem kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, gerek akademisyenlerin gerekse işletme yöneticilerinin laissez-faire liderlik ile ilgili araştırma bulgularını ortaya koyan yazarların, dergilerin ve ülkelerin katkıları ile araştırma alanındaki belirgin temalar hakkında fikir edinebilecekleri bir veri ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen göstergeler, alandaki araştırma çıktılarının mevcut değerlendirmesi ve gelecek yönelimi için bir temel sağlayabilir.

Bu çalışma ilk olarak, betimsel analiz yoluyla laissez-faire liderlik yayınlarındaki üretkenliği ölçmek için yıl ve dergi ölçeğinde toplam makale sayısı ile makale başına atıf sayısını kullanmaktadır. Çalışmanın bibliyometrik verileri, WoS Core Collection veri tabanından elde edilmiştir. Araştırmanın örneklemini, 58 makale oluşturmaktadır. Şimdiye kadar laissez-faire liderlik alanına ilişkin çalışmalar yeterince gelişmemiş olsa da, son yıllarda araştırmacılar bu konuya artan düzeyde ilgi göstermeye başlamış olup, 2017 yılından bu yana çerçevesini şekillendirmeye devam etmiştir. Bu çalışma, laissez-faire liderlik ile ilgili araştırmaların gelecekte bilim adamları ve yöneticiler tarafından ilgi çekecek hızlı bir büyüme alanı olduğuna atıfta bulunmaktadır.

Laissez-faire liderlik araştırmalarının haritalanması, bu alanda en üretken dergilerin psikoloji ve yönetim alanında makaleleri yayınlayan dergiler olduğunu göstermektedir. Ayrıca alanın haritası, laissez-faire liderlik yayınlarının gelişimine en fazla katkı sağlayan ülkelerin ABD, Norveç ve Kanada olduğunu ve yalnızca belirli yazarların alana katkı sağladığını göstermektedir. Öte yandan, Türkiye kaynaklı 2 makalenin mevcut olduğu belirlenmiştir. Daha önce yapılan araştırmalar laissez-faire liderliğin çalışma yaşamında kayda değer bir şekilde yaygınlığına vurgu yapmış olsa da (Aasland vd., 2010), genel itibarıyla laissez-faire liderlik konusunda en yüksek çıktıya sahip kıtaların Amerika ve Avrupa olduğunu söylemek mümkündür. Bu veriler, ilgili ülkelerin gelecekte araştırma verimliliğinin ilerlemesini göstermede önemli bir gösterge olarak kullanılabilir.

Alandaki en etkili 10 makaleyi belirlemek için kullanılan atıf analizi, 58 makalenin toplam 1471 atıf aldığını ve en çok atıf yapılan makalelerin örgütsel davranış ve insan kaynaklarında tanınmış olan dergilerden ziyade sağlık psikolojisi alanında uzman dergilerde yayınlandığı görülmektedir. En fazla atıf alan *laissez-faire* liderlik makalesinin yazarı Skogstad vd. (2007)'dir. Alandaki en etkili ilk üç makale, *laissez-faire* liderliği olumsuz etkilere sahip bir liderlik tarzı olarak ele almıştır. Nitekim konu ile ilgili en yüksek etkiye sahip olan makaleler, yönetim ve insan kaynakları açısından önemli faktörleri irdelemektedir. Bu çerçevede, *laissez-faire* liderlik ile ilgili öne çıkan ilk üç yayında rol çatışması, rol belirsizliği, iş arkadaşları ile çatışma, işyeri zorbalığı, güvenlik iklimi, güvenlik bilinci, ödül ve ceza ihmali gibi değişkenler ile ilişkili çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Alandaki en etkili 10 makalenin diğer yedisinde ise, yine rol stres faktörleri ve güvenlik iklimine ek olarak işyeri nezaketsizliği, çalışan iyi oluşu, öz liderlik ve güçlendirici liderlik üzerine odaklanıldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, *laissez-faire* liderlik ile ilgili literatürde en çok ilgi gören yönelimin liderin karar verme tarzının yalnızca işyerindeki kişilerarası ilişkilere olumsuz etkilerinin olmadığını aynı zamanda işyeri koşulları ile birey merkezli çıktılara etkisi üzerine olduğunu söylemek mümkündür.

Laissez-faire liderlik alanının kavramsal çerçevesini bilimsel bir harita ile çizmek, konu ile ilgili paradigmaları keşfetmek, gündemde olan konuları analiz etmek ve belli ögeler arasındaki ağları açığa çıkarmak; *laissez-faire* liderlik alanına ilişkin bütüncül bir bakış geliştirebilmemize yardımcı olacaktır. Yazarların kullandığı ortak anahtar kelimelerin sentezi, araştırma eğilimleri ve son zamanlardaki önemli konuların ipuçlarını verir. Bu çerçevede, bu çalışmada kullanılan bibliyometrik analizlerden yazar ortak anahtar kelime analizi sonuçlarına göre, *laissez-faire* liderlik yayınlarının anahtar kelime analizinden (bkz. Şekil 3) genellikle olumsuz liderlik türlerinden yararlandığına dair göstergeler bulunmuştur. Çalışma, hem işletme yöneticilerine hem de araştırmacılara *laissez-faire* liderliğin bireysel ve örgütsel açıdan zarar verici, maliyetli bir liderlik davranışı olduğunu göstermektedir. Liderliğin en temel işlevlerini yerine getirmeyen *laissez-faire* liderler, ödül ve cezaları düzenlemekte yetersiz kalarak, yetki ve sorumlulukları belirlemekten kaçınıp çalışanları desteklemeyerek, çalışan performansına ve barışçıl bir işyeri iklimine zarar verebilmektedir (Ulukök ve Merdan, 2022). Ayrıca bu çalışmada kullanılan bibliyometrik yöntemlerden ikincisi olan bibliyografik eşleşme kümeleri aracılığıyla, *laissez-faire* liderlik araştırmalarının şu an nerede, hangi yazarlar ve hangi dergiler tarafından yürütüldüğü gösterilmekle birlikte, araştırmacıların araştırmalarını konumlandırmalarına imkân sağlanmaktadır. Bibliyografik eşleşme analizi sonuçları ise, *laissez-faire* liderliğin yıkıcı etkilerine odaklanan yazarlara atıfta bulunmaktadır (en yüksek bibliyografik eşleşme endeksi açısından; Skogstad, A., Hetland, J., Einarsen, S.V., Agotnes, K.W. ve Einarsen, S.). Bu çalışma aynı zamanda en yüksek bibliyografik bağlantıya sahip kaynakların *Work and Stress*, *Frontiers in Psychology*, *Personnel Review*, *Journal of Management Development* olduğunu göstermiştir. Dahası bibliyografik eşleşme analizi, *laissez-faire* liderlik alanında çalışma sayısı bakımından öne çıkan kurumların ABD'den olduğunu da ortaya koymaktadır. ABD, kendi kümesinde Kanada ve Çin ile, diğer kümede ise Norveç ile aynı kaynaklara atıfta bulunması sebebiyle bibliyografik olarak yüksek eşleşme gücüne sahiptir. Buradan hareketle, ortak literatüre atıfta bulunmalarından dolayı bu ülkelerin yazarları tarafından yayınlanan araştırmaların içerik olarak birbirine benzediğini, başka bir ifadeyle benzer temaları vurguladıklarını söylemek mümkündür.

Bibliyometrik araştırmanın bulguları, literatürün laissez-faire liderlik ile ilgili belirli değişkenlere odaklanma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Literatürde laissez-faire liderliğin yıkıcı etkileri sıklıkla doğrulanmış olsa da, sınır koşullar ve bu etkilerin altında yatan mekanizmalar üzerine araştırmaların sayısı hâlâ yetersizdir. Gelecekteki araştırmalarda psikolojik sözleşme ihlali başta olmak üzere, işyeri nezaketsizliği, etik olmayan örgüt iklimi gibi değişkenlerin aracılık etkisi araştırılabilir. Dahası, şu ana kadar yapılan araştırmalarda, laissez-faire liderliğin iş tutum ve davranışları üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatma gücüne sahip moderator değişkenlerin kullanımı oldukça sınırlıdır. Bundan sonraki çalışmalarda araştırmacıların, kişilik, yaş, eğitim, kültürel değerler, iş etiği değerleri (örneğin, Protestan iş etiği ve İslam iş etiği gibi) ve algılanan destek gibi düzenleyici değişkenlerin etkisini araştırmaları, alternatif içgörüler sağlaması bakımından önemlidir. Bu çabalar, laissez-faire liderlik gibi henüz olgunlaşmamış bir alan için değerli bulgular sunacaktır. Son olarak, laissez-faire liderlik alanındaki bilgi birikiminin haritalanmasının teorik açıdan araştırmalar için yeni temaların belirlenmesine izin vereceği, uygulama açısından ise, yöneticilerin araştırma sonuçları ile ortaya çıkan bilg birikimini uygulamaya dönüştürmek için bir politika izlemelerine yardımcı olacağı umulmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkılarının yanı sıra bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. İlk olarak, bu çalışmanın bibliyometrik verileri, Web of Science veri tabanı ile kısıtlanmıştır. WoS, sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılması ve geniş bir yayın potansiyeline sahip olmasından dolayı seçilmiş olsa da, diğer veri tabanlarında taranan önemli yayınları gözden kaçırma olasılığı bulunmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, araştırmacılar kapsamı genişletmek amacıyla Scopus, Google Akademik ve PubMed gibi veri tabanlarını ayrı ayrı kullanabilecekleri gibi, birden çok veri tabanından aynı anda da yararlanabilirler.

İkincisi, bu makale, bilimdeki üstünlükleri nedeniyle İngilizce dilinde yazılmış yayınlar ile sınırlıdır. Ancak, diğer dillerde önemli laissez-faire liderlik makaleleri mevcuttur. Örneğin, Türkçe yazılmış ancak alana önemli katkısı olan ve aynı zamanda kültürel farklılaşmaları yansıtan makalelerin gözden kaçırılması, araştırma bulgularının ve yöneliminin genelleştirilebilirliğini azaltmaktadır. Diğer bir sınırlama, yalnızca hakemli makalelerin örnekleme dahil edilmiş olmasıdır. Makaleler, her ne kadar akademik olarak kalitesi yüksek çıktılar olsa da, gelecekteki araştırmalar, laissez-faire liderliğe daha geniş bir açıdan bakabilmek için konferans bildirimlerini, toplantı tutanaklarını, kitap bölümü ve kitap incelemelerini kapsam dahilinde tutabilirler.

Araştırmanın dördüncü kısıtı, tercih edilen bibliyometrik yöntemle ilgilidir. Atıf analizi sonucunda elde edilen atıf sayısının, daha eski bir tarihte yayınlanan makalelere yönelik olması muhtemeldir. Bu nedenle, atıf analizinin daha eski tarihte yayınlanan makalelerin lehine görülse de, yakın tarihte yayınlanan alandaki önemli makaleleri gözden kaçırma ihtimali vardır. Öte yandan, bu makalenin yazarları tarafından literatür taraması için belirlenen anahtar kelimeler, yazarların kendi müdahalesini gerektirdiği için tamamen nesnel değildir. Bu çalışmada kullanılan ikinci bibliyometrik yöntem, bibliyografik eşleşmedir. Bilgi birikiminin sınırlarını genişletebilmek amacıyla gelecekteki araştırmacılara, alanın geçmiş bilgi birikiminin açığa çıkarılmasına izin verdiği için ortak atıf analizini kullanmaları önerilmektedir. Dahası, araştırmacılar, ortak yazarlık analizi ve makale özetlerinin analizi yolu ile alana önemli bir katkıda bulunabilirler.

Son olarak, bu çalışmada, laissez-faire liderlik yayınlarındaki eğilimlerin belirlenmesi amaçlanmış olup, makalelerin ve diğer göstergelerin derinlemesine

içerik analizi yapılmamıştır. Gelecekteki araştırmalarda, laissez-faire liderlik yayınlarının içeriği ayrıntılı bir şekilde analiz edilebilir.

Sonuç olarak, bu makale, laissez-faire liderlik araştırmalarının entelektüel bir haritasını sunarak, sonuçların hem araştırmacıların gelecek araştırma konularını yönlendirmeleri konusunda bir yol haritası çizmelerine hem de yöneticilerin kendi liderlik stillerini ve olası sonuçlarını anlamalarına olanak sağlaması beklenmektedir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazarın katkı oranı %70, ikinci yazarın katkı oranı %30'dur.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G., Nielsen, M. B. and Einarsen, S. (2010). The Prevalence of Destructive Leadership Behaviour. *British Journal of management*, 21, 438-452.
- Aboshaiqah, A. E., Hamdan-Mansour, A. M., Sherrod, D. R., Alkhaibary, A. and Alkhaibary, S. (2014). Nurses' Perception of Managers' Leadership Styles and Its Associated Outcomes. *American Journal of Nursing Research*, 2(4), 57-62.
- Afshari, L. and Gibson, P. (2016). How to Increase Organizational Commitment through Transactional Leadership. *Leadership ve Organization Development Journal*, 37(4), 507-519.
- Ågotnes, K. W., Einarsen, S. V., Hetland, J. and Skogstad, A. (2018). The Moderating Effect of Laissez-Faire Leadership on The Relationship Between Co-Worker Conflicts and New Cases of Workplace Bullying: A True Prospective Design. *Human Resource Management Journal*, 28, 555-568.
- Akyıldız, S. ve Yılmaz, K. G. (2020). Sosyal Medya Konulu Araştırmaların Bilim Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(28), 1416-1451.
- Al-Malki, M. and Juan, W. (2018). Impact of Laissez-Faire Leadership on Role Ambiguity and Role Conflict: Implications for Job Performance. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 4(1), 29-43.
- Amini, M. Y., Mulavizada, S., and Nikzad, H. (2019). The Impact of Autocratic, Democratic and Laissez-Faire Leadership Style on Employee Motivation and Commitment: A Case Study of Afghan Wireless Communication Company (Awcc). *IOSR Journal of Business and Management*, 21(6), 45-50.
- Backaus, K., Lügger, K. and Koch, M. (2011). The Structure and Evolution of Business-to-Business Marketing: A Citation and Co-Citation Analysis. *Industrial Marketing Management*, 40, 940-951.
- Barbuto, J. E. (2005). Motivation and Transactional, Charismatic and Transformational Leadership: A Test of Antecedents. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11(4), 26-40.

- Barling, J., and Frone M. R. (2017). If Only my Leader Would just Do Something! Passive Leadership Undermines Employee Well-being Through Role Stressors and Psychological Resource Depletion. *Stress Health*, 33(3), 211-222.
- Barling, J., Weber, T. and Kelloway, E. K. (1996). Effects of Transformational Leadership Training on Attitudinal and Financial Outcomes: A Field Experiment. *Journal of Applied Psychology*, 81, 827-832.
- Basit, A., Sebastian, V. and Hassan, Z. (2017). Impact of Leadership Style on Employee Performance (A Case Study on a Private Organization in Malaysia). *International Journal of Accounting ve Business Management*, 5(2), 112-130.
- Bass, B. M. (1999). Two Decades of Research and Development in Transformational Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(1), 9-32.
- Bass, B. M., Avolio, B. J., Jung, D. I. and Berson, Y. (2003). Predicting Unit Performance by Assessing Transformational and Transactional Leadership. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 207-218.
- Biancone, P. P., Saiti, B., Petricean, D. and Chmet, F. (2020). The Bibliometric Analysis of Islamic Banking and Finance. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(10), 2069-2086.
- Block, J., Fisch, C. and Rehan, F. (2020). Religion and Entrepreneurship: A Map of The Field and a Bibliometric Analysis. *Management Review Quarterly*, 70, 591-627.
- Bornmann, L., Haunschild, R. and Hug, S. E. (2018). Visualizing the Context of Citations Referencing Papers Published by Eugene Garfield: A New Type of Keyword Co-Occurrence Analysis. *Scientometrics*, 114, 427-437.
- Broström, A. and Karlsson, S. (2017) Mapping Research on R&D, Innovation and Productivity: A Study of an Academic Endeavour. *Economics of Innovation and New Technology*, 26(1-2), 6-20.
- Buch, R., Martinsen, Ø. L. and Kuvaas, B. (2015). The Destructiveness of Laissez-Faire Leadership Behavior: The Mediating Role of Economic Leader-Member Exchange Relationships. *Journal of Leadership ve Organizational Studies*, 22(1), 115-124.
- Bučiūnienė, I. and Škudienė, V. (2008). Impact of Leadership Styles on Employees' Organizational Commitment in Lithuanian Manufacturing Companies. *South East European Journal of Economics and Business*, 3(2), 57-66.
- Chandra, Y. (2018). Mapping the Evolution of Entrepreneurship as a Field of Research (1990-2013): A Scientometric Analysis. *PLoS ONE*, 13(1), 1-24.
- Chang, Y. W., Huang, M. H. and Lin, C. W. (2015). Evolution of Research Subjects in Library and Information Science Based on Keyword, Bibliographical Coupling, And Co-Citation Analyses. *Scientometrics*, 105, 2071-2087.
- Chaudhry, A.Q. and Javed, H. (2012). Impact of Transactional and Laissez Faire Leadership Style on Motivation. *International Journal of Business and Social Science*, 3(7), 258-264.
- Deluga, R. J. (1990). The Effects of Transformational, Transactional and Laissez Faire Leadership Characteristics on Subordinate Influencing Behavior. *Basic and Applied Social Psychology*, 11(2), 191-203.

-
- Donkor, F. and Zhou, D. (2020). Organisational Commitment Influences on the Relationship between Transactional and Laissez-Faire Leadership Styles and Employee Performance in The Ghanaian Public Service Environment. *Journal of Psychology in Africa*, 30(1), 30-36.
- Donthu, N., Kumar, S. and Pattnaik, D. (2020). Forty-Five Years of Journal of Business Research: A Bibliometric Analysis. *Journal of Business Research*, 109, 1-14.
- Dumdum, U. R., Lowe, K. B. and Avolio, B. J. (2013). A Meta-Analysis of Transformational and Transactional Leadership Correlates of Effectiveness and Satisfaction: An Update and Extension. Transformational and Charismatic Leadership: The Road Ahead 10th Anniversary Edition (Monographs in Leadership and Management, 5, (S. 39-70), Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C. and Van Engen, M. L. (2003). Transformational, Transactional and Laissez-Faire Leadership Styles: A Meta-Analysis Comparing Women and Men. *Psychological Bulletin*, 129(4), 569-591.
- Ekmekci, O. T., Camgoz, S. M., Guney, S. and Oktem, M. K. (2021). The Mediating Effect of Perceived Stress on Transformational and Passive-Avoidant, Leadership-Commitment Linkages. *International Journal of Organizational Leadership*, 10(4), 348-366.
- Ferreira, F. A. F. (2018). Mapping The Feld of Arts-Based Management: Bibliographic Coupling and Co-Citation Analyses. *Journal of Business Research*, 85, 348-357.
- Furtner, M. R., Baldegger, U. and Rauthmann, J. F. (2013). Leading Yourself and Leading Others: Linking Self-Leadership to Transformational, Transactional and Laissez-Faire Leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(4), 436-444.
- Gao, Y., Ge, L. Shi, S., Sun, Y., Liu, M., Wang, B., Shang, Y., Wu, J. and Tian, J. (2019). Global Trends and Future Prospects of e-Waste Research: A Bibliometric Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(17), 17809-17820.
- García-Lillo, F., Úbeda-García, M. and Marco-Lajara, B. (2017). The Intellectual Structure of Human Resource Management Research: A Bibliometric Study of The International Journal of Human Resource Management. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(13), 1786-1815.
- Gopal, R. and Chowdhury, R. G. (2014). Leadership Styles and Employee Motivation: An Empirical Investigation in a Leading Oil Company in India. *International Journal of Research in Business Management*, 2(5), 1-10.
- Gumusluoglu, L. and Ilsev, A. (2009). Transformational Leadership, Creativity and Organizational Innovation. *Journal of Business Research*, 62(4), 461-473.
- Gundolf, K. and Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, 112, 177-185.
- Guo, Y., Hao, Z., Zhao, S., Gong, J. and Yang, F. (2020). Artificial Intelligence in Health Care: Bibliometric Analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 22(7), e18228.
-

- Gülmez, D., Özteke, İ. and Gümüş, S. (2020). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Türkiye Kaynaklı Eğitim Araştırmalarının Genel Görünümü: Bibliyometrik Analiz. *Eğitim ve Bilim*, 46(206), 213-239.
- Harold, C. M. and Holtz, B. C. (2015). The Effects of Passive Leadership on Workplace Incivility. *Journal of Organizational Behavior*, 36(1), 16-38.
- Hinkin, T. R. and Schriesheim, C. A. (2008). An Examination of "Nonleadership": From Laissez-Faire Leadership to Leader Reward Omission and Punishment Omission. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1234-1248.
- Hota, P. K., Subramanian, B. and Narayanamurthy, G. (2020). Mapping the Intellectual Structure of Social Entrepreneurship Research: A Citation/Co-Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, 166, 89-114.
- Iqbal, Z. A., Abid, G., Arshad, M., Ashfaq, F., Athar, M. A. and Hassan, Q. (2021). Impact of Authoritative and Laissez-Faire Leadership on Thriving at Work: The Moderating Role of Conscientiousness. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 11, 667-685.
- Jaafar, S. B., Zamb, N. M. and Fathil, N. F. (2021). Leadership Style: Is it Autocratic, Democratic or Laissez-Faire?. *ASEAN Journal of Management and Business Studies*, 3(1), 1-7.
- Jdetawy, L. F. A. (2018). The Prominent Leadership Style/s Adopted by Jordanian Firms Managers: A Case Study of the Jordanian Private Firms. *International Journal of Development Research*, 8(11), 24343-24367.
- Jiang, L. and Probst, T. M. (2016). Transformational and Passive Leadership as Cross-Level Moderators of The Relationships Between Safety Knowledge, Safety Motivation, And Safety Participation. *Journal of Safety Research*, 57, 27-32.
- Jones, D. and Rudd, R. (2008). Transactional, Transformational or Laissez-Faire Leadership: An Assessment of College of Agriculture Academic Program Leaders' (Deans) Leadership Styles. *Journal of Agricultural Education*, 49(2), 88-97.
- Jony, M. T. I., Alam, J., Amin, M. R. and Alam, J. (2019). The Impact of Autocratic, Democratic and Laissez-Faire Leadership Styles on The Success of The Organization: A Study on The Different Popular Restaurants of Mymensingh, Bangladesh. *Canadian Journal of Business and Information Studies*, 1(6), 28-38.
- Judge, T. A. and Piccolo, R. F. (2004). Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analytic Test of Their Relative Validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755-768.
- Kasavan, S., Yusoff, S., Guan, N. C., Zaman, N. S. K. and Fakri, M. F. R. (2021). Global Trends of Textile Waste Research from 2005 to 2020 Using Bibliometric Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(33), 44780-44794.
- Kelloway, E. K., Mullen, J. and Francis, L. (2006). Divergent Effects of Transformational and Passive Leadership on Employee Safety. *Journal of Occupational Health Psychology*, 11(1), 76-86.
- Khan, M. S., Khan, I., Qureshi, Q. A., Ismail, H. M., Rauf, H., Latif, A. and Tahir, M. (2015). The Styles of Leadership: A Critical Review. *Public Policy and Administration Research*, 5(3), 87-92.

-
- Khan, M.J., Aslam, N. and Riaz, M.N. (2012). Leadership Styles as Predictors of Innovative Work Behavior. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 10(1), 17-22.
- Kraus, S., Filser, M., Eggers, F., Hills, G. E. and Hultman, C. M. (2012). The Entrepreneurial Marketing Domain: A Citation and Co-Citation Analysis. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 14(1), 6-26.
- Kurutkan, M. N. ve Orhan, F. (2018). *Sağlık Politikası Konusunun Bilim Haritalama (Science Mapping) Teknikleri ile Analizi*. Iksad Publishing House.
- Lundmark, R., Richter, A. and Tafvelin, S. (2021). Consequences of Managers' Laissez-Faire Leadership during Organizational Restructuring. *Journal of Change Management: Reframing Leadership and Organizational Practice*, 22(1), 40-58.
- Ma, R. (2012). Author Bibliographic Coupling Analysis: A Test based on a Chinese Academic Database. *Journal of Informetrics*, 6, 532-542.
- Maseda A., Iturralde, T., Cooper, S. and Aparicio, G. (2021). Mapping Women's Involvement in Family Firms: A Review based on Bibliographic Coupling Analysis. *International Journal of Management Reviews*, 24, 279-305.
- Mihai, L., Schiopoiu, A. B. and Mihai, M. (2017). Comparison of The Leadership Styles Practiced by Romanian and Dutch SME Owners. *International Journal of Organizational Leadership*, 6, 4-16.
- Most, F., Conejo, F. J. and Cunningham, L. F. (2018). Bridging Past and Present Entrepreneurial Marketing Research: A Co-Citation and Bibliographic Coupling Analysis. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 20(2), 229-251.
- Öztekin, A. (1996). Yönetim ve Liderlik. *bilig-1*, Bahar'96, 183-194.
- Öztürk, M. ve Gök, S.G. (2020). Örgütsel Dedikodu Kavramına Genel Bir Bakış: Bibliyometrik Analizi ile Kavramsal Çerçveden Gelecek Araştırma Yönelimlerine. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1668-1683.
- Robert, V. and Vandenberghe, C. (2021). Laissez-Faire Leadership and Affective Commitment: The Roles of Leader-Member Exchange and Subordinate Relational Self-Concept. *Journal of Business and Psychology*, 36, 533-551.
- Silva, S. and Mendis, B. A. K. M. (2017). Relationship between Transformational, Transaction and Laissez-Faire Leadership Styles and Employee Commitment. *European Journal of Business and Management*, 9(7), 13-21.
- Sitthiwarongchai, C., Wichayanuparp, W., Chantakit, P. and Charoenboon, P. (2020). Impact of Organization's Leadership Style on Motivation of Its Employees. *Sys Rev Pharm*, 11(3), 48-56.
- Skogstad, A., Einarsen, S., Torsheim, T., Aasland, M. S. and Hetland, H. (2007). The Destructiveness of Laissez-Faire Leadership Behavior. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(1), 80-92.
- Smith, T.D., Franklin, E. and DeJoy, D.M. (2016). Safety-Specific Transformational and Passive Leadership Influences on Firefighter Safety Climate Perceptions and Safety Behavior Outcomes. *Safety Science*, 86, 92-97.
-

- Tarsik, N. F., Kassim, N. A. and Nasharudin, N. (2014). Transformational, Transactional or Laissez-Faire: What Styles do University Librarians Practice?, *Journal of Organizational Management Studies*, 2014, 1-10.
- Taslak, S. (2008). Göreve İlişkin Çatışmalarda Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderlik Üzerine Etiksel Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 121-144.
- Tosunoglu, H. and Ekmekci, O. (2016). Laissez-Faire Leaders and Organizations: How does Laissez-Faire Leader Erode The Trust in Organizations?. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 3(1), 89-99.
- Ukaidi, C. U. A. (2016). The Influence of Leadership Styles on Organizational Performance in Nigeria. *Global Journal of Human Resource Management*, 4(4), 25-34.
- Ulukök, E. ve Merdan, E. (2022). Tam Serbesti Tanıyan Liderliğin Kişilerarası Çatışma ve İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisi: Rol Belirsizliğinin Aracı Rolü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 527-545.
- Usman, M., Ali, M., Yousaf, Z., Anwar, F., Waqas, M. and Khan, M.A.S. (2020). The Relationship between Laissez-Faire Leadership and Burnout: Mediation through Work Alienation and The Moderating Role of Political Skill. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 37, 423-434.
- Uymaz, A. O. (2020). Yöneticilerin Demokratik, Otokratik ve Serbesiyetçi Liderlik Tarzlarının Sonucu Olarak Çalışanların Örgüt Yararına Ahlaki Olmayan Davranışları: Türk Turizm Sektörü Üzerine Bir Çalışma. *İş Ahlakı Dergisi*, 13(2), 103-145.
- Van Eck, N. J. and Waltman, L. (2010). Software Survey: Vosviewer, A Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84, 523-538.
- Wong, S. I. and Giessner, S. R. (2018). The Thin Line between Empowering and Laissez-Faire Leadership: An Expectancy-Match Perspective. *Journal of Management*, 44(2), 757-783.
- Zareen, M., Razzaq, K. and Mujtaba, B. G. (2015). Impact of Transactional, Transformational and Laissez-Faire Leadership Styles on Motivation: A Quantitative Study of Banking Employees in Pakistan. *Public Organization Review*, 15, 531-549.
- Zhao, D. and Strotmann, A. (2008). Evolution of Research Activities and Intellectual Influences in Information Science 1996-2005: Introducing Author Bibliographic-Coupling Analysis. *Journal of American Society for Information Science and Technology*, 59(13), 2070-2086.

THE APPROACH OF FINLAND TO RUSSIAN OCCUPATION OF UKRAINE: SECURITISATION OF THE PUTIN REGIME**Melih DİNÇER¹****Abstract**

The purpose of this article is to explain the approach of Finland to Russian occupation of Ukraine. Finnish foreign policy implemented between February 24 when Ukraine-Russia War began, and June 30, is analysed by using securitisation theory developed by the Copenhagen School. This study argues that Finland securitised the Putin regime. As a consequence of securitisation analysis, the article reached four results. First, Finnish Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö see Russia under the Putin government as a military threat. Second, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö want to make Finland a member of NATO to strengthen defence capabilities of the country against Russia. Third, Finland securitised the Putin regime. Fourth, as a member of the European Union, Finland has applied collective EU sanctions on Russia, President Vladimir Putin and his close partners. By applying for NATO membership, Finland abandoned the policy of military neutrality that it has been implementing since the 20th century.

Keywords: Securitisation Theory, Finland, Ukraine-Russia War, the Putin Regime

RUSYA'NIN UKRAYNA'YI İŞGALİNE FİNLANDİYA'NIN YAKLAŞIMI: PUTİN REJİMİNİN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ**Öz**

Bu makalenin amacı, Finlandiya'nın Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline yaklaşımını açıklamaktır. Ukrayna-Rusya Savaşı'nın başladığı 24 Şubat ile 30 Haziran arasında uygulanan Finlandiya dış politikası, Kopenhag Okulu tarafından geliştirilen güvenikleştirme teorisi kullanılarak analiz edilmektedir. Bu çalışma Finlandiya'nın Putin rejimini güvenikleştirdiğini iddia etmektedir. Güvenikleştirme analizi sonucunda makale dört sonuca ulaşmıştır. Birincisi, Finlandiya Başbakanı Sanna Marin ve Devlet Başkanı Sauli Niinistö, Putin hükümeti altındaki Rusya'yı askeri bir tehdit olarak görmektedir. İkincisi, Başbakan Sanna Marin ve Cumhurbaşkanı Sauli Niinistö, ülkenin Rusya'ya karşı savunma yeteneklerini güçlendirmek için Finlandiya'yı NATO üyesi yapmak istemektedir. Üçüncüsü, Finlandiya Putin rejimini güvenikleştirmiştir. Dördüncüsü, Avrupa Birliği üyesi olan Finlandiya, Rusya, Devlet Başkanı Vladimir Putin ve yakın ortaklarına toplu olarak AB yaptırımlarını uygulamıştır. Finlandiya NATO üyeliğine başvurarak 20.yüzyıldan beri uyguladığı askeri tarafsızlık politikasını terk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güvenikleştirme Teorisi, Finlandiya, Ukrayna-Rusya Savaşı, Putin Rejimi

¹ Dr, Independent Researcher, melihdincerr@gmail.com orcid.org/0000-0003-3079-1512

1. Introduction

Russian occupation of Ukraine, which started on the morning of February 24, caused security concerns and intense debates in Europe (Götz and Staun, 2022: 1-2). This occupation is a clear sign that the geopolitical balance in Europe has changed. Russia is trying to change the geopolitical balance in its favour. Many academics, who are expert in international relations, evaluated this war as an unjust occupation planned by Russia (Cafruny et al., 2022: 1). Russia under the Putin government is classified as unpredictable in its foreign policy by European leaders (Allin and Jones, 2022: 220). This situation necessitates strengthening European solidarity for the military defence. Some European countries made some changes in their defence policies. Among these, Finland is the country that has been experiencing the sharpest transformation. Finland abandoned its military neutrality and started to make formal attempts to become a NATO member (Dalsjö et al., 2022: 20).

Addressing the change in Finland's foreign policy with a theoretical approach will provide an opportunity to understand the security threats faced by the country. The aim of this article is to explain and analyse Finland's approach to Russian occupation of Ukraine. The securitisation theory developed by the Copenhagen School was preferred for analysis. The period from February 24 to June 30 was determined as the time to be studied for the research. This time period covers the time frame from the beginning of the war to the summit of NATO in which Finland's membership was discussed comprehensively. Since Finland's approach and steps towards NATO membership were experienced in this time period, the study should cover this time period. Within this period, Finland's foreign policy towards Russia is analysed. The article argues that Finland identified and securitised the Putin regime as an existential threat. This argument is a new contribution to the academic literature because there is no academic study, which comprehensively analyses the approach of Finland to Russian occupation of Ukraine. There is no academic study, which analyses Finnish approach with a scientific theory, in the academic literature.

This article reached four new conclusions in order to comprehensively explain foreign policy of Finland vis-à-vis Ukraine-Russia War. First, Finnish Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö see Russia under the Putin government as a military threat. Second, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö want to make Finland a member of NATO to strengthen defence capabilities of the country against Russia. Third, Finland securitised the Putin regime. Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö are the securitising actors. Ordinary Finns also have securitising tendencies. Fourth, as a member of the EU, Finland has collectively imposed the EU sanctions on Russia, President Vladimir Putin and his close partners.

In the following sections of the article, literature review, research questions and importance of study will be expressed. The method of the research and data collection will be explained. Afterwards, securitisation theory as a theoretical framework will be explained in detail. It will be explained that after Finland became independent from Russia in 1917, it followed a policy of neutrality throughout the Cold War. In the 20th century, Finland implemented its neutrality policy to establish good relations with the Soviet Union. In the analysis section of the article, how Finland approached Russian occupation of Ukraine will be expressed. In the conclusion part, the results will be explained and suggestions will be given about the researches that can be done in future studies.

2. Literature Review on Finnish Foreign Policy and Russia-Ukraine War, Research Questions and Importance of Study

In this section, the literature review, research questions and the importance of the study will be stated respectively. The literature review consists of two parts: Russia-Ukraine War and Finland-Russia relations.

2.1. Literature Review: Russia-Ukraine War

Since Ukraine-Russia War is a new subject, it will be necessary to wait a little for the publication of comprehensive studies. In fact, the Russia-Ukraine War has been going on since 2014. However, the total occupation of Ukraine is a new phenomenon. Russia had occupied Crimea in 2014. Now, it can be argued that the geopolitical balance in Europe will change after this invasion threat against the whole of Ukraine begins. Studies, which are analysing this war in the academic literature, can be classified under seven headings. The first of the issues discussed is about the negative effects of the war on public health and health systems in Ukraine and neighbouring countries. It is claimed that the war caused many deaths in Ukraine, and even genocide was committed by the Russians (McKee et al., 2022: 1). Apart from this, Poland, which is one of the neighbouring countries of Ukraine, opened its doors to Ukrainian refugees, causing concerns about the health system in the country. It is stated in the literature that 1.7 million people left Ukraine in the first 12 days of the Russian occupation (Kardas et al., 2022). It has been feared that those coming to Poland from Ukraine are likely to increase the Covid-19 cases in the country. In addition, it was stated that Poland has to host a large number of refugees and that the country will not be able to bear this huge burden alone, and it was explained that the help of European countries was necessary (Kardas et al., 2022: 1-2).

The second topic is about the effects of the war on the world economy (Boungou and Yatié, 2022: 2). According to the literature, a decrease in household consumption, economic uncertainty and a decrease in investments are expected due to high inflation, supply chain disruptions and increase in prices of wheat, natural gas and oil (Mbah and Wasum, 2022: 150-151). The third topic is the environment. The environmental issue is one of the most important issues for scientists today. Ecological security has become one of the main topics in relations between states. Especially after the Chernobyl explosion in 1986, the importance of the environment issue has been better understood by both states and international organisations (Eckersley, 2012: 466). In the academic studies, it is stated that Ukraine-Russia War will have negative effects on the environment. It is stated that besides the effects of war on economy, geopolitics and food security, it increases greenhouse gas emissions. It is a known fact that the conflicts around the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant can cause a huge environmental disaster. In addition, it is estimated that biodiversity in Ukraine will suffer as a result of the use of heavy weapons. Taking into account the pollution of water resources and the destruction of forests, the war will have devastating effects on the environment (Pereira et al., 2022: 2-6).

The fourth heading is press and media. El Houssine (2022: 83) tried to reveal the approaches of newspapers from different countries to the war by analysing their headlines in their news about Russia-Ukraine War. The author analysed a total of 12 headlines from The Daily Telegraph, the Guardian, the New York Times, Bangkok Post, the Sydney Morning Herald, El País, the Moscow Times and Al-Massae. The author claims that newspapers try to shape the public opinion that they address, and adopt the approach of international public opinion under the influence of the West. For example, it is stated in the newspapers that the war is

not between two states, but only an action requested by President Vladimir Putin. The author said that Putin is especially emphasised as a person, who desires to win the war against Ukrainians for his own cause, and that among the analysed newspapers, only the Moscow Times published a news article stating that Russia is carrying out a military operation in Ukraine in order to ensure its national security. According to the author, other newspapers adopted an approach based on criticism of President Putin (El Houssine, 2022).

Ciuriak (2022: 2-3) stated that social media is used effectively as a propaganda tool in Russia-Ukraine War. The author shared the experiences of both sides on social media and expressed that the two sides criticize each other fiercely (Ciuriak, 2022). Papanikos (2022: 15) explained how the Greek press approached Ukraine-Russia War. In the article, the author analysed the front pages of the newspapers, which are entitled Kathimerini, TA NEA and EFSYN. The main feature of these three newspapers is to reflect the general public opinion in Greece. In the research, the author concluded that all three newspapers unequivocally condemned the Russian occupation of Ukraine. Newspapers described the war as unacceptable (Papanikos, 2022).

The fifth title is on the justifications of the war, which can be expressed as *jus ad bellum*. Some research has been done in the literature on whether there are legitimate and justifiable reasons for Russia's attack on Ukraine. Green, Henderson and Ruys (2022: 27) argue that Russia has no justification for attacking Ukraine. They defined this military operation as a completely illegitimate use of force, an act of aggression and a violation of international law. The main reason for this is that the allegations made by Russia do not reflect the truth. Despite President Putin's statement that NATO enlargement is a national security threat to Russia and that Russia exercises its right of self-defence, Green, Henderson and Ruys (2022: 9) stated that the right of self-defence can only be realised in the event of an armed attack by citing the article 51 of the UN Charter. In addition to this, they explained that before the Russian military operations that started on February 24, such an attack was not carried out by NATO against Russia, and stated that the right of legitimate defence did not arise legally. The authors also claimed that any attack from Ukraine did not threaten Russia (Green et al., 2022: 13). The sixth title is the rapprochement between European countries and the USA because of the war. It is stated that Russia's military operation in Ukraine brought Western countries together, despite all their disagreements, and contributed to the development of cooperation opportunities against Russia in strong solidarity (Shurkin, 2022: 25).

The seventh topic is the NATO enlargement. Ukraine's membership was also discussed. Alberque and Schreer (2022: 69) stated that Finland and Sweden have to become members of NATO because Russia is a real military threat. However, the authors expressed that if the potential membership is realised, Finland and Sweden will end their military neutrality in foreign policy by being members of NATO, which is a collective security organisation. This is a particularly sharp change for Finnish foreign policy. Potential membership of Finland and Sweden will make the Arctic and the High North more open to effects of NATO. Membership of Finland and Sweden may reduce Russia's military operational capability in the Baltic Sea region (Alberque and Schreer, 2022). Minna and Michael (2022: 4) stated that after Moscow changed the balance in the High North, Finland and Sweden approached NATO to re-establish military balance against Russia. NATO membership is seen as an important option for Finland's defence.

2.2. Literature Review: Finnish Foreign Policy and Finland-Russia Relations

Studies analysing Russia-Finland relations in the academic literature can generally be divided into two groups: studies dealing with the Cold War period and studies analysing Russia-Finland relations since the 2000s. In studies analysing Finnish foreign policy during the Cold War, it is generally stated that Finland was trying to have good relations with its stronger neighbour, the Soviet Union. Finland has implemented a policy of complete neutrality throughout the Cold War. Since its independence from Russia in 1917, Finland has implemented a neutrality policy not to be a centre of competition between the Soviet Union and western countries. After the Second World War, the country freed itself from being a part of the competition between NATO, the Soviet Union and the Warsaw Pact (Padelford, 1938; Kuusisto, 1959; Törnngren, 1961; Faloon, 1982; Törnudd, 2005). Finland was occupied by the Soviet Union in the Second World War. This occupation had a significant impact on Finland's national identity formation. Independent and democratic Finnish identity is an important discourse produced against the Soviet Union.

Törnudd (2005: 44) analyses Finland's neutrality policy during the Cold War. It was not possible for Finland to join the western alliance after the Second World War. The country was paying war reparations to the Soviet Union in the 1940s and housed the Soviet Union's military base on its territory until 1956. Soviet suspicions about Finland increased during the Stalin era. This situation was closely related to Stalin's policy of security. During the reign of Juho Kusti Paasikivi, who was the President of Finland between 1946 and 1956, establishing good relations with the Soviet Union was the main pillar of Finnish foreign policy. This strategy paved the way for the emergence of the foreign policy approach known as the Paasikivi Line. As a requirement of establishing good relations, Finland had to approach the Soviet Union's security concerns positively. On April 6, 1948, the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance was signed between the Soviet Union and Finland (Törnudd, 2005: 44).

This treaty was the main instrument of cooperation and friendship between Finland and the Soviet Union until the 1990s. This treaty ensured that the Soviet Union was protected against possible attacks from Germany or Western countries. The treaty obligated Finland to defend against an attack, which may be targeted at the Soviet Union through Finnish territories (Faloon, 1982: 4). The Helsinki Declaration, which was signed in 1975, was an important indicator of Finland's neutrality in Europe. Finland maintained its neutrality policy until the end of the Cold War (Snyder, 2010: 67).

Mauno Koivisto, who was the President of Finland from 1982 to 1994, was the leader that led the country towards the European Union. He abandoned the isolation policy, thinking that Finland's isolation due to its neutrality policy would not be beneficial for the country's future. As the Chairman of the Central Bank of Finland for 14 years, Mauno Koivisto was known in the country as a prestigious economist. According to the news of *Nouvelliste* newspaper published on January 27, 1982, the newly elected President Mauno Koivisto stated that he will keep the country within the Western bloc. He also stated that good relations with the Soviet Union would be maintained (*Nouvelliste*, 1982: 20). In the new geopolitical environment that emerged towards the end of the Cold War, Finland wanted to redefine its place in Europe. Finland became a member of the European Free Trade Association (EFTA) in 1986. Towards the end of the Cold War, European countries experienced significant political transformation. In 1989, the Berlin Wall

fell. In 1990, the unification of Germany took place. An important opportunity has arisen for European integration. The political environment has become conducive to this. In this environment, Finland turned its face to Europe. It joined the Council of Europe in 1989. Established in 1949, the Council of Europe is an international organization working to protect and promote human rights, ensure the rule of law and strengthen democracy in Europe. With this policy, Finland started to implement the policy of full integration with the European Union (Lavery, 2006: 155-156).

President Mauno Koivisto stated in the opening speech of the Parliament meeting on 7 February 1992 that Finland should become a member of the European Community (La Gruyère, 1992: 15). Finland became a member of the EU in 1995. It has become a part of the politically important union. With this membership, the policy of neutrality ended, but since it is not a member of any military collective security organisation, the policy of military non-alignment continued. The policy of neutrality has turned into the policy of military neutrality (Aunesluoma and Rainio-Niemi, 2016: 68).

Ojanen and Raunio (2018) state that Finland is a northern country in terms of geographical and political history, and they claim that Finland uses Nordicism as a foreign policy instrument. Finland tries to develop cooperation between northern countries for security (Ojanen and Raunio, 2018). The Nordic Defence Cooperation (NORDEF) is the main pillar of defence cooperation between Scandinavian countries. It consists of Finland, Denmark, Iceland, Norway and Sweden (NORDEF, 2022). This defence cooperation is based on Nordicism identity. Nordic countries are democracies and capitalist economies with high human development index. These are the fundamental features of Nordic countries.

Haukkala and Ojanen (2011) state that Finnish foreign policy can be analysed with Europeanization perspective. Finlandization was very beneficial for Finnish security during the Cold War. However, in the 2000s, Finland adopted European foreign policy perspective by integrating its system into the EU (Forsberg and Pesu, 2016). Finland abandoned its policy of Finlandization gradually by being a part of the European Union. There are studies in the literature that the Ukraine crisis has increased Finland's security needs. Russia's occupation of Crimea in 2014 was evaluated by Finland and European countries as hostile approach to European values (Atland, 2016).

There are important trade relations between Finland and Russia. In 2021, Finland's total good export is 68.8 billion Euros. It exported 3.7 billion Euros of this to Russia. This number corresponds to 5.4 per cent of total good export. Finland imported goods, which are worth 72.7 billion Euros. 8.6 billion Euros of this import came from Russia. This number corresponds to 11.9 per cent (Tulli, 2022).

This article is expected to be a pioneer in its field. The existing literature analyses how Finnish foreign policy is built on the concept of neutrality and how it affects its foreign relations. However, it does not develop a comprehensive approach with security theories and security perspectives. While the current literature addresses defence needs and collaborations, this article highlights the security concerns of Finnish politicians. In addition, this article does something that the literature does not, adding to the process of academic analysis that the Finnish people see Russia under Putin as a threat. It puts the Finnish people's approach in a theoretical perspective.

2.3. Research Questions and Importance of Study

In the light of the information mentioned above, there is no study in the literature that takes Finland as a case and explains in detail what kind of foreign policy it has followed since the beginning of Russian occupation with a theoretical analysis. Therefore, this article aims to fill this gap in the literature by asking the following questions.

- How did Finland approach Russian occupation of Ukraine?
- What kind of foreign policy did Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö follow?
- Has Russia been perceived as a threat by Finnish key decision-makers?
- Do the Finnish people see Russia as a threat?
- What kind of security measure do Finnish decision-makers intend to take against Russia?
- Can Finnish foreign policy be explained with the securitisation theory vis-à-vis Russian occupation of Ukraine?

The above questions are the research questions of this article. The importance of this study for the academic literature is to analyse how Finland approached Russian occupation of Ukraine. Existing studies interpreted Finland's desire to become a member of NATO only as one of the consequences of the war. In addition, in the existing literature there are studies that refer to Finland's memory of the Soviet Union. After Finland gained its independence from Russia in 1917, it implemented a policy of complete neutrality until the 1990s. The main reason for this is that it does not want to have problems with the Soviet Union, which was very powerful militarily. Finland, which was occupied by the Soviet Union in the Second World War, signed a friendship treaty with the Soviet Union after the war ended. The neutrality policy developed by Juho Kusti Paasikivi, who was both prime minister and head of state in Finland, formed the basis of Finland's foreign policy in the Cold War. Finland became an EU member in 1995. Since this date, the policy of complete neutrality has turned into a policy of military neutrality (Faloon, 1982: 4; Maude, 1982; Quester, 1990). It is necessary to deal with the current foreign policy of Finland with theoretical analysis. The analysis of Finland's comprehensive foreign policy steps is highly significant for understanding the foreign policy of the northern countries against a great military power in times of crisis. Making this explanation with a security theory will enable us to understand what kind of security threat Finnish decision-makers perceived. With the securitisation theory, the policy followed by Finland, the measures it took, and the solution it found, were explained in this article. In addition, it has been revealed by the results of the survey conducted by Finnish Business and Policy Forum – EVA between 4 March and 15 March in 2022 that the Finnish people see Russia as a threat. It is expected that this article will contribute to the literature with the conclusion that it reached. Through securitisation theory, this article reveals what kind of security threat Finnish political decision-makers perceive, what kind of measures they take and whether the Finnish people feel the same threats.

3. Research Method and Data Collection

Finnish foreign policy implemented between February 24 when Ukraine-Russia War began, and June 30, is analysed by using the securitisation theory developed by the Copenhagen School. In the process of collecting information, the official statements of Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö were analysed. Their statements were collected in order to see threats that they conceptualise. Official statements are taken from politicians' own official twitter

accounts, international news organizations and official government websites. Based on these sources, securitising actors, reference objects and existential threat are explained. Emergency measures and sanctions against Russia, which are written in the official website of the European Commission, are explained. The official website of the European Commission is used to see what kind of sanctions the EU countries are imposing on Russia and President Vladimir Putin. The analysis of information from the survey conducted by the Finnish Business and Policy Forum – EVA from March 4 to March 15, 2022 has proven that Finns view Russia as a major military threat. Thus, it is concluded that Finland securitised the Putin regime. A successful securitisation process was completed.

4. Theoretical Approach: Securitisation Theory

Securitisation theory was developed by the Copenhagen School (Açıkmeşe, 2008). The establishment of the Centre for Peace and Conflict Researches at the University of Copenhagen laid foundations of the Copenhagen School in 1985. Explaining non-military dimensions of security is one of the contributions of the school to International Relations literature (Açıkmeşe, 2011: 57). Securitisation theory was developed in 1998 by Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, who are members of the Copenhagen School, in the book entitled *Security: A New Framework for Analysis*. The theory is widely used by scholars of International Relations to make foreign policy analysis (Kaunert and Wertman, 2020: 99; Sperling and Webber, 2016: 19).

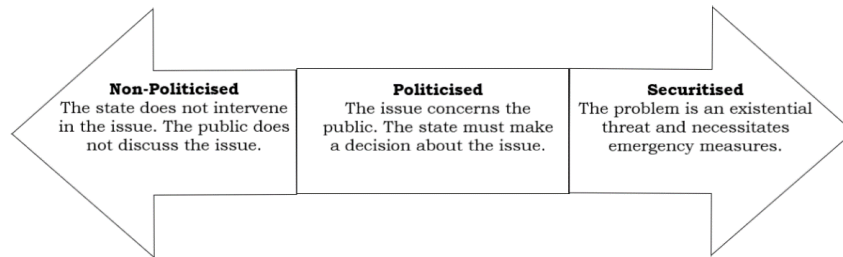
According to the securitisation theory, some issues are defined as security threats, which need to be solved first, through construction of new discourses. Securitisation theory is based on the speech act (Santos, 2018: 229). New threats are constructed through verbal communication and the acceptance of the threat by the audience is the basic condition for the successful completion of the securitisation process (Salter and Piché, 2011: 933). There are three important actors in the securitisation process: the securitising actor, the reference object and the audience. The securitising actor identifies the existential threat and states that it threatens or even has the capability to destroy the reference object. The position of the securitising actor is important. People, who have key positions such as the head of state, prime minister and leader of a political party, have a great power to influence the masses. The reference object is the object under existential threat. The audience is the masses that are expected to accept the securitising actor's claim. If a problem is securitised, it becomes the most important problem of political elites. In order to end existential threat, emergency measures are justified (Baysal, 2020: 5).

The existence of a real existential threat is not necessary. The securitising actor may present an issue as an existential threat. This is purely a matter of preference. Successful securitisation has three necessary steps: identification of the existential threat, taking emergency measures, and acceptance of the threat by the audience (Açıkmeşe, 2011: 61; Buzan et al., 1998: 24-26). For an issue to be securitised, the audience must accept the threat. Otherwise, only the securitising movement can be realised. In the rhetoric of securitisation, it is claimed that a major security problem threatens the state and society. It is stated that in order to survive, the existential threat must be removed (Buzan et al., 1998: 25-26).

Securitisation occurs in a three-stage cycle: politicised, non-politicised, and securitised. The state does not deal with a non-politicised issue and the public does not discuss it. A politicised issue requires government decision and resource allocation. The issues that are discussed by the public are politicised issues.

Securitisation can be seen as a further form of politicisation. The securitised object is defined as an existential threat. It is stated that emergency measures should be taken to overcome it. Governments deviate from normal path and a solution is sought for the problem by using extraordinary methods. States can place different issues at any point of this cycle at different times. Also, a securitised issue can then be desecuritised so that it is no longer a matter of daily politics (Buzan et al., 1998: 23-24). Existential threats are very dangerous for the existence of states, so they want to overcome them as soon as possible when they arise. This situation causes a deviation from the normal procedure. States take emergency measures and defend their core features against the existential threats. When an issue is desecuritised, it is no longer a problem of normal politics. An issue can take place at any point in this three-step process at any time. This is usually determined by political elites. Political elites identify threats. They use the resources of countries to eliminate threats. These threats are considered vital by politicians. For example, presenting the migration issue as a vital problem by far-right groups and some political parties in European countries is an example of securitisation. This type of discourse is demanded by all extreme right-wing groups. It also has the ability to influence government policies.

Figure 1: The Securitisation Cycle

Source: Nyman, 2013:51-62.

In securitisation theory, security is divided into five sectors: military, political, economic, environmental and societal. Thus, it is stated that security threats can come from different areas by going beyond the traditional military and political sector. The most important reference object in the military sector is the state. Governments are securitising actors. Solutions to existential threats are sought to guarantee the survival of the state. In the environmental sector, threats to the ecosystem and the planet arise. Human activities and natural disasters would cause these threats. There is a wide range of reference objects in the economic sector, from the state to global markets. Threats in this sector are usually economic crises. In the societal sector, threats arise against shared identities. In the political sector, there are non-military threats to state sovereignty. The media and politicians are securitising actors in the political sector (Nyman, 2013: 55-57). In addition to the sectors, there are facilitating conditions in the securitisation process. Communication with the masses and the security narrative, the position of the securitising actor and the nature of the threats are facilitating conditions. In the nature of threats, the destructiveness of threats can be classified among threat qualities (Buzan et al., 1998: 32-33). Existential threats can come from five different sectors as can be seen above. These types of threats are devastating threats that must be dealt with when they arise.

4.1. Relevance of the Theoretical Approach to the Case

Securitisation theory has the capacity to explain Finland's foreign policy towards Russia. There are basically two reasons to use this theory in this article. First, securitisation theory focuses on the existence of threats. Finnish politicians

perceived so many threats from Russia after the occupation. Against Russian threat, they put forward NATO membership as a solution in their foreign policy. The perceived threat and the proposed solution can be clearly seen in the discourses of Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö. The Russian threat is tried to be balanced with NATO membership. The fact that Finnish foreign policy is affected by the Russian threat highlights the securitisation theory as a useful theoretical approach in this article. Second, the actions of Finnish politicians and the thoughts of the Finnish people reveal that Finland is securitising the Russian occupation of Ukraine. Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö openly described Russia under President Vladimir Putin as a threat. This situation reveals that they see the Putin administration as a threat. In addition, there is a policy that Finland would not apply to Russia in normal times. Finland, as a part of the EU, imposes very heavy economic and political sanctions against Russia. Finnish people define Russia under Putin as a threat to both Finland and world peace. All these things reveal that Finland carried out a securitisation process. Finland's actions can be explained step by step by the securitisation theory developed by the Copenhagen School. This shows that the theory fits the case.

5. Historical Legacy of Finnish Foreign Policy: The Policy of Neutrality and Military Non-Alignment

The policy of neutrality for Finland is a historical legacy. It was meticulously implemented throughout the 20th century. After gaining independence from Russia in 1917, Finland implemented a policy of complete neutrality until the 1990s. During the Cold War, Finland limited Western influence in northern Europe so as not to contradict the interests of the Soviet Union. In the 1930s, Finland implemented a policy that emphasised regional cooperation in Scandinavia not to be affected by the politics of superpowers (Faloon, 1982: 3). In July 1936, Finland and other neutral small European states expressed their reservations about the working procedures and rules of the League of Nations (Morgenthau, 1939: 473). Doubts about the League of Nations were expressed. The insufficiency in bringing peace to the international politics was seen as the biggest problem of this organisation. On May 27, 1938, Finland, Norway, Denmark, Iceland and Sweden issued a declaration of neutrality (Padelford, 1938: 789). On the eve of the Second World War, Finland made the decision not to enter the war and remained neutral (Faloon, 1982: 3). This foreign policy approach also aimed to eliminate the security concerns of the Soviet Union against Western countries. Finland has a very long border with the Soviet Union. The potential increase of the influence of the West in the neighbouring country meant a threat to the Soviet Union.

With the outbreak of the Second World War, the geopolitical balance changed. Nazi Germany launched the military expedition to Poland. The Molotov–Ribbentrop Pact, which was signed between Nazi Germany and the Soviet Union on August 23, 1939, defined Finland as a Soviet sphere of influence (Kowalsky, 2019: 86). In the geopolitical situation created by this pact, Finland was an open target for the Soviet Union. The Soviet Union occupied Finland. Winter War broke out between the two countries. The war started in 1939 and ended in 1940. Between 1941 and 1944, a second war was fought between Finland and Russia. The Soviet Union won the second war. The Moscow Armistice was signed. In the Second World War, Finland was very worn out as it fought a defensive war against the Soviet Union. After the war between the Soviet Union and Finland ended, as a result of changing geopolitical balance, the two states fought against Nazi Germany in the Lapland War until April 1945. The aim of the war was to expel the

Nazi soldiers from Finland. This was the most significant target of sending the soldiers of Finnish army to the front against Nazi Germany. At the end of the great bloody war, Finland was victorious at the front. After the Second World War, Finnish politicians acted by thinking that Finland should take account of the national security and interests of the Soviet Union in its foreign policy. Finland was like a buffer zone between the West and the Soviet Union. One of the most important leaders, who determined the foreign policy of Finland after the Second World War, was Juho Kusti Paasikivi. He has served as both prime minister and president and succeeded in paving the way for the Treaty of Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance, which was signed in 1948 with the Soviet Union. This treaty was the main instrument of cooperation and friendship between Finland and the Soviet Union until the 1990s. This treaty ensured that the Soviet Union was protected against possible attacks from Germany or Western countries. The treaty obligated Finland to defend against an attack, which may be targeted at the Soviet Union through Finnish territories (Faloon, 1982: 4).

Juho Kusti Paasikivi, who was the prime minister of Finland from 1944 to 1946 and served as the president of Finland from 1946 to 1956, created a new doctrine in Finland's relations with the Soviet Union. This doctrine is known for the policy of neutrality: the Paasikivi Doctrine or the Paasikivi Line (Hodgson, 1959: 145). According to this doctrine, Finland should not be caught in the power struggle between the West and the East. By cooperating with the Soviet Union, it will respect the security concerns of this great neighbour. Good relations must be established with the Soviet Union. Finland should accept the fact that the policy of neutrality is the most significant foreign policy instrument in order to ensure security vis-à-vis power competition between superpowers (Kuusisto, 1959: 37).

The neutrality policy, which was developed by Paasikivi, has been continued by Urho Kekkonen. In 1952, Kekkonen proposed the establishment of an alliance system between the Scandinavian countries based on the strategy of neutrality in foreign policy (Kirby, 1984: 185). With such an alliance, a possible military attack against the Soviet Union from the territories of Scandinavian countries, especially Finland, will be prevented. Kekkonen served as the President of Finland for nearly 26 years, from 1956 to 1982. During his presidency, the neutrality policy was institutionalised in foreign policy of Finland and good relations with the Soviets were protected. This foreign policy is explained with the concept of Finlandization. The concept of Finlandization means avoiding being a part of political and military organisations, establishing and maintaining good relations with the Soviet Union and implementing neutrality in foreign policy of Finland (Quester, 1990; Maude, 1982).

The signing of the Helsinki Declaration in Finland in 1975 was another consensus text that revealed the country's neutrality (Snyder, 2010: 67).² From the 1970s to the 1990s, the policy of neutrality was meticulously implemented by Finnish politicians. With the collapse of the Soviet Union and the change of geopolitical balance, the Cold War ended and Finland abandoned its neutrality policy. Finland became a member of the EU in 1995. It has become a part of the politically important union. With this membership, the policy of neutrality ended, but since it is not a member of any military collective security organisation, the policy of military non-alignment continued. The policy of neutrality has turned into the policy of military neutrality (Aunesluoma and Rainio-Niemi, 2016: 68).

² *The Helsinki Declaration, which was signed in 1975, was the pinnacle of the détente policy during the Cold War. It was the text devoted to the protection of state borders and the establishment of good and friendly relations between nation states. For detailed information please see. Bradley Lightbody, The Cold War, London: Routledge, 1999.*

Finnish Prime Minister Paavo Lipponen (Irish Times, 2002) stated that military neutrality is publicly supported in Finland. In addition, the Prime Minister said that Finland supports international security with United Nations peacekeeping operations. After the 2000s, Finland continued its policy of military non-alignment. Russia's military intervention in Georgia in 2008 and its annexation of Crimea in 2014 did not cause enough concern in Finland to change this policy. However, the occupation of Ukraine on February 24, 2022 has caused great concern in Finland and Finnish people. Finns began to see Russia under the Putin government as a real threat. Evren Çelik Wiltse (2022) states that Finland, like other Scandinavian countries, perceives a strong threat from Russia and therefore tries to strengthen its own defence. She says that Finland has a very long border with Russia, which is more than 1000 kilometres. According to her, the bad incident that happened to Ukraine increased security concerns of Scandinavian countries.

6. Analysis: Securitisation of the Putin Regime and Abandonment of Military Non-Alignment

In this section, it will be stated that Finland completed a successful securitisation process. The securitising actors, the existential threat, the reference objects, emergency measures and the acceptance of the existential threat by the Finnish people will be explained. Securitisation process will be analysed from a more comprehensive point of view. The sharp transformation in Finnish foreign policy will be explained. It will be stated that Finland securitised Russia under the Putin regime and declared its interest to become a member of NATO.

6.1. The Securitising Actors and Identification of the Existential Threat

Russian occupation of Ukraine greatly affected Finnish political elites. They immediately reacted to this occupation. Finnish Prime Minister Sanna Marin (Twitter, 2022a) immediately demonstrated how she approached Russian occupation of Ukraine. After the start of the occupation, she condemned the military operation of Russia in Ukraine by sharing a tweet at 08.19 on the morning of February 24. Prime Minister Sanna Marin stated that lives of civilians are under threat and that this attack is a clear violation of international law. She highlighted the importance of Finnish support for Ukraine (Twitter, 2022a). Finnish President Sauli Niinistö (Twitter, 2022b) made a similar statement. At 07.41 on the morning of February 24, he said in his tweet that he condemns Russia's military operation. He stated that this attack is not only carried out against Ukraine, but also an attack against the entire European security order (Twitter, 2022b). Minister for Foreign Affairs of Finland Pekka Haavisto (Twitter, 2022c) said in his tweet at 09.15 on the morning of February 24 that Russian military action in Ukraine is an attack against European security order and a breach of international law (Twitter, 2022c). On the same day, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö held a joint press conference and condemned Russia's attack on Ukraine (President of the Republic of Finland, 2022a). As can be seen immediately after the occupation, according to Finnish politicians, this military operation is carried out against European security.

On February 24, Finnish President Sauli Niinistö and the Ministerial Committee on Foreign and Security Policy held a meeting to analyse the security situation of Finland and Europe following Russian occupation of Ukraine. The Ministerial Committee condemned Russia's military operations. It was declared that Finland supports Ukraine's independence, territorial integrity and sovereignty. Moreover, it was said that Finland will act as a part of the EU in the measures to be taken against Russia (Finnish Government, 2022a). On March 4,

Finnish President Sauli Niinistö went to Washington to meet with the United States President Joe Biden. It was discussed how to strengthen European and Finnish security (Twitter, 2022d). On March 7, Prime Minister Sanna Marin went to Tallinn, Estonia, to discuss the security issues of Finland and the Baltic states. She held a meeting with Kaja Kallas, who is the Prime Minister of Estonia. The two leaders reached the compromise that Putin should not win the war and that Ukraine should be supported. It was stated that the sanctions against Russia and Belarus should continue. They agreed that opportunities for bilateral cooperation on security should be developed between Finland and Estonia (Twitter, 2022e). On the same day, Finnish Prime Minister Sanna Marin and Norwegian Prime Minister Jonas Gahr Støre had a telephone conversation. They stated that Nordic countries should improve their security cooperation. They emphasised the urgent need for cooperation with NATO due to Russian occupation of Ukraine (Finnish Government, 2022b). In these meetings, it is seen that talks about security of Europe and Finland came to the fore. Finland's main purpose is to ensure its own security and European security against Russia.

On March 8, Finnish President Sauli Niinistö had a telephone conversation with German Chancellor Olaf Scholz. He conveyed his thanks for change of German security policy. He said that with the change of German security policy, Europe will become stronger (President of the Republic of Finland, 2022b). As can be seen, the President and the Prime Minister of Finland made intense diplomacy for European security and Finland's national security. It is clear that the most important agenda of Finnish political decision-makers is undoubtedly Russia's military operations in Ukraine and the security threat, which is coming from Russia directed by Putin's foreign policy choices. Finland, which is a member of the EU, securitised the Putin regime as a military threat.

On 14-15 March 2022, Finnish President Sauli Niinistö went to London and met with British Prime Minister Boris Johnson and the leaders of the Joint Expeditionary Force (JEF) in order to analyse security issues. He explained that cooperation under the Joint Expeditionary Force is highly significant for Finland's security (President of the Republic of Finland, 2022c). The Financial Times newspaper interviewed Finnish President Sauli Niinistö on March 20. In this interview, Finland's security and NATO membership were analysed. President Niinistö said that he is worried that the risk of war may increase in Europe. Also, he explained his main focus by saying *"our main headline is: Finnish security"*. From this interview, it is revealed that Finland should boost its security in order to avoid a potential Russian occupation (Milne, 2022). On March 23, Finnish Prime Minister Sanna Marin met with Canadian Prime Minister Justin Trudeau in Brussels. Russian occupation of Ukraine, military threats, sanctions against Russia, defence cooperation, European security and Finland's relations with NATO were the main topics of the agenda. Prime Minister Sanna Marin emphasised importance of sanctions against Russia and President Putin. Prime Minister Justin Trudeau, on the other hand, said that NATO increased its presence in Eastern Europe for security of the region. He also stated that with the occupation of Ukraine by Russia, the entire security environment of Europe changed (Finnish Government, 2022c). The point of agreement between the two leaders is that President Vladimir Putin's foreign policy threatens the security of European countries.

Prime Minister Sanna Marin attended the European Council meeting held on 24-25 March. Here, a meeting was held on the steps that can be taken for security of European countries against Russia under Putin's rule. In addition, it was stated that European countries should end their energy dependency on

Russia (Finnish Government, 2022d).³ On March 29, Prime Minister Sanna Marin had a video call with NATO Secretary General Jens Stoltenberg. She talked about new security parameters that emerged with Russia's occupation of Ukraine, and thanked him for open door policy implemented for potential cooperation opportunities between NATO and Finland. NATO Secretary General Jens Stoltenberg stated that NATO implements an open door policy towards Finland. Marin and Stoltenberg emphasised importance of the EU-NATO partnership for European security (Finnish Government, 2022e).

Finland has been practising intense diplomacy since Russian occupation of Ukraine. Many meetings were held with European countries and the US. On April 8, German President Frank-Walter Steinmeier arrived in Finland as part of an official visit. He met with President Niinistö and Prime Minister Marin, and discussed security problems of Finland and Europe against Russia. He also visited the Finnish parliament (Twitter, 2022f). Finland clearly sees Russia under Putin as a threat. That's why political elites of the country such as Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö started to think about joining NATO, which is a collective security organisation. On April 13, Prime Minister Sanna Marin had an official meeting with Swedish Prime Minister Magdalena Andersson in Stockholm. It was confirmed by the two leaders that the security network in Europe is under threat after Russian occupation of Ukraine. It was discussed how Finland's security would be ensured. It was stated that both countries must guarantee their own security against Russia. Simultaneously, on the same day of this visit, the Finnish government sent a report to the parliament for evaluation of changes in the security environment of Finland. At the press conference, Prime Minister Sanna Marin stated that in the coming weeks, Finland will decide whether to join NATO or not (Finnish Government, 2022f). In the report mentioned above, it was declared that Russian occupation of Ukraine is a new security threat and that Finland should strengthen its security (Finnish Government, 2022g). The report was prepared under the direction of Finnish Foreign Minister Pekka Haavisto. The report states that after the occupation, the importance of NATO and solidarity between Sweden and Finland in Northern Europe increased (Finnish Government, 2022h: 25).

On 12 May, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö explained in a joint press statement that Finland should be a member of NATO for its security. They expressed that *"NATO membership would strengthen Finland's security. As a member of NATO, Finland would strengthen the entire defence alliance. Finland must apply for NATO membership without delay"* (Finnish Government, 2022i). On 15 May, the Finnish government prepared a report for potential NATO membership. In the report, it is stated that the security environment for Europe and Finland changed after Russia occupied Ukraine. It is announced that European countries and their security commitments did not prevent this occupation. Thanks to NATO membership, Finland's military deterrence will be greater than it is now because NATO's Article 5 provides an important security guarantee for member states. According to the report, NATO membership will ensure Finland's security. It is emphasised that the defence architecture of Northern Europe could be planned within NATO. In the report, it is stated that the government will apply to NATO membership (Finnish Government, 2022j: 3-4). On 17 May, the President of Finland, on the suggestion

³ It is very difficult for the EU to end its energy dependency on Russia in the short term, because European countries are highly dependent on Russia in the field of energy. Energy constitutes 62 per cent of the European Union's total imports from Russia. For detailed information, please see, Eurostat. (2022). Energy represented 62% of EU imports from Russia. Access Address: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220307-1>

of the government, informed NATO that Finland wants to hold talks to be member. A letter signed by Foreign Minister Pekka Haavisto will be sent to NATO Secretary General Jens Stoltenberg in order to declare Finland’s intention of being member of NATO (Finnish Government, 2022k).

Considering the foreign policy of Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö, it is clear that Russia under the Putin regime is seen as a threat by the two leaders. Therefore, Sanna Marin and Sauli Niinistö are the securitising actors. They defined Russia under the Putin regime as a threat against Finnish security. Sanna Marin and Sauli Niinistö decided that Finland should be a member of NATO in order to ensure its security against Russia. Since NATO is a collective security organisation, they think that it would be beneficial for Finland to balance Russia with NATO. If Finland is occupied by Russia, it can mobilize an effective military defence mechanism against Russia with its NATO allies. Finnish foreign policy revealed that NATO is seen as an important organisation for Northern European countries. The future of NATO has been questioned since the collapse of the Soviet Union (Buzan, 1999: 6). However, Russian occupation of Ukraine revived the importance of NATO for European powers and Northern European countries such as Finland and Sweden. Since the beginning of the occupation, Finland has implemented intense diplomacy and explained that Putin's foreign policy is a threat to the European security system and that measures should be taken against Russia.

Table 1: Securitisation of the Putin Regime

The Securitising Actors	Prime Minister Sanna Marin	President Sauli Niinistö
The Existential Threat	Russia under the Putin Regime	
The Reference Objects	European Security	Finland’s Security
Sector of Threat	Military Sector	
Proposal for Solution	NATO Membership	

As seen in the table above, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö are the securitising actors. They defined Russia under the Putin regime as an existential security threat. Two prominent issues in the foreign policy discourses of the two leaders are Finnish security and European security order, therefore the reference objects are European security and Finland’s security. Russia is currently seen as a military threat to both Finland and European countries. Consequently, the type of the existential threat is military. Against a major military threat such as Russia, Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö decided to join NATO in order to establish a more effective security mechanism. This decision is their proposal for solution. Their decision is a sharp change in Finnish foreign policy. Finland is now striving to enter the NATO alliance against Russia by abandoning its former military neutrality.⁴

⁴ Since the unanimity of NATO members is required for a state to become a member of NATO, Finland and Sweden must be accepted by all states. However, unlike European countries, Turkey has determined some conditions for Finland and Sweden to become members of NATO (Gunter, 2022: 91). Turkey has determined as a prerequisite that these two states will stop supporting terrorism and terrorists and that Turkey's national security concerns are respected in this regard. Finland tried to persuade Turkey by applying intense diplomacy until the NATO summit in Madrid. A diplomatic delegation from Finland arrived in Ankara on 25 May. There was intense negotiation between Finnish and Turkish delegations. Negotiations resulted positively, Turkey and Finland reached an agreement. A memorandum of understanding was signed between Turkey, Sweden and Finland at the NATO summit held between 28 June and 30 June. In the text of the memorandum, there are some articles such as preventing terrorists from recruiting new members, not giving support to PYD, YPG and FETÖ, and full support to Turkey in the fight against PKK and other terrorist organisations. On the basis of information to be provided by Turkey, the extradition and deportation of terrorists will be carried out. Turkish officials stated that they will not give the necessary permission for NATO membership if Sweden and Finland don't keep their promises.

6.1.1. Discourse Analysis of Finnish Politicians

In this article, the theory of persuasion introduced by Aristotle in his book entitled *Rhetoric* was used to analyse discourses of Finnish politicians. According to Aristotle's theory of persuasion, a speaker can persuade his audience in three ways. The first is the speaker's position, character, and goodwill (Ethos). The audience can be influenced by the speeches of helpful and prudent people. The second is that the speaker can stir the emotions of the listeners (Pathos). People's emotions are activated and they form an emotional connection with the purpose of the speech. The third is to persuade the audience by saying phrases based on logical explanations and facts (Logos). The speaker tries to persuade the audience by establishing cause-effect relationships and making reasonable predictions (Aristoteles, 1995: 38; Charland, 2003: 72-73).

Looking at the official statements of Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö, it can be seen that they are trying to make statements as helpful politicians who openly think about their country. They tried to present themselves as leaders with common sense towards the Finnish people. For example, on February 24, just after the occupation began, Prime Minister Sanna Marin said that the attack is a violation of international law and that civilians are in danger (Twitter, 2022a). With these messages, the prime minister wanted to show that she is a thoughtful, helpful and prudent person. She also wanted to activate people's feelings of compassion by expressing that the lives of civilians are in danger. Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö stated on 12 May that NATO membership would increase Finland's security and said that Finland should become a NATO member (Finnish Government, 2022i). Finnish politicians use this expression to establish a cause-effect relationship and offer a logical inference about the future of Finland. They expressed a cause and effect relationship that Finland can be safe if it becomes a NATO member.

Table 2: Classification of Statements of Finnish Politicians According to the Persuasion Theory of Aristotle

Three Features	Descriptions	Finnish Politicians
Ethos	Social position, character, goodwill, common sense, helpful	Finnish politicians have emerged as leaders with good intentions. They tried to show that they think about the well-being of the Finnish people, considering some security concerns. They highlighted that Russian occupation of Ukraine is a clear violation of international law. They used their strong political positions to persuade the audience. In addition to these, they supported Ukrainian people and refugees with good intentions. This approach shows their goodwill and common sense.
Pathos	Emotions	Expressing that civilians are under threat, Finnish politicians try to revive the pity of the audience and they are worried that a similar situation would happen to the Finnish people. This allows the audience to establish an emotional connection with the Ukrainian people.
Logos	Cause-effect relations, predictions, facts	Finnish politicians say that if Finland becomes a member of NATO, it will be safe. This is a cause and effect relation.

On March 20, President Sauli Niinistö expressed that he is worried about the outbreak of a war in Europe and wanted to mobilize the concerns and feelings of the Finnish people. He said that his sole purpose is to ensure the security of Finland (Milne, 2022). Fear and anxiety of war cause the nation to come together under a single umbrella in domestic politics. People unite against a common threat. Thus, he wanted to show that he thinks about his people and country. The

president wanted to gather his people under a single political approach against Russia. The Finnish prime minister and the president wanted to present Russia under the Putin government as a threat, stating some security concerns such as Russian military threats against European security architecture.

6.2. Emergency Measures

One of the important steps of successful securitisation is to take emergency measures against the existential threat (Williams, 2003: 519). The emergency measures taken by Finland against Russia under the Putin regime can be divided into two groups. First, it imposes heavy sanctions on the Putin regime and, more broadly, Russia. Since Finland is a member of the EU, it applies these sanctions within the framework of the EU. Second, perhaps most significant, is the declaration of the willingness to start negotiations for membership in NATO. The desire for NATO membership shows that there is a sharp change in Finnish foreign policy and that the country defines Russia as a threat.

Heavy sanctions are imposed on the Putin regime and, more broadly, on Russia. Finland applies these sanctions as an EU country. Sanctions are imposed on more than 1100 individuals, including oligarchs, and approximately 100 entities. Russian President Vladimir Putin and Foreign Minister Sergey Lavrov are also among those individuals sanctioned. Their properties were frozen. Furthermore, they are prohibited from traveling to the EU. Famous oligarch Roman Abramovich, who is the former owner of Chelsea football club, is also on the sanction list. Properties of approximately 100 entities were frozen. Heavy financial sanctions are imposed to stop Russia's industrial development and cut off the financing of the war. Perhaps the most important sanction was to stop the trade of Russian banks, including the Central Bank of Russia, within the borders of the EU. Buying and sale of securities issued by Russian banks are forbidden. Russian banks' properties in the EU were frozen. Russian banks were excluded from the SWIFT system which is the most dominant financial messaging system of the world. The sale and supply of aircraft parts and aircrafts to Russia are forbidden. The EU airspace is closed to all Russian planes, including private planes of oligarchs. Russian-flagged ships are prohibited from entering the EU ports. Russia's access to advanced technological material is restricted. Russian diplomats will no longer be able to travel within the EU without a visa. In order to show the effects of this war to the Russian elite, the export of luxury products of the EU to Russia was stopped (European Commission, 2022). Finland has become a part of this sanction regime as a member of the EU.

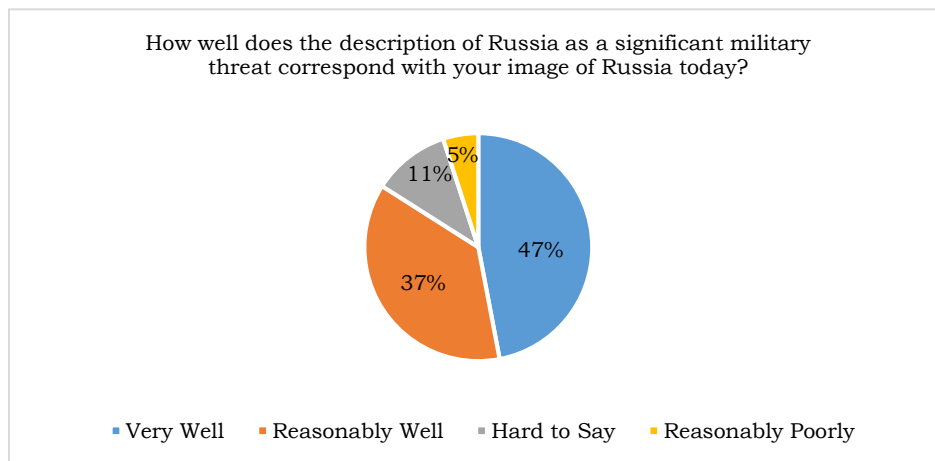
The most significant of the emergency measures taken is the decision to join NATO. Finnish politicians such as Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö (Finnish Government, 2022i) think that NATO would increase Finnish defence capability against Russian military threat. NATO is a collective security organisation. Ensuring the security of European countries and prevention of battles in European territory are among its most important functions (Pick and Critchley, 1974: 44). The Article 5 of the North Atlantic Treaty says that an armed attack on one of the member states shall be deemed to have been committed against all members (Gordon, 2011: 89). NATO's collective security system can be seen as significant against a militarily strong country such as Russia. For the collective security system of NATO, Prime Minister Sanna Marin (CNBC, 2022) said that *"there is no other way to have security guarantees than under NATO's deterrence and common defence as guaranteed by NATO's Article 5"* at the joint press conference with Swedish Prime Minister Magdalena Andersson in Stockholm on 13 April. This statement clearly reveals that the Finnish political

elites see NATO membership as the only solution against President Putin’s foreign policy.

6.3. Acceptance of the Existential Threat by Audience

Acceptance of the existential threat by audience is the final step in successful securitisation (Wilkinson, 2007: 9). Russian occupation of Ukraine increased negative opinion about Russia among Finnish people. While 59 per cent of Finnish people identified Russia as a significant military threat in 2021, after the occupation of Ukraine on February 24, it is seen in the survey carried out between 4 March and 15 March in 2022 by Finnish Business and Policy Forum – EVA that 84 per cent of Finnish respondents identified Russia as a significant military threat (Pohjanpalo, 2022).⁵ Answers, which indicate choices of very well (47%) and reasonably well (37%), are equal to 84 per cent in total. This percentage clearly reveals that Russia is seen as a military threat. It can be seen in the figure below:

Figure 2: Finns See Russia as a Military Threat

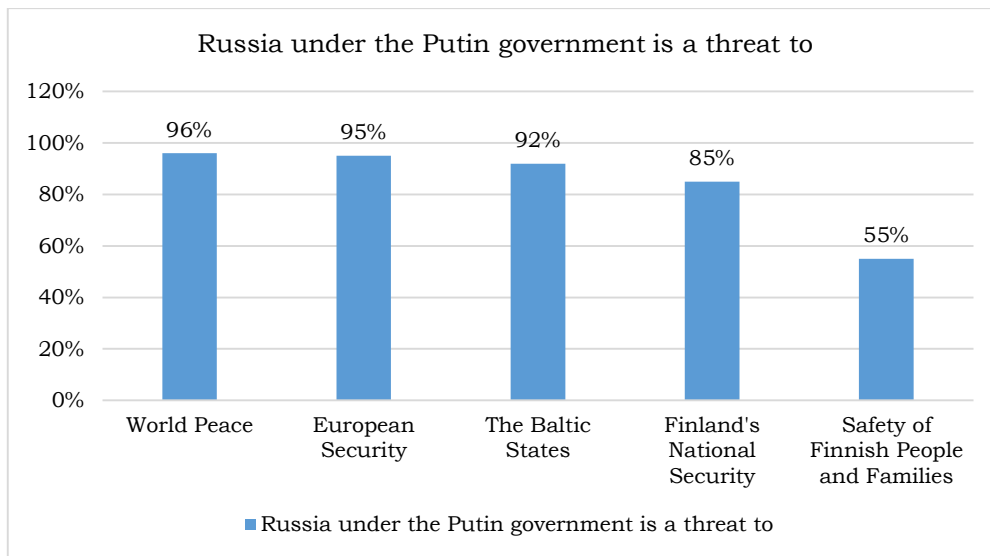
Source: Pohjanpalo, 2022.

The Russian military threat was more clearly expressed in the survey. Russia is seen as an unpredictable dictatorship threatening world peace by over 90 per cent of Finnish people (Finnish Business and Policy Forum – EVA, 2022). Finns openly view Russia under the Putin government as a threat to security of both Europe and Finland. Finns believe that President Putin's foreign policy is threatening. 96 per cent of Finns see Putin's Russia as a threat to world peace. 95 per cent of Finns define actions of Putin's Russia as a threat to European security. 92 per cent of Finns perceive Putin's Russia as a threat to the Baltic States. Russia under the Putin government has been clearly seen as a threat to security of European countries. Moreover, 85 per cent of Finns think that Putin's Russia is a threat to Finland's national security. In addition to this, Russian concern spread through Finnish people so much that 55 per cent of respondents identify Russia under Putin as a direct threat to their safety and that of their families (Finnish Business and Policy Forum – EVA, 2022).

⁵ The survey was conducted with 2.074 people. The error margin of the results is around 2-3 percentage. People aged 18-79 from all over Finland participated in the survey. The survey was conducted between March 4 and March 15, 2022. For detailed information, please see. Finnish Business and Policy Forum – EVA, Finns hold Russians in high regard but perceive Russia as a military threat. Access Address: <https://www.eva.fi/en/blog/2022/04/12/finns-hold-russians-in-high-regard-but-perceive-russia-as-a-military-threat/>

These rates show that Putin's foreign policy is clearly perceived as a threat by the Finns. Similar to the country's politicians, the Finnish people see Russia and Putin's foreign policy as a threat. This situation reveals that the last condition of securitisation has taken place. Finns see Russia under Putin's government as a threat to Finland's national security. In addition, perhaps the most interesting thing is that Finns see Russia as a threat to their own families. This shows how deeply they experienced the impact and anxiety of the war. In addition, the definition of Russia as a threat to world peace reveals the Finnish people's perception of Russia. Finns think that Russia is powerful enough to threaten the global order. It is very normal for a state, which can threaten the global order, to be capable of threatening a small and relatively weak Finland. Russia, which has a population of approximately 145 million, changed geopolitical balance in its favour after the occupation of Ukraine in Eastern Europe. European countries and people have experienced security concerns. Finland, its closest neighbour in Northern Europe, is one of the countries experiencing this great concern.

Figure 3: Finns See Putin’s Russia as a Threat to World Peace, European and Finnish Security

Source: Finnish Business and Policy Forum, 2022.

There are a few things that can be said about these percentages. First, Finland securitised the Putin regime. The securitisation process delivered the expected outcome because it can be seen from the survey data that the Finnish people accept the existential threat, which is the Putin regime. It is clear that Russia under the Putin government is seen by Finnish people as a threat to security of Finland. Second, Finns see the Putin regime not only as a threat to Finland, but also to the Baltic States and European countries. Third, it is seen that Russia under the Putin regime is perceived as a threat to world peace. If world peace is removed by aggressive foreign policies, international institutions such as the UN and the EU, which are highly significant for European diplomacy, may become ineffective in protecting borders of European countries. Destruction of the current international order may bring the war atmosphere of the past centuries to Europe again. Especially in such a case, NATO is the most significant collective security organisation for Europe. Furthermore, the survey data showed that Finns are concerned about safety of their lives and that of their families. The Finnish people clearly have security concerns. Field studies demonstrate this fact. In

Northern Europe, the geopolitical balance may change drastically in the near future.

7. The Changing Geopolitics in the Nordic Region of Europe

Stephen Walt (1987: 5) says that states are balancing against threats. Scandinavian countries such as Finland and Sweden started to have security concerns after the occupation of Ukraine by Russia on February 24. In particular, as seen in this study, both the public and politicians in Finland have begun to see Russia as a major military threat. This threat caused Finland to want to join NATO. There are two possible outcome of Swedish and Finnish NATO membership. The first potential outcome is the encirclement of Russia. Finnish politicians want to take advantage of NATO's deterrent power and want to balance Russia with NATO. As seen in the map below, if Finland and Sweden become NATO members, the Scandinavian region will also fall under the influence of NATO, just like the Baltic geography. This geopolitical change will lead to Russia being surrounded by NATO members.

Figure 4: The Map of the Nordic Region of Europe

Source: <https://www.nato.int/nato-on-the-map/#lat=65.51945129368599&lon=20.396882909862224&zoom=0&layer=1>

The second potential outcome will affect military power of the region. Russia is much stronger militarily than the neighbouring countries. This can also be seen in terms of military spending between Russia and its immediate neighbours. Russia has a strong army, a large number of soldiers, nuclear bombs and advanced military technology when compared with Scandinavian and Baltic states. Even Poland, which is close to the region and is a NATO member, does not have the military capability to fight against Russia. Looking at the military expenditures of the countries in the region, Russia's overwhelming superiority can be clearly seen. Russia spent \$65.9 billion in military spending in 2021. It is seen that the Baltic countries and Scandinavian countries make much less military expenditure when compared to Russia. These countries are also too weak in terms of population and military capability to compete with Russia in military field.

If Finland and Sweden become NATO members, this superiority of Russia can be balanced. Even if Russia will remain superior to the Scandinavian

countries, it would have to face the deterrent force of NATO members. This means that the Scandinavian region will be under the influence of NATO, just like the Baltic geography. Although Russia perceives NATO's expansion as a security threat, the sociological and democratic structure of the Scandinavian region will prevent the countries of the region from pursuing aggressive policies against Russia. These countries, which put more emphasis on human rights discourse in foreign policy, would not pursue an aggressive policy against Russia.

Table 3: Military Expenditures - 2021

Countries	Military Expenditures
Russia	65.9 Billion Dollars
Poland	13.7 Billion Dollars
Norway	8.2 Billion Dollars
Sweden	7.8 Billion Dollars
Finland	5.9 Billion Dollars
Denmark	5.3 Billion Dollars
Lithuania	1.2 Billion Dollars
Latvia	826 Million Dollars
Estonia	763 Million Dollars
Belarus	762 Million Dollars

Source: <https://milex.sipri.org/sipri>

In particular, the small size of these countries in terms of population and military power reduces the threat that they pose to Russia. NATO membership would ensure security against possible occupation for these small countries. Their membership will not pose a real military threat to Russia. Russian President Vladimir Putin made a statement in this direction. The President said that the NATO memberships of Finland and Sweden do not pose a threat to Russia (AA, 2022).

8. Conclusion

After Finland gained its independence from Russia in 1917, it implemented a policy of complete neutrality throughout the Cold War. During the 20th century, the policy of neutrality was the main foreign policy tool that ensured Finland's national security. Being a satellite of the USA and NATO near a militarily strong neighbour such as the Soviet Union is an approach that Finland did not prefer. As a requirement of this policy, it refrained from joining military and political organisations. Juho Kusti Paasikivi systematically developed Finland's policy of neutrality. Urho Kekkonen supported the continuation of this policy. The Finnish authorities thought that the security of their country could be ensured in this way. Thanks to neutrality, they were able to protect their borders in disputes between the East and the West. After the end of the Cold War, Finland had new policy opportunities in the new unipolar international system. With the collapse of the Soviet Union, the unipolar world order under the impact of the USA became the main feature of international politics. In this political environment, Finland has chosen to get closer to the European Union. Finnish politicians desired to be an EU member and a part of the Western Europe rather than being an isolated northern European state. Finland became a member of the EU in 1995. This membership ended the policy of neutrality. The policy of complete neutrality turned into a policy of military neutrality.

Geographically, Ukraine's strategic and geopolitical importance is vital to both the European Union and Scandinavian countries. Ukraine is like a gateway to Europe from the north. The destruction of Ukraine and the loss of territory mean that Russia is changing the geopolitical balance in its favour in the north of

Europe. Since the 2010s, Russia's increasing political pressure on Ukraine has also been seen as a threat by Scandinavian countries. The annexation of Crimea by Russia in 2014 can be taken as the first warning. The total occupation of Ukraine on the morning of February 24 caused Finnish politicians to have security concerns. Therefore, Finnish politicians began to think that NATO membership would save Finland from experiencing what happened to Ukraine.

The security concern, which Finland is experiencing, is not unique to one country. European countries that are important in terms of military and economic power, such as Germany, France and the United Kingdom, have similar security concerns. For this reason, the European Union has completely isolated Russia from the capitalist liberal economy. As an EU member, Finland has participated in economic, political and social sanctions. Relations between Russia and the EU have weakened considerably. The administration of Vladimir Putin has begun to be defined as a dangerous regime.

As a consequence, Finland identified the Putin regime as a significant military threat. The main actors of the securitisation process are Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö. Being a member of NATO is presented as a way to strengthen the national defence against Russia. The sanctions are imposed on Russia, President Vladimir Putin and his close circles as emergency measures. In addition to sanctions, Finland declared its interest to be a member of NATO, it is the main emergency measure of Finland against Russia. Furthermore, Finnish people also perceive Russia as a military threat.

Finnish Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö see Russia under the Putin government as a military threat. They want to make Finland a member of NATO to strengthen the defence capabilities of the country against Russia. This choice is their solution to Russian military threat. Finland securitised the Putin regime. Prime Minister Sanna Marin and President Sauli Niinistö are the securitising actors. As a member of the EU, Finland has collectively imposed the EU sanctions on Russia, President Vladimir Putin and his close partners. In addition to key decision-makers such as the prime minister and the head of the state, 84 per cent of Finns identified Russia as a significant military threat. The successful securitisation process was realised between February 24 and June 30.

In future studies, it can be investigated how the United Kingdom and the United States approached Russian occupation of Ukraine. It can be analysed what kind of foreign policy the EU pursues as a single body and how the European countries separately react. In addition to these, it can be researched what kind of foreign policy the great powers of Asia such as the People's Republic of China and India follow. In particular, the approach of these countries can be explained by making good use of security and International Relations theories.

Statement of Support and Acknowledgment: No outside support was received in the preparation of this article.

Researchers' Contribution Rate Statement: The article was written entirely by the responsible author.

Conflict of Interest Statement: The responsible author has no conflict of interest.

Statement of Research and Publication Ethics: This article complied with all the rules specified in the *"Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive"* at every stage of the research. None of the actions specified under the heading *"Actions Contrary to Scientific Research and Publication Ethics"* of the Directive have been carried out. During the writing process of this study, citations were made in accordance with the ethical rules and a bibliography was created. This study was checked against plagiarism.

References

- AA (2022). Putin Says Finland, Sweden's Entry to NATO No Threat to Russia, But Will Draw a Response. Access Address: <https://www.aa.com.tr/en/world/putin-says-finland-swedens-entry-to-nato-no-threat-to-russia-but-will-draw-a-response/2589464>
- Açıkmeşe, S. A. (2008). Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Açıkmeşe, S. A. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43-73.
- Alberque, W. and Schreer, B. (2022). Finland, Sweden and NATO Membership. *Survival: Global Politics and Strategy*, 64(3), 67-72.
- Allin, D. H. and Jones, E. (2022). Sleepwalking to Solidarity? Russia, Ukraine and the European Dream. *Survival: Global Politics and Strategy*, 64(3), 213-222.
- Aristoteles, (1995). *Retorik*, trans. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atland, K. (2016). North European security after the Ukraine conflict. *Defense & Security Analysis*, 32(2), 163-176.
- Aunesluoma, J. and Rainio-Niemi, J. (2016). Neutrality as Identity? *Journal of Cold War Studies*, 18 (4), 51-78.
- Baysal, B. (2020). 20 Years of Securitization: Strengths, Limitations and A New Dual Framework. *Uluslararası İlişkiler*, 17(67), 3-20.
- Boungou, W. and Yatié, A. (2022). The impact of the Ukraine-Russia war on world stock market returns. Bordeaux Economics Working Papers BxWP2022-06.
- Buzan, B. (1999). 'Change and Insecurity' Reconsidered. *Contemporary Security Policy*, 20(3), 1-17.
- Buzan, B., Waever, O. and Wilde, J. D. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Cafruny et al. (2022). Ukraine, Multipolarity and the Crisis of Grand Strategies. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Access Address: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/19448953.2022.2084881?needAccess=true>
- Charland, M. (2003). Le langage politique. *La Communication Politique: état des savoirs, enjeux et perspectives*, Anne-Marie Gingras (ed.), 67-91. Canada: Presses de l'Université du Québec.
- Ciuriak, D. (2022). The Role of Social Media in Russia's War on Ukraine. Access Address: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4078863
- CNBC (2022). 'Everything Changed When Russia Invaded': Finland and Sweden Inch Closer to Seeking NATO Membership. Access address: <https://www.cnb.com/2022/04/13/russia-ukraine-war-finland-and-sweden-to-consider-joining-nato.html>
- Dalsjö, R., Jonsson, M. and Norberg, J. (2022). A Brutal Examination: Russian Military Capability in Light of the Ukraine War. *Survival: Global Politics and Strategy*, 64(3), 7-28.
-

- EC (2022). EU Sanctions Against Russia Following the Invasion of Ukraine. *European Commission*, access address: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_en#individual-listings-of-people-and-entities
- Eckersley, R. (2012). Global Environmental Politics. *An Introduction to International Relations*, Richard Devetak, Anthony Burke and Jim George (ed.), 462-474. New York: Cambridge University Press.
- El Houssine, E. F. (2022). Transitivity Analysis of Newspapers' Headlines Depicting the Russian Attack on Ukraine. *International Journal of Linguistics and Translation Studies*, 3(2), 72-85.
- Eurostat (2022). Energy represented 62% of EU imports from Russia. Access Address: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220307-1>
- Faloon, B., S. (1982). Aspects of Finnish Neutrality. *Irish Studies in International Affairs*, 1 (3), 3-12.
- Finnish Business and Policy Forum – EVA. (2022). access address: <https://www.eva.fi/en/blog/2022/04/12/finns-hold-russians-in-high-regard-but-perceive-russia-as-a-military-threat/>
- Finnish Government (2022a). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/president-of-the-republic-and-ministerial-committee-on-foreign-and-security-policy-discuss-military-actions-launched-by-russia-in-ukraine>
- Finnish Government (2022b). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/prime-minister-marin-and-norwegian-prime-minister-jonas-gahrst-re-discuss-security-situation>
- Finnish Government (2022c). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/prime-minister-marin-meets-with-canadian-prime-minister-trudeau>
- Finnish Government (2022d). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/eu-to-phase-out-dependency-on-russian-energy-as-soon-as-possible>
- Finnish Government (2022e). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/prime-minister-marin-speaks-with-nato-secretary-general-stoltenberg>
- Finnish Government (2022f). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/prime-minister-marin-meets-with-swedish-prime-minister-in-stockholm>
- Finnish Government (2022g). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/government-report-discusses-changes-in-finland-s-security-environment>
- Finnish Government (2022h): Government report on changes in the security environment. *Finnish Government*, 13 April, access address: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164002/VN_2022_20.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Finnish Government (2022i). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/joint-statement-by-the-president-of-the-republic-and-prime-minister-of-finland-on-finland-s-nato-membership>
-

-
- Finnish Government (2022j): Report on Finland's Accession to the North Atlantic Treaty Organization. *Finnish Government*. Access address: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164093/Gov_rep_EN.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Finnish Government (2022k). Access address: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/10616/finland-declares-its-interest-to-accede-to-nato>
- Forsberg, T. and Pesu, M. (2016). The "Finlandisation" of Finland: The Ideal Type, the Historical Model, and the Lessons Learnt. *Diplomacy & Statecraft*, 27(3), 473-495.
- Gordon, P. H. (2001). NATO After 11 September. *Survival*, 43(4), 89-106.
- Götz, E. and Staun, J. (2022). Why Russia attacked Ukraine: Strategic Culture and Radicalized Narratives. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 482-497.
- Green, J. A., Henderson, C. and Ruys, T. (2022). Russia's Attack On Ukraine and The Jus Ad Bellum. *Journal on the Use of Force and International Law*, 9(1), 4-30.
- Gunter, M. M. (2022). Some Implications of Sweden and Finland Joining NATO. *The Commentaries*, 2(1), 91-100.
- Haukkala, H. and Ojanen, H. (2011). The Europeanization of Finnish Foreign Policy: Pendulum Swings in Slow Motion. *National and European Foreign Policies*, Reuben Wong and Christopher Hill (ed.), 149-166. Oxon: Routledge.
- Hodgson, J., H. (1959). The Paasikivi Line. *The American Slavic and East European Review*, 18(2), 145-173.
- Irish Times, (2002). There Will Be No European Army, Says Finnish PM. Access Address: <https://www.irishtimes.com/news/there-will-be-no-european-army-says-finnish-pm-1.1095207>
- Kardas et al. (2022). War in Ukraine and The Challenges It Brings to The Polish Healthcare System. *The Lancet Regional Health-Europe*, 15, 1-2.
- Kaunert, C. and Wertman, O. (2020). The Securitisation of Hybrid Warfare Through Practices Within the Iran-Israel Conflict-Israel's Practices for Securitising Hezbollah's Proxy War. *Security and Defence Quarterly*, 31(4), 99-114.
- Kirby, D. G. (1984). *Finland in the Twentieth Century*. London: C. Hurst & Company.
- Kowalsky, D. (2019). Soviet Foreign Policy from the Spanish Civil War to the Molotov-Ribbentrop Pact, 1936-1939. *Dictatorships & Democracies: Journal of History and Culture*, 7, 69-96.
- Kuusisto, A., A. (1959). The Paasikivi Line in Finland's Foreign Policy. *The Western Political Quarterly*, 12 (1), 37-49.
- La Gruyère, (1992). Le Président Finlandais Veut l'Adhésion à la CE. Samedi, 8 Février 1992.
- Lavery, J. (2006). *The History of Finland*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Lightbody, B. (1999). *The Cold War*. London: Routledge.
- Maude, G. (1982). The Further Shores of Finlandization. *Cooperation and Conflict*, 17(1), 3-16.
-

- Mbah, R. E. and Wasum, D. F. (2022). Russian-Ukraine 2022 War: A Review of the Economic Impact of Russian-Ukraine Crisis on the USA, UK, Canada, and Europe. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 9(3), 144-153.
- McKee, M., Attaran, A. and Lindert, J. (2022). How Can the International Community Respond to Evidence of Genocide in Ukraine? *The Lancet Regional Health-Europe*, 17, 1-2.
- Milne, R. (2022). Finland Warns of 'Major Escalation Risk' In Europe Amid Nato Membership Debate. *Financial Times*, 20 March, access address: <https://www.ft.com/content/e636c759-aad7-4ee1-b245-f3575dd5ce73?sharetype=blocked>
- Minna, A. & Michael, P. (2022). Moscow Threatens the Balance in The High North: In Light of Russia's War in Ukraine, Finland and Sweden Are Moving Closer to NATO. *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)*, No.24.
- Morgenthau, H., J. (1939). International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe. *The American Political Science Review*, 33 (3), 473-486.
- NATO (2022). NATO on the Map, Access Address: <https://www.nato.int/nato-on-the-map/#lat=65.51945129368599&lon=20.396882909862224&zoom=0&layer=1>
- NORDEFECO (2022). About NORDEFECO. Access Address: <https://www.nordefco.org/the-basics-about-nordefco>
- Nouvelliste (1982). Maintenir Le Pays Dans Le Bloc Occidental. *Mercredi*, 27.
- Nyman, J. (2013). Securitization Theory. In: Shepherd, L. J. (ed.): *Critical Approaches to Security: An Introduction to Theories and Methods*. New York: Routledge, 51-62.
- Ojanen, H. and Raunio, T. (2018). The Varying Degrees and Meanings of Nordicness in Finnish Foreign Policy. *Global Affairs*, 4(4-5), 405-418.
- Padelford, N., J. (1938). The New Scandinavian Neutrality Rules. *The American Journal of International Law*, 32(4), 789-793.
- Papanikos, G. T. (2022). The Greek Newspaper Coverage of the Ukrainian War: The Pre-Invasion Phase and the Day of the Invasion. *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 8, 1-20.
- Pereira et al. (2022). Russian-Ukrainian War Impacts the Total Environment. *Science of the Total Environment*, 837, 1-6.
- Pick, O. and Critchley, J. (1974). *Collective Security*. London: Macmillan.
- Pohjanpalo, K. (2022). Russia Poses a Significant Military Threat, Say 84% of Finns. *Bloomberg*. Access address: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-04-12/russia-poses-a-significant-military-threat-say-84-of-finns>
- President of the Republic of Finland (2022a). Access address: <https://www.presidentti.fi/en/news/president-niinisto-finland-strongly-condemns-russias-actions-and-warfare/>
- President of the Republic of Finland (2022b). Access address: <https://www.presidentti.fi/en/news/president-niinisto-spoke-with-german-federal-chancellor-scholz/>
-

-
- President of the Republic of Finland (2022c). Access address: <https://www.presidentti.fi/en/news/president-niinisto-attended-jef-leaders-summit-in-london-and-met-prime-minister-johnson/>
- Quester, G. H. (1990). Finlandization as a Problem or an Opportunity? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 512 (1), 33-45.
- Salter M. B. and Piché, G. (2011). The Securitization of the US–Canada Border in American Political Discourse. *Canadian Journal of Political Science / Revue Canadienne de Science Politique*, 44 (4), 929–951.
- Santos, M. C. D. (2018). Identity and Discourse in Securitisation Theory. *Contexto Internacional*, 40(2), 229-248.
- Shurkin, M. (2022). Leçons De La Guerre Pour Les Européens Vues Par Un Américain. *Revue Défense Nationale*, 849, 25-26.
- SIPRI (2022). SIPRI Military Expenditure Database, Access Address: <https://milex.sipri.org/sipri>
- Snyder, S. B. (2010). “Jerry, Don’t Go”: Domestic Opposition to the 1975 Helsinki Final Act. *Journal of American Studies*, 44, 67–81.
- Sperling, J. and Webber, M. (2016). NATO and the Ukraine crisis: Collective securitisation. *European Journal of International Security*, 2(1), 19–46.
- Törngren, R. (1961). The Neutrality of Finland. *Foreign Affairs*, 39(4), 601-609.
- Törnudd, K. (2005). Finnish Neutrality Policy During the Cold War. *The SAIS Review of International Affairs*, 25(2), 43-52.
- Tulli, (2022). Access Address: <https://tulli.fi/en/-/eu-export-sanctions-and-finland-s-trade-with-russia>
- Twitter (2022a). Access address: <https://twitter.com/MarinSanna/status/1496716309731631108>
- Twitter (2022b). Access address: <https://twitter.com/niinisto/status/1496706934002626563>
- Twitter (2022c). Access address: <https://twitter.com/Haavisto/status/1496730567290892288>
- Twitter (2022d). Access address: <https://twitter.com/POTUS/status/1499782213193412608>
- Twitter (2022e). Access address: <https://twitter.com/kajakallas/status/1500817052625518593>
- Twitter (2022f). Access address: <https://twitter.com/FinGovernment/status/1512440502754459650>
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
- Wilkinson, C. (2007). The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable Outside Europe? *Security Dialogue*, 38(1), 5-25.
- Williams, M. C. (2003). Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics. *International Studies Quarterly*, 47, 511-531.
-

Wiltse, E. Ç. (2022). Habertürk HT 360 Gece, Date: 29-30 June. Access address:
<https://tv.haberturk.com/program/ht-360-gece/1000013637>

EVCİL HAYVAN SAHİPLİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI

Aybike Tuba ÖZDEN¹

Öz

Sürdürülebilir tüketim, günümüzün ve geleceğin önemli konularından biridir. Çünkü sürdürülebilir bir doğa ve toplum, sürdürülebilir tüketim alışkanlığıyla ilişkilidir. Günümüz tüketicilerinin sürdürülebilir tüketimle ilgili daha duyarlı oldukları söylenebilir. Doğaya, çevreye ve hayvanlara olan farkındalıklar artmıştır. Dolayısıyla evcil hayvanı olan tüketici sayısında da artış olmuştur. Evcil hayvan ürünleri ise giderek büyüyen bir pazardır. Bu çalışmanın amacı, evcil hayvan sahiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarını, evcil hayvanı olmayan tüketicilerle karşılaştırmaktır. Bu amaçla kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 475 tüketicinin anketi değerlendirilmeye alınmıştır. Anketler yüz yüze ve online olarak yürütülmüştür. Elde edilen bulgulara göre, evcil hayvanı olan tüketicilerin, evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim eğilimleri daha yüksektir. Bu sonuca göre sürdürülebilir pazarlama faaliyetleri yapan işletmeler, pazar bölümlendirmede evcil hayvan sahiplerini özellikle dikkate almalıdırlar. İlgili literatürde evcil hayvanı olan tüketicilere yönelik sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir. Bu çalışma araştırma konusu itibarıyla ulusal literatürde ilk yapılmış çalışma olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tüketim, Evcil Hayvan, Evcil Hayvan Sahipleri

PET OWNERSHIP AND SUSTAINABLE CONSUMPTION BEHAVIOR

Abstract

Sustainable consumption is one of the important issues of today and the future. Because a sustainable nature and society are associated with sustainable consumption habits. It can be said that today's consumers are more sensitive about sustainable consumption. Awareness of nature, environment and animals has increased. Therefore, there has been an increase in the number of consumers with pets. Pet products are a growing market. The aim of this study is to compare the sustainable consumption behaviors of pet owners with consumers who do not have pets. For this purpose, questionnaires of 475 consumers reached by convenience sampling method were evaluated. Surveys were conducted face-to-face and online. According to the findings, consumers with pets have higher sustainable consumption tendencies than consumers without pets. According to this result, businesses that carry out sustainable marketing activities should pay particular attention to pet owners in market segmentation. In the relevant literature, it is seen that there are limited studies on consumers with pets. This study is important in terms of being the first study in the national literature in terms of its research subject.

Keywords: Sustainable Consumption, Pet, Pet Owners

¹ Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, aybike.ozden@omu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3133-3620

Extended Abstract

Aim: The main purpose of this study is to compare the sustainable consumption behaviors of consumers with and without pets. At the same time, the relationship between the demographic characteristics of consumers and sustainable consumption behaviors will be examined within the scope of the research. Sustainable consumption is the design of consumption in a way that does not harm the environment. Therefore, consumers should show purchasing behavior by considering the protection of nature. In addition, businesses should contribute to sustainable consumption by not harming nature, using clean energy and not harming natural resources, with similar concerns in the production process. As a matter of fact, consumers, whose awareness and sensitivity have increased, expect the same awareness and sensitivity from businesses. It should be taken into account that pet owners also create a consumer profile. This study is important as it is the first in the related literature. In addition, this research is important for businesses to determine sustainable marketing policies.

Methods: In this study, survey method will be used within the scope of quantitative research. The population of the research consists of consumers over the age of 18. With the convenience sampling method, 475 consumers were reached in accordance with the size that represents the universe. The Sustainable Consumption Behavior Scale was used in the research. The Sustainable Consumption Behavior Scale, consisting of 17 items, was developed by Doğan, Bulut and Çımrın (2015). This scale consists of four dimensions: environmental awareness, unnecessary purchasing, savings and reusability. The statements in the scales were asked on a 5-point Likert scale.

Data were analyzed with IBM SPSS V23 and IBM SPSS AMOS V24. Normal distribution fit was evaluated by Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests. The Mann-Whitney U test was used to compare the non-normally distributed data according to the paired groups. Kruskal Wallis test, Dunn test and multiple comparisons were used to compare the data that did not show normal distribution according to groups of three or more.

Findings: According to the findings, consumers with pets have higher environmental awareness, savings and reusability sub-dimension scores of sustainable consumptions. In the sub-dimension of unnecessary purchasing, it was observed that the scores of consumers who do not have pets are higher. Environmental awareness sub-dimension does not differ according to gender and age. It has been determined that environmental awareness scores differ according to educational status and income level. Unnecessary purchasing sub-dimension; does not differ according to age, education and income level. on the other hand, unnecessary purchasing of consumers differs according to gender. Savings sub-dimension; while it differs according to gender, education and income level, it does not differ according to age. Savings sub-dimension; while it does not differ according to gender and age, it differs according to education and income level.

Conclusion: According to the results obtained in the research, consumers who keep pets show higher sustainable consumption behavior than consumers who do not have pets. It is seen that consumers who have pets at home show the

highest score in the savings, while consumers who do not have pets show high scores in the unnecessary purchasing dimension.

In the research, it is also seen that the gender, education and income levels of the consumers differ in terms of sustainable consumption behavior, but do not differ in terms of age. It can be said that these results show parallelism with the literature (Pienaar et al., 2013; Koçak, Araç, and Bulut, 2016; Kır and Polat, 2020; Okşar and Koç; 2020).

According to the results obtained from the research, the following suggestions can be developed for businesses and researchers:

- Businesses operating in the field of sustainable consumption will contribute to the environment with marketing activities for consumers to adopt pets. At the same time, they will increase their target audience with these activities. As a matter of fact, having a pet creates sensitivity to sustainable consumption.

- Businesses operating with a focus on sustainable consumption can carry out promotional activities for consumers who research or buy pet products. For example, with the algorithms to be regulated, consumers who buy or research pet products in online commerce can be provided with business advertisements that focus on sustainable consumption. Thus, sustainable consumption products will reach their target audiences more easily.

- It is thought that evaluating the ecological intelligence or ethical consumption behavior of pet owners in future research will contribute to the understanding of sustainable consumption behavior.

- By investigating the consumer decision-making styles of consumers with pets, researchers can identify the focal point of their purchasing decisions.

- It can be said that the limitations of this study are the fact that there are 475 participants and the research was conducted in Samsun and Ankara. By reaching more consumers, more comprehensive results can be achieved.

1. Giriş

Sanayileşme ile birlikte giderek artan küresel ısınma, kıtlık, nüfus artışı, hayvan nesillerinin tükenmesi, kirlilik veya çölleşme gibi doğanın zarar görmesine neden olan gelişmeler, tüm canlıların yaşam alanlarını tehlikeye atmaktadır. Farkındalıkları ve duyarlılıkları artan tüketiciler, işletmelerden de aynı farkındalık ve duyarlılığı bekler olmuştur. Sürdürülebilir tüketim bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Doğanın ve içinde yaşanılan çevrenin korunması ve gelecek nesillere yitirilmemiş bir dünya bırakma çabası sürdürülebilir tüketimin önemini giderek arttırmaktadır. Şehirleşme ile birlikte evcil hayvan sahiplerinin sayısının giderek

arttığı görülmektedir (Suna, 2019). Yalnızlığı gidermek, doğaya yakın olmak, hayvanlarla temasın sakinleştirici etkisi, şehirlerin betonarme yapısı ve soğuk halinden uzaklaşabilme çabaları evcil hayvan sahiplerinin çoğalmasına neden olmuş olabilir. Örneğin şehirlerde yeşil alan düzenlemeleri veya doğal rezervlerin korunma çabaları, doğaya maruz kalmanın mental sağlığa iyi gelmesiyle ilintilidir (Ulrich, 1993: 73). Öyle ki tüketiciler yeşil alanlarda olabilmek için uzun mesafeler yol alarak deniz kıyılarına, doğal manzaralı yerlere seyahat etmektedirler (Fawcett ve Gullone, 2001: 125). Doğanın bir parçası olan hayvanlarla evlerinde temas edebilme durumunun ise insanoğlunun doğaya olan bağımlılığının bir tezahürü olduğu düşünülebilir.

İnsan-hayvan ilişkilerinin daha çok incelenmeye ihtiyacı olduğu görülmektedir çünkü insan hayvan etkileşimlerinin farklı alanlarda çalışılması hem insanlar hem de hayvanlar için önem taşımaktadır (Hosey ve Melfi, 2014: 117). Ayrıca evcil hayvan pazarı her geçen gün artmakta ve büyümektedir (Conway ve Saker, 2018: 2). Covid-19 pandemisinin de bu büyümeye katkısı olduğu söylenebilir. Nitekim pandeminin yaratmış olduğu olumsuz duygular tüketicilerin evcil hayvan edinmelerine neden olmuştur (Jia, Yang ve Jiang, 2022: 3). Hayvanlarla etkileşimle ilgili literatürde çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalarda hayvanlarla etkileşimin hem fizyolojik hem de psikolojik sağlık üzerindeki etkisinin araştırıldığı görülmektedir (Garrity ve Stallone, 1998; Horowitz, 2008; Barker vd., 2010; Sugawara vd., 2012). Ancak evcil hayvan sahipliğinin tüketici davranışını nasıl etkilediğine ilişkin araştırmaların eksik olduğu görülmektedir (Jia, Yang ve Jiang, 2022: 39). Örneğin evcil hayvanı olan tüketicilerin bu sektördeki mal ve hizmet satın alma şekillerinin incelendiği (Shore, Douglas, ve Riley, 2005), evcil hayvanlar ve sahipleri arasındaki ilişki türünün tüketim değerleri ve davranışları kümelerini türetmek için kullanıldığı (Chen, Hung ve Peng, 2012), evcil hayvan sahiplerinin evcil hayvan mamalarına yönelik tutumlarının araştırıldığı (Michel vd., 2008), yerinde çevresel sürdürülebilirlik eğitiminin evcil hayvan sahibinin diyet seçimleri üzerindeki etkisinin ele alındığı (Conway ve Saker, 2018), evcil hayvanlarla ilgili hizmetlerde tüketici değerinin incelendiği (Autio vd., 2014) veya evcil hayvanların ve sahiplerinin ortak tüketim alışkanlıklarının incelendiği (Kylkilahti vd., 2016) araştırmalar olduğu görülmektedir.

İlgili literatürde evcil hayvan sahiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarıyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Pazarda önemli bir yeri olan evcil hayvan sahiplerinin tüketim alışkanlıklarının tespiti, tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışını etkileyen faktörleri belirlemek, tüketicileri sürdürülebilir tüketim davranışına yönlendirmek ve mevcut kaynakların etkin kullanımına destek olmak açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, evcil hayvanı olan ve olmayan tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını karşılaştırmaktır. Araştırma kapsamında ayrıca tüketicilerin demografik özellikleri ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasındaki ilişki araştırılacaktır. Bu nedenlerle bu çalışma, ilgili literatürde ilk olması, sürdürülebilir tüketim davranışını ele alarak gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakabilmek için tüketim alışkanlıklarını iyi yönde değiştirmeye katkı sağlayacak olması açısından önem taşımaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Evcil Hayvan Sahipliği ve Tüketici Davranışı

Hayvanlarla kurulan etkileşim, tüketicilerin doğanın bir parçası olan hayvanlarla birlikte onlara ev sahipliği yapan doğayı koruma duygusuna neden olabilmektedir. Örneğin Vining (2003), tüketicilerin hayvanlarla geliştirilen etkileşim sonucunda çevreye özen gösterdiklerini belirtmektedir. Bu konuda bir başka teori Wilson (1984, 1993) tarafından ortaya atılan “biyofili” hipotezidir ve bu hipoteze göre tüketicilerde yaşamla ilgili süreçlere odaklanmaya yönelik doğuştan bir eğilim bulunmaktadır. Bu teoriye göre tüketicilerin doğaya bağımlılığı, sadece fiziksel bir bağımlılık değildir aynı zamanda bağlanma, fedakârlık ve paylaşma kapasitemizi arttırmaya hizmet etmektedir ve hümanist bir yönü bulunmaktadır (Kellert, 1993). Sadece hayvanların gözlenmesinin bile stres faktörlerine karşı fizyolojik tepkilerin azalmasını ve pozitif ruh hallerinin artmasını sağlamaktadır (DeSchriver ve Riddick, 1990; Rossbach ve Wilson, 1992). Örneğin hastanelerde akvaryum bulundurulması, okul veya üniversite gibi kurumların sokak hayvanlarını sahiplenmeleri veya reklam kampanyalarında hayvanların kullanılmasının bu amaca hizmet ettiği söylenebilir.

İnsan-hayvan etkileşimi ve kurulan bağ sonucunda refah düzeyinde bir artış olmaktadır (Hosey ve Melfi, 2014: 9). Evcil hayvanlar ile kurulan güçlü bağlar ile yaşamdan memnuniyet duyma arasında ilişki olduğu görülmektedir (Himsworth, ve Rock, 2013: 295). Ayrıca toplumun en küçük yapısı olan aile bireylerinin birbirleri ile ilişkilerinin, evcil hayvan beslemeleriyle olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir (Poresky ve Hendrix, 1990: 51). Dolayısıyla tüketicilerin kişisel sağlıklarının iyi hali, toplumsal sağlığı ve toplumsal sağlığın da kolektif refahı etkileyebileceği söylenebilir. Sürdürülebilir tüketim davranışı da bizatihi toplumsal refahı ilgilendirmektedir. Nitekim bireysel fayda maksimizasyonuna göre satın alma kararları vermek etik olarak yeterli değildir ve sürdürülebilir tüketimin özünde toplumsal refahın maksimize edilebileceği bir anlayış bulunmaktadır (Hansen ve Schrader, 1997: 443). Lockwood (1983) yapmış olduğu araştırmada bir hayvanın varlığının insanlar arasındaki sosyal etkileşimi ve insanların sosyal çekiciliğini arttırdığı belirtmektedir. Bu araştırmada, katılımcılara bir dizi sahne gösterildiğinde, içinde hayvan olan ve olmayan aynı sahnelerin çok farklı tepkiler ürettiği görülmüştür. Benzer şekilde Siegel (1990), evcil hayvanların insanların ilişkilerini tipik olarak arkadaşlık duygularıyla karakterize ettiğini belirtmektedir. Bir başka araştırmada evcil hayvan sahiplerinin affedicilik düzeylerinin, ortalamanın üzerinde olduğu görülmüştür (Öztürk, 2020). Ayrıca evcil hayvan sahiplerinin empati becerileri ile ilgili çeşitli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalara göre evcil hayvanı olan tüketicilerin diğer hayvanlara karşı olan tutum ve davranışı daha olumlu yönde etkilenmektedir (Paul ve Serpell, 1993). Suna (2019), evcil hayvanı olan tüketicilerin %90'ına yakınının diğer hayvanları sevip ve beslediğini tespit etmiştir. Kidd, Kidd ve Zasloff (1995), evcil hayvan sahiplerinin hayvan haklarını korumayla ilgili durumlara evcil hayvan sahibi olmayanlara göre daha çok destek olduklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla hayvanlarla etkileşimde olan

tüketicilerin başkalarının duygularına karşı daha duyarlı oldukları görülmektedir (Serpell, 1996).

Jia, Yang ve Jiang (2022), evcil hayvanların tüketicilerin yargıları ve davranışları üzerinde önemli bir sosyal etki kaynağı olduğunu belirtmektedirler. Araştırmacılar, tüketicilerin birbirleri ile etkileşimlerinin tüketici davranışını etkilediği gibi evcil hayvan ve sahibi arasındaki etkileşimin hatta evcil hayvana maruz kalmanın bile tüketici değer ve yargılarını etkilediğini tespit etmişlerdir. İlgili literatürde elde edilen bu bilgiler doğrultusunda, evcil hayvan sahiplerinin doğanın zarar görmesine karşı duyarlı, hayvan haklarına saygılı, empatik veya enerji tasarrufunda hassas tüketiciler oldukları ve bu konulara duyarlı işletmelere daha farklı baktıkları söylenebilir. Nitekim çevresel sorunlara duyarlı olmak ile sürdürülebilir tüketim arasında pozitif ve kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır (Tatar, 2021). Dolayısıyla evcil hayvan sahibi tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının evcil hayvan sahibi olmayan tüketicilere göre farklılaşabileceği düşünülmektedir. İlgili literatür doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H1: *Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.*

H1a: *Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, çevre duyarlılığı alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.*

H1b: *Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.*

H1c: *Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, tasarruf alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.*

H1d: *Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.*

2.2. Sürdürülebilir Tüketim Davranışı

Sürdürülebilir tüketim, 1987 yılında Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu tarafından tüketicilerin mevcut istek ve ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynakları düşünerek ve bu konuda ödün vermeden karşılamaya çalışmak olarak tanımlanmaktadır (Hayta, 2009: 144). Üretimle birlikte tüketimin de artması, bu sürecin doğaya, hayvanlara ve insanoğlunun sağlığına zarar verecek noktalara gelmesi nedeniyle sürdürülebilir tüketim anlayışının önemi giderek arttırmaktadır. Gelişen teknoloji ile birlikte kolay ve hızlıca bilgiye ulaşma imkânı, tüketicilerin farkındalıklarını artırmıştır.

Sürdürülebilir tüketim davranışı, literatürde çeşitli şekillerde kavramsallaştırılmıştır. Kiracı ve Kayabaşı (2010), sürdürülebilir tüketimi yüzeysel ve gerçek tüketim davranışı olarak iki boyutuyla ele almışlardır. Şener ve

Hazer (2008) ile Özgül (2010) ise sürdürülebilir tüketim davranışını tasarruf etme ve çevresel yönelimler olarak iki boyutuyla ele almışlardır. Doğan, Bulut ve Çımrın (2015) ise sürdürülebilir tüketim davranışı ile ilgili yapmış oldukları araştırmalarında dört boyutlu bir yapı olduğunu belirtmektedirler. Bu boyutlar şu şekildedir (Doğan, Bulut ve Çımrın, 2015: 674): Çevre duyarlılığı, tüketicilerin çevreye zarar vermeyen ürünleri satın almamalarıdır. İhtiyaç dışı satın alma, tüketicilerin ihtiyaçları olmadığı halde yapmış oldukları satın alımları ifade etmektedir. Tasarruf, tüketicilerin enerji tasarrufu ile ilgili aldıkları önlemleri ifade etmektedir. Yeniden kullanılabilirlik, tüketicilerin atık ürünleri yeniden kullanımlarına ilişkin boyuttur. Bu dört boyutu içeren, Doğan, Bulut ve Çımrın (2015) tarafından geliştirilmiş olan Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği, Türkiye’de yaygın olarak kullanılmış ve geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiştir (Koçak, Aracı ve Bulut, 2016; Ateş, 2018; Aktaş ve Çiçek, 2019; Polat vd., 2019; Ateş ve Öner, 2020; Kır ve Polat, 2020; Özdemir, 2021).

Sürdürülebilir tüketim; tüketicilerin çevrenin zarar görmeyecek şekilde tüketim alışkanlıkları edinmeleri, geliştirilen ürünlerin ise doğal kaynak ve enerji kullanılarak, daha az atık oluşturularak ve çevreye zarar vermeyecek şekilde üretilmesidir (Hertwich, 2002:2). Literatürde bu konu ile ilgili çok sayıda araştırma yürütüldüğü görülmektedir. Ancak evcil hayvan sahiplerinin sürdürülebilir tüketim davranışlarıyla ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Evcil hayvan beslemenin bir yaşam tarzı olduğu düşünülecek olursa yaşam tarzı ile sürdürülebilir tüketim davranışı ile ilgili araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Fraj ve Martinez (2006), çevreyi korumaya eğilimli olan tüketicilerde çevreci yaşam tarzının etkili olduğunu görmüşlerdir. Şener ve Hazer (2007), evrenselcilik ve iyilikseverlik ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Özgül (2010), düşünen, yapıcı ve mücadeleci yaşam tarzı ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Szerenyi, Zsoka ve Szechy (2011), çevreyle ilgili bilinçli bir yaşam tarzı açısından kayıtsız kalan tüketiciler ile ürün ve enerji bilincine sahip olanlar arasında sürdürülebilir tüketim davranışlarında farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Aydın ve Ünal (2015), tüketicilerin yaşam tarzlarının sürdürülebilir tüketim davranışları üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir. Karaca (2018), tüketicilerin tercih ettikleri yaşam tarzlarının sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi olduğunu göstermiştir. Sürdürülebilir tüketim davranışına yönelik yapılmış diğer çalışmalarda kişilik tipleri (Sarı ve Topçuoğlu, 2019), spor (Polat vd., 2019), demografik özellikler (Aksu ve Gelibolu, 2015), sosyal medya (Reilly ve Hynan, 2014), bireysel değer yapıları (Aydın, 2016), bilgi ve davranış düzeyi (Neo, Choong ve Ahamad, 2017) ve kuşaklar (Aktaş ve Çiçek, 2019) gibi faktörlerin ele alındığı görülmektedir. Demografik özellikler açısından Karalar ve Kiracı (2010), kadın tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışını daha sık gösterdiklerini ancak bu durumun yaş, eğitim ve gelir düzeyinde farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir. Kadın tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışını daha çok gösterdiği görülmektedir (Zimmer, Stafford ve Stafferd, 1994; Straughan ve Robert, 1999). İlgili literatür doğrultusunda araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

H2: Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları ile demografik özellikleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2a: Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının çevre duyarlılığı alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2b: Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2c: Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının tasarruf alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

H2d: Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının yeniden kullanılabilirlik alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, evcil hayvan sahibi tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının evcil hayvan sahibi olmayan tüketicilerle karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada aynı zamanda tüketicilerin demografik özellikleri ile sürdürülebilir tüketim davranışları arasındaki ilişki ele alınacaktır.

3.2. Araştırmanın Önemi

İlgili literatürde evcil hayvan sahibi tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Günümüzde evcil hayvan sahiplerinin giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, evcil hayvan sahibi olan tüketicilerin tüketim alışkanlıklarının daha spesifik alanlarda analiz edilmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma, ilgili literatürde ilk olması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu araştırma, günümüzün ve geleceğin bir konusu olarak karşımıza çıkan doğanın korunması, tüketim alışkanlıklarının bu yönde düzenlenebilmesi ve işletmelerin sürdürülebilir pazarlama politikalarını belirleyebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Araştırma sonuçlarından elde edilecek verilerle, ilgili alana katkıda bulunulacak ve işletmelere çeşitli öneriler geliştirilecektir.

3.3. Araştırmanın Örnekleme

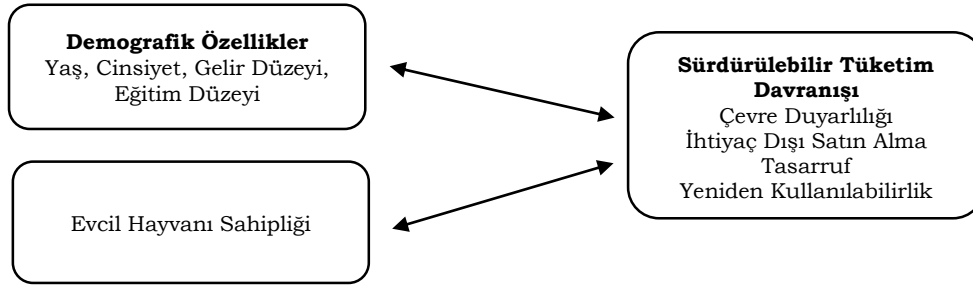
Bu çalışmada, nicel araştırma kapsamında anket yöntemi kullanılacaktır. Çalışmanın evreni 18 yaşından büyük tüketicilerden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile evreni temsil eden büyüklüğe uygun olarak 511 tüketiciye ulaşılmıştır. Kolayda örnekleme, evrene ait kolayda ulaşılabilir birimlerin seçilerek örneklemin oluşturulmasıdır. Bu açıdan, maliyeti düşük ve hızlı uygulanabilir olarak kullanılan en yaygın yöntemdir. Türkiye’de 18 yaş ve üzeri nüfusu yaklaşık 61 milyon kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2020). 0.05 örnekleme hatası, $p=0.05$, $q=0.05$ güven aralığında evrenin 1 milyon ile 100 milyon olması durumunda örneklem büyüklüğünün 384 olması gerekmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 49-50). Bu nedenle örneklem hacminin yeterli olduğu görülmüştür. Analiz

sürecinde Mahalanobis farklarına göre inceleme yapıldığında toplamda 36 katılımcının analiz dışında tutulması gerektiği, bu değerlerin aşırı uç değerler olduğu belirlenmiştir. Mahalanobis uzaklığı, aykırı değişkenlere karşı hassas ölçütler olan çok değişkenli ortalamalar ve kovaryans matrisine dayalı olarak hesaplanmaktadır ve aykırı sonuçlar veya normal gözlemlerin aykırı gözlem olarak tespit edilmesini engellemektedir (Esen ve Timor, 2019). Sonuç olarak 475 katılımcının anketi değerlendirmeye alınmıştır.

3.4. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın hipotezleri doğrultusunda geliştirilen araştırma modeli Şekil 1'deki gibidir. Bu modele göre sürdürülebilir tüketim, evcil hayvanı olan tüketicilerle evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre ve tüketicilerin demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

3.5. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Çalışmada kullanılan anket, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tüketicilerin evcil hayvan sahibi olup olmadıklarına ilişkin soru yer almaktadır. İkinci bölümde Doğan, Bulut ve Çımrın (2015) tarafından geliştirilen 17 madde ve 4 boyuttan oluşan Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği yer almaktadır. Bu boyutlar; çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik şeklindedir. Ölçeklerde yer alan ifadeler, 5'li Likert ölçeğinde sorulmuştur. Likert Ölçeği; 1-Hiçbir Zaman, 2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Sık Sık, 5-Her zaman, şeklindedir. Anketin üçüncü bölümünde tüketicilerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim ve gelir düzeylerine ilişkin demografik sorular yer almaktadır. Anketler 01.03.2022-30.06.2022 tarihleri arasında yüz yüze ve online olarak uygulanmıştır. Anket çalışmaları online olarak sosyal medya, evcil hayvanlarla ilgili online platformlar ve çeşitli amaçlarla kurulmuş online sohbet gruplarında paylaşılmış, yüz yüze ise Ankara ve Samsun'da veterinerler, pet shoplar, AVM'ler ve üniversite ortamlarında yürütülmüştür. Çalışmanın 25.02.2022 tarihli, 2022/119 sayılı "Etik Kurul Onayı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

3.6. Verilerin Analiz Yöntemi

Veriler IBM SPSS V23 ve IBM SPSS AMOS V24 ile analiz edilmiştir. Normal dağılıma uygunluk Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile incelenmiştir. İkili gruplara göre normal dağılmayan verilerin karşılaştırılmasında Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Üç ve üzeri gruplara göre normal dağılmayan

verilerin karşılaştırılmasında Kruskal Wallis testi kullanılmıştır ve çoklu karşılaştırmalar Dunn test ile incelenmiştir. Dunn test, gruplar arasındaki farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek için kullanılmaktadır (Bulut, 2006). Ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi için birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları nicel veriler için ortalama \pm s. sapma, normal dağılmayan verilerde ortanca (minimum – maksimum) şeklinde kategorik verilerse frekans (yüzde) olarak sunulmuştur. Önem düzeyi $p < 0.050$ olarak alınmıştır.

4. Bulgular

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ölçeğe Ait Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi

			β^1	β^2	S. hata	Test ist.	p
CD1	<---	CD	0.937	1.011	0.029	35.155	<0.001
CD2	<---	CD	0.891	0.971	0.032	30.638	<0.001
CD3	<---	CD	0.914	0.946	0.029	32.751	<0.001
CD4	<---	CD	0.928	1.008	0.029	34.176	<0.001
CD5	<---	CD	0.903	1			
IDSA1	<---	IDSA	0.674	0.659	0.04	16.311	<0.001
IDSA2	<---	IDSA	0.839	0.929	0.042	22.338	<0.001
IDSA3	<---	IDSA	0.827	0.931	0.043	21.861	<0.001
IDSA4	<---	IDSA	0.844	0.965	0.043	22.582	<0.001
IDSA5	<---	IDSA	0.838	1			
T1	<---	T	0.886	1.113	0.048	23.338	<0.001
T2	<---	T	0.937	1.246	0.049	25.41	<0.001
T3	<---	T	0.91	1.19	0.049	24.307	<0.001
T4	<---	T	0.804	1			
YK1	<---	YK	0.946	1	0.024	40.91	<0.001
YK2	<---	YK	0.892	0.915	0.027	33.527	<0.001
YK3	<---	YK	0.938	1			

Not: β^1 : Standartlaştırılmış beta katsayısı, β^2 : Standartlaştırılmamış beta katsayısı, CD: Çevre duyarlılığı, IDSA: İhtiyaç Dışı Tüketim, T: Tasarruf, YK: Yeniden kullanılabilirlik

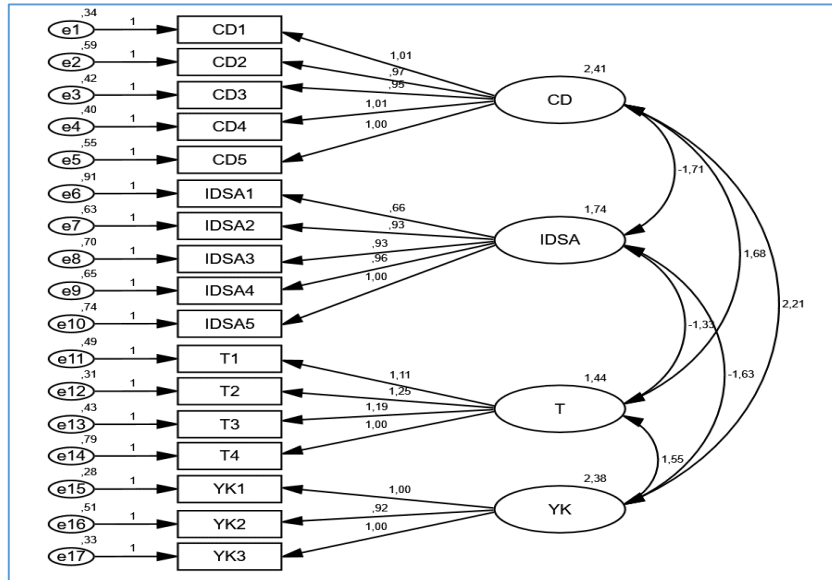
Doğrulayıcı faktör analizinde çalışmaya başlamadan önce verilerle ilgili tüm sorunlar (uç değerler, basık ve çarpık değerler, eksik veri vb) giderilmelidir. Maksimum olabilirlik ve maximum likelihood yöntemlerinin kullanılabilmesi için verilerin normal dağılıma uygun olması gerekmektedir. Yapılan Multivariate normallik testinde kritik değerin 34.514 olduğu belirlenmiştir. Mahalanobis farklarına göre inceleme yapıldığında analiz dışında tutulması gereken 36 anket olduğu görülmüştür. Bu değerlerin aşırı uç değerler olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda Multivariate normallik testinde kritik değeri 19.812 olarak elde edilmiştir. Bu değerin 10'un altında olması mükemmel bir sonuç iken 20'ye kadar genellikle sorun teşkil etmediği yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur (Kline, 2011).

Tablo 1’de görüldüğü gibi toplam 17 madden ve 4 alt boyuttan oluşan birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda maddelere ait yol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir. Ölçeğe ait açıklayıcı faktör analizi, Doğan vd. (2015) tarafından yapıldığı şekilde, “çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf, yeniden kullanılabilirlik” şeklinde dört faktörlüdür.

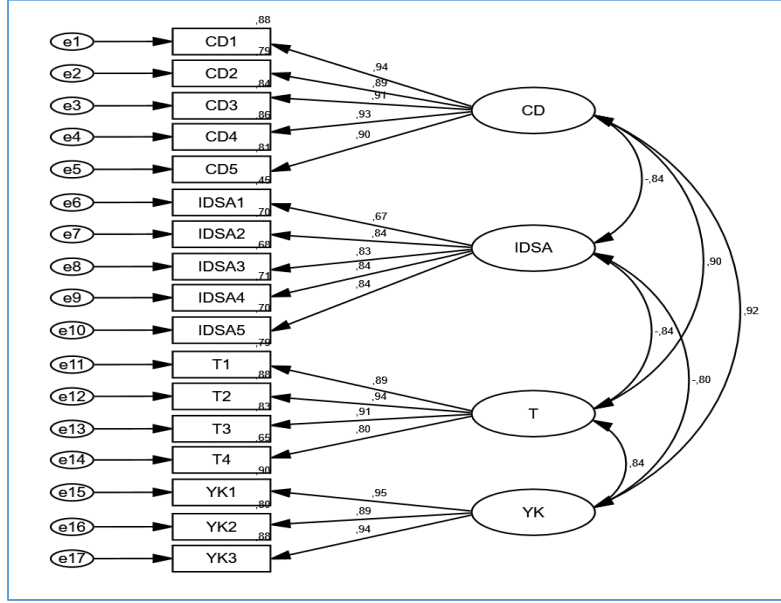
Model uyum değerleri CMIN=332.131, DF=113, CMIN/DF=2.939, RMSEA=0.064, CFI=0.977, GFI=0.923, TLI=0.972, IFI=0.977, AGFI=0.896 olarak elde edilmiştir. Uyum indekslerin tamamı iyi düzeyde uyum olarak elde edilmiştir. Model uyumu yapısal eşitlik modelinin aşamasıdır ve yapısal eşitlik modeli, ortaya konulan teorik modelin verilerle desteklenip desteklenmediğini veya modelin veriye uygun olup olmadığını anlamak için kullanılmaktadır (Alkış, 2016).

Ölçeğin standartlaştırılmamış yol katsayısı Şekil 2’de, standartlaştırılmış yol katsayısı Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 2: Standartlaştırılmamış Yol Katsayısı

Şekil 3: Standartlaştırılmış Yol Katsayısı

Şekil 1’de her bir maddeye ait standartlaştırılmamış beta katsayıları, faktörler arasındaki kovaryans değerleri ve değişkenlere ait varyans değerleri yer almaktadır. Şekil 2’de ise hangi maddenin faktöre daha çok katkı sağladığı görülmektedir ve her bir maddeye ait standartlaştırılmış beta katsayıları, faktörler arasındaki korelasyon değerleri ve maddelere ait determinasyon katsayıları yer almaktadır.

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği’nin güvenilirlik sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Ölçeğe Ait Güvenilirlik Sonuçları

	Madde Sayısı	Cronbach's Alfa
Çevre Duyarlılığı	5	0.962
İhtiyaç Dışı Tüketim	5	0.902
Tasarruf	4	0.936
Yeniden Kullanılabilirlik	3	0.946
Ölçeğin genel cronbach's alfası=0.974		

Tablo 2’de görüldüğü gibi ölçeğin genel cronbach’s alfası 0.974 olarak elde edilmiştir. Elde edilen bu alfa katsayısına göre ölçek ve alt boyutlarının yüksek güvenilirlikte olduğu bulunmuştur. Ölçek puanlarına ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Ölçek Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Ortanca	Minimum	Maksimum
Çevre Duyarlılığı	2.91	1.56	2.60	1.00	5.00
İhtiyaç Dışı Tüketim	2.58	1.24	2.40	1.00	5.00
Tasarruf	3.34	1.42	3.75	1.00	5.00
Yeniden Kullanılabilirlik	2.95	1.54	3.00	1.00	5.00

Tablo 3'te görüldüğü gibi çevre duyarlılığı alt boyut puan ortalaması 2.91, ihtiyaç dışı tüketim puan ortalaması 2.58, tasarruf alt boyut puanının ortalaması 3.34 ve yeniden kullanılabilirlik boyutunun puan ortalaması 2.95 olarak elde edilmiştir. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	Frekans (n)	Yüzde Payı (%)
Evinizde beslediğiniz en az bir evcil hayvanınız bulunmakta mıdır?		
Evet	231	48.6
Hayır	244	51.4
Cinsiyet		
Kadın	244	51.4
Erkek	231	48.6
Yaş		
18-28	96	20.2
29-39	108	22.7
40-50	133	28
51-61	74	15.6
62 yaş ve üzeri	64	13.5
Eğitim durumu		
İlköğretim	23	4.8
Lise	100	21.1
Ön Lisans	92	19.4
Lisans	164	34.5
Yüksek Lisans	66	13.9
Doktora	30	6.3
Aylık gelir		
Asgari ücretten az	106	22.3
4254-7000	123	25.9
7001-10000	139	29.3
10001 – 13000	67	14.1
13000 TL üzeri	40	8.4

Tablo 4'te görüldüğü gibi katılımcıların %48.6'sının evinde beslediği en az bir evcil hayvanının olduğu, %51.4'ünün kadın olduğu, %22.7'sinin 29-39 yaş grubunda olduğu, %34.5'inin lisans mezunu olduğu ve %29.3'ünün 7001 – 10000 TL aralığında aylık geliri olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların demografik özelliklerine göre ölçek puanlarının karşılaştırılması Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Demografik Özelliklere Göre Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

	Çevre Duyarlılığı	İhtiyaç Dışı Tüketim	Tasarruf	Yeniden Kullanılabilirlik
Evinizde beslediğiniz en az bir evcil hayvanınız bulunmakta mıdır?				
Evet	4.43 ± 0.51 4.60 (1.20 - 5.00)	1.55 ± 0.63 1.40 (1.00 - 4.40)	4.59 ± 0.53 4.75 (1.25 - 5.00)	4.38 ± 0.65 4.33 (1.00 - 5.00)
Hayır	1.47 ± 0.48 1.40 (1.00 - 3.60)	3.55 ± 0.83 3.60 (1.40 - 5.00)	2.15 ± 0.86 2.00 (1.00 - 5.00)	1.60 ± 0.68 1.33 (1.00 - 4.33)
Test ist.	U=187	U=2250	U=1175	U=568
p	<0.001	<0.001	<0.001	<0.001
Cinsiyet				
Kadın	2.91 ± 1.57 2.40 (1.00 - 5.00)	2.84 ± 1.27 2.70 (1.00 - 5.00)	3.20 ± 1.40 3.25 (1.00 - 5.00)	2.98 ± 1.56 3.00 (1.00 - 5.00)
Erkek	2.91 ± 1.55 3.00 (1.00 - 5.00)	2.30 ± 1.15 2.00 (1.00 - 5.00)	3.49 ± 1.42 4.00 (1.00 - 5.00)	2.92 ± 1.52 3.00 (1.00 - 5.00)
Test ist.	U=27862	U=20198.5	U=24113	U=26980.5
p	0.830	<0.001	0.006	0.418
Yaş				
18-28	2.97 ± 1.57 2.70 (1.00 - 5.00)	2.65 ± 1.23 2.50 (1.00 - 5.00)	3.30 ± 1.53 3.50 (1.00 - 5.00)	2.82 ± 1.38 3.00 (1.00 - 5.00)
29-39	2.88 ± 1.56 2.20 (1.00 - 5.00)	2.62 ± 1.09 2.80 (1.00 - 5.00)	3.24 ± 1.29 3.38 (1.00 - 5.00)	2.70 ± 1.42 2.33 (1.00 - 5.00)
40-50	2.88 ± 1.55 2.60 (1.00 - 5.00)	2.71 ± 1.37 2.60 (1.00 - 5.00)	3.23 ± 1.55 3.00 (1.00 - 5.00)	3.06 ± 1.54 3.00 (1.00 - 5.00)
51-61	2.97 ± 1.56 3.40 (1.00 - 5.00)	2.47 ± 1.23 2.00 (1.00 - 5.00)	3.56 ± 1.27 4.00 (1.00 - 5.00)	3.18 ± 1.68 3.50 (1.00 - 5.00)
62 yaş ve üzeri	2.85 ± 1.63 2.60 (1.00 - 5.00)	2.26 ± 1.23 1.80 (1.00 - 5.00)	3.54 ± 1.30 4.00 (1.00 - 5.00)	3.06 ± 1.76 3.00 (1.00 - 5.00)
Test ist.	$\chi^2=1.017$	$\chi^2=7.057$	$\chi^2=4.635$	$\chi^2=8.662$
p	0.907	0.133	0.327	0.070

Eğitim durumu				
İlköğretim	2.51 ± 1.68	2.55 ± 1.34	2.96 ± 1.58	2.61 ± 1.47
	1.20 (1.00 - 5.00) ^{ab}	2.00 (1.00 - 5.00)	2.50 (1.00 - 5.00) ^{ab}	2.33 (1.00 - 5.00) ^a
Lise	2.61 ± 1.51	2.71 ± 1.24	3.14 ± 1.37	2.68 ± 1.53
	1.80 (1.00 - 5.00) ^a	2.60 (1.00 - 5.00)	3.00 (1.00 - 5.00) ^a	2.00 (1.00 - 5.00) ^a
Ön Lisans	2.81 ± 1.59	2.62 ± 1.26	3.11 ± 1.55	2.75 ± 1.51
	1.90 (1.00 - 5.00) ^{abc}	2.60 (1.00 - 5.00)	3.13 (1.00 - 5.00) ^{ab}	2.17 (1.00 - 5.00) ^a
Lisans	2.97 ± 1.54	2.60 ± 1.22	3.43 ± 1.36	2.97 ± 1.56
	2.60 (1.00 - 5.00) ^{bcd}	2.60 (1.00 - 5.00)	3.63 (1.00 - 5.00) ^{abc}	3.00 (1.00 - 5.00) ^{ab}
Yüksek Lisans	3.20 ± 1.50	2.45 ± 1.22	3.63 ± 1.32	3.39 ± 1.41
	3.40 (1.00 - 5.00) ^{cd}	2.20 (1.00 - 4.80)	4.13 (1.25 - 5.00) ^{bc}	4.00 (1.00 - 5.00) ^{bc}
Doktora	3.53 ± 1.59	2.15 ± 1.32	3.90 ± 1.28	3.66 ± 1.55
	4.30 (1.00 - 5.00) ^d	1.40 (1.00 - 5.00)	4.50 (1.25 - 5.00) ^c	4.50 (1.00 - 5.00) ^c
	Test ist. p	$\chi^2=23.521$ <0.001	$\chi^2=7.241$ 0.203	$\chi^2=17.637$ 0.003
				$\chi^2=20.763$ 0.001
Aylık gelir				
Asgari ücretten az	2.66 ± 1.54	2.70 ± 1.27	3.07 ± 1.41	2.60 ± 1.44
	1.90 (1.00 - 5.00) ^a	2.50 (1.00 - 5.00)	3.00 (1.00 - 5.00) ^a	2.00 (1.00 - 5.00) ^a
4254-7000	2.76 ± 1.58	2.66 ± 1.24	3.24 ± 1.47	2.81 ± 1.53
	1.80 (1.00 - 5.00) ^a	2.60 (1.00 - 5.00)	3.50 (1.00 - 5.00) ^{ab}	2.67 (1.00 - 5.00) ^{ab}
7001-10000	2.95 ± 1.55	2.53 ± 1.22	3.40 ± 1.42	3.03 ± 1.60
	2.40 (1.00 - 5.00) ^{ab}	2.40 (1.00 - 4.80)	3.75 (1.00 - 5.00) ^{ab}	3.00 (1.00 - 5.00) ^{bc}
10001 - 13000	3.21 ± 1.58	2.54 ± 1.23	3.59 ± 1.34	3.23 ± 1.50
	3.40 (1.00 - 5.00) ^b	2.20 (1.00 - 4.80)	4.00 (1.25 - 5.00) ^b	3.67 (1.00 - 5.00) ^{bc}
13000 TL üzeri	3.36 ± 1.46	2.22 ± 1.28	3.74 ± 1.27	3.55 ± 1.44
	3.80 (1.00 - 5.00) ^b	1.50 (1.00 - 5.00)	4.25 (1.25 - 5.00) ^b	4.00 (1.00 - 5.00) ^c
	Test ist. p	$\chi^2=18.128$ 0.001	$\chi^2=7.385$ 0.117	$\chi^2=13.964$ 0.007
				$\chi^2=18.639$ 0.001

Not: χ^2 : Kruskal Wallis test istatistiği, U: Mann-Whitney U test istatistiği, a-d: Aynı harfe sahip gruplar arasında bir fark yoktur, ortalama ± s. sapma, ortanca (minimum - maksimum)

Evinde en az bir hayvan besleme durumuna göre çevre duyarlılığı puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p<0.001$). Evinde en az bir hayvan besleyenlerin ortancası 4.60 iken beslemeyenlerin ortancası 1.40 olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda “*H1a. Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, çevre duyarlılığı alt boyutunda farklılık göstermektedir.*” hipotezi, reddedilememiştir.

Evinde en az bir hayvan besleme durumuna göre ihtiyaç dışı tüketim puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p<0.001$). Evinde en az bir hayvan besleyenlerin ortancası 1.40 iken beslemeyenlerin ortancası 3.60 olarak elde edilmiştir. “*H1b. Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda farklılık göstermektedir.*” hipotezi, reddedilememiştir.

Evinde en az bir hayvan besleme durumuna göre tasarruf puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p<0.001$). Evinde en az bir hayvan besleyenlerin ortancası 4.75 iken beslemeyenlerin ortancası 2.00 olarak elde edilmiştir. “*H1c. Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, tasarruf alt boyutunda farklılık göstermektedir.*” hipotezi, reddedilememiştir.

Evinde en az bir hayvan besleme durumuna göre yeniden kullanılabilirlik puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p<0.001$). Evinde en az bir hayvan besleyenlerin ortancası 4.33 iken beslemeyenlerin ortancası 1.33 olarak elde edilmiştir. “*H1d. Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları, yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda farklılık göstermektedir.*” hipotezi, reddedilememiştir.

Cinsiyete göre çevre duyarlılığı puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p=0.83$). Yaş gruplarına göre çevre duyarlılığı puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p=0.907$). Eğitim durumuna göre çevre duyarlılığı puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p<0.001$). İlköğretim mezunu ortancası 1.20, lise mezunu ortancası 1.80, ön lisans mezunu ortancası 1.90, lisans mezunu ortancası 2.60, yüksek lisans mezunu ortancası 3.40 ve doktora mezunu ortancası 4.30 olarak elde edilmiştir. Aylık gelir durumuna göre çevre duyarlılığı puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p=0.001$). Asgari ücretten az gelir düzeyi ortancası 1.90, 4254-7000 TL aralığında olanların ortancası 1.80, 7001-10000 TL olanların ortancası 2.40, 10001-13000 TL olanların ortancası 3.40, 13000 TL üzeri olanların ortancası 3.80 olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda “*H2a. Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının çevre duyarlılığı alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.*” hipotezi, eğitim ve gelir durumu açısından reddedilememiştir. İlgili literatürde Okşar ve Koç (2020), tüketicilerin eğitim düzeyine göre sürdürülebilir tüketim davranışının çevresel duyarlılık, boyutunda farklılık olmadığını belirtmektedirler. Gelir düzeyinde ise çevresel duyarlılık boyutlarında farklılık olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi 3001 ile 4500 TL arasında olan tüketicilerin gelir seviyesi 1600 TL'den daha az olan bireylere göre çevresel duyarlılığa daha fazla önem verdiği ve daha fazla tasarruf ettiği tespit edilmiştir (Okşar ve Koç, 2020). Kır ve Polat (2020), eğitim ve sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Cinsiyete göre ihtiyaç dışı tüketim puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p < 0.001$). Kadınların ortancası 2.70 iken erkeklerin ortancası 2.00 olarak elde edilmiştir. Yaş gruplarına göre ihtiyaç dışı tüketim puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = 0.133$). Eğitim durumuna göre ihtiyaç dışı tüketim puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = 0.203$). Aylık gelir durumuna göre ihtiyaç dışı tüketim puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = 0.117$). Bu doğrultuda “H2b. Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.” hipotezi, cinsiyet açısından reddedilememiştir. İlgili literatürde tüketicilerin eğitim düzeyine göre sürdürülebilir tüketim davranışının gereksiz tüketim boyutunda farklılaşma olduğu görülmektedir (Okşar ve Koç, 2020). Kır ve Polat (2020) ihtiyaç dışı satın alma boyutu ve gelir düzeyi arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu belirtmektedirler. Tüketicilerin kuşaklara göre Baby Boomer ve X kuşaklarının gereksiz tüketim yapmaktan kaçındıkları ve tasarruf eğilimlerinin daha yüksek oldukları anlaşılmıştır (Okşar ve Koç, 2020). Kır ve Polat (2020), yaş ve sürdürülebilir tüketim boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmişlerdir. Aktaş ve Çiçek (2019) ise bebek patlaması ve X kuşağının diğer kuşaklara göre daha yüksek düzeyde çevre duyarlılığı gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Aktaş ve Çiçek (2019), erkek tüketicilerin kadınlara göre daha fazla ihtiyaç dışı satın alma davranışı sergilediklerini belirtmektedirler.

Cinsiyete göre tasarruf puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p = 0.006$). Kadınların ortancası 3.25 iken erkeklerin ortancası 4.00 olarak elde edilmiştir. Yaş gruplarına göre tasarruf puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = .327$). Eğitim durumuna göre tasarruf puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p = 0.003$). İlköğretim mezunu ortancası 2.50, lise mezunu ortancası 3.00, ön lisans mezunu ortancası 3.13, lisans mezunu ortancası 3.63, yüksek lisans mezunu ortancası 4.13 ve doktora mezunu ortancası 4.50 olarak elde edilmiştir. Aylık gelir durumuna göre tasarruf puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p = 0.007$). Asgari ücretten az gelir ortancası 3.00, 4254-7000 TL aralığında olanların ortancası 3.50, 7001-10000 TL olanların ortancası 3,75, 10001-13000 TL olanların ortancası 4.00, 13000 TL üzeri olanların ortancası 4.25 olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda “H2c. Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının tasarruf alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.” hipotezi; cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi açısından reddedilememiştir. Okşar ve Koç (2020), tüketicilerin eğitim düzeyine göre sürdürülebilir tüketim davranışının tasarruf boyutunda farklılaşma olduğunu belirtmektedirler. Koçak, Aracı ve Bulut (2016), tasarruf boyutu ve gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. İlgili literatürde gelir düzeyi ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasında ilişki olduğu görülmektedir (Hawcroft ve Milfont, 2010; Pienaar vd., 2013). Kır ve Polat (2020) cinsiyete göre sürdürülebilir tüketim davranışının boyutlarında bir farklılık olmadığını söylemektedirler.

Cinsiyete göre yeniden kullanılabilirlik puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = 0.418$). Yaş gruplarına göre yeniden kullanılabilirlik puanı ortancaları farklılık göstermemektedir ($p = 0.07$). Eğitim durumuna göre yeniden

kullanılabilirlik puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p=0.001$). İlköğretim mezunu ortancası 2.33, lise mezunu ortancası 2.00, ön lisans mezunu ortancası 2.17, lisans mezunu ortancası 3.00, yüksek lisans mezunu ortancası 4.00 ve doktora mezunu ortancası 4.50 olarak elde edilmiştir. Aylık gelir durumuna göre yeniden kullanılabilirlik puanı ortancaları farklılık göstermektedir ($p=0.001$). Asgari ücretten az gelir ortancası 2.00, 4254-7000 TL aralığında olanların ortancası 2.67, 7001-10000 TL olanların ortancası 3.00, 10001-13000 TL olanların ortancası 3.67, 13000 TL üzeri olanların ortancası 4.00 olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda “*H2d. Tüketicilerin yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyleri ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının yeniden kullanılabilirlik alt boyutu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.*” hipotezi; eğitim ve gelir düzeyi açısından reddedilememiştir. İlgili literatürde Okşar ve Koç (2020), tüketicilerin eğitim düzeyine göre sürdürülebilir tüketim davranışının tekrar kullanma boyutunda farklılık olmadığını belirtmektedirler. Koçak, Aracı ve Bulut (2016), ihtiyaç dışı tüketim ve yeniden kullanılabilirlik boyutlarında kadınların daha yüksek ortalama gösterdiklerini tespit etmişlerdir.

Elde edilen bulgular sonucunda “*H1. Evcil hayvanı olan tüketicilerin evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre sürdürülebilir tüketim davranışları farklılık göstermektedir.*” hipotezi reddedilememiştir; “*H2. Tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.*” hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, evcil hayvanı olan tüketicilerle evcil hayvanı olmayan tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Günümüzde doğaya, çevreye ve hayvanlara ilişkin farkındalıkların arttığı düşünülmektedir. Tüketiciler, internet ve sosyal medyanın da etkisiyle hayvan haklarına ilişkin daha duyarlı davranmaya başlamışlardır. Pandeminin de etkisiyle evcil hayvan sahibi olan tüketicilerde artış olduğu görülmektedir (Jia, Yang ve Jiang, 2022: 3). Dolayısıyla pazar bölümlendirmede evcil hayvan sahiplerinin de önemli bir yeri bulunmaktadır.

Bu araştırma sonucunda evcil hayvan sahibi olan tüketicilerin, evcil hayvanı olmayan tüketicilere göre daha yüksek düzeyde sürdürülebilir tüketim davranışı gösterdikleri görülmüştür. Tüm katılımcılara bakıldığında, sürdürülebilir tüketim davranışının alt boyutlarında en yüksek puanın tasarruf boyutunda olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi ve ekonomik sebeplerden dolayı tüketicilerin tasarrufa önem verdikleri söylenebilir. Daha sonra sırasıyla yeniden kullanılabilirlik, çevre duyarlılığı ve ihtiyaç dışı tüketim boyutları gelmektedir. Yapılan araştırmalarda sürdürülebilir tüketim davranış boyutlarından en yüksek ortalamanın tasarruf boyutunda (Koçak, Aracı ve Bulut, 2016; Polat vd., 2019; Ateş ve Öner, 2020; Kır ve Polat, 2020), en düşük ortalamanın ise ihtiyaç dışı satın alma (Polat vd., 2019; Ateş ve Öner, 2020; Kır ve Polat, 2020) boyutunda olduğu görülmektedir.

Evlerinde evcil hayvanı olan tüketicilerin en yüksek puanı tasarruf alt boyutunda gösterdikleri, evcil hayvanı olmayan tüketicilerin ise ihtiyaç dışı tüketim boyutunda yüksek puan gösterdikleri görülmektedir. Bu sonuçlar; aynı zamanda evcil hayvanı olanların, besledikleri evcil hayvanları nedeniyle tasarrufa

daha dikkat ettiklerini; evcil hayvanı olmayan tüketicileri ise ihtiyaç dışı tüketim yapmamaya özen gösterdiklerinden, evcil hayvan sahibi olmayı ek bir gider olarak gördüklerini düşündürtebilir. Nitekim evinde en az bir hayvan besleyenlerin ihtiyaç dışı tüketim puanları, evinde hayvan beslemeyenlerin puanlarından düşüğe çıkmıştır.

Araştırmada aynı zamanda tüketicilerin cinsiyet, eğitim ve gelir düzeylerinin sürdürülebilir tüketim davranışı açısından farklılık gösterdiği, yaş açısından ise farklılık göstermediği görülmektedir. Bu sonuçların literatürle paralellik gösterdiği söylenebilir (Pienaar vd., 2013; Koçak, Aracı ve Bulut, 2016; Kır ve Polat, 2020; Okşar ve Koç, 2020).

Sürdürülebilir tüketim davranışı alışkanlığının tüm toplumlarda elzem olduğu söylenebilir. Tüm canlılarla ortak yaşam alanımız olan doğanın korunması, tüm tüketicilerin ve işletmelerin sorumluluğundadır. Evcil hayvanı olan tüketicilerin sürdürülebilir tüketime daha duyarlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir tüketim ile ilgili bilgilendirilmeler çoğaltılmalıdır. Nitekim çevre ile ilgili bilgi edinen tüketicilerin daha sorumlu davranışlar gösterdikleri görülmüştür (Haron, Paim ve Yahaya, 2005: 435). Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre işletmelere ve araştırmacılara şu öneriler geliştirilebilir:

- Sürdürülebilir tüketim alanında faaliyet gösteren işletmeler, hayvan sahiplenilmesine yönelik yapacakları pazarlama faaliyetleri ile çevreye bir katkıda bulunacaklardır. Aynı zamanda bu faaliyetleri ile hedef kitlelerinin çoğalmasını sağlayacaklardır. Nitekim evcil hayvan sahibi olmak, sürdürülebilir tüketime duyarlılık yaratmaktadır.

-Sürdürülebilir tüketim odaklı faaliyet gösteren işletmeler, evcil hayvan ürünlerini araştıran veya satın alan tüketicilere yönelik tutundurma faaliyetleri yürütebilirler. Örneğin düzenlenecek olan algoritmalarla online ticarete evcil hayvan ürünleri satın alan veya araştıran tüketicilerin, sürdürülebilir tüketim odaklı faaliyet yapan işletme reklamlarıyla karşılaşmaları sağlanabilir. Böylece sürdürülebilir tüketim ürünleri hedef kitlelerine daha kolay ulaşacaktır.

- Gelecekte yapılacak araştırmalarda evcil hayvan sahiplerinin ekolojik zekâlarının veya etik tüketim davranışlarının değerlendirilmesinin sürdürülebilir tüketim davranışının anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

- Araştırmacılar, evcil hayvanı olan tüketicilerin; tüketici karar verme tarzlarını araştırarak bu tüketicilerin satın alma kararlarındaki odak noktayı tespit edebilirler.

- 475 katılımcısı olmasının ve araştırmanın Samsun ile Ankara'da yürütülmüş olmasının bu çalışmanın kısıtları olduğu söylenebilir. Farklı şehirlerde ve farklı coğrafi bölgelerdeki tüketicilere ulaşılarak daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Çalışmada tüm katkı payı yazara aittir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi”nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Etik İzni: Çalışmanın 25.02.2022 tarihli, 2022/119 sayılı “Etik Kurul Onayı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan alınmıştır.

Kaynakça

- Aksu, C. K. ve Gelibolu, L. (2015). Üniversite Çalışanlarının Sürdürülebilir Tüketim Açısından Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 235-248.
- Aktaş, S. C. ve Çiçek, B. (2019). Farklı Kuşaktaki Kadın ve Erkeklerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1957-1978.
- Alkış, N. (2016). Bayes Yapısal Eşitlik Modellemesi: Kavramlar ve Genel Bakış. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 105-116.
- Ateş, H. (2018). Fen Bilgisi Ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının ve Bilgi Düzeylerinin Araştırılması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 507-531.
- Ateş, H. K. ve Öner, A. I. (2020). Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Tüketim Davranış Düzeyinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13(81), 65-86.
- Autio, J., Kuismin, A., Autio, M. and Kylkilahti, E. (2014). Consumer Value Journey With Pet In Multiple Service Touchpoints. *Proceedings of XXIV Annual RESER Conference 2014 Services and New Societal Challenges: Innovation for Sustainable Growth and Welfare*, 96-106, Finland.
- Aydın, H. (2016). Çevreci Tüketicilerin Değer Temelli Bölümlendirilmesi: Çevreci Kadın Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 105-124.
- Aydın, H. and Ünal, S. (2015). A Study on The Effects of The Consumer Lifestyles on Sustainable Consumption. *Inquiry*, 1(2), 133-152.
- Barker, S. B., Knisely, J. S., McCain, N. L., Schubert, C. M. and Pandurangi, K. A. (2010). Exploratory Study of Stress-Buffering Response Patterns From Interaction With A Therapy Dog. *Anthrozoös*, 23, 79-91.
- Bulut, N. (2006). Bir Grup Üniversite Öğrencisinin Demokratik Tutumları İle Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkiler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 45(45), 37-59.

-
- Chen, A., Hung, K. P. and Peng, N. (2012). A Cluster Analysis Examination of Pet Owners' Consumption Values and Behavior-Segmenting Owners Strategically. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 20(2), 117-132.
- Conway, D. M. P. and Saker, K. E. (2018). Consumer Attitude Toward The Environmental Sustainability of Grain-Free Pet Foods. *Frontiers Veterinary Science*, 5, 1-8.
- DeSchraver, M. and Riddick, C. (1990). Effects of Watching Aquariums on Elders' Stress. *Anthrozoos*, 4, 44-48.
- Doğan, O., Bulut, Z. A. ve Çımrın, F. K. (2015). Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının Ölçülmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Ataturk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 29(4), 659-678.
- Esen, M. ve Timor, M. (2019). Çok Değişkenli Aykırı Değer Tespiti İçin Klasik ve Dayanıklı Mahalanobis Uzaklık Ölçütleri: Finansal Veri ile Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 267-282.
- Fawcett, N. R. and Gullone, E. (2001). Cute and Cuddly and A Whole Lot More? A Call For Empirical Investigation into The Therapeutic Benefits of Human-Animal Interaction For Children. *Behavior Change*, 18, 124-133.
- Fraj, E. and Martinez, E. (2006). Environmental Values and Lifestyles As Determining Factors of Ecological Consumer Behaviour: An Empirical Analysis. *Journal of Consumer Marketing*, 23(3), 133-144.
- Garrity, T. F. ve Stallone, L. (1998). *Effects of Pet Contact on Human Well-Being*. C. C. Wilson ve D. C. Turner (Ed.), *Companion Animals in Human Health* (s. 3-22) içinde. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hansen, U. and Schrader, U. (1997). A Modern Model of Consumption for A Sustainable Society. *Journal of Consumer Policy*, 20, 443-468.
- Haron, S. A., Paim, L. and Yahaya, N. (2005). Toward Sustainable Consumption: An Examination of Environmental Knowledge Among Malaysians. *International Journal of Consumer Studies*, 29(2), 1-8.
- Hawcroft, J. L. and Milfont, T. (2010). The Use (And Abuse) of The New Environmental Paradigm Scale Over The Last 30 Years: A Meta-Analysis. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 143-158.
- Hayta, A. (2009). Sürdürülebilir Tüketim Davranışının Kazanılmasında Tüketici Eğitiminin Rolü. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 143-151.
- Hertwich, E. (2002). *Life-Cycle Approaches To Sustainable Consumption*. E. Hertwich (Ed.) *Workshop Proceedings Interim Report*, International Institute for Applied Systems Analysis (s. 1-3) içinde. Laxenburg, Austria: IASA.
-

- Himsworth, C. G. and Rock, M. (2013). Pet Ownership, Other Domestic Relationships, and Satisfaction With Life Among Seniors: Results From A Canadian National Survey. *Anthrozoos*, 26(2), 295-305.
- Horowitz, S. (2008). The Human-Animal Bond: Health Implications Across The Lifespan. *Alternative and Complementary Therapies*, 14, 251-256.
- Hosey, G. ve Melfi, M. (2014). Human-Animal Interactions, Relationships and Bond: A Review and Analysis of The Literature. *International Journal of Comparative Psychology*, 27(1), 117-142.
- Jia, L., Yang, X. and Jiang, Y. (2022). Express: The Pet Exposure Effect: Exploring The Differential Impact of Dogs Versus Cats on Consumer Mindsets. *Journal of Marketing*, 1-70.
- Karaca, Ş. (2018). Yaşam Tarzının Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403-425.
- Karalar, R. ve Kiracı, H. (2010). Bireysel Değerlerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 79-106.
- Kellert, S. R. (1993). *Introduction*. S. R. Kellert ve E. O. Wilson (Ed.), *The Biophilia Hypothesis* (sç 20- 27) içinde. Washington DC: Island Press.
- Kır, S. ve Polat, E. (2020). Spor Bilimleri Öğrencileri ve Diğer Bireylerde Bilinçli Tüketim Düzeyi ile Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 468-485.
- Kidd, A. H., Kidd, R. M. and Zasloff, L. R. (1995). Developmental Factors in Positive Attitudes Toward Zoo Animals. *Psychological Reports*, 76(1), 71-81.
- Kiracı, H. and Kayabaşı, A. (2010). Real and Spurious Sustainable Consumption Behaviour in Turkey: A Field Research. *Innovative Marketing*, 6(2), 43-47.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. NY: The Guilford Press.
- Koçak, N., Aracı, Ü. E. ve Bulut, Z. A. (2016, Mayıs). *Sürdürülebilir Şekilde Tüketiyorlar Mı? Turizm Öğrencilerinin Davranışlarının Değerlendirilmesi*. Z. A. Bulut (Ed.) *5th International Vocational Schools Symposium* (s. 456-465) içinde. Prizren.
- Kylkilahti, E., Syrjälä, H., Autio, J., Kuismin, A. and Autio, M. (2016). Understanding Co-Consumption Between Consumers and Their Pets. *International Journal of Consumer Studies*, 40(1), 125-131.
- Lockwood, R. (1983). *The Influence of Animals on Social Perception*. A.H. Katcher ve A.M. Beck (Ed.), *New Perspectives on Our Lives With Companion Animals* (s. 64-71) içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Michel, K. E., Willoughby, K. N., Abood, S. K., Fascetti, A. J., Fleeman, L. M., Freeman, L. M. and Van Doren, J. R. (2008). Attitudes of Pet Owners Toward Pet Foods and Feeding Management of Cats and Dogs. *Journal of the American Veterinary Medical Association*, 233(11), 1699-1703.
- Neo, S. M., Choong, W. W. and Ahamad, R. B. (2017). Differential Environmental Psychological Factors in Determining Low Carbon Behaviour Among Urban and Suburban Residents Through Responsible Environmental Behaviour Model. *Sustainable Cities and Society*, 31, 225-233.
- Okşar, G. ve Koç, F. (2020). *Tüketicilerin Demografik Özelliklerine Göre Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarındaki Farklılıkların İncelenmesi*. Ö. Gökkaya, İ. Kılıçaslan, B. Demir ve K. Kahraman (Ed.), International Marmara Social Sciences Congress (Autumn) 2020 Abstracts & Proceedings Book (s. 413-419) içinde. Kocaeli.
- Özdemir, N. (2021). Religiosity and Sustainable Consumption Behaviour: The Mediating Role of Voluntary Simplicity. *Turkish Journal of Marketing*, 6(1), 70-89.
- Özgül, E. (2010). Tüketicilerin Değer Yapıları, Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ve Sürdürülebilir Tüketim Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 117-150.
- Öztürk, P. (2020). Evcil Hayvan Sahiplerinin Affedicilik Düzeyi Ve Genel Sağlık Durumlarının Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
- Paul, E. S. ve Serpell, J. A. (1993) Childhood Pet Keeping and Humane Attitudes in Young Adulthood. *Animal Welfare*, 2(4), 321-337.
- Pienaar, E. F., Lew, D. K. and Wallmo, K. (2013). Are Environmental Attitudes Influenced By Survey Context? An Investigation of The Context Dependency of The New Ecological Paradigm (NEP) Scale. *Social Science Research*, 42(6), 1542-1554.
- Polat, E. , Akoğlu, H. E. , Konak, O. ve Özen, G. (2019). Fiziksel Aktivite Yapan ve Yapmayan Bireylerde Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarının İncelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2) , 53-63.
- Poresky, R. H. and Hendrix, C. (1990). Differential Effects of Pet Presence and Pet-Bonding on Young Children. *Psychological Reports*, 67, 51-54.
- Reilly, A. H. and Hynan, K. A. (2014). Corporate Communication, Sustainability, and Social Media: It's Not Easy (Really) Being Green. *Business Horizons*, 57(6), 747-758.
- Rossbach, K. A. and Wilson, J. P. (1992). Does A Dog's Presence Make A Person Appear More Likeable? *Anthrozoos*, 4, 40-51.

- Sarı, S. ve Topçuoğlu, F. (2019). Kişilik Tiplerinin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 159-169.
- Serpell, J. (1996). *In The Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shore, E. R., Douglas, D. K. ve Riley, M. L. (2005). Refakatçi Hayvan İçin Neler Var? Evcil Hayvanlara Bağlanma ve Üniversite Öğrencilerinin Evcil Hayvanlara Yönelik Davranışları. *Uygulamalı Hayvan Refahı Bilimi Dergisi*, 8(1), 1-11.
- Siegel, J. M. (1990). Stressful Life Events and Use of Physician Services Among The Elderly: The Moderating Role of Pet Ownership. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1081-1086.
- Straughan, R. D. and Robert, J. A. (1999). Environmental Segmentation Alternatives: A Look At Green Consumer Behavior In The New Millennium, *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.
- Sugawara, A., Masud, M. M., Yokoyama, A., Mizutani, W., Watanuki, S., Yanai, K. and Tashiro, M. (2012). Effects of Presence of A Familiar Pet Dog on Regional Cerebral Activity in Healthy Volunteers: A Positron Emission Tomography Study. *Anthrozoös*, 25, 25-34.
- Suna, H. A. (2019). Türkiye'de Yaşayan Evcil Hayvan Sahiplerinin Bütüncül Psikoterapi Perspektifinden Analizi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 2(3), 131-153.
- Szerenyi, Z. M., Zsoka, Á. and Szechy, A. (2011). Consumer Behaviour and Life Style Patterns of Hungarian Students in View of Environmental Awareness. *Society and Economy*, 33(1), 89-109.
- Şener, A. and Hazer, O. (2008). Values and Sustainable Consumption Behaviour of Women: A Turkish Sample. *Sustainable Development*, 16(5), 291-300.
- Şener, A. ve Hazer, O. (2007). Değerlerin Kadınların Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-16. Erişim adresi http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/Arzu_Sener_Oya_Hazer-20-6-2007.pdf
- Tatar, A. (2021). Çevresel Sorunlara Duyarlılığın Sürdürülebilir Tüketim Davranışına Etkisi. *International Journal of Management and Administration*, 5(9), 103-117.
- TÜİK, (2020). İstatistiklerle Çocuk, 2020. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk2020-37228>
- Ulrich, R. S. (1993). *Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes*. S. R. Kellert ve E. O. Wilson (Ed.), *The Biophilia Hypothesis* (s. 73-137) içinde. Washington, DC: Island Press.
- Vining, J. (2003). The Connection to Other Animals and Caring For Nature. *Human Ecology Review*, 10, 87-99.
-

Wilson, E. O. (1984). *Biophilia*. Cambridge, Mass, US: Harvard University Press.

Wilson, E. O. (1993). *Biophilia and The Conservation Ethic*. S. R. Kellert ve E. O. Wilson (Ed.), *The Biophilia Hypothesis* (s. 31-41) içinde. Washington, DC: Island Press.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Zimmer, M. R., Stafford, T. M. ve M. R. Stafferd (1994). Gren Issues: Dimensions of Environmental Concern. *Journal of Business Research*, 30(1), 63-74.